3 1761 04408 7716

Ex Libris:
Vladimír Dvorský

fr. J. Dvorský * 1839 † 1907.

Sign. 1386

~~129 IV/61~~

Staročeské výroční

Obyčeje, Pověry, Slavnosti a Zábavy

prostonárodní

pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk.

Příspěvek ke kulturním dějinám českým

sepsal

Dr. Čeněk Zíbrt.

V Praze.
Tiskem a nákladem Jos. R. Vilímka.
MDCCCLXXXIX.

K
157
1968

PŘEDMLUVA.

V knize této jsou sneseny z památek staročeských až po náš věk doklady, z nichž se dovídáme buď přímo, nebo nepřímo o výročních obyčejích, pověrách, zábavách a slavnostech prostonárodních u starých Čechů. Je to tedy snůška zpráviček a zpráv, spořádaná v celek, pokud totiž možná podobné různorodé výpisky slučovati v řád a lad, a doprovázená příslušným výkladem.

Netušil jsem, odevzdávaje před několika lety v semináři pro slovanskou filologii při české fakultě filosofické písemnou práci na základě Postilly Philadelpha Zámrského, že mě práce ta bezděky povede ke studiu kulturních dějin českých. Mezi látkami, jež tehda odporučoval k zpracování ředitel semináře p. prof. Dr. J. Gebauer, bylo upozornění na kulturně-historická zrnka, roztroušená po literatuře staročeské v rozmanitých knihách, jež jinak obsahem svým nelákají ke čtení. Začal jsem tenkráte v universitní knihovně pražské čísti jmenovanou Postillu. Vyrojila se mi z ní hojná kořisť zpráv kulturních. Takovým výsledkem jsa váben k dalším pokusům, zahloubal jsem se do pročítání spisů staročeských, abych se v nich dobral drobtů podobných. Četba tato vedla mne blíž a blíže ke studiu kulturně-historickému.

Poznával jsem, že ve směsi knih staročeských třeba si vésti opatrně, abych domnívaje se, že některá kniha nemá pro mne ceny, nevynechal právě knihy, kdež ve spoustě nezáživných výkladů zahrabány jsou nepatrné, ale přece jen zajímavé příspěvky ke kulturním dějinám českým. Bral jsem tedy v universitní knihovně dle Jung-

mannovy Historie literatury a Jirečkovy Rukověti knihu za knihou, rukopis za rukopisem, doplňuje mezery knihovny jmenované knihovnou musejní a jinými. Drobty kulturní vypisoval jsem si z nich, ať byly rozumu jakého byly, — a pořádal je pak nejdříve podle společné látky a potom ovšem podle doby.

Přestati na materialu, čerpaném jen ze skladeb poučných a mravokárných, jsem nemohl. Ohlížel jsem se tedy, odkud bych mezery zpráv již nasbíraných vhodně doplňoval a sceloval. S ochotným svolením p. prof. Dra. J. Emlera jal jsem se pročítati prameny v archivu král. města Prahy, posud hlavně inventáře domácností staropražských a řády cechovní.

Do kategorie těchto dokladů přidával jsem výpisky z četných monografií starých i nových o jednotlivých městech. Výsledky bádání pilných autorů v archivech městských, zejména které vynikaly svědomitým citováním a tudíž spolehlivostí, vděčně jsem přijímal. Uznáť zajisté každý, že jednotlivec by nepostačil se probírati hromadami městských knih, že by tím rozptyloval svou činnosť v rozvláčné a nepotřebné podrobnosti, důležité snad pro místní poměry, pro historii města jednotlivého, nikoli však vždycky pro celistvý souměrný obraz dějin vzdělanosti a osvěty v Čechách. Nemají-li některá města posud svých historií, sháněl jsem po všelikých pramenech jiných, po zprávách a výpisech, roztroušených po časopisech a rozličných knihách. Záhy jsem byl zkušeností přiveden ku poznání: opakuje-li se který zjev v případě jednom, ve druhém, ve třetím, že by se mi i dále za stejných okolností opakoval. Poznával jsem, že mi příbuzných dokladů na počet, quantitativně, přibývalo, ale qualitativně, svou jakostí, nepovídaly mnoho nového. Tím také vysvětluji, že jsem leckteré citaty, ač jsem jich mohl užiti, schválně odložil stranou, věda, že opětováním téhož a zabíháním do malicherných podrobností místních unavoval bych zbytečně čtoucího.

Nestačilo však ani to, abych čerpal jen ze zápisů knih městských. Naskytla se mi příležitosť, abych se dočetl zpráv zase jiného druhu. S radostí totiž jsem přivítal nabídnutí p. prof. Dra. A. Rezka, abych jemu pomáhal v archivu Třeboňském při práci, chystané pro Český archiv. Pan Dr. Rezek mi při tom laskavě dovolil, že jsem si směl z četných svazků listinných, jichž potřeboval, vybrati vhodné drobty kulturní. Že to byly často příspěvky velmi vzácné, netřeba podotýkati.

K dokladům z archivu Třeboňského připojily se výpisky z neméně bohatého archivu Jindřichohradeckého. S laskavým svolením J. Exc. p. hraběte Jaromíra Černína z Chudenic studoval jsem v archivu tom a dobral jsem se tam zajímavých podrobností o soukromém životě za starých časů. Za zvláštní ochotu, s jakou mi pan archivář F. Tischer předkládal všeliké doklady, jichž se dopátral za svých dlouholetých studií v archivu, jsem zavázán díky, a jen jeho přispěním se stalo, že jsem z archivu Jindřichohradeckého tak hojný material odvážel.

Při četbě památek staročeských nehleděl jsem si méně světlých stránek starodávného života než temných. Mnohé zápisy v pramenech staročeských totiž jednají toliko o nehodných vlastnostech starých Čechů, o rozepřích, svádách, rvačkách, vraždách a pak soudech. Chovají v sobě leckteré zrnko kulturní, ale jen z nich čerpati není možná. Pak by kulturní dějiny odhalovaly roušku minulosti potud, že bychom viděli jen šatlavy a žaláře, v nich přikované věžně, ať šibaly, ať nevinné, že bychom viděli jen hrozná mučení a ukrutné popravy. Tak ze ctihodných předků, kteří přece nežili od rána do noci ve svárech a nebyli všichni šmahem zločinci, stávají se buď lidé směšní, kteří si na potkání spílají jmen, novočeskému uchu snad žertovně znících, nebo lidé rváči, kteří tlukou kde kdo koho, nebo vůbec lidé nehodní, od nichž s politováním se odvracíme. Tak temná stránka starodávných poměru společenských vystupuje v popředí a šíří se neprávem na újmu stránky světlé. Při tom při všem ubozí naši pradědové stávají se obyčejně pro nezvyklý nyní způsob jadrné řeči staročeské terčem laciných žertů. Vyhýbal jsem se líčení podobnému a přidržel jsem se formy vědecké.

Proto však nemíním, že by kniha tato nemohla býti četbou kruhům širším; chci toliko vysloviti, že mi šlo také o to, aby nepozbývala povahy vědecké. Tím vzrostly mi poznámky, do nichž jsem ukládal zevrubná udání pramenů, vysvětlení, širší výklady, citáty cizojazyčné, analogie, literaturu příslušnou domácí i cizí a pod., snad až z míry. Doufám však, že to vše, zvláště udávání literatury a doklady, pod čarou doslovně uvozované z pramenů často mnohému nepřístupných, ať z památek starých či z literatury nové, budou jistě soudnému čtenáři vítány, zejména bude-li se chtíti někde důkladněji poučiti nebo užiti dokladů a literatury udané k svému vlastnímu a dalšímu bádání. Kdo by si však nechtěl všímati poznámek, aby

nebyl z četby vytrhován, může bez porušení souvislosti čísti nad čarou netržitě, jako by poznámek nebylo.

Proč jsem si zvolil za látku staročeské obyčeje atd., vysvětluji v úvodu. Zde jen připomínám a snad omlouvám, že jsem leckde k látce, vytčené názvem knihy, přidával na vhodných místech, buď v textu, buď v poznámkách, paběrky z bájesloví staročeského, líčení obyčejův a mravů staročeských vůbec, doplňuje, kde potřeba, doklady staročeské zprávami z literatury novější.

Že kniha tato není ve všem všudy dokonalá a úplná, vím nejlépe sám. Jednotlivci není možná vyčerpati bohatý zdroj památek staročeských až na dno, a pak při složitosti a rozsáhlosti látky této knihy bylo mi také zápasiti s roztříděním a vhodným sestavením některých dokladů. Vděčně tedy přijmu všeliké pokyny, chybil-li jsem kde, opravy a vůbec věcný posudek.

Všem, kteří mně přispěli svou radou a ochotou, vzdávám nelíčené díky.

V PRAZE dne 22. ledna 1889.

Č. Z.

OBSAH.

	Str.
Předmluva.	
Úvod	1
Nový rok	7
Na den sv. Tří králů	12
Masopust	17
Neděle černá	45
Neděle pražná	45
Neděle kýchavná	46
Neděle družebná	50
Neděle smrtná	53
Březen	63
Na sv. Řehoře	65
Velikonoce	69
Duben	95
První máj	98
Církevní obyčej o slavnosti Nanebevstoupení Páně	107
O výročním trhu	108
Letnice	114
O Božím Těle	123
Sv. Jan Křtitel	127
Pouť	138
Přede žněmi	142
Po žních	160
Posvícení	164
Na Dušičky	178
O sv. Martině	179
Večer před památkou sv. Ondřeje	187
Prástky	190
Šotek (skřítek, diblík, hospodáříček)	194
Vodník	205
Zmek	209
Můra	210
Diví lidé	215
Bludičky (světýlka)	217
V zimě	219
Na den sv. Mikuláše	234
Den sv. Lucie	238
Moc některých svatých dle víry lidové	241
Význam některých dnů	252
Vánoce	254
Dodatky	278
Seznam věcný	283

ÚVOD.

Hlasatelum božského učení Kristova bylo zápasiti s krušnými překážkami, s houževnatým odporem vyznavačů v mysli a srdci zakořeněného pohanství. Pustili se tu do boje soupeřové mocní. Křesťanství honosilo se nedostižnou idealností svého vznešeného učení, které přese všechna muka, v nichž dokrváceli neohrožení mučedníci za prvých dob církve křesťanské, vábilo k sobě sta a sta nových nadšených stoupenců. Sanguis martyrum, semen Christianorum . . . Naproti tomu vynikal také soupeř víry Kristovy nemalými přednostmi. Pohanství se všemi zvyky a slavnostmi, jichž původ se ztrácí v temnu dávných věků, hluboko bylo zakořeněno; bylo náboženství — řekl bych — prostonárodní, jež ve všem všudy vyhovělo tužbám lidu pohanského, nepovznášejíc se nad výši jeho vzdělanosti. Tím nerozlučně srostlo se životem a bytem národním, přešlo do krve celého národa.

Boj obou soupeřů byl veden se vším napjetím, krvavě a zdlouhavě. Křest očistil sice pohana od kalu hříchu, ale nedovedl nikterak najednou s něho smýti a jemu hned vyrvati všecky názory starodávné, oblíbené obyčeje, jichž upomínka probudila se v srdci třeba pokřtěného pohana, kdy zjevy přírodní, každým rokem se opakující (zimní slunovrat, příchod luzného jara, letní rovnodenní, sklizeň úrody

polní a pod. a zase příchod drsné zimy, zimního slunovratu) ponoukaly jej k obřadům starého, veselejšího náboženství. Ohlasu obřadů pohanských nemohlo najednou utlumiti učení křesťanské, přicházejíc s novými, nezvyklými a poměrně přísnými řády.

Posléze boj jak tak ukončen. Vhodně pověděl Pfannenschmid [1]), že byla církev křesťanská přinucena, aby se smlouvala s pohanstvím a učinila s ním příměří, v němž přijala, vedena jsouc opatrnou politikou, velikou sílu požadavků, diktovaných od náboženství pohanského — ovšem tak, že nauka její nedoznala tím žádné úhony zásadné, toliko se sbližila s obyčeji a názory národními a tím zároveň se sbližila se srdcem pokřtěného lidu. Po vyplnění takových ústupků církev křesťanská vítězila. Některé bujné zvyky pohanské, s nimiž se nemohla smířiti, potlačila po dlouhém odporu nadobro; jiných vykořeniti nemohla a tudíž volky nevolky přibrala je do svých obřadů. Vedla si však při tom obezřetně. Roucho kultu pohanského málo jen zaměněno a zbarveno příměsky křesťanskými; ale za to podstrčen od křesťanské symboliky pod roucho to výklad nový, význam křesťanský, aby lid, jsa zvyklý rouchu onomu a nemoha se rozloučiti s dávnými zvyky, zděděnými od pradědův, obíral se jimi po své vuli dále, aby však byl si vědom, že obřady ty připomínají tajemství učení Kristova a nikoli obřady prokletého prý modlářství. [2])

Tak staly se pohanské přežitky tlumočníky mezi obyčeji starými, domácími a obyčeji novými, od církve hlásanými. Připojily se,

[1]) Germanische Erntefeste im heidnischen und christlichen Cultus. Hannover, 1878, str. V.

[2]) Církev křesťanská se tím netajila. Neuvedeme tedy dokladů toho rázu, kde se o tom vykládá, že obřady pohanské proměnila za křesťanské (viz na př. výčitku Manicheovce Fausta u Pfannenschmida, Das Weihwasser im heidnischen und christlichen Cultus. Hannover, 1869, str. 12); připomínáme jen ze všech svědectví slova Hospiniana: Festa christianorum, hoc est de origine, progressu, ceremoniis et ritibus festorum dierum Christianorum . . . Tiguri, 1612. v univ. knih. pr., pod sign. 33 C 43, l. 13 a): Fuit praeterea alia quoque causa, ob quam memoriae illae martyrum institutae sunt a veteribus, nimirum, ut iis avocarentur homines a festis et ritibus ethnicis, adeoque ab ethnicis. Unde etiam nonnulla festa Christianorum, quoad temporum rationem admodum cum festis gentilibus congruunt, quoad ritus aliquos ab illis non multum discrepant . . . Hospinian vyčítá pak celou řadu svátků křesťanských, zařizovaných analogií závodů pohanských. Srv. na l. 15a: »Quia vero difficile erat semel receptos ritus et ceremonias vel abiicere, vel e medio tollere, propterea veteres Christiani festa Ethnicorum et Judaeorum non quidem omnino sustulerunt, sed tantum in Christianorum festa et

byvše trochu zkomoleny, po křesťansku zabarveny a pokud možná zmírněny — jako průvodčí k obřadům, svátkum a slavnostem církevním na pouti jejich po krajinách pokřtěných. Při tom stále a stále zakrňovaly, až jednak přijaly na sebe ráz úplně křesťanský, jednak vymanily se z těsných mezí křesťanských obřadů a dlouho byvše od církve kacerovány, přece jen se domohly jakého takého práva, družíce se jako prostonárodní zvyky, »pověry«, zábavy a slavnosti lidové k příslušným hodům křesťanským.

Není třeba dovozovati širokými slovy, že v těchto obyčejích prostonárodních, pochodících z doby pradávné, nejjasněji se zračí individualita národní. V nich ode dávna uložil národ výsledky rozumování svého, svoje názory o přírodě, se kterou zvláště orby milovný Slovan žil v důvěrném svazku, jako bratr se sestrou, svoje názory o zosobněných silách přírodních, bytostech vyšších, o bozích —

---

plerunque nomine saltem immutato, commutarunt.« — Zvláště charakteristický je list Řehoře I., v němž rozvinuje důmyslný papež svoje názory o pokřestění Anglův, o přivedení jich do ovčince Kristova. Vybízí biskupa Augustina, aby jim jen dovolil obírati se obyčeji a obřady pohanskými, aby však podkládal tomu všemu smysl učení křesťanského. Nemálo zajímavý list uvádíme v původním znění (Opera omnia s. Gregorii Papae I., Parisiis, 1705, Tom. II. 1176, 1177): Ad Mellitum abbatem. (Dat mandata Augustino, quem adibat, exhibenda, ad faciliorem Anglorum conversionem). »Gregorius Mellito Abbati in Francia. Post discessum congregationis nostrae, quae tecum est, valde sumus suspensi redditi: quia nil de prosperitate vestri itineris audisse nos contigit. Cum vero vos Deus omnipotens ad reverendissimum virum fratrem nostrum Augustinum Episcopum perduxerit, dicite ei, quid diu mecum de causa Anglorum cogitans, tractavi, videlicet: quia fana idolorum destrui in eadem gente minime debeant, sed ipsa, quae in eis sunt, idola destruantur. Aqua benedicta fiat, in eisdem fanis aspergatur, altaria construantur, reliquiae ponantur; quia si fana eadem bene constructa sunt, necesse est, ut a cultu daemonum in obsequium veri Dei debeant commutari, ut dum gens ipsa eadem fana non videt destrui, de corde errorem deponat, et Deum verum cognoscens ac adorans, ad loca, quae consuevit, familiarius concurrat. Et quia boves solent in sacrificio daemonum multos occidere, debet his etiam hac de re aliqua solemnitas immutari, at die dedicationis vel natalitiis sanctorum Martyrum, quorum illic reliquiae ponuntur, tabernacula sibi circa eosdem ecclesias, quae ex fanis commutatae sunt, de ramis arborum faciant, et religiosis conviviis solemnitatem celebrent. Nec diabolo iam animalia immolent, sed ad laudem Dei in esum suum animalia occidant, et donatori omnium de satietate sua gratias referant, ut dum eis alia exterius gaudia reservantur, ad interiora gaudia consentire facilius valeant. Nam duris mentibus simul omnia abscindere, impossibile esse non dubium est; quia is qui locum summum ascendere nititur, necesse est, ut gradibus, vel passibus, non autem saltibus elevetur. Sic Israelitico populo in Aegypto Dominus se quidem innotuit, sed tamen eis sacrificiorum usus, quos diabolo solebant exhibere, in cultu proprio reservavit, ut eis sacrificio suo animalia immolare praeciperet, quatenus cor mutantes, aliud de sacrificio amitterent, aliud retinerent; ut etsi ipsa essent animalia, quae offerre consueverant, veruntamen Deo haec et non idolis immolantes, iam sacrificia ipsa non essent. Haec igitur etc.« —

v obyčejích prostonárodních uložil výsledky duševní činnosti své. Obydlí, kroj, jídlo, pití, nářadí, zbraň, všeliký mrav, zvláště v městech, snadno se měnily a mění vlivem sousední ciziny, ale obyčeje prostonárodní, od věků hluboko utkvělé v podání lidovém a s duchem národním nerozlučně srostlé, tak snadno se proměniti nemohly. Možná že se k nim přimísil a vtrousil živel cizí, ale původní podstata nezměněna trvala dále a houževnatě udržuje se přese všechny nátisky více méně podnes.

Z naznačených asi příčin, že tedy prostonárodní obyčeje a slavnosti chovají v sobě rysy, neb aspoň nejméně porušené známky duševního života každého národa, pokusil jsem se z materialu ke kulturním dějinám českým, jejž jsem si až posud nastřádal, vedle her staročeských především vybrati a srovnati následující obrázek obyčejů, pověr, zábav a slavností u starých Čechů po celý rok. Hojné doklady, často netržitě jdoucí z doby nejstarší až po nejnovější, doplněné přirovnáním ke zvykům cizím, nejvíce však ke zvykům bratrských národu slovanských, skupily se mi bezděky v zaokrouhlený celek.

Přiznávám se, že jsem si nevěděl často rady při této práci. Hlavně jsem zápasil se známým nedostatkem: Nemáme posud české mythologie, která by vědeckou kritikou stanovila základní rysy pohanství starých Čechův — a obyčeje prostonárodní chovají v sobě přece tolik a snad nejvíce upomínek na kult pohanský! Neměl jsem tedy po této stránce dosti světla a bylo mi několikráte hledati si v temném bludišti bájeslovném přiměřeného výkladu nového, jehož jsem se vždy dobral nejprve analysí staročeských dokladů souhlasných, a pak přirovnáním jich (když jsem je vytříbené v celek seřadil) k výzkumům osvědčených badatelů slovanských i jiných. Tak mi bylo klestiti si methodou, jaká se mi při práci sama nabízela, cestu novou, upravovanou dle vědeckých požadavků doby moderní. Nemohl jsem následovati šlépějí ctihodného kněze Krolmusa, jenž sveden byl přílišnou horlivostí a přibíral do sbírky obyčejů českých všecko, co se mu kde namanulo, ve všem dolazoval český pohanský původ, zabíhaje pro výklad až do končin dávných Indu. Zablouditi

s Hanušem do říše mlhavých vidin bájeslovných, vykouzlených živou obrazností a smělými kombinacemi, také jsem nechtěl. Za to však šel jsem často cestičkou, vyšlapanou od P. Sobotky, jehož práce v oboru folkloristickém, stavěné na základech vážné kritiky, poskytovaly mi ledakdy radu, kudy bych nejbezpečněji dospěl konečného úsudku. Zároveň plním jen svou povinnosť, vzdávám-li tuto p. P. Sobotkovi za všecky ústní rady a pokyny při této práci upřímné díky svoje.

Kde se mi úsudek podal beze všeho nucení z netržité řady spolehlivých dokladů sám sebou a poznával jsem, že tomu tak a jináče tomu býti nemuže, tvrdil jsem tak a tak jistě. Viděl-li jsem, že tvrdě to či ono, odvolával bych se vedle nejasných dokladů na nejisté dohady, přiznal jsem se, že nedovedu rozluštiti otázky, ale že se zamlouvá pravděpodobné domnění takové a takové. Jindy posléze nebylo možná souditi tak ani onak a nechtě tedy svévolně rozsuzovati, konstatoval jsem pouze, co zachovaly o zvyku doklady staročeské, nepouštěje uzdy obraznosti na doplněnou zpráv zlomkovitých.

Že se mi poštěstilo nalézti v pramenech staročeských zprávy o některých obyčejích, které již vyhynuly nebo živoří jen v úpadku, netřeba tuto zvláště připomínati.

Pokud se týče rozdělení, řídil jsem se částečně zpusobem nejlepšího ještě spisu Hanušova, Bájeslovného kalendáře. Rok bývá přirovnáván ke kruhu. Jiní přirovnávají každoroční svátky církevní ke květům, svitým ve věnec. Kruh a věnec nemají počátku ani konce. Ať začne kdo, kde začne, po uplynutí roku dostane se na místo, odkud vyšel a bude potom postupovati znovu a opět cestou, již jednou vykonanou. Podobně bylo s roztříděním materialu o výročních obyčejích staročeských. Mohl jsem začíti kterýmkoli časem ročním. Postupoval jsem však v práci své dle rozdělení nynějšího roku občanského pro snazší přehled.

Nový rok.

Na prahu nového období časového zatoužil člověk, stana před neprůzračnou rouškou příští doby, po odhalení záhadné rouškyté, aby se dověděl, co asi mu přinese nevyzpytná budoucnost. Obírá se před novým rokem čarami na zkušenou budoucího osudu svého, přeje druh druhu, aby rok budoucí byl pro něho šťastný... Ku pověrám novoročním přidružily se ještě některé zbytky zkomolených obřadů, jimiž pohané slavili hlučně a nevázaně slavnosť zimního slunovratu. [1]) Všelijaké bujné kratochvíle o novém roce byly — jako všude jinde — tak i v Čechách obyčejem.

Že tropili staří Čechové o novém roce žerty a kratochvíle, potvrzuje Rosacius (r. 1582)[2]): »U předkův našich někdy ten obyčej byl, že na Nové léto lid toliko k smíchu přivozovali a kratochvil nějakou směšnú tropili, kterážto žádného užitku nepřinášela a podle toho kázání slova Božího velice zlehčeno a v žert obráceno bylo.« Rosacius horlí proti podobným obyčejům novoročním »s mnohými daremními klevetami a básněmi«. Podrobnějšího o nich nepověděl nic. Jest nám tedy přestati na svědectví jeho, že byl příchod nového roku od starých Čechův oslavován hlučně, vesele. [3])

[1]) Viz Reinsberg-Düringsfeld, Festkalender, 1801, 2. 3.

[2]) Nové léto, vyd. 1582, l. B 3.

[3]) Srv. Hospinianus, De orig. fest. Christian., l. 31 b, 32 a: »Certum tamen est iam olim in veteri ecclesia Calendas Januarias a Christianis observatas fuisse et in Christianum festum commutatas, sic tamen ut ritus et superstitiones ethnicas, hoc die usitatas, non abiecerint, sed retinuerint potius et posteris suis etiam quasi per manus tradiderint. Omnes enim illae superstitiones ethnicae, quas libro de festis ethnicorum

Přátelé a známí si posílali přání a novoroční dary. Jak svědčí Rosacius (l. c., l. B.), mají dobří lidé obyčej »dle chvalitebné zvyklosti . . . vespolek se potěšovati, přitom také jedni druhým dar nového létha posílati s srdečným vinšováním vší milosti a požehnání Božího k prospěchu těla i duše.«

V týž rozum pověděl Jak. Akantido-Mitis [4]: »Jest obyčej starý a zvyklý u křesťanuv, že při nastávání roku nového přítel příteli a znamý známému nového létha začátek štastný, s veselým prostředkem i s prospěšným skončením vinšuje . . . Při vinši učiněném bývá také i dar odsýlán na znamení lásky křesťanské, víry a přívětivosti společné a na dokázání řečí i skutkem toho, což mysl a srdce pobožného vinšuje a žádá.«

Dokladů toho, že si staří vzájemně o novém roce přáli, [5] dary

in Calendis Januariis commemoravimus et olim hoc die sunt observatae a Christianis et etiamnum hodie pertinaciter observantur a nobis. Discurrunt namque noctu tam senes, quam iuvenes promiscui sexus, cantantes prae foribus divitum, quibus felicem annum cantando precantur et optant. Hoc autem quum noctu fiat, nemini dubium esse debet, quin sub hoc praetextu multa obscoena et turpia perpetrentur simul. Eadem nocte plurimi mensam varii generis epulis parant et ornant, putantes se per totum anni spacium talem ciborum abundantiam habituros. Alii poculum plenum aqua vel vino in mensa ponunt, quod si exundet, et ultra margines poculi intumescat, fertilitatem, sin minus, caritatem eius anni ominantur . . . Totus dies per omnes urbes, vicos ac compita, compotationibus, comessationibusqne non solum in publicis, sed etiam privatis aedibus consumitur, non sine choreis, saltationibusque impudicissimis . . .« Srv. Sim. Maioli Dierum Canicularium tomi septem, Francofurti, 1642 (v univ. knih. pr. 37 A 27 II. 433. O zvycích německých vedle jiných viz O. Schade, Klopfan, Ein Beitrag zur Geschichte der Neujahrsfeier, Hannover, 1855; W. Kolbe, Hessische Volksitten und Gebrauche im Lichte der heidnischen Vorzeit, Marburg, 1888, 28, 29.

[4]) Spis krátký a sprostý . . . vyd. 1612, l. a, a 2.

[5]) Archiv Třeboň. (Fam. Šternberk). Kolem r. 1600 píše Jaroslav Volf ze Šternberka své sestře: VMsti poníženě bratrsky a služebně žádám, že mně vodpustiti račíte, že VMsti tak dlouho . . . s č a s n ý n o v ý r o k nevinšoval: nebo sobě to zanechávám, až k VMsti sám přidu«. — Partlicius, Kalend., 1613, 147, 148. Item na Nové léto jeden druhemu vinš činiti obyčej máme, v němž za ochranu předešlého roku Bohu díky vzdávati a za ostřihání budoucího a nastávajícího žádati vroucně nepřestáváme; při tom vinši odesílá se i dárek.« — Ukázku přání novoročního, jež oplývá něžnou upřímností lásky mateřské, vypisujeme z listu Zuzany Černínové synu Humprechtovi r. 1649: »Již tento rok brzy dojde. Mé přenejmilejší dítě, z mého upřímného srdce, vinšuji Ti tento již bohdá brzy nastávající Nový rok a mnoho jiných tak šťastný zdravý a potěšitelný, aby tě milý pán Bůh jak na duši, tak na těle račil obohatiti tím vším, co by Ti zde časně a potom na věky věčně prospěšno bylo a upřímné mateřské srdce Tobě žádá.« Dvorský, Zuz. Čern., str. 107. Vedle tohoto nelíčeného přání klademe formulu novoročního přání strojeného, jakéž posílaly jeptišky svým příznivcům. Pochodí asi z konce stol. XVII. (v rukop. univ. knih. pr., sign. 2 a 13, 711): »... Nastávající tehdy svátky narození Emanuele, pana a spasitele našeho, vesele, šťastně, jak [illegible], tak tělu prospěšně s obnovením vnitřního i zevnitřního člověka poníženě apreciujíc, jakož také v nově nám přicházející rok, v němž by všecky měsíce radostný, [illegible] prospěšné a hodiny pro duchovní potěšení krátké připadly, a nejen toliko tento nastávající, nýbrž mnohé prodloužilá léta v nejvýbornějším zdraví k strávení a [illegible] dle intentu jejich poslušně vinšuji. Aby ale vinš můj oučinek svůj dosáhl,

si posílali,[6]) a zvláště páni svým služebníkům i jiným dávali »nového léta«, »koledy«,[7]) mohli bychom uvésti velikou sílu.

* * *

Novým létem nastávala potřeba nového kalendáře, minuce, na příští rok. Vydavatel nebo knihtiskař věnovali obyčejně »minucí« některému příznivci svému, vědouce, že jim za lichotivé věnování přispěje na uhraženou nákladu.[8]) Věnování podobná chovají v sobě často pěkné drobty kulturní. Kalendářů staročeských se zajímavým věnováním zachovalo se dost a dost.

Chceme se tu jen zmíniti o zvláštním obyčeji školních mistrův, učitelů staročeských. Posílávali před novým rokem svým známým pánum, minuce na příští rok s titulním listem všelijak pomalovaným, pestrými ozdobnůstkami okrášleným. Páni jim za to ledačeho uštědřili. Tak malovali a posílali, až tím školy zanedbali. Ozývají se hlasy proti tomuto obyčeji. V Domažlicích usnáší se r. 1587 městská rada[9]):

---

na svých nehodných modlitbách budoucně pamatujíce zůstanu. S tím se etc.« — Celé sbírky blahopřání k vánocům a novému roku, jež posýlali také žáci a mistři svým příznivcům a přátelům, většinou z druhé polovice stol. XVI. a ze století XVII., v univ. knih. pr. pod sign. 52 C 9, 52 C 18. Uvádíme jakožto ukázku z básně Pavla Litoměřického z Jizbice (Carmen Heroicum de nativitate Immanuelis ac Salvatoris domini nostri Jesu Christi, 1598, l. a 2):

Christicolae, antiquo veterum de more parentum,
quos amat alma fides,
quando annus veteri rursum novus orbe calendis
incipit ire novis:
munera quisque aliis mittunt donantque libentes
maxima et exigua,
interdum nummos et rubra corallia ponti,
aut pyra, mala, nuces,
saepe cibos etiam lautos dulcemque Lyaeum
et modo quicquid habent . . .«

[6]) Jan Jičínský, knihtiskař, má r. 1591 na skladě 15 exemplářův »Daru nového léta«. (Kniha Arch. m. Pr., č. 1173, l. 230 b). — Václav Holický píše r. 1550 Henr. St. ze Švamberka: »Tu chrtici nového lita posílám«. (Arch. Třeboň., Fam. Švamberk 16.) — M. Ondřej Kracovský, Opravdový kontrafekt odporného boje a potýkání, vyd. r. 1610, ve věnování, l. A 7. Žádá služebně a doufá, že si jeho příznivec knihu jmenovanou »místo daru zemského za dar nového létha nastávajícího oblíbiti ráčí.

[7]) Arch. J. Hrad. (sign. VI. R s udáním roku). V účtech zaznamenáno: »Den nového léta donesl jsem JMsti paní do fraucimoru k rozdání čeládce na koledu 8 kop« (1505). »V sobotu den nového léta druhým literatům dáno koledy 30 gr. Trubačům koledy 15 gr.« (1575). »Literátům na nové léto 7 fl.« (1030). Srv. Haussregister vor 1009 atd. Každoročně se opakuje tato položka, že tém a tém bylo dáno »nového roku«.

[8]) Arch. J. Hrad. (VI. R, 1592): »S poručení JMsti dáno Voldřichovi Valklovi impressorovi od dedikování a přinesení minuci JMsti pánu, jakž suplikací ukazuje, 5 kop.«

[9]) Dvorský, Paměti o škol. č., str. 6

»Na suplikování do rady bakaláře školního Václ. Niz. Vodňanského minuc malovaných (nevím jakou v školách navyklostí) rozdávání při času vánočním neb novém létě, k žádosti jeho, jakožto věc neužitečná a zbytečná a mládeži školní větší škodu než užitek přinášející se skládá a na časy budoucí z nich scházeti má; ale raději aby ve škole od preceptorů mládeži lectiones toho času příhodné se čtly a přemýšlely. Místo pak těch minucí z rady panu bakaláři 2 kopy m. dávati se má.«

Podobně vyznívá zápis senátu university pražské r. 1599: »Budoucí rektorové ať na to dobrý pozor mají, co se ve školách děje, jak dnů všedních, tak také nedělních a zvláště těch dnův po svátcích vánočních, nebo mnozí ještě tehdáž chtěli by se zaneprázdňovati tím bláznovstvím, malováním minucí, a tak se jim tím dohlídáním to drobet přetrhne a musí na sebe lepší pozor míti, buďto že budoucí pan rektor bude moci k tomu sám dostačiti, anebo skrze někoho jiného kollegu svého to spraviti.« (l. c. str. 6.)

Roku následujícího v dlouhé řadě stížností vytýká primas Václ. Krocín z Drahobejle, »že (kantoři) s malováním minucí velice se zaneprázdňují a sacrae lectiones, že se nečtou, jen s minucí že se párají, bez čeho býti může.« (l. c. 63.) M. Marek Bydžovský z Florentinu ohrazuje se proti tomu: »... že se správcové školní minucemi zaneprazdňují a celý advent s nimi stráví, to že též pravda není; nebo lekcí ranním jitrem se konají. Mezi tím, co času zbyde, že jej stráví, však ne celý advent, aby tu mohli nějaký zišček míti.« (Str. 64.)

Uznali to páni bakaláři, že malováním minucí zbuhdarma čas maří. Aspoň r. 1604. připisuje bakalář Adam Tesacius Brodský svou »Komedii z knihy zákona Božího, jenž slove Ruth,« starším a sousedům zaduší kostela sv. Havla v Praze — prý »štědrého večera i pro dokázání šetrné vděčnosti«. Dal ji vytisknouti kromě jiné příčiny pro tuto: »Abych místo těch minucí malování a panům sousedům dle starobyle zvyklosti odsílání, čímž se mládež v školách více v učení zamieškává, nežli vzdělává, jednoho každého z VMstí jedním exemplářem darovati mohl, jakož i tak činím, a že vděčně přijíti, mne i všechny alumny školy v své laskavé paměti vždycky míti a nad námi ochrannou ruku držeti račíte, žádám.«[10]

[10] Jireček, Staročeské hry, str. 4

Starodávného zvyku však přece jeho druzi nezapomínali. Soudíme tak z listu M. Bacháčka panu Kašparu Kapliři ze Sulevic r. 1605.[11] »... A nevěda jak jináčeji mé bohdá uctivé šetrnosti VMti prokázati, přiležitě minucí narok budoucí 1606 VMti odesílám, služebně žádaje, že chatrný dárek ode mne vděčně přijíti a učení pražské sobě poručené míti ráčíte.«

Přese všechno toužení na malování a posílání minucí[12] zvyk ten dlouho se udržuje. Aspoň jsme našli kalendář z r. 1700, jehož titulní list je pomalován a v ozdobném věnci připsáno věnování rychtáři a radě města Rakovníka od školních mistrů Rakovnických.[13]

Když pak l. 1748 byl vydán patent o tisknutí, kolkování a prodávání kalendářů,[14] zahynul starodávný obyčej sám sebou.[15]

[11]) Dvorský, l. c., str. 208.

[12]) Srv. Dvorský, Pam. o škol. č., 413, pozn., 6.

[13]) V univ. knih. pr., sign. 54 E 299. V archivu města Rakovníka dle svědectví Dra. Z. Wintra (ČČMus 1884, 428) zachována celá řada křiklavě prý a dětinsky malovaných kalendářů, které dávali školní mistři pánům na radnici.

[14]) Český patent v univ. knih. pr., sign. 54 A 75. Tamtéž vypsán zevrubně nový řád pro kalendáře.

[15]) Uvádíme tu některé narážky z cizích dokladův o obyčejích novoročních. Říkávají, co kdo dělá o novém roce, to že bude dělati po celý rok. Srv. »Wenn man auf's neue Jahr Geld zahlet, so hat man durch's gantze nachfolgende Jahr keinen Mangel am Gelde«. Viz J. Praetorius, Der abentheuerliche Glückstopf. Leipzig, 1000, str. 200. Tamtéž str. 200, 201: »Auf's neue Jahr essen die abergläubischen Leute zu Saalfeld in Thüringen weiss Kraut und auf Fassnachten Hirsenbrei: so soll ihnen das Geld nicht vergehen.« l. c., 274—270: »Man kan zwar an mehren Zeiten im Jahre erfahren, ob das Getreide folgends oder zukünftig werde theur oder wohlfeil werden, aber am neuen JahrsTage kan man zu vorderst dahinter kommen.«

Na den sv. Tří králů.

Večer přede dnem sv. Tří králů bývá nazýván »svatvecer sviček«. Kdo chce zvěděti, co mu budoucnosť chystá, pouští svíčičky v nádobě, vodou naplněné, a věští z toho, jak dlouho která hoří a jak daleko od obruby do středu se dostane, svůj příští osud.[1]

Doklad staročeského zvyku tohoto, známého také o štědrem večeru, máme již ze stol. XV. Neznámý kazatel horlí přede dnem sv. Tří králů proti čarování a kouzlům, varuje své posluchače před pověrami: »A pomněte dnes varovati se čáruov, kouzluov, s v i e č e k n e s p o u š t ě j t e, a jiných pověr. Na pohany to slušie, ne na křesťany věrné...«[2] V Ullmannově knize, vydané r. 1762, zaznamenána zpráva o podobném zvyku na Moravě. O štědrem večeru pouštívají prý dvě svíčičky v skořápkách ořechových, pojmenovavše je jmeny dvou milencu. Připlovou-li skořápky k sobě, budou onino svoji; pakli nic, sňati spolu nebudou. Více o tom bude pověděno ve stati o vanocích.

[1] Viz Reinsberg-Düringsfeld, Festkal. 12, 13. Pěkný popis téhož obyčeje o štědrem večeru v »Babičce« Bož. Němcové, 5. vyd., str. 181, 182.

[2] V rukop. univ. knih. pr., sign. 11, F. 3, l. 135. In vigilia Epiphaniae.

[3] Alt-Mähren, II, 500. »Andere schneiden eine walsche Nuss in zwei, kleben in eine jede Helfte derselben ein kleines Lichtlein an, setzen solche in eine mit Wasser gefüllte Schüssel ein, benennen zwo einander liebende unverheirathete Personen, und lassen die zween Theile Nüssen schwimmen; kommen diese zu einander geschwommen sollen auch die benennte zwo Personen Eins werden, und entgegen.

Oblíbeným zvykem, jehož původu dlužno hledati v křesťanské legendě o sv. Třech králích, bylo a jest posud chození »s hvězdou«. Také staročeská pacholata chodívala s »hvězdou« [4], připomínajíce přiměřenými zpěvy památku Tří králů.[5] Zpěvy ty bývaly dramatisovány a tak vznikly hry tříkrálové, »komedie« [6] Jezovité chopili se této příležitosti a vystrojovali slavnostní divadla s lákavou nádherou, hry »o Jezulatku a přinesených mu darech od pastýřův a králů«, jež žáci kolejí jezovitských hrávali před četným a vděčným posluchačstvem.[7]

Koledou na den Tří králů chodívali kromě žáků také jejich vychovatelé, »kantoři« a místy i duchovní; psávali na veřeje jména Tří králů a křížky, jakž se děje podnes.

V artikulech Mořanských (na Slovensku zapovídá ve druhé polovici stol. XVI. (1594) vrchnost farářům toulati se na den Tří králů po domech »s křížkem«. ... Pověrné a bludařské s křížkem toulání po ulicích a domích farářům se zakazuje. Aby prý se raději shodli osadníci se svým pastýřem duchovním, jaké dávky za to budou dávati.[8]

Zevrubnější popis takového koledování o Třech králích zachován bezděky v neduležitém jinak listu z r. 1668.[9] Přišel prý do tvrze Zaječické »Nikazius«, »zpíval píseň ‚Tří králové znamenali' podle kancionálu luterianského, hrnec nový provrtaný a v něm uhlí a kadidlo nosil, tři krále psal, potom kouřil.«

---

[4]) Arch. J. Hrad., sign. VI. R., 1579. »V pátek po sv. třech králích panu regentovi navráceno, který jest dal koledy pacholatům, když nahoře s h v ě z d o u byli 3 gr. 4 den.«

[5]) l. c. 1598. »Dáno třem králům, když nahoře zpívali, po dvakráte 3 kopy.«

[6]) l. c. 1599. »Dáno třem králům koledy, když s k o m e d i í nahoře byli, 3 kopy.« — Zlomek staročeské divadelní hry církevní o Třech králích viděl Jos. Truhlář ve dvorní knih. Mnichovské. Malý Ježíš děkuje třem králům za dary. »Deinde vadant circum ecclesiam et sic est finis istius ludi.« ČČMus. 1885, 272.

[7]) Viz o tom v článku F. Menčíka v Ruchu, 1884, str. 552 dle Schmidlovy Hist. Soc. Jesu, II. 119. — J. Fejfalík uvádí ve sbírce Volksschauspiele aus Mähren obsáhlou hru o třech králích (str. 40. až 73.), která propletena jest laškovným humorem a zdá se, že pochází z doby starodávné, chovajíc v sobě četná rázovitá úsloví staročeská. — Srv. Krolmus, Staroč. pov. I. 271—273; Pav. Dobšinský, Prostonárodnie obyčaje, povery a hry slovenské, 1880, 127 a j. v. Popěvky tam uváděné, jež pacholata podnes na obchůzce o Třech králích zpívají, shodují se vzájemně, ba jsou místy totožny. Tím jest nejlépe potvrzen starodávný původ jejich.

[8]) Memorab. prov. Csetnek, vyd. Lad. Bartolomaeides, str. 223.: »Na dnech troch králoch, poněvadž se s křížikem po uliciech a domiech polured fararom zakazuje, protož posluchače budou se svojimi fararmi jednati, a s nimi rovnost učiniti, a duochodek ten predce jim von vydavati, pro jejich vychovávání ...«

[9]) Dvorský, Pam. žen č., 397.

Že chodíval také učitel dům od domu, kropil svěcenou vodou[10]) a napsav křídou na dvéře jména Tří králů, dostával za to od hospodáře »koledy«, potvrzují paměti města Sadské.[11]) Soudíme, že jako v Sadské, tak i v jiných městech a osadách byl podobný zvyk.

Zajímavý obyčej při tom zapsal Ullmann (1762). Když učitel napíše svěcenou křídou jména Tří králů, honem je hospodyně smaže, aby se jí dařila drůbež.[12])

* * *

Hanuš se zmiňuje ve svém Kalendáři[13]) o zvláštním zvyku, jenž prý je znám hlavně u Franků, že se totiž rozhoduje losem, kdo bude psáti křížky a vykropovati stavení. Zastrkují do pečiva penízek a komu z domácích po rozkrájení připadne kousek s tím penízkem, je králem, vykropuje a píše křížky.

Zprávu o tomto obyčeji našli jsme u Aubana-Mirotického (1579).[14]) »Na den tří králuo, jenž se den ukázání Páně oněm mudrcum jmenuje, jedna každá čeládka z medu a z mouky, přidadouc zázvoru a pepře, mazanec udělají a krale sobě vyvolí tímto zpusobem: Mazanec hospodyně dělá, do kteréhož bez spatření jiných, když jej hněte, jeden peníz nebo groš vpustí a potom odhrabíc uhlí, na horkém vohnisku jej praží a upražíc na tolik kusuo láme, kolik osob se mezi čeládkou nachází. Potom rozdává, jednomu každému jeden kus dadouc. Oddělují se také Kristu Pánu, blahoslavené panně a třem mudrcum jejich díly, kteréž se místo almužny rozdávají. V čím by pak kusu groš neb ten peníz nalezen byl, toho všickni králem jmenují a na stolici ho vsadí a po třikrát ho vzhuru s plesáním vyzdvihují a ten má v pravé ruce křídu, kteroužto tolikrát znamení kříže vzhuru na břevnách aneb na klenutí pokoje napisuje, kterežto kříže, protože se o nich věří, že sou proti mnohým zlým věcem k obraně, u veliké vážnosti je mají.«

[10]) Srv. Tomek, Police nad Medhují, 183.

[11]) F. A. Paroubek v Lumíru, 1850. II. 741.

[12]) Vt-Mähren, II. 501: »Wann der Schulmeister am Fest der heiligen Drei Königen mit der an diesem Tag geweihten Kreide die drei Buchstaben C. M. B. auf die Haus- oder Zimmerthür nach dem catholischen Brauch aufgeschrieben hat, loschet solche alsobald die Hauswirthin aus, damit ihr die Gänsel und Hänel gerathen.«

[13]) Bř. kal., 95.

[14]) Mirotický přeložil z latinského spisu Aubana-Bohema spis »Obyčeje, zvyklosti všech národův« vyd. 1579. — L. c., list XL 3.

Zprava tato je velmi zajímavá, ale není jisto, líčen-li tu zvyk staročeský, či spíše zvyk cizí, jehož popis Mirotický přeložil z latinského originálu. —

Pravdivosť toho, že křížky třikrálové a jména sv. Tří králů mají moc proti kouzlům a pohromám, je potvrzena četnými středověkými doklady, cizími i staročeskými. Škartiček se jmény sv. Tří králů užíváno nejčastěji jakožto ochrany proti padoucí nemoci. Lékařské rukopisy staročeské, jež jsou ovšem ohlasem pověrečné učenosti středověké vůbec,[15]) obšírně vypisují, jak potřeba psáti a nositi na holém těle podobné lístky s mocí zázračnou.[16])

Dle víry zbožného lidu českého byl chován mezi drahocennými ostatky svatých v kostele svatovítském v Praze »sv. Baltazara krále díl tejle, který prý Karlovi IV. Fridrich, arcibiskup Kolínský, léta 1372 daroval... Přitom částky zlata, kadidla a mirhy od třích

[15]) Viz Wierus, De praestigiis daemonum, IV. 404: »... Cuiusmodi hi usurpantur rhythmi contra epilepsiam:

Caspar fert myrrham, thus Melchior, Balthasar aurum.
Haec tria qui secum portabit nomina regum,
solvitur a morbo Christi pietate caduco.«

Srv. Tharsander, Schauplatz, 1735, 377: »Wider die fallende Sucht wird folgendes Vers recommendiret: Caspar fert myrrham .....«

[16]) V rukop. univ. knih. pr., sign. 17. H. 22., l. 273: »Obecné vždy psáti lístky bez tytlíků (skratek) a nositi na hrdle, ať života lístek dotýká. Netřebať ho v šatě obvinovati. Potom druhý a když ten od potu sejde, opět jiný. Tak napiš, kolik chceš lístků nejvíce, každé slovo upřímně bez tytlíků a úplné: † In nomine † sanctae † et individuae † trinitatis † Amen † Caspar † fert † mirram † Melchior thus † Baltazar aurum. Haec tria nomina regum si quis portaverit secum, solvitur a morbo domini pietate caduco † Heli † Heli † Heloy † Lamazabatani † tetragrammaton † sanctus Valentinus episcopus.« Podobně v rukop. téže knihovny, sing. 11C2, l. 135 a. — Srv. rukopis dříve uvedený (17 H 22.), list 279.: »Proti veliké, padúcí nemoci: Pište čtení na lístku: ‚Veden jest Ježiš na pušť od ducha, aby byl pokušen od ďábla' až do konce — a tuto modlitbu: Pater pax est † et filius † vita, spiritus sanctus † remedium † amen † on † eon † son † yon † mon † et celon † tum plasma conserva- † amen. In nomine patris et filii et spiritus sancti † Caspar † Melchior † Baltazar † Amen † sanet Christus et repellat (psáno ‚repleat') omnem morbum caducum a N. et ab omni, qui circa se literam portaverint et faciat hoc in nomine patris et filii et spiritus sancti Amen †' — Ale pomni, že máš vše bez tytlíkuo psáti a pak ten lístek na hrdle nositi, ať visí proti tomu dvolku pod prsy, ať se dotýká těla...« — Máme tu před sebou pověstné modlitby Perličky, o nichž věří lid, že kdo je při sobě nosí, chráněn je přede všemi kouzly. Zapovědená druhdy kniha tato, v Berlíně tištěná, doporučuje na listě F a d.: »Kdo ty jména sv. Třech králů při sobě nosí, ten je chráněn před padoucí nemocí.« Přidána pak modlitba ke sv. Třem králům s touto radou: »Kdokoliv tuto modlitbu se modlí, nebo modliti dá (jestliže jest v milosti Boží), ten žádnou zbou smrtí neumře, nebo ve vodě se neutopí, nebo v ohni neuhoří. A kdo tuto modlitbu při sobě nosí, nebo ve svém příbytku má, tam žádná morová rána, ani hromobití i jiné zlé ouhony žádného přístupu nemají. Též také ať se tato modlitba malým dětem do kolíbky položí, neb ať se na ně zavěsí atd.« — Ve zdejším museu chován starý prsten se jmény Tří králů, kteráž jsou na něm vyryta patrně pro moc kouzelnou. Popis jeho v ČČMus. 1870, 202. 203.

králův Kristu pánu obětované se nacházejí.«[17] Tím byla přirozeně důvěra v zázračnou moc sv. Tří králů nemálo posilňována.

Církev světila na Tři krále věřícím křídu,[18] aby mohli psáti kouzelná jména na veřeje svých příbytku, jež by chránila rodinu i dům před pohromou, na dvéře chléva, stáje, aby chránila jich se vším všudy před čarováním. Tím, že církev takořka vycházela vstříc starodávné víře lidové, schvalujíc psaní jmen a křížků na ochranu proti kouzlu a nestěstí, udržel se zvyk ten v městech i na venkově podnes. Jinak se dělo s obyčejem nahoře vylíčeným, totiž s obchuzkou Tří králů. Proti tomuto obyčeji se ozvaly přísné zákony světské, že prý je to žebrota a podezřelé toulky[19] a tak v městech již vyhynul skoro nadobro starodávný[20] zvyk — v dědinách někde posud s hvězdou chodívají, jinde jako v městech jsou tři králové přísnými zákazy úřednimi zaplašeni.[21]

[17]) Dle Tom. Pešiny z Čechorodu, Stella matutina, 1703. Beckovský, Zákl. živ. kat., I. 150, II. 77. Ke zprávě o částkách zlata, kadidla a mirhy přidána právem poznámka: »odkud ale přivezené jsou, věděti se nemůže.«

[18]) Seelisko, Vejkladové, 1774, 100. Chválí »křídu tříkrálovou«. Je prý užitečná těm, »jenž jí pobožně k napsání jmén sv. třech králův Kašpara, Melichara a Baltazara v příbytcích svých neb jinak užívají, skrze orodování hned jmenovaných králův . . .«

[19]) Viz Obentrauta, Přír. kniha pro rycht., 1847, str. 16., 123., 189.

[20]) Svátek sv. Tří králů dostal se do Čech s náboženstvím křesťanským; považovali jsme tudíž za zbytečné, rozepisovati se o tom, že o původu tohoto svátku byl už za starých časů spor. Více o tom Duranti Rationale, lib. VI., vyd. 1481 (v univ. knih. pr. 40 C 10), l. 114a; Hospin., De origine fest. Christian., l. 33a—30a; Pfannenschmid, Weihwasser, 130, 132, 209 až 212; Mannhardt, Antike Wald- u. Feldkulte, 185, 180.

[21]) Budiž tu učiněna zmínka o zvyku choditi s »klibnou«. Jungmann ve Slovníku s. v. zapsal: »Klibna, maškara, přišera slonu podobná, s nížto ten den před třemi králi chodí: postaví se jedna osoba zrovna, majíc v ústech něco podlouhlého, co by zuby a nos představilo, druhá osoba se za první sehne, hlavu svou za její záda kladouc, a vše se jakousi plachtou přikryje. Choditi klibnou. Us. Petrovic. v Ber.« Jungmann ukazuje na srovnanou se slovem »Klimba, jméno bohyně neb modly, kteréž Tetka sloužila« dle Hájka. — Zmiňuji se o klibně proto, že jinde jsem o ní nikdež nečetl, ani u Hanuše, ani u Krolmusa, ale dobře se pamatuji, že za mého dětství v rodné vesnici (v Táborsku) chodívala chasa s »klibnou«, od Jungmanna popsanou. Pokud jsem se ptal těch, kdo si všímají prostonárodních zvyků, neví o chození takovém nikdo. Zapisuji tedy ten zvyk, aby se nadobro neztratil.

Masopust.

O starodávném zvyku slaviti bujnými, v podstatě vždy a všude stejnými radovánkami čas masopustní, to jest čas od svátku Tří králů do popeleční středy, zvláště neděli zvanou Quinquagesima neb Esto mihi a dva dni následující — o zvyku tom svědectví podávají nejen hojné zprávy starodávné, nýbrž potvrzuje také pravdivost svědectví těchto národní podání, dle něhož obyčeje masopustní posud v lidu se udržují.

O původu masopustních zvyků mnoho již hádali a hádají. Celkem jest roztříditi různá mínění na dvě skupiny: buď prý masopust vznikl na půdě pohanské, nebo na půdě křesťanské. Na půdě pohanské mohl zase vypučeti z náboženských slavností římských a řeckých, Luperkalií, Bachanalií a pod., nebo se hlásí původem svým k národnímu, domácímu náboženství.[1])

[1]) Napsány o masopustu celé knihy: Benj. Gastineau, Le carnaval, 1855. Téhož Histoire de la folie humaine. Le carnaval ancien et moderne, 1862. Ze starších zasluhuje zmínky kniha Commentatio de personis vulgo larvis seu mascheris von der Carnavals-Lust od Krištofa de Berger, 1723 (v univ. knih. pr., sign. 23 H 104). Tamtéž na str. 7. uvedena středověká literatura o masopustu, mezi jiným spisy: Lud. Arrivabene Mascaromastiga sive Instructiones laudabilis et Christiani carnavalis... Zimmermann, De Bacchanaliorum nomine, origine, progressu, placentis, larvis... atd. Srv. též Hospinianus, De origine fest. Christian., I. 45b—46b; Thes. Gronovii, VII. 172—219; Olaus Magnus, Historia de gentibus septentrionalibus, 1555, 463, 464; Joh. Nicolai, De ritu antiquo et hodierno Bacchanaliorum commentatio (1679). — Z novějších pojednání zamlouvá se dukladná studie Bastianova, Masken und Maskereien, v Zeitschr. für Völkerpsychologie, XIV. 335—358. Z českých prací: Tyl vylíčil pěkně slavení masopustu v městě okolo polovice tohoto století v satyrické knížce Kukátko postavené v hluku a tísni Pražského života, v Praze 1844. Zvláštní otisk z Květu 1839; B. M. Kulda ve Světozoru, 1858 (Příl. ke Slov. Novinám), 19, Končiny; Liška ve Květech, 1860, 51 ad. »Karneval jinde a u nás«. F. Kovář ve Světozoru, 1884, 126. Maškarádi; F. V. Vykoukal, Světozor, 1885, 423 a d., Ostatky masopustní; náš článek »Český masopust« ve Zlaté Praze, 1887, 215 ad.

Že se masopust vyvinul ze slavností římských a řeckých, soudili již staří Čechové.[2]) Veleslavín připomíná,[3]) že dne 17. března »Římané světívali svůj masopust pohanský, kterýž Liberalia a Bacchanalia jmenovali.« Podobně soudil Valecius[4]) a Partlicius.[5]) V týž rozum horlí v neděli masopustní na kazatelně Zámrský[6]) proti »nešlechetným, ohavným a právě ďábelským rozpustilostem, kteréž pohané těchto dnův ku poctivosti svému Bohu, ano raději ďáblu, Dionysiovi, jinak Bacchovi řečenému (od něhož tito dnové Bacchanalia slovou) v larvách a zpotvořilých šatech páchati obyčej měli, jakž toho všeho celá historická zpráva v knize české, jenž Masopust slove, se nachází.«

Zámrský míní zde knihu děkana ve Slaném, Vavřince Leandra Rvačovského,[7]) v níž se dokazuje široce a dlouze na l. 4.—8. dle »historií pohanských«, že Římané »vajroční slavnost při konci února měsíce za tři dny slavili, kterouž nazvali Saturnalia... Od takových kratochvílí pohanských, chtějí tomu historikové, že by rozpustilosť dnuov našich masopustních, kteréž my též Saturnalia jmenujeme, ku poctivosti Masopustovi je slavíce, původ a počátek svůj vzala...« Líčí dále »ohavné mrzutosti« Bacchanalií, o nichž »pobožný bez

---

[2]) Srv. Simon Cyrenaeus, cruciger domini nostri Jesu Christi, carmine descriptus Mathaeo Collino Gurimeno, Wittembergae, 1541 (v univ. knih. pr., 53C7) na l. C2. Ode de feriis Bacchanalibus scripta ad nobilem virum D. Joannem Hodieiovium ab Hodieiova...:

Turpius multo colimus dies hos,
quam sui quondam coluere Fauni
urbis intra moenia Martialis
sacra Luperci.« —

Krišt. M. Bohdanecký v »Historii neb letospisu Tita Livia«, překládá Lupercal: Masopust neb bláznový dni, Ant. Truhlář v ČČMus. 1886, 79.

[3]) Kal. Hist., str. 154.

[4]) Sim. Valecius, Kázání krátká a prostá o napravení živ. křesť., 1614, list L 6. Masopust dostal prý se od Římanuv k národum jiným, »od kteréhož my nechceme upustiti, jako by v něm co dobrého bylo.

[5]) Kal. každ. hosp., 1617, str. 130, 131.

[6]) Postilla, 1590, 216.

[7]) »Masopust. Kniha o uvedení v pravou a Bohu milou pobožnost skrz kratochvilné o dvanácti synech Masopustových, patriarších pekelních, rozjímání, spasitedlná naučení dávajíc, proč se jejich tovaryšství všickni varovati mají, nyní nově vydaná od kněze Vavřince Leandra Rvačovského z Roudnice, děkana v městě Slaném«, 1580 (v univ. knih. pr., sign. 54 B 109). — Tím, že se soudí na konec Masopust čili Karneval z Koblihovic s nedělí Quadragesimou, byli jsme upozorněni na starou knihu italskou patrně téhož obsahu, uvedenou v Grässe, Trésor de livres rares, II 50: »Carneval. Tragicomedia de Squadrante Carneval et di Madonna Quaresima, Brescia, per Giac. Turlino. Bližšího o tom pověděti neumíme, nemajíce knihy italské poruce. Jen ukazujeme ke [illegible] s Rvačovského Masopustem, snad nahodilé, či jinak vysvětlitelné?«

srdečného zděšení čísti nemuže,« a končí: »Tot, hleďte, utěšený původ pohanských Bacchanalií, kteréž již mezi slavnosti křesťanské přijaté jsou; nebo my také dny naše masopustní tak jmenujeme, kteréž pohané ku poctivosti Bachově slavili.«

O původu masopustní veselosti zarýmoval si Dačický v »Prostopravdě«.[8]) Masopust prý je věc pohanská.

»Vloudila se do křesťanstva
skrze Antikrista zlého,
bezbožné nálezky jeho...«

Hrozná, přehrozná je pokuta bezbožných masopustníkův od satana:

»Neb on masopust vymyslil,
papež jej v kalendář vplestil,
tím církev křesťanskou zlehčil.« —

Napověděli jsme, jak někteří se snaží vysvětlovati masopust jako slavnost vzniklou z domácích obřadů pohanských. Tak dle Grimma pokládá Reinsberg-Düringsfeld[9]) masopustní radovánky za zbytek slavnosti ku poctě Holdy a Donara.

Podobný pokus učiněn u nás. Hanuš v Báj. kal. (78-82) obvyklým svým způsobem dokazuje mythologický význam slovanského masopustu. »Bylo by prý velmi povrchné, bráti masopust za pouhé radovánky, jako středověká snad bacchanalia. Jako bacchanalia původně byla mysteria, světivše Baccha co božiče, Dionysa, mladé slunce, jenž přemožen na čas zimou, přece vítězoslavně z pout jejích se vybírá, tak byly i masopustné hody nádhernými obřady, t. j. byly jarné svátky. Jsouť toho až podnes ještě stopy patrny. Tak vodívají na př. v Čechách o masopustných dnech při hudbě a zpěvu mládenci a panny symbol zimy v podobě muže hrachovinou a povřísly otočeného, jemuž medvěd říkají. Byl to původně Perun zimný či černoboh, jemuž hrách byl zasvěcen... K večeru scházívají se v hospodě, kde při tanci co možná nejvýše vyskakují, napodobujíce tím povýšení běhu slunečního na jaře.«[10])

Dle Grimmova výkladu o Holdě vyslovuje Hanuš ještě jiné domněnu[11]): »Holda či Perchta, bílá to paní, hajitelkyně pře-

[8]) Rukopis zdejší knih. mus., sign. V E 38, l. 42b. Srv. článek Dra. A. Rezka, Lumír, 1883, 107. 108.

[9]) Festkalender, 61. 62. Srv. Menzel, Christliche Symbolik, 1854, I. 129.

[10]) Srv. téhož: O svěc. výr. svátku. Koleda mor. nár. Jednoty, 1852, 102.

[11]) Kal. Báj., 67—82.

diva... přichází prý o masopustě dohlížeti, zda vše dopředeno.« Byl by tedy masopust svátek naší Bílé Paní.

Netroufáme si rozhodovati o mythologickém významu slovanského masopustu. Vydávali bychom se tím jen na kluzkou cestu, do říše neznámé, plné nevysvětlitelných záhad, kdež sice možná dodělati se výsledků a úsudků dumyslných, ale přece jen málo spolehlivých a jen strojených... Výklady Hanušovými se chatrnická mythologie česká málo vysvětlila, spíše ještě více zamotala. Podobně tomu s jeho výkladem o masopustu. Staví-li Hanuš výklad svůj na tom, že chodívají s mužem ovinutým hrachovinami, Perunovi prý zasvěcenými, je podklad takový sypký a nejistý. Hrachoviny masopustního medvěda vysvětlili bychom způsobem přirozeným, nehledaným. Staří se o masopustě odívali kůžemi zvířecími. Tak se také v Čechách přestrojovali. Nadělali sobě »sukniček kožených, chlupatých, vlčích, m e d v ě d í c h, beraních, kozích, psích«,[12]) jak poznáme při popisu staročeských maškar. Později však nemajíce pohotově s dostatek kožích zvířecích, nápodobí kosmatou srst zvířecí kučeravými, třásnatými hrachovinami, o nichž ve starších zprávách (pokud jsme četli) ani potuchy není, ač jinak dosavadní jiné zvyky masopustní velice se podobají starým. Snažili jsme se dopátrati nějaké analogie u Slovanů jiných, ale marně. Poláci také se přestrojují o masopustu. A tu prý podnes[13]) »kožuch barani służy równie temu, co wilka, n i e d z w i e d z i a lub lisa ma udawać, jak i temu, kto prawdziwą owcę lub kozę.« ... Opět o hrachovinách Perunových ani zmínky!

Nepopíráme možnosti, že masopust souvisí s některým pohanským svátkem domácím, ale najisto něco takového tvrditi není možná, i kdyby si fantasie badatelova vykouzlila, co by chtěla, vtipných snad dohadů.[14])

Druhé domnění, že masopust vznikl až na půdě křesťanské, opírá své tvrzení důvodem, že křesťané jaksi na posílněnou před nastávajícím dlouhým postem naposledy ještě od neděle masopustní do popeleční středy hodovali, tancovali, žertovali, aby se dosyta před neveselým postem vybouřili.[15])

[12]) Kvačovský, Masopust, I. 13.

[13]) Wójcicki, Zarysy domowe, III. 254, 255.

[14]) Hanuš na př. soudí, že masopustní pečivo, koblihy, jsou symbolem obrozeného slunce, jež v té době znova zářivěji na nebi třpytiti se počíná. Báj. kal. 82. Vhodně povídal F. V. Vykoukal ve Světozoru, 1885, str. 445 Šišky, jimž totéž historické právo náleží jako koblihám, byly by potom snad symbolem paprsku slunečních!

[15]) Meyer Lexikon, VI. 507.

Obě rozdílné domněnky o vzniku masopustu možná sloučiti v jedno. Podobá se pravdě, že sahá masopust do šerého věku pohanského. Zbytky pohanských obřadu se ujaly a semeno roztrousily po půdě křesťanské. Církev byla nucena všímati si takových a podobných přežitků pohanských a nemohouc jich načisto vyhladiti, podkládala jim aspoň představy, názory svoje, křesťanské, takořka štěpovala bujné letorosti jejich vlastními, ušlechtilými roubý... Dovolila tedy před čtyřicetidenním postem trochu bujného veselí masopustního.

Než ať se masopust vzal, kde se vzal — brzy podmanil si šmahem všecky, mladé, staré, světské stavy i duchovní. Ze základního kmene časem vyrostly hojné větve a z těch zase vypučely přečetné výrostky. Podíváme-li se do historie masopustu, kolik tu rozmanitých druhů, přiměřených podnebí různých krajin a povaze lidu takého jakého! V zemích severních zkrotila a omezila poněkud zima a mráz bujnost rozjařených masopustníkův, ale za to pod lazurovým nebem jižním není rozpustilé čtveračivosti veselého karnevalu ani míry, ani konce.

Přese všechny různé zákazy a houževnatý odpor církve i vlády světské za středověku [16] vládne jednou za rok masopust podnes — a když krátkou vládu svou nastoupí, rozjaří se, zaskotačí si, zatančí starý, mladý dle zvyku, jaký se u národa jeho ode dávna ujal.

* * *

Nejstarší (pokud jsme čtli) zmínka o masopustu v Čechách zachována od Vlacha Henrica de Isernia.[17] Byl ve službách krále Přemysla II. (ve druhé polovici stol. XIII.). Ve svých listech líčí nevázanost bujných mravů tehdejších. V Praze zřídili si spolek na způsob dvora císařského (»sacrum Veneris almae palatium«). Spolek ten měl svého císaře a jednotlivé členy dvora císařského, muže i ženy, vesměs duchovního stavu. Pravidla spolková byla upravena dle řádu Ovidiových (iuxta formam canonum praedecessoris nostri

[16] V univ. knih. pr. pod sign. 35 F 99 chována kniha »Fassnachtküchlin oder Warnungbüchlin«, od Bernh. Herxeimera, vyd. 1593, kde skladatel horlí slovy až příliš drastickými proti veselosti masopustní.

[17] Dr. Herm. Jireček v ČČMus. 1870, 147, 148. V listech Henrikových roztroušeny zajímavé kulturní drobty, na př. v listě 138. dočítáme se, že měli v Praze tenkráte parní lázně, kde vodu lili na kamení, aby pářu působily kameny rozžhavené, pak že se pot lil z těla, při čemž také pro větší lahodu sluhové metlami šlehali tělo. Při těch lázních byl i dovedný holič, jenž také kněžím do okolku přistřihoval vlasy.«

Ovidii memoriae venerandae). Herm. Jireček soudí, že byl původcem tohoto čistého tovaryšstva Henricus de Isernia sám.

V jednom listě vyzývá »císař« řeholnice, »aby v poslední dni masopustní, kteréž prý se přiblížily, oděly se po světsku, naličily se dostatečně a ve dne v noci po ulicích se sháněly a rozkošem se oddávaly.«

Svědectví toto o masopustu v Praze ve stol XIII. pochází od cizince; potvrzuje však přece zcela bezpečně, že poslední tři dni masopustní rozproudilo se mezi lidem bujné veselí. Že by onen spolek, zařízen po cizím mravu, či lépe řečeno nemravu, dle zachovaného listu v Čechách ponejprve slavil vesele masopust, není možná se domýšleti.

Nesnadno jest rozhodovati, kdy a odkud masopustní radovánky, přestrojování se a podobná veselí, jež jsou zahy po celé Evropě známa, v podstatě jsouce všude stejná, dostala se do vlasti naší. Naznačili jsme již nahoře, že snad splynuly přežitky domácích obřadů, slavností pohanských, s masopustem zasvěceným bohu Bacchovi, jenž z končin jižních dostal se od sousedstva k sousedstvu až také do Čech. Jest nám tedy přestati na staré zprávě Jindřicha de Isernia, dle níž ve stol. XIII. bylo v Praze masopustní veselí již s dostatek známo a oblíbeno. —

Důkladnější a původní zprávy o českém masopustu ve XIV. stol. dočtli jsme se u Štítného.[18]) Z výčitek jeho vrstevníkům, že slaví masopust rozpustile, hříšně, dobereme se dosti zevrubného obrázku.

»Tento čas masopustní rozličné veselé jmievají lidé (117a) a svého bláznovstvie větší obyčej (tamtéž). Slavie hod tento masopustní v křivém zabylstvě (118a).«

Na masopust připravují si nové, drahé šaty, více než jim stačí jmění. »Často mezi mužem a mezi ženu vztrhne se nechuť, ana chce nákladu snad většiemu k svým tancóm a k svej chlípě, nežli stačiti mohú jich úroci (118a)« ... »Aj, múdrost-lij« — ptá se mravokárce Štítný — »netolik k Bohu, ale k světu toliký náklad pro masopust učiniti a v žídech snad vezmúc aneb zajdúc v těžke dluhy tak, ež snad déle budú hyzditi bláznovstvie jeho (119b).«

»Bláznové veselé ... v tento čas zlým obyčejem« (118) posedne »lid masopustní a vzteklého rozpuščenie« (117b). Slaví masopust

[18]) Dle rukop. Řeči nedělní a sváteční z r. 1393 v univ. knihn. pr., sign. 17 C 15 (tamtéž l. 113b—124b) řeči na masopustní neděli, pondělí a úterý.

»v obžerstvie, v smilnej žádosti« (117b). »V svej hrdosti bujejí a pesky mluviec a šeredně, jako plijí v tvář Bohu řeči protivnými« (118b). Libují si v šeredných řečech a libují si zvláště »v šeredných piesniech« ... »Rozličně se přetvořijí, až i děti neumějí-li viece. Vztlukú u měděnice, slaviece hod masopustní, hod ďábelský, aneb baby zobláčejíc se na ruby v blány« (120).

Při tom jedí posud oblíbené jídlo masopustní »koblihy«[19] (121a) a pijí, až se přepijí. »Ktoj' ten, by asa koblížkem nesnědl viece nežli jindy!« (118b).

»Mnozí blázni v svátky neb o masopustě propí, prohltie tak mnoho, že v dělné dny nebudú moci tolik s pravdú dobyti, i přičinie proto k svému dobrému řemeslu neb dielu nejedné lsti neb křivdy.«[20] »...Hanbaj' mě dotknúti mnohé slepoty masopustnie, abych se ze zlosti lidským nezdál zpravovačem.« (119b.)

Když se dosyta najedli a napili, pozpívali, také si zatancuj (118a). Tancuje kde kdo, ba také »vztancijí k tanci nepodobní« (120 b).

Bujné veselí masopustní láká každého a ne-li veselí samo, jistě masopustníci přivábí i člověka pobožného. Církev zpívá v mnohých kostelích o masopustě:

Dnové všie marnosti již míjejí
užiteční dnie přicházejí,
čas se blíží všech střiezvých,
hledajme Boha čistotú srdec svých.«[21]

---

[19]) Slovo to se vyskytá v nejstarších slovnících českých, v Bohemáři koblih (Hanka, Zbírka sl., 33, 37) a u Rozkochaného: koblich, vedle slova šišky (l. c., 90). Že to bylo jídlo masopustní, svědčí několik dokladů. Srv. Veleslavín, Nomenclat., 452. Jgm. Sl. s. v. koblih. Masopust (dle Rvačovského, l. c., 262) koupiv si erb, nazýván byl »Karnaval z Koblihovic. — Anna z Rožmberka píše Joach. z Hradce (Arch. J. Hrad., 1555) »...ač nic jiného nevím, než to, že tě tak podle připsání tvýho sem k nám každýho dne bohdá tento masopust s koblihy čekati budem. Dle Partliciova Kal. hosp., 1617, 76 koblihy jísti = světiti masopust. V domácnostech staropražských našli jsme v kuchyni často nástroje, kolečka na koblihy, na př. v ArchmPr., Kn. č. 1173, l. 178 (1590) kružátka tři na koblihy, »instrumenta čtverá na koblihy«; l. c., l. 332 (1595) kružidlo mosazný na koblihy; Kn. č. 1174 l. 4 (1598) kolečka na koblihy (v krámě železníkově); l. c., l. 130 (1601) též u železníka osm kruhadel na koblihy; l. c., 175 (1605) kruhadlo mosazný na koblihy atd. — Kobližný znamenalo starým »rozkošný, rozkošníček, rozmazánek«. Viz doklady v Jgm. Sl. s. v. — Také šišky byly jídlem masopustním. Dle Pam. knihy kost. Bernart. 1672) dostávala dvorská čeleď »o masopustě na šišky. Hejna, Paměti, str. 37. Bílovský v masopustním kázání ve sbírce Doctrina christ., 1721, 149. ...koblihy i šišky, piva, vína dosti.

[20]) Štítný, vyd. Erben, 55. Srv. rukop. univ. knih., l. c., l. 119b. »Jeden-li prohltí o masopustě z řemeslníkóv viece, nežli s pravdú móž dobyti, nejeden viece sehltí, než požiti móž břicho jeho.

[21]) Vyd. Erben, 171, 172.

Tak hlásá církev, ale masopustníci vábí zbožného od pobožnosti: »Nechajž svého náboženstvie; nebuď nevlíden! Buď s námi vesel, masopust chce své právo míti!' Tak tento umlkne, ustydí se Bohem; raději bude masopustním člověkem slúti, nežli Božím« (119b, 120a).

Rozpustilých radovánek nenasytí se rozjařený lid ani v úterý masopustní. »V středu ještě dopoledne páší Boží nevoli« (120a). »O kteraké jest pak oslepenie lidské, ještě i ten den (na »popelec«) zabylstvo v bujnosti ploditi kteréžkoli, v kolbě, tancích, neb po uliciech a své chlipnosti neostati aspoň ten den.«[22] Nedbají, že v kostelích církev napomíná, »aby lidé plakali na své hřiechy a ponížili se, pomniec, ež jsú popel a v popel se obrátie.«[23]

Pozdě rozjímají teprv o marnostech světských bujností, pozdě honí bycha... »Bude některý těžké trpěti upomínání od rukojmí neb hospodáře, žej' ztravy jemu nezaplatil« (119b). Mnohý pochodil ještě huře při veselostech masopustních, nadobro se připraviv o zdraví. »O což jich sešlo bujných mládcóv i mladic, ješto bujiechu také na světě i masopusty svým veselím ozdobováchú a nemniece, by to jim tak skoro spadlo!« (123b).

Drobty, sebrané z rozhorlených slov Štítného, celkem postačí, abychom si dovedli představiti, jak se slavil za jeho doby masopust.

O tom, že slaven býval masopust v Čechách bujně, svědčí kromě Štítného, že sám král Václav IV., vyhovuje asi tehdejšímu zvyku, strojí skvělé hody masopustní a zve k nim panstvo i měšťany. »Léta 1398 král Václav na konec masopustu rozkázal učiniti slavné hodování a zval k sobě purgmistra a konšely Starého i Nového měst Pražských, a některé z pánův, též i z rytířstva. Mnozí z nich obavali se za své životy, ale král snad na to nemyslil, ale po vykonání toho obědu smířil se s nimi přátelsky.«[24]

Když sám král kvasy masopustní strojí, domyslíme si, jak svěcení masopustu i mezi lidem rozšířeno bylo. Že král česky pohostil o masopustě pány i měšťany, nestalo se tuto ponejprv a naposled.

Zmiňuje se o zvyku tom Pavel Židek ve Spravovně,[25] že prý králové činili hody panům a pannám o m a s o p u s t ě, aby lid

[22] Vyd. Erben, 309.
[23] l. c., 171–172.
[24] Hájek, na l. 360. Srv. Kapihorský, Historia klášt. Sedl., 1630, 35 a jinde často.
[25] Rukop. univ. knih. pr., str. 36.

sa skrze krále potěšen a měšťané krále sobě jeho osobu v zalíbení a v milování vzali.«

Dokladu toho naskytlo se nám vedle uvedeného již několik. Král Albrecht při masopustních radovánkách s omladinou Vratislavskou tak se rozveselil, až si nohu zlámal. Léta 1439 »král Albrecht pobyv ve Vratislavi přes masopust, i strojil tu veselí s pannami a s paniemi mladými (ježto o tom veselí Vratislavčné umějí dobře praviti' dodává písař).«[26] Dle Palackého spadnul při tom se schodu a zlomiv si nohu, okulhával navždy.[27]

Jako král Václav, tak l. 1477 »v neděli masopustní král Vladislav český pozval k sobě do dvora svého v Starém Městě Pražském předních měšťanuov pražských i s manželkami jich a tu s nimi ten druhý i třetí den v rozličných kratochvílech hodoval.«[28] Poněkud šíře líčí tento masopustní hodokvas starý letopisec[29]: »Toho času (1477) král udělal hody a veselé veliké o masopustě, že měštanů a měštěk pozval na ty hody. A tu tanec byl veliký, že i sám král tancoval s Chlupatú kramařkú a před ním Martin Nedorůště postavník držal.[30] A proto byli se kněží zbouřili, že králi Mahometa přezděli a to sú na kázáních provolávali, mužům jich ženy zhaněli, nazývajíce je neřádnými a lehkomyslnými . . .«

Vrátíme-li se z masopustních hodokvasu, jež králové vystrojují pozvaným pánum a měšťanům, k českému masopustu ve stol. XV. vubec, poznáme, že se tu osvědčilo pořekadlo, »jak tancuje farář, tak po něm osádka,« jak vesele slaví král a páni masopust, tak po nich prostý lid se veselí a baví, až je to mravokárcum a kazatelum v oko trč.

Chelčický slovy trpkými touží v Postille[31] na »mnohá vzteklá

[26] Letop. Č., 114.

[27] III. 2., str. 301.

[28] Kal. Hist., str. 48.

[29] Letop. Č., 212. 213.

[30] Bude tu nejspíše míněn oblíbený tenkráte v Čechách tanec pochodňový, jehož popis zachován v popisu cesty Lva z Rožmitála od Šaška z Mezihoří. Paní a panny žádaly onoho v Kolíně při hostině, aby pořádal tanec po zvyku a mravu českém, a tu pan Lev ochotně za všeobecné pochvaly tancoval se svými druhy Čechy tanec pochodňový. Convivium variis ludis et choreis celebrabatur. Interea matronae et puellae dominum adeunt atque episcopi nomine subnisse orant, ut dominus episcopi gratia una cum comitibus choreas more patrio duceret. Domino adnuente choreasque ducere incipiente viginti quatuor iuvenes singuli integris armis circumdati facesque manu tenentes, praesultavant. Hos armatos alii viginti quatuor praecedebant, ibidem singuli faces manibus gerentes. Choreis peractis varia domino allata sunt ciborum et potionum numera. Vyd. 1844 Bibl. d. liter. Vereins in Stuttgart, VII. str. 18. 19.

[31] Postille, l. 71.

bláznovstvie, obžerstvie, smilstvie, opilstvie, marné veselé, nestydaté rozpuštěnie již za právo na masopust uvedené.« Lidé pobožní, »synové Boží nemají se masopusty zpravovati.« Duchovní prý provolávají jedny časy k hřešení a druhé ku pokání. Provolali hříšníkum »masopust, aby i s nimi v obžerstvie a v jiných ohavnostech jako pohanstvo bez studu trvali, a puost ku pokání.«

Nelichotivými slovy podobně hartusí na bezbožné masopustníky v Postille[32]) mistr Hus, že prý »masopustníci pojdú k smilství, obžerství, k bláznovství a k své duše zahubení . . . O běda bláznivým masopustníkóm, jenž zapomenúce dobroděnstvie tak velikého, i dadie sě k marnostem, jimiž sě posmievají svému otci!«

Každý mravokárce barví zjev, proti němuž horlí, trochu na černo, ale přece jen vždy v káravých slovech jeho uložena řádná špetka pravdy, kteréž nepřímou cestou možná se dobrati. Touží-li Štítný, Chelčický a Hus na masopustní bujné veselí, zbude nám z hojných výčitek jejich svědectví, že masopustní radovánky tehdejší byly pověstné, byly rozpustilé z míry moc.

Podstatou hlučných radovánek masopustních, k nimž druh druha, přítel přítele a známého zvali a k sobě chodívali, byla muzika »pišťcův a hudcu,« tanec a zvláště — co už Štítný vyčítal svým vrstevníkum, že »se obláčejí na ruby v blány« — přestrojování se za maškary. V larvách, v ženském rouše proháněli se u veselém jasotu po ulicích, škádlíce na potkanou kde koho.[33])

S rozvláčnou svědomitostí osopil se na zlořády masopustní neznamý kněz kostela Týnského (kolem r. 1472) v kázaní na neděli masopustní[34]) a zachoval opět ve svých výčitkach ledaco na poznanou českeho masopustu ve stol. XV.

»V těchto dnech masopustních netoliko mnozí duchovní lidé, tělestnými žádostmi jsúc přemoženi, služby Božie ukracují, ale nad to i řemeslníci svěcští, opustiec diela sva a řemesla, v žádostech svých tělu a ďáblu slúžie. Tento svými rozkošemi uvodí o maso-

---

[32]) Vyd. Erben. II. 78.

[33]) Rukopis knih. ryt. Neuberka, Letop. č., l. 1096. Léta 1403 v pondělí a v úterý masopustní ante kathedram Petri měšťané někteří z mladých nastrojili hru potvornú. Zdělavše larvy sobě a oblekše se v rúcha ženská, i chodili jako panny, i s karami potvornými jezdili, hofmistra Rúpovského vítajíce — neb byl přijel od krále (Vladislava z Uher — a tu hofmistr řekl ‚Sytý chléb — co neudělá.' Srv. Letop. č., str. 240.

[34]) Rukop. univ. knih. pr., sign. 7 H 18, l. 35, 36. Srv. J. Truhlář, Listy filol. 1878, zde na str. 227—231 zpráva o témž rukopise.

pustě křesťany ve mnohá osidla. »Onoho uvodí k mluvení mrzkých a nepočestných slov a k zpievání rozličných piesní, k zapálení žádostí tělestných, onoho osidlává za stolem skrze obžerstvo v jedení a v pití . . ., onoho osidlává skrze slyšení, aby s srdečnú radostí poslúchal pištcuov a hudcuov, trubačuov, zpěvákuov a zpěvákyň, onoho osidláva skrze tance a neřády, hry a všeliké kratochvíle . . . Kto by všecka osidla ďábelská mohl vypravovati, jimiž chytrý ďábel tisíci řemesly lidi tohoto času ve dne i v noci osidlává! . . . Aj toť v městech i ve vsech, na rynciech i na uliciech nic jiného nebývá slyšáno, než svárové a nepočestná veselé!« Volá prý ďábel: »Na mé sluhy hleďte, na pištce, na hudce . . . Neroďte tyto dny choditi ke mšem do kosteluov a na kázanie, ale jděte k tancuom, k frejuom a k roztrženému veselí, jakož otcové vaši v těchto dnech slúžili sú mi též i vy služte, . . . říkúce: že pro tě, pane ďable, unavíme se celý den a celu noc piesněmi neřádnými křičením, trápíce se pro veliké opilstvo, kterú odplatu dáš nám za to, pane naš ďáble?! . . . I kto nás od tebe pane ďable, tyto dny rozdělí, zdali hlad, jenž nám jest lehek pro tě trpěti, zdali zima neb nahota, zdali pot v tancích vylitý, čili bolest noh v úzkých a utáhlých třevících, čili sípání a chrápání z přílišného výskání a neřádných piesní zpievání, čili ukrutné rány v kolbách učiněné, čili zlá pověst u milování cizích žen, čili potvornosť u proměnění našich osob a tváří! Ba nižádnáť věc nás nerozdělí od tvé služby . . .«

Kromě známých masopustních radovánek, drasticky tu vylíčených, chceme všimnouti si narážky na »ukrutné rány v kolbách učiněné.« Toužil už Štítný na bujné zabylstvo masopustní v kolbě.[35] Kazatel Týnský také se zmiňuje o kolbách masopustních, s nimiž se opět ve století XVI. setkáme. Řadíme tedy kolby mezi masopustní zábavy staročeské, ovšem zábavy panské.[36]

* * *

O masopustě ve století XVI. poznáme málo novinek, za to však načrtaný již obrázek staročeského masopustu doplní se nám

[35] Štítný, vyd. Erben, 309.

[36] L. 1472 píše Jindřich Roubík purkrabí krumlovskému, aby mu zjednal glejt. S pány Rožmberskými byl na štíru, ale o masopustě chtěl zatím všeho zapomenouti a přijeti na kolbu. I milý bratře! může-li to býti, mluv se panem s JMstí, ať JMt. ráčí mi bezpečný glejt dáti i těm dobrým lidem, kteří se mnú pojedú. A já chci k vám a ku panu JMstí přijeti a tu abychom veseli byli ten masopust a s ostrým honili a kláli; neb jest i jinde bývalo v cizích zemiech, žeť sú sě nepřietelé sjížděli a spolu veseli byli. Dr. Rezek v Arch. Č. VIII., č. 522.

živými, sytými barvami do nejmenších detailů v pestrou kresbu z domácího života našich předků.

Světíval se hlučný masopust, hlučnější a rozpustilejší než za doby naší. »V těchto dnech masopustních jsou lidé nad jiné časy rozpustileji živi. Pozorněji by snad poslouchali, kdyby se někdo o veselí, o tancích, o dobrém víně a o jiných kratochvílech světa tohoto rozprávělo,« než zbožné výklady kazatele Tom. Bavorovského . . .[37] Nebude nám to s podivením, čteme-li, že si staří pochvalují, jak »masopust míti jednomu každému jest libé a rozkošné.«[38]

Přátelé sjíždějí se na »dobrou vůli« k příbuzným a známým, aby se pobavili hodokvasem,[39] pitkami, zpěvem, hudbou a tancem.[40]

[37] Postilla, vyd. 1557, l. 636.

[38] Trojan Nigell z Oskořína, Život poctivý, 1596, 173.

[39] Z jídel masopustních stále se připomínají koblihy, jak již pověděno nahoře. V kuchařské knize, vyd. od J. Kantora na sklonku stol. XVI., l. F. 6, 7 dočtli jsme se o jiném masopustním pokrmu. Podán tu návod, jak připraviti »ptáky k zadušenině, aby byli jako bez kostí pro masopust. Ptáky připrav je, jako by je měl péci a místo rožnu rozváleje těsto chlebové široce, vkladž je do toho těsta a udělej jako pecník, ať žádný pták nevyhlédá a když se upeče chléb, vyjmi je z chleba a vkladž je do lítého octa za dvě za tři neděle; a když chceš, vybéra je z octa, dělej na ně jíchu co na zadušeninu.« — Arch. J. Hrad., sign. 6 B 3, 1589. Adam z Hradce píše svému úředníku: Podle předešlého poručení mého zvěřiny co tak míti budeš pernatý i jiný k tomuto masopustu, tak abych to zde konečně v sobotu míti mohl, mi sem odešli. — Dle jmén advokátu pana Karnavala z Koblihovic soudíme, že mezi masopustními jídly bývala zvěřina, paštéky, svítek a marcipán. Srv. Kvačovský, Masopust, l. 256. Vildpret z Grimvaldu, Marcipán z Cukrperku, Svítek z Putrsfeldu, Paštéta z Dykštejna. Masopustní marcipán zná také Potv. drak apokal., 236. Srv. polskou píseň z doby Zikmunda Augusta Wójcicki, Zar. dom., IV. 162—164.:

Mięsopusty zapusty,
niechce państwo kapusty,
wołu, sarny, jelenie,
i zubrowe pieczenie . . .

Jedły by panny i kiełbasy
w te mięsopustne czasy,
i pod wieczór marcypan,
by go im dał jaki pan . . .

[40] Arch. Třeboň. (Fam. Pernštein.) Jan z Pernštýna píše Pútovi z Ludanic: Tě jsem naděje byl, že s námi masopusch vokvasíte. — Březan, Život Viléma Rožmb., str. 53, r. 1552: »Toho roku na konce masopustu JMst pan vladař, mnoho pánu stavu rytířského sobě blíž příseďících jakožto sousedu na masopust pozval, s nimi masopust vesele kvasiti a je k sobě přátelskou službou volně nakloniti ráčil. l. c., str. 48, 40 r. 1552: Před sv. Matějem pán mladý JMst přijev na Krumlov, chtěv s radostí a veselím masopust, poněvadž mu pán Buh ráčil šťastně domu pomoci navrátiti se, a že se se svou paní matkou, panem bratrem a pannami sestrami v dobrém zdraví shledal, kvasiti, ráčil písaře německého Mikoláše Wittycha do Lince s vozem a se čtyrmi koňmi pro městské pozounáře neb muzikanty odeslati, aby na Krumlov přijedouce, JMsti posloužili. Než purkmistr, rychtář a radda města Linec by to učiniti a pánu takovou muziku odpustiti, ale tím se vymlouvali, že krále Maximiliana v brzkých dnech očekávají a protož že velmi nepříhodné pán ráčí o ně státi, a že nevědí, kterak bez své ráčí hanby je odeslati . . . Nicméně pán ráčil muziku v Čechách, při kteréž dosti vesel s panem Joachimem z Hradce, paní manželkou jeho i jinými pány a přátely pobýti ráčil, sobě naříti a tudy pánu přičina dána, že sobě do domu všelijakú muziku, nelitovav nákladu, mnohých se jmých prositi, zjednati ráčil. Srv. l. c. str. 50, když jede pan Vilém r. 1553 na masopust do Pisova. l. c., str. 126, 1557. Mezitím paní máteř Rosen-

Mezi panskými masopustními zábavami byla stále ještě na předním místě kolba aneb příbuzná s ní jiná kratochvíle rytířská, známé tenkráte honění ke kroužku. Souhlasně s jinými doklady [41]) potvrzuje to žák, volaje před začátkem divadelní hry o masopustě ku posluchačům: [42])

Vím, že ráčíte znáti,
co chce masopust konati,
v němž kratochvíl v zdvořilosti
děje se lidem k libosti.
Panstvo turnaje provodí,
muži silní kolby svodí . . . .«

Páni hleděli si kratochvílí o masopustě a zatím se měli na dle jejich rozkazu poddaní s ouředníky, písaři a šafáři panskými vyrovnávati. Kniha »Hospodář« [43]) radí tak pánům (na str. 155, 156): »Při času masopustním, poněvadž tehdy lidé jako nejméň na práci mívají, rozkaž, ať se sejdou ke dni určitému, k které rychtě celé právo náleží, pustě o dvě aneb tři neděle před tím hlas, že soud držán bude . . . A když na ten den uložený všickni k tomu náležející pohromadě, přijeda úředník mezi ně, rozkaž všechněm dvanácti konšelům do lavic sednouti a písaři poruč, ať soud zahájí a všichni ať poslouchají, zanechajíce rozprávek.«

Že podobný soud poddaných o masopustě opravdu existoval,

berská . . . ve čtvrtek po sv. Valentinu s panem Petrem Vokem a šlechtičnou pannou Evou jeti ráčila na masopust na Zvíkov; pak odtud se panem Henrichem z Švamberka a manželkou jeho na Tejn Horšov k nejvyššímu purkrabí Pražskému, kdež s svými milými přátely nejedněmi se shledavši, s veselím masopust okvasili.« Březan, Život Petra Voka, str. 92 (r. 1582). Dne 25. února, »totižto v neděli masopustní spolu s panem bratrem svým Petrem Vokem a paní manželkou jeho i hrabětem z Kasoldu a paní Evou z Rožmberka, ženou jeho, na Krumlově masopust okvasili.« — Č. Č. Mus. 1858, str. 364, 365 dle »Pamětí Třeboňských«. Pan Petr Vok veselý. O masopustě, aneb sice jindy, když se pánu zalíbilo, pozval se k některému sousedu do města Třeboně a poručil, kteří měšťané s manželkami a dcerami mají k tomu přijíti. Tu dal z zámku jídla, víno nositi a byl s nimi vesel. Časem muzika musela při tom býti a tancovalo se, čemuž se pán svou rozkoší díval a kdo co na pánu požádal, všecko obdržel. V náležitý čas přijeli zase s karetou pro pána.

[41]) »Toho léta (1508) o masopustě Staroměstští dělali šranky na rynku proti domu Svátkovu ke cti panu kancléři; neb byl sobě najal dům u něho a u doktora Víta druhý; a prolomili dvéře hned z jednoho do druhého a pak v masopustní poslední dni bývaly kolby.« Letopis. staroč., str. 285. Srv. zprávu o kolbě dne 18. ledna r. 1523 ve šrancích na náměstí staroměstském, vystrojené od krále Ludvíka v Bartoš. kron., vyd. Erben, 1878, str. 17; Letop. staroč., str. 454; Veleslavín, Kal. Histor., str. 32, 33 a j. č. — O masopustní kolbě r. 1527 ve Vladislavském sále, které se účastní sám král Ferdinand, podává zprávu Herold, Mal. cesty po Praze, II. 244.

[42]) Jireček, Staroč. div. hry, str. 231, 232.

[43]) Spis Brtvínův a Černobýluv, vyd. Veleslavín 1587; str. 155—160 o soudě poddaných.

svědčí kromě jiných rektor Bacháček (1599) v listu J. Vodičkovi, primatorovi Hradce Králové, pravě: »... [44]) A za jiné nemám, než že těchto dnův masopustních soudy při poddaných VMsti vykonávati ráčíte.«

Takové soudy nedály se ovšem stále. Měl pochvíli o masopustě i prostý lid, a dopřával si tudíž také zábavy.

Prokurator pana »Karnavala z Koblihovic« (v Masopustě Rvačovského [45]) vyčítá před papežem na soudě v Římě mezi chvalitebnými vlastnostmi svého klienta zejména tu, že jeho přičiněním dějí se o masopustě pokolení lidskému potřebné svatby. Výrok ten se zakládá na zvyku tehdejším — a posud udržovaném — o masopustě strojiti svatby. Při nižších třídách lidu bylo to takořka pravidlem.[46]) ač i měšťané [47]), šlechtici a vznešení páni [48]) řídili se týmž obyčejem. Lidu, jenž v zimě v letě, od svitání do klekání perně se lopotil jednak na robotě, jednak při vlastní své práci, zbývalo o masopustě nejvíce času za celý rok, aby si mohl pořizovati svou domácnost, svuj rodinný krb.

Václav Zelotýn z Krásné Hory [49]) poznamenává dle známého zvyku starých pranostikářů o masopustní neděli, pondělí a úterý, že jsou to šťastné dny, že s prospěchem vstupovati v ty dny do stavu manželského. Dokladů toho ze století XVI. a století dalších, že o masopustě byly svatby strojeny, byla by veliká síla . . .

---

[44]) Dvorský, Pam. o škol. č., str. 5.

[45]) l. c., I 268.

[46]) Dvorský, Zuz. Černínova, 228 na zač. února r. 1650: »Měli jsme nahoře dvoje selské oddavky, jeden pár: Forejt od plesnivých klisen vzal si Žákovu dceru z Krtova; druhý pár: šafář Zárybnický vzal si vdovu jednu ze Křeče. Milotova se jmenuje. Tak trochu potancovali nahoře ...« O jiných svatbách v masopustě tamtéž str. 18, 155, 229, 249 atd.

[47]) Dr. Rezek, Pam. Dač., II., 29: »Autor huius libri, Mikuláš Dačický z Heslova, pojal k manželstvi pannu Alžbětu dceru p. Jiřího Mládka, v ten outerej po neděli řeč. Devítník 20. dne měsíce ounora, o masopustě.« O svatbách v masopustě tamtéž I. 70, 78, 93, 236.; II. 4., 20, 32 atd.

[48]) Březan, Život Viléma, 58 (1554): »Na konce masopustu konal veselí svadební pan vladař panně sestře své Alžbětě ...« Srv. l. c., str. 141. — Březan, Život Petra Voka, 36 (1568): »1. Martii, jinak měsíce března, t. j. v pondělí po neděli masopustní bylo svadební veselí držáno na Hradci urozenému vladyce Mikulášovi Valterovi z Valteršperku ....« l. c., 81 (1580): »14. februarii, jenž bylo v neděli masopustní, pan Petr Vok z Rožmberka veselí svatební dáti strojil na Bechyni a strojiti se ráčil, pojmouc sobě za manželku pannu Kateřinu šlechtičnu z Ludanic z markrabství Moravského.« l. c., 186, 187 (1600): »Februarii 13 dne, v neděli masopustní urozený pán pan Heinrich Libštejnský z Kolovrat JMCsti komorník, ženil se na Hradčanech v domu pana Voldřicha Felixa z Lobkovic, pojmouc sobě dcerku jeho urozenou pannu pannu Alžbětu, šlechtičnu z Lobkovic.«

[49]) Kalendář hvězdářský, vyd. r. 1575.

Posud jsme minili masopustem čas od Tří králu do popeleční středy. V užším slova smyslu nazývají se masopustem nynější »ostatky« t. j. masopustní neděle, pondělí a úterý, jež bývaly považovany za dny sváteční. Mravokárce vybízí aby, křesťané »vesele, avšak poctivě drželi masopust, svátek všech opilcuv«.[50])

Tenkráte se veselili páni i prostý lid nejbujněji. kvasy, tance, pitky a kratochvíle konce neměly, ani míry.

Podstatou masopustních radovánek byl známý již nám zvyk přestrojovati se a oblačeti v bláznovské kukly, zvířecí podoby, strojiti cizím původem zavánějící »mumraje«.

Dle Kvačovského »nadělají si sukniček kožených, chlupatých, vlčích, medvědích, vepřových, telecích, svinských, beraních, kozích, psích a tak se přetvoří« (l. c., I J. 3); kdož nemají koží, obracejí na ruby chlupaté kožichy.[51]) Muži v roucha ženská a zase ženy v roucha mužská se oblačejí (l. J. 2). larvami ďáblům podobní se činí (l. J. 4). Zčerní se a zmaží sazemi, kolomazí, smolou (l. J. 3.)[52])

Potom »běhají hůře než nerozumná zvířata po ryncích, po ulicích, po domích, křičí, blázní, lidí mámí, děti straší, ani psuom v koutě pokoje nedají« (l. c., l. J. 3)[53])

Podobá se, že nezbednosti, páchané při podobných průvodech masopustních, byly příliš bujné. Aspoň tomu nasvědčují zákazy vrchnosti světské, jež nakázala vedle zbožných horlitelů proti maskování, vyhrožujících ukrutnými tresty »masopustníkům«,[54]) aby

[50]) Potvorný drak apokal., 236.

[51]) Historia o bratru Palečkovi, vyt. od Sixta Palmy, str. 6. Některého času na zámku pražském kanovníci před krále Jiřího přišli v svých popelicích kaptourých z kostela a mluvili o své potřeby s králem velmi poctivě a vážně. Tedy bratr Paleček jda mimo ty kanovníky k králi chytil za ty čapličky kaptourový toho jednoho kanovníka, který od nich mluvil a trhl ním, řka: Hora, hora, naši již kožichy na ruby obrátili a ještě masopust není . . . Ját sem měl opravdu, že sou masopustní blázni, neb rádi o masopustě kožichy tak převracejí.

[52]) V knize Kvačovského, l. c. na l. 62 jest obrázek staročeských maškar.

[53]) Srv. Havlík z Varvažova, O ctném chování, 1613, 52: »Jsou někteří lidé marné chvály žádostivi, kteříž v masopustě po domích a ulicích běhajíce, ačkoli tvář barvami ukrývají, však přes to rádi by byli, aby je všickni znali. Popisy masopustních rozpustilostí staročeských s výkladem o pohanském původu masopustu viz v básních: Thom. Mitis, De abusu Bacchanaliorum, Farrago, l. 93, 94; Eiusdem de feriis Bacchanalibus, l. c. 94—96; M. Collini, Ode de feriis Bacchanalibus, l. c. 96—98; Laur. Span e Sspanov, Ode de Bachanalibus, 98—102; Georg. Vabruschii, De feriis Bacchanalibus, l. c., 141—142.

[54]) Zámrský Postilla, 224. Pán Buoh v hněvu se rozpaluje a záračnými pokutami při těch masopustních rozpustilostech postižené, mnohé ztrestává. Čehož příklady hrozné v historiích poznamenané mající, některé sobě k vejstraze připomeňme. Čteme, kterak leta Páně 1370 Lupold Starší, kníže rakouské v městě B[illegible] s mnohými knížaty

každý, kdo o masopustě chce choditi v mumraji, opověděl se u purkmistra.[55])

Že bylo zakazu toho šetřeno, vysvita z nehody, která se přihodila pověstnému dobrodruhu Bassompierrovi. Žil prý vesele v Praze o masopustě, chodě ze slavnosti a hostiny na hostinu. Chtěli také jeti městem v krásných šatech, maškarách. U radnice Staroměstské zatáhli strážníci všem osmi pánům, maskovaným, mezi nimiž byl Vchinsky, Harrach a Černín, ulici řetězem. Ruessvurm a Bassompierre jeli první. Strážníci jim řekli, že císař zapověděl choditi v maškarách po městě. Vymlouvali se, že nerozumějí po slovansku. Po krátkém odporu odvedli kromě Ruesswurma a Bassompierra všecky na radnici. Oba zmínění se bránili, utržili však při tom výprasku od strážníků.[56])

---

a pány pozvanými v rozličných turnajích a rozpustilých kratochvílích na placu před kostelem masopust držel. V tom vznikla bouřka hrozná, právě dopuštěním božským, nevěděli skuro odkud a skrze koho. V kterézto bouřce na tom placu několik pánů, zvláště jejich služebníku zhynulo a páni někteří velicí od chasy městské zbouřené do vězení vzati byli . . .« — Podobný příklad v Guarinoniově knize »Grewel der Verwüstung«, str. 136. Srv. tamtéž 784, 785. — Štelcar Želetavský, O církvi, l. E. 6: »Leta 1570 o masopustě v neděli v knížetství Vittemberském na zámku Oldenburku dvě hrabat, Eberhart z Hohnlav a Jiří z Tubinku připravivše se z kratochvíle s jinými dvěma pány do šatův z koudele a smuly udělaných po žensku, šli v mumraj. I přišel mezi ně dábel s prsy vypouklými v spusob takových šatův, jakž hrabata a páni měli, jemuž se divili, kde se mezi nimi vzal. V tom on zapálil na nich ty šaty a ztratil se pojednou . . . Bídné prý všichni uhořeli, zaslouživše toho, nebo zhřešili proti Bohu a jeho přikázání.« Tutéž historii uvádí Zámrský, l. c. Dle něho nezapálil šatu dábel, stalo prý se to »skrze nerozšafnost služebníka, kterýž šakuli nesa, šaty na jednom zapálil.« Srv. Veleslavín, Kal. Histor. str. 30; Potv. drak apok., 166, 167. Podobný doklad u Luk. Pollia, Sedm. káz. o životu věčném, 1604, l. 128. Srv. Mat. Šteyer, Postilla ned., 1710, str. 156 ad; Klemm, Culturgesch., IX. 184. — Jiná výstražná historie téhož rozumu u Lomnického, Kniha o sedmi hrozných dáb. řetězích, 1606, l. m. 6. — Jak dopuštěním Božím o masopustě po Čechách i na Moravě povětří zle řádilo, viz obšírné popisy Štelcara Želetavského, Kniha duch., l. A 8, l. E. 3.

[55]) »Leta 1587 v sobotu po devátníku herolti císařští v svém apparátu a ozdobě, s trubači a s bubny jezdili po městech pražských, vyhlašujíce mandát císařský o povalečích a cizozemcích, kteříž služby při dvoře nemají, aby se ve dvou nedělích z Prahy vybrali a žádný zbrojně a v noci bez světla nechodil, ani v mumraji bez opovědi u purgmistra etc.« Veleslavín, Kal. Histor., 50. — L. 1553 píše kněz Jan opat Milevský panu Joachimovi z Hradce Arch. Č. Hrad.: »Jestližeby kdo co z lidí všetečných, nepobožných, buďto vandrovných nebo domácích před sebe, zastiraje se masopustními těmi dny rozpustilými, bráti chtěl, zvláště což by proti pánu Bohu i proti přikázání jeho bylo a ku pohoršení jiným, a mně se ta věc donesla, ouřadu oznámiti mám a oni z strany druhé všelikou pilnost svou i rychtář vynaložiti chtí.«

[56]) Více o tom Mémoires de Bassompierre, vyd. 1666, str. 115—120. Srv. F. Mikovec, Heim. Ruesswurm, 1861, str. 17—19; Dr. A. Rezek, Russwurm a Belgiojoso, Květy 1880, 371. — Zajímavá jest zpráva Bassompierrova l. c., že slavili tenkráte 1604 místy v Čechách masopust dle kalendáře starého, déle než tam, kde nově upravený kalendář byl zaveden. Čítáme dle překladu Mikovcova l. c.: »Nyní jest sice v městech Pražských již nový kalendář v obyčeji, ale na venku mezi lidstvy se o něj nedbá, takže masopust, když v Praze skončen, venku o deset dní déle trvá. Purkrabě

Z masopustních žertů a maskování vyvinuly se čtveračivé obřady, podnes známe, totiž pochovávání Bacchusa na konec masopustu.

Narážka na obřady podobné zachována u Rvačovského. Tento popisuje drastickými slovy, jakou má podobu Bacchus, »pán ožralců« (l. 90, 91). Z jeho pověsti o Masopustovi vyznívá ohlas nějakých obřadů masopustních. Masopust dostane se před soud. Obě strany, Masopust i jeho soupeř, neděle Quadragesima, přibírají si advokáty žertovných jmén (Marcipán, Svítek, Paštéta, Suchánek z Chudobic, Stuchlík z Hladomře a pod.) — a tito s komickou vážností hájí svých svěřenců řečí, z níž vane řízná laškovnosť a dosti neomalený vtip mluvy obecné. Konec konců jest, že Masopust umře a mluví se o jeho pohřbu . . . K tomu přidán žertovný obrázek, jak nesou máry, na nich kostky, karty, korbel a postavy s usměvavou tváří kolem veliké sklenice. Jaký taký soud nad Bacchusem, že byl hříšný, že natropil mnoho nešlechetností a pod., děje se podnes a podnes s obřady čtveračivými pochovávají Bacchusa.

Kromě této nepřímé narážky máme svědectví přímá, že staří Čechové mívali na konci masopustu »hru s Bacchusem«.[57])

»Anno 1610 hrubě se maškarírovali a užívali rekrací JMsti páni vyšší i nižší oficírové a služebníci o masopustě; do města v larvách chodili a kratochvíli provozovali, i fraucimor ze zámku do města v maškaře chodily, svou regraci měly. Mládenci a synkové městský také počestně v pěkným pořádku v larvách a v dlouhých dalamánich na rynk šli, an se na to JMst díval, a tu zasadíce se za stůl, masopusta soudili a naposledy jej se vším do kašny hodili«.[58])

Našli jsme také několik zmínek starých i nových o tom, že

Karlštejnský pozval nás, Ruesswurma a mne se dvěma jinými pány Slavatou a Kolovratem na masopust na Karluv Týn, kamž se množství paní a pánů očekávalo; ihned jeli jsme o našem popelci tam, posadivše se všichni čtyři, kteří jsme byli čtyři milovníci čtyř deer purkraběte, na společný vuz. Mohu říci, že jsem v celém živobytí svém nepřežil deset dní příjemnějších a lépe žádných neužil než těchto. Byla to nepřetržená slavnosť vždy, při tabuli nebo na bále, nebo při jiné lepší zábavě . . . Konečně když bylo po masopustě, vrátili jsme se do Prahy.« — Slova dobrodruha, jenž s jinými, sobě podobnými, rozkošné v Čechách žil a tyl, jsou charakteristická na poznanou tak zvaného »zlatého věku země české!

[57]) Arch. J. Hrad. VI.R, 1564: »Panu Adamovi na hru s Bacchusem poslána 1 kopa«.

[58]) L. Domečka z Paměti Třeboňských v Ohlasu od Nežárky, 1887, č. 11. Při této maškaře poranil se smrtelně bednářský tovaryš, upadnuv na zmrzlém kamení u kašny. Srv. Březan, Petr Vok, str. 219—220.

řezníci chodívali o masopustě »s kožemi«, provozovali masopustní hry a že při tom tancovali zvláštní tance.[59])

Masopust slavili v mumraji prostí i páni. Maškary panské vynikaly ovšem nádhernější úpravou.[60])

Popisu masopustního mumraje panského l. 1555 dočtli jsme se v listu Jana Staršího ze Švamberka panu Vilémovi z Rožmberka.[61]) V Plzni byly pořádány za přítomnosti arcikníže te Ferdinanda po tři dny rozmanité masopustní radovánky, kromě jiného také nádherně vystrojený mumraj. »V tom mumraji bylo osm osob. Jich čtyři byly připraveny co bohyně, majíce na tváři larvy a vlasy dlouhé žluté a na hlavě věnce zelené z pušpánu a sukně tykytové bílé a při nich rukávy z kůže žluté a nohavice též žluté a měly v pravé ruce střely bílé a v levé okrouhlé terče postříbřené; druhé čtyři měly na sobě z telecích koží čepice a v larvách, též u věncích pušpánových, a připraveny byly k vodním mužům nápodobny. Kabáty na sobě měli žluté, tak přistrojeni, co by nazi byli a pludrhozy z telecích koží chlupaté a na nohách punčochy zelené a svíce zelené v rukou nesli připravené, co by nochtlicht byl; když jí vystřelil rukou nahoru, vyšel z ní oheň. I šly jsou spolu bohyně po pravé straně

[59]) Arch. J. Hrad. (VIR, 1592): »V pondělí masopustní z poručení JMsti dáno řeznickým tovaryšům na spropití, kdy na kozy před JMstí házeli 30 gr.« l. c., r. 1629: »Dáno řezníkům, když s koží o masopustě chodili 1 kopa.« — Ričák, Děj. města Přeštic, 1864, str. 95. Konvent kláštera Kladrubského ve smlouvě s Přeštickými si určuje r. 1734, aby řezníci i jindy, kdy se konventu zlíbí, provozovali před ním masopustní kratochvíle: »Kdyby někdy vrchnost pro vzácné hosty chtěla kratochvíle zříditi a k tomu řezníky dožádala, v té kuži, v níž o masopustě tance provádívají, jsou povinni se dostaviti a jak dlouho vrchnosti libo, za přípitek piva tuto kratochvíli provozovati. O masopustních tancích řezníku Chebských viz Pröckl, Eger und Egerland, 1845, II. 47. Srv. Reinsberg-Düringsfeld, Festkalender, 57, 58. Jak strhují v městě Zvolení řezničtí tovaryši hlavu živé husi, na provaze mezi dvěma stromy uvázané, líčí Kollár, II. 68, 69. Srv. Harant, Cesta do sv. země, vyd. 1854, I. 30. »Také každého masopustu dají v Benátkách volu krmného, pěkně vypraveného, s věnci a rohy malovanými . . . na náměstí sv. Marka a tu dovolují, kdoby z samého řemesla řeznického a kovářského (pro památku skutku nějakého, od nich obci učiněného tomu volu mečem jednou ranou hlavu stal, aby jej sobě také s darem od dukátův uloženým vziti mohl.

[60]) Dle účtu v Arch. J. Hrad. (VI. R, 1570 koupili k mumraji »tři dřevěný buzygány« 6 gr. Buzdygán, buzygán = železná palice, palcát, Jgm. Sl., od malování těch buzygánů 6 gr., malíři »od malování šesti párů botek a rukavic 30 gr., »za 6 jichovejch koží po 6 gr. na botky,« za dva svazky stuh 2 gr. 4 den., za 6 páru rukavic 28 gr. 2 den., »za cvočky« 1 gr. 5 den., za hřeben 3 den., za 2 slaměný kloboučky 6 den., »dvěma ženám od udělání 48 loketh prýmu 24 gr., jedný ženě od přistěhování chvoje a co potřebí bylo« 4½ gr., . . . krejčímu od udělání Šimkovi lokajovi kuklice i kazuku a zvonce 15 gr., jednomu stolaři z města od pomahání za tři dni 9 gr., za 10 tabul pozlátky 1 kopa 4 gr., jedný ženě za 2 tabule pozlátky 8 gr., »za 4 lokte žlutého harasu« 40 gr. Náklad na tento masopustní mumraj, pořádaný ve středu před sv. Matějem, se vším vsudy odnáší 4 kopy, 51 gr., 6 den.

[61]) Březan, Život Viléma Rožmb., 60.

a vodní muži po levé a tancem vlaským šli. Když přišli před fraucimor, pokloníli se. Potom šly samy čtyry bohyně a přinesly nevěstě muňšanc. Podruhé šly k panně Lukšance, také muňšanc přinesly... Potom šli ti čtyři muži vodní a přinesli panně Filippině muňšanc — a ty čtyry bohyně stály. A když po muňšanci bylo, šly s pannami k tanci. Potom vodní muži i bohyně samé vlaské tance tancovali. Potom když po tanci vlaském bylo, ti čtyři vodní muži šli preč a ty čtyry bohyně tu zůstaly... A bohyně čtyry byly jsou — JMst arcikníže, pan Jaroslav Smiřický, pan Zajic, pan Proskovský«.

* * *

Staří Čechové měli jako národové jiní[62]) divadelní hry masopustní, o jejichž původ a význam vubec mnoho badatelé se hádali.[63])

Do Čech patrně dostaly se od sousedů, nejspíše od Němcu. Pozastaví-li se novověký čtenař nad přihrublými vtipy a rozpustilou čtveračivostí masopustní hry staročeské, hned již uvedené, pro něž není možná podati veřejnosti hru tu úplnou, dlužno namítati, že vzory německé nejsou o nic lepší, ne-li horší, že bujná rozpustilost zábav masopustních byla tak dobře známa v Čechách, jako v Němcích a všude jinde.

Staročeskou »tragedii o masopustu« složil Dačický patrně po cizím vzoru a napsal ji sám do své »Prostopravdy« (l. 35 až 42)[64]).

Bacchus a družina jeho se těší, že nastává masopust. Tovaryšstvo rado prý jej uhlídá, s radostí přivítá:

»Však na něj již rok čekáme,
velikou chuť k němu máme.

[62]) »Mięsopust, Tragicomedia na dni mięsopustne«, 1622. Srv. Wójcicki, Zar. domowe, I. 213. — »Carneval. Tragicomedia de Squadrante Carneval et di Madonna Quaresma«. Srv. výše, pozn. 7. — Büsching, Fastnachtsspiele und Schwänke des Mittelalters, 1815, III. sešit. Srv. Keller, Fastnachtsspiele aus dem XV. Jht., 1858, v 46. svazku Bibliothek des liter. Vereins in Stuttgart. Srv. svaz. 28, 29, 30. (V univ. knih. pr., sign. 37 F 84).

[63]) Viz Hanuš, Osterspiele, str. 17; Kehrein, Dramat. Poesie d. Deutschen, 1840, I. 51.—53; More, Schauspiele des Mittelalters, 1846. II. 21., 120, 369—371 a j.; Gottsched, Nöth. Vorrath zur Gesch. d. deutschen dram. Dichtkunst, I. 52. a j. v. Srv. Dr. O. Henne am Rhyn, Kulturgesch. d. deutschen Volkes, 1886. I. 329—331. II. 32, 33.

[64]) Byli jsme upozorněni na tuto »tragedii« článkem Dra. A. Rezka v Lumíru, 1883, 106—108. Název hry zní:

»Tragedie masopusta,
jenž se v světě páše zhusta,
tuto se vám vypisuje —
marnosť nad marností sluje,
mnohé lidi zavozuje. —

Bacchus se honosí přátelstvím pana Masopusta, jest jeho blízký přítel.

Námť jest se o to starati,
ve všem se mu povolovati,
s ním se obveselovati.

»Pan ouředník« dodává, že musí Masopust míti blázny, bez těch žádné radovánky masopustní! »Paní Venus« by ráda měla veselou muziku:

Též bez muziky nebude,
kde se neskáče, nehude . . . ,

špatný je masopustní kvas . . . Přijdou prý také panny, paní a mládenci, že je všecky na masopust pozvala. Pan ouředník chce vše připraviti:

Papež nám to osvobodil,
k tomu masopusta stvořil:
„Jezte, tancujte a píte,
v pust se dosti natrápíte!"

Zatím přichází mezi masopustníky »pan opat«, »pan purgmistr«, »pan Povolil«, »pan Svoboda« a jiní občané. Také dlouho očekávaný Masopust vstupuje a ohlašuje se chlubnou řečí:

Já Masopust, všech bláznů pán,
dal jsem se najít volně k vám.
Nebuďť mezi vámi sám,
Bacchusa já také dobře znám.

Bacchus i tovaryšstvo vítají vzácného pána a slibují, že se mu stane vše po vůli. Bacchus jakožto »hajtman« rozjařených masopustníku plní povinnosti svého velitelského úřadu:

»Kde pak jsou ti bubeníci,
trubači a varhaníci,
též kejdači a pískači,
ať sedláci také skáčí.
Netřebať tu pobožnosti,
ani mravuv, ani ctnosti.
Přijde-li pak který z nich ven,
vystrčte jej po hlavě ven . . .
Nechť pak kněží jak chtí, lají,
však sami čistě bumbají,
sobě nezapovídají,
jiné pak vždycky kárají.«

Veselí počíná . . . Nejdříve se hoduje. Bacchus vyzývá bratra Masopusta, aby se posadil:

Panny, paní vedle něho,
nespouštějte se již jeho.
Také vy, pane opate,
odložtež té kápě svaté.«

Po čpavé odpovědi světáckého opata vyzývá dále Bacchus pana purkmistra, aby se »bystře také zasadil a nechal práva na straně . . .« Je prý zde pan Svoboda a práva tedy netřeba dláti Purkmistr: že o ně nestojí a raději se strojí hodovat.

Pro mě vy veselí budte,
třebas i někoho stlučte!

Pan Povolil ochotně svoluje, to že teprva ještě všecko přijde, až později:

I to muž být — a nejprv vás;
jest k tomu ještě hojný čas.
Masopust jest také pro vás —
jakýž jest beze rvaní kvas!?«

Přicházejí »páni dvořani« a s nimi »pěkné madony«. Paní Venuše se k nim důvěrně tulí. Přišel i Grobian a »jakž se posadil, dvě sklenice rozrazil.« Tropil nezbedné věci a připíjel, chlubil se, že »na žádného nic nedbá, když pana Troupa s sebou má«. Tento s hurtem přikvačí:

Ho, ho, ho, ho, páni hosté,
kteříž pak koliv zde jste,
žeť já také býti musím,
s vámi masopust okvasím,
pan Grobian mne s sebou vzal,
že jsem blázen, k tomu se znám,
však pak jím nejsem v světě sám,
z vás také bláznův nadělám.«

Pobízí k tanci, aby »běhali od stěny k stěně, skákali.« . . . Pan opat by si také rád zatancoval; nedovede odolati vábivým slovům volajícího šaška. Tento vybízí k tanci Havla, Janka, Johanku z Kaňku, Marjánku, Saličku, Alínu, Martu . . . Laškovnými slovy, nynějšímu čtenáři až příliš ostrými, tepe pannu Kačku, Keruši, Lídu, tetku a jiné, proč se nedají do tance. Za veselého jásotu jdou do síně »mumraje«:

Před nimi pěkně hudou . . .
Karty, kostky s sebou nesou, —
zakuklení čerti kdo jsou?
Jistě ňátcí páni mladí. — — —

Žárlivý »dvořan« pustil se do pračky s panem opatem, že mu přebírá jeho pannu. »Hospodář« chlácholí sápající se na sebe .... Masopust se honem shání po »tejné své radě«, panu Svádovi. Nedomluvil — tu se blíží pan Sváda se Šarvátkou. Přitočí se hned ku panu Hynkovi a dráždí:

Pohleď tamo, pane Hynku,
derou se na tvou Alinku.

Zdeněk prý jí něco »přišeptává«, žertuje s ní,

prvně se s ní divně točil,
dvakrát tě v tanci přeskočil....

Ještě více rozněcuje vášeň Hynkovu »pan Hněv«. Hynek, jsa všecek rozloben, dal Zdeňkovi »baňku« a již vše tasí »kordy«. Ještě se k nim »připlichtil« pan Mars, pan Nesmířil — rvačka pohotově. Jedni hájí Hynka, druzí odpírají se Zdeňkem ... Také pan purkmistr, jenž »stál při Zdeňkovi«, utržil si několik slíbených ran. —

V takové vřavě zjeví se Satan a děkuje za tak hojný lov panu Masopustovi a Bacchusovi, panu Svádě, Marsovi a ostatním:

Jakýž by to masopust byl,
kdybych já při tom nebyl,
a někoho nezabili, —
darmo by masopust strojili.

Vyzývá pak Masopusta a jeho bujnou čeládku, aby se s ním vydali na cestu do Italie, »na papežské posvícení«.

Hůře se děje s ubohými, kteří po rvačce v krčmě zůstali. Zjeví se jim Smrt a moudře jim řeční o účinech nemírného kvasu masopustního. Na konec přidán jaký taký epilog, kde »pokoj žaluje na Masopusta a jeho dvořany«, jak hrozně okvasili masopust a končí nábožným rozjímáním o pohanském původu bezbožného masopustu.

Mimoděk namane se otázka, byla-li komedie Dačického ve skutečnosti provozována, čili nic. Osoby (Bacchus, Venuše atd.) shodují se s osobami masopustních divadel německých, jimž se skladba Dačického vůbec podobá. O hrách německých víme, že bývaly o masopustě provozovány; možná tedy, že česká »tragedie Masopusta« také byla sehrána před diváky. Vzpomeneme-li si tu, že Dačický byl milovníkem všech veselostí, často až z míry bujných [65]), že se sháněl se svými hejskovitými přáteli jen po kratochvílích a

[65]) Viz o tom Pam. Dač., vyd. Dr. A. Rezek, I. str. XXXXV. ad.

čtveráctví, snadno se dobereme domněnky, že u Mědínku neb v jiné krčmě snad před rozjařenými soudruhy byla provozována Dačického »tragedie«, dle poměrů Kutnohorských upravená, lokalisovaná.

Jiný druh masopustních her byla divadla žákovská. Žáci totiž hrávali divadla kromě jiných příležitostí také o masopustě.

L. 1535 chtělo v Praze několik studentův a bakalářů hráti o masopustě Plautova »Chvastavého vojína« (Miles gloriosus). Poněvadž jim nebylo dopřáno ku hře místa v koleji, prosili purkmistra Nového Města Jakuba Strnada, kterýž jim ochotně dovolil, aby hráli své divadlo v radní síni Novoměstské. Měli však z toho herci nemilé opletačky, jež jim nastrojili Staroměstští, škorpíce se s občany Novoměstskými. Bakalář Mokrý, jenž hrál v jmenovaném divadle hlavní úlohu, byl uvězněn.[66]

Později dovedli vyhověti Jesuité posavadnímu zvyku a strojívali ve své koleji o masopustě hry divadelní, lákající bohatou výpravou. L. 1560 dne 15. února hráli jejich svěřenci za obecné pochvaly na nádvoří Klementinském hru »O boji těla s duchem«.[67]

Jedna podobná hra masopustní, kterou studenti, po venkově jaksi kočujíce, provozovali a za to dary byli odměňováni, zachovala se ve sborníku[68] jiných her žákovských, jenž byl snad příruční, pomocnou knihou žáku herecu.

Že byla hra »Sedlský masopust« hrávána od žáku a o masopustě, svědčí prolog a epilog. V prologu se žák omlouval před začátkem hry:

Vím, že ráčíte znáti,
co chce masopust konati,
v němž kratochvíl v zdvořilosti
děje se lidem k libosti . . .

Z epilogu poznáváme, že hráli toto divadlo žáci, aby si něco vyžebrali:

Děkujem milostem vašim,
že jste nezhrdali, našim
těm kunstuom se podívali.
Ten čas to chce, račte znáti,
aby každý kratochvíle
našel masopustní chvíle . . .

[66] J. Jireček, Staroč. div. hry, Předml. VII.

[67] Více o tom Leo Blass (?), Das Theater und Drama in Böhmen bis zum Anfange des XIX. Jahrhundertes, Prag, 1877, 26.

[68] Viz článek J. Jirečka ve Svět. zoru, 1876, č. 4 ad. Týž vydal »Sedlský masopust« ve Staroč. div. hrách. str. 109—150. Tištěna byla skladba tato r. 1588 u Jiříka Dačického, v Praze. Jgm. Hist. lit. IV., 230.

Po té prosí žák za odpuštěnou, jestli »koho pod nos trefili«, a zároveň žádá, až zase za rok o masopustě přijdou, aby jim přízeň svou posluchači věnovali:[69])

K nám, prosím, mějte své zření,
fedrujíce nás v štědrosti,
pro dokázání milosti,
již k umění liternímu
vždycky máte svobodnému.
Již jdúc od vás, žehnáme vás,
bohdá se v rok shledáme zas.
Buoh rač nás všecky žehnati
a v šťastném zdraví zachovati.[70])

* * *

Masopustní radovánky trvaly až do »bláznove jinak černé středy«.[71])

Často došlo při tom na rvačky a pračky. Seprali se, po-

---

[69]) Dle narážky v usnesení šepmistru a rady v Kutné Hoře l. 1616 soudíme, že mívali žáci o masopustě nějaké obchůzky, koledy po domích: Kdež se zase některé nezpůsoby a toulky škodlivé žákovské, které předešle za jistými příčinami složeny a v jiných dobře spravených školách také dokonce vyzdviženy jsou, jako koledy oficiálské, minucí malování, mutety, masopustní cantaty noční obnovují, že se již na konec zapovídají a toliko mutety času jarního neb letního recreationis gratia propouštějí.« Dvorský, Pam. o škol. č., 413. Míněno tu usnesení měst a obcí jiných, kde koledy, obchůzky žákovské vůbec zrušeny a místo nich odváděny peníze, jmenované po času, kdy byly dávány, jarmarkáles, dušičkáles, hromničkáles, sobotáles a — masopustáles. Srv. Dvorský, l. c. 64—66.; Sedláček Aug., Čáslav, str. 167 (1596). Podobně Tiray, Děj. Velké Byteše II. (1888), 168, 169. R. 1601 píše hejtman Soběhrd radě městské: Netrpte neřáduv při masopustě; neboť školní žáci mají něčím lepším se zaměstnávati, než bláznovství a všelijaké lotrovství provozovati. Chtěl bych, aby se věci takové přetrhly a dobré, chvalitebné v městě se vzdělávaly.

[70]) Dočtli jsme se v XVI. stol. o masopustě prý židovském. Viz Veleslavínův Kal. Histor., 146., kdež mluveno o jeho původu. A ten jest masopust židovský, v kterýchžto dnech čtou židé v školách svých knihu Ester a kolikrátkoli jmenuje se Haman, pěstmi a kladivy v lavice tlukou. Obšírně jej líčí Martin Carchesius jinak Krauss z Kraussenthalu v knize Flagellum Judaeorum t. j. Bič židovský vyd. 1603, str. 174, 175. Po vánocích Channuca svých mívají židé svátek, jemuž říkají Purim t. j. Los. To jest masopust jejich, při kterémž množství bláznovských ceremonií provozují. Celý den před tím pust drží; potom bez míry pijí, žerou, kvasí a hodují nebo žádný národ není, aby tak hluché truňky dělal, jako židé, s ženami i s dětmi, starými i mladými, což toho dne za velmi chvalitebný skutek mají. —

[71]) A tak ten most od bláznové jinak černé středy, totiž první v postě, počal se dělati . . . Březan, Petr Vok (1594), 152. Auban-Mirotický, Obyčeje a práva všech nár., l. Aa3b, zapsal zvláštní zvyk na popeleční středu. Nechceme tvrditi, že je to zvyk staročeský: »Na den Popelce, jest divné, co se na mnohých místech děje: panny kterékoli celý rok do tance chodily, od mládencův bývají shromážděny a k pluhu místo koní zapřeženy souce, s pišťákem, který na tom pluhu pískajíc sedí, do

hmoždili, sesekali, až i zabili.[72] Nebude tudíž s podivením, že se dočítáme v Postillách kazatelu staročeských a jiných skladbách[73] stesků a toužení na nezbednosti, páchané o masopustě.

O českém masopustě ve stol. XVII. nevíme nic nového.[74] Setkáváme se stále s obyčeji, jak jsme je již vyličili. Přátelé a

řeky nebo do jezera taženy bývají. — Srv. Hospinian, De orig. fest. Christ., l. 47. dle Tom. Naogeorga Regnum papisticum, 1550, lib. 4.:

Est ubi se sociant iuvenes tibicine sumpto,
et famulas rapiunt ex aedibus atque ad aratrum
iungunt, quos scutica pellitque atque dirigit unus.
unus item stivam tenet, at tibicen aratri
considet in medio, ridendasque occinit odas.
Unus item sequitur sator, is vel spargit arenam,
vel fatuo cinerem gestu vultuque sereno.
Postquam luserunt ita per fora, perque plateas,
per rivum tandem ancillas et ducit aratrum
rector, et ad cenam madidas vocat atque chorcas.

Nejistá narážka na český zvyk podobný jest u Krolmusa, II. 30. Mýlí se však Mannhardt s Grohmannem (Abergl. 143), považují-li Krolmusovo líčení téhož zvyku II. 20 v Rossii Rusku za český zvyk in Rosin. — O zvyku tomto viz dokladnou stať v Mannhardtově knize Baumkultus, 553—565.

[72] Dačický v rukop. Prostopravdě l. 30—34, líče masopustní svádu v krčmě, končí:

Tak páni vožralci kvasí,
takový mezi nimi šust —
a bylo právě v masopust.

O soudním procesu, jenž vznikl z masopustní šarvátky l. 1590 v Kostelci nad Labem, viz Dvorský, Pam. o škol. č., S. 9. O jiných masopustních rvačkách viz Pam. Dač., l. c., II. 25.; Arch. Pam. VIII., str. 413—414.; J. Svátek ve Zlaté Praze, 1887, str. 35 a j.

[73] K uvedeným již výčtkám mravokárcu staročeských přidáváme doklad z Postilly Šeb. Scipiona Plzenského, 1617, 186. „Kvasy strojíme, masopust držíme, tancuy, skokuy, hry hledíme a všelijaké rozpustilosti volnou a dlouhou uzdu pouštíme. Pán volá k pláči a k kvílení a k lysině a k pasu žíněnému a hle radosť všude, veselí! Jezme, pijme, nebo zítra zemřeme!“ — Více se toho v našem Masopustě nalezá, nežli v písmě Božím čte. Zde je patrně narážka na knihu Rvačovského. — Srv. Jiří Dikastes, Postilla, vyd. 1612, str. 197, 199, 202, kde horleno proti mrsopustníkum, rozpustilým s Bacchusem, že mravu pohanských následují atd. — Lomnický, O sedmi ďetčích, 1606, l. B2. Datum v Ševětíně na gruntech VMsti (Viléma z Rožmberka) v neděli masopustní, v kteroužto lidé pobožní pamatujíce na zármutek svého spasitele pláči a bezbožní pak, provodíce masopust, ďáblu skutek, „vesele skáčí“. (L. P. 1586.) —

[74] Dlužno se na tomto místě zmíniti o pranostice, kterou uvádí Partlicius ve svém Kal. hospod., 1617, 70: „Svítí-li pěkně slunce o masopustě, bude pěkná pšenice a žito podzimní. A jiní praví: Jaký je masopustní outerý, taková bude veliká noc. Bude-li v outerý masopustní aneb v středu vítr aneb vichr, tehdy celý pust větrný bude.“ Srv. Reinsberg-Düringsfeld, Festkal., dle Pranostiky selské, vyd. 1704. Srv. Grässe, Des deutschen Landmanns Praktika, Dresden, 1855, str. 6. — Mimochodem vzpomínáme ti, mluvíce o masopustu ve stol. XVII., osudného masopustu v Chebu r. 1634, jenž skončil po veselém kvasu smrtí Waldšteinovou. Viz vedle jiných Beckovského Poselkyně starých přib. č., vyd. Dr. A. Rezek, III. 212, 213. Srv. Rich. Wapler, Wallensteins letzte Tage, Leipzig, 1884, str. 65, 66.

známí chodí k sobě na masopustní hodokvasy.[75]) V poslední dny masopustní běhají maškary[76]) a jsou pořádány zábavy, tance a masopustní hry.[77])

Podobně tomu ve stol. XVIII. Když je »již masopust na nakloňku, bývá největší veselost mezi lidmi, . . . tu se hoduje, pije, drží muzika, tanec, maškara a všeliké rozpustilé comoedie«.[78]) Mezi jídly masopustními poznáváme známé již »koblihy a šišky.«[79]) Po hostině a pitkách[80]) dávají se »vyšperkované« děvečky i »krásné slečenky« se svými »kalány«[81]) do tance. Muzikanti jim zahudou »nejkunštovnější b a l e t i, nejlíbeznější m i n u e, tance francouzské, španělské a co já vím . . .«[82])

Mravokárci jako za starších časů stále touží na »larvy a masopustní mumraj«,[83]) na běhání a povykování maškar.[84])

Poznali jsme z dosavadu již uvedených, že o masopustě bývaly obyčejně slaveny sňatky. Zvyk ten trvá ovšem i ve stol. XVIII. Pranostika rýmuje o tom:[85])

Svatí milí tří králi
jsou hodní vší chvály;

[75]) Dvorský, Pam. žen., 308, 360. Týž, Zuzana Černínova, 250, 274.

[76]) Komenský, Janua ling., vyd. 1678, 104: M a s o p u s t Bacchovi, domnělému Bohu vína posvěcený, lidé potvorně přetváření chodící v maskách drží.

[77]) Jer. Drexelia Křížová škola přel. Joach. Lišovský, 1635, l. D8: Tak se nyní děje právo jako masopustní komedie. — Arch. J. Hrad. VI. K. 1656: Kejklířům masopustním, kteří na zámku hráli 10 fl. a studentům, kteří jim hráli, 1 fl. 30 kr. l. c., Haussreg. 1660: Denen 6 Geigern den letzten F a s c h i n g t a g geschenkt 18 fl.

[78]) Kelský, Conciones dominicales, 1735, 262.

[79]) Bílovský, Doctrina christ., 1721, 140.

[80]) Bílovský, l. c., 160. Pijí až do večera, kořalkou každý hoří, pivem zapáchají. — Fabricius, Mravná nauč., II. 73 (1763). Čas masopustní mnohým bývá čas k bláznění, žraní a pití.

[81]) Viz Bílovský, l. c., 147, 148, 150, 164 a j. v.

[82]) l. c., 161, 163.

[83]) Viz Steyer, Postilla nedl., 1719, str. 156—158. — Bílovský, Doctrina christ., 154ad. Na str. 150: O nešťastný masopuste! O nešťastní masopustníci! atd. — Veselý, Káz., II. 191 (1730): Všickni jak jsou v barvách a v masopustním mumraji.

[84]) Fabricius, Mravná nauč., I. 1761 str. 49: Chasa řemeslnická o masopustě tu něco polámě, tu něco pořeže, tu někoho na zem do sněha povalí, tu někomu okna vytluče. Na str. 51: Rovně to já pravím zoufalým o masopustě oknatlukumu: ‚Vy si takovým tlučením oken děláte kratochvíl, komu se ale vytlukou, ten se tomu nesměje.‘« — Na str. 70, 71. Když to mluvím, mnohý neb mnohá si myslí: ‚Dnes jest masopust; hodláme býti hodně veselí — a již doma v kuchyni hýnčji se kouří.‘ Jiný praví: ‚Já jsem pozván dnes na hostinu, abych pomáhal ze sklenic troubiti.‘ Jiná praví: ‚Pro dnešní večer již jest ustanovený bál, přihotovená mumraj, hudba, zjednaná‘ a pod. — Sedlsko, Veikladové, 1794, 176, 177. Konečně také přijdouc k masopustu, věděti máme, kterak obžerlivost, bláznění, rozpustilosti a jiné povyky masopustní nikdy neschvaluje církev Boží.«

[85]) Selská pranostika, 1710.

dívky se radují jim,
neb jsou jistý tím,
masopustní chvíle se přibližita,
mnohá by ráda nevěstou byla;
nemyslíť jináč učiniti,
byť měla pro milého umříti.
Přijď potom sv. Pavel,
hleď, anoť Jan nebo Havel
svadbu mají a se žení,
otec a mátě po deerách vění...«

Zajímavé jest, že páni tehdejší, strojíce nákladné masopustní mumraje, pořádali obyčejně »s e l s k o u s v a d b u«. Na »svadbě« takové, vystrojované na císařském dvoře ve Vídni, vidíme kromě ženicha, nevěsty, hospodáře, hospodyně a rozmanitých řemeslníkův a jiných osob také sedláky a selky francouzské, švýcarské, vlaské, švabské a pod. a také — č e s k é h o a h a n á c k é h o s e d l á k a a s e l k u.[86])

Z masopustních veselostí, tanců a přestrojování vyvinuly se po cizím vzoru v polovici stol. XVIII. zvláštní zábavy masopustní, r e d u t y. První v Čechách byla pořádána r. 1752 v pražském pivováře »u Kleplotu«. Byla to však reduta »výsadní«, které se směli účastniti puvodně jen šlechtici, úředníci, důstojníci a vznešení páni; teprve později staly se reduty přístupny i širšímu obecenstvu.[87])

* * *

Prostonárodní zvyky masopustní, pokud jsme je poznali u starých Čechu, trvají v podstatě podnes Změny, jakých přirozeně maso-

[86]) Pošt. Nov., 1724, 12. února. Obšírně se líčí, kdo bude za co přestrojen. Císař že bude »hospodářem«, císařovna »hospodyní ..., kdo bude družbou, družičkou, rychtářem a rychtářkou, správcem a správcovou, kuchařem, sklepníkem, židem, farářem, kantorem, muzikářem, kejklířem, ponocným atd. Českým sedlákem bude hrabě »z Kevenhyller« a českou selkou slečna »z Kluen«, hanáckým sedlákem hrabě »z Hamiltonu« a selkou slečna »z Kounic«. — Srv. Pošt. nov., 1724, č. 18. »Minulý outerý jakožto na poslední masopustní den při slavně panujícím císařském dvoře k a ž d o r o č n ě o b y č e j n á v e s e l o s t n e b s e l s k á s v a d b a ... s velkou pompou držána byla ... Posledně té velké císařské masopustní veselosti nákladná merenda a dlouho trvající bál konec učinil. Pořádek, kterak ti svadebníci po páru šli, tuto následuje .... Český sedlák: kníže z Auersbergku. Selka: slečna hraběnka z Styrmu, dvorská dáma. — Hanatský sedlák: pan Karel hrabě z Harrachu. Selka: slečna hraběnka de Bagni, dvorská dáma. — Srv. Pošt. nov., 1725, č. 15. — — O podobných slavnostech, jež patrně byly tenkráte u vznešenějších o masopustě oblíbeny, na kurfiřstkém dvoře v Mannheimě, přináší zprávu Pošt. nov. r. 1727, v č. 19. Mezi jinými maskami vypočítává zpráva celou řadu řemeslníků a řemeslnic, lazebníka a lazebnici, ponocného, kováře, krejčího, rybáře, uhlíře, »dudáře a dudářku«, »dtkalce a dtkalcovou« atd.

[87]) Více o tom Herold, Malebné cesty po Praze, I. 276—280.

pustní obyčeje doznávaly za různých dob, nesetřely s nich původního rázu. V městech omezily politické úřady masopustní veselosti, nebo jim daly aspoň jiný ráz, ale na venkově podnes chodívají »maškarádi« s Bacchusem, prohánějí se s jásotem po vsi, vodívají medvěda s obráceným kožichem, neb ovinutého hrachovinami, strašívají děti, škádlí kde koho — a na konec odsoudí a pochovají s rozpustilým requiem »Bacchusa«, hastroše, vycpaného ze slámy. Dokladů toho všeho u starých Čechův uvedli jsme s dostatek. Zde jen poukazujeme ke shodě zvyku novočeských a zvyku starodávných. Masopustní zábavy pánu změnily se ovšem značně. Viděli jsme, že páni strojili o masopustě kolby a jiné zábavy, o kterých nebylo již ve století minulém při masopustních zábavách ani potuchy. Zábavy panské řídily se vubec vlivem cizího mravu. Za to masopustní obyčeje a zábavy prostonárodní, ať již dávný původ jejich je takový či onaký, změn podobných nedoznaly. Národní tradice zachovala je s jinými obyčeji téměř neporušené až do dob nejnovějších.

Případný snad doklad pověděných slov vedle shodných obyčeju již vylíčených budiž toto: V Selské pranostice, otištěné r. 1710 dle skladby starší mezi jiným čteme:

Len a konopě pěkně se obrodí,
ženy skákat vejš budou, to stáří praví,
v outerý ten právě masopustní . . .

O témž zmiňuje se Erben [57], »jak prý vysoko holka o masopustě skáče, tak vysoko bude míti len«. V týž rozum prozpěvují na Slovensku v masopustním popěvku:

Treba jaká stará baba, vyschlá jako trieska,
byť bylá jako ropúch čierná, poskočí si dneska
aby jej konope
nariastly vysoke . Kollár, II. 69.

Mládež slovenská, chodíc o masopustě po domích »s rožněm«, na konci své písně si vyskočí se slovy:

Hopsa, chlape, do povaly,
abyste vysoké konope mali. [58]

* * *

[57] Písně, 48.

[58] Více o tom Kollár, II. 68, 69. — Srv. Panzer, Beiträge zur D. Mythol. II. 549—550; Mannhardt, Baumkultus, 510, 512, kdež jsou uvedenydo klady podobné víry lidové u Němcu a Rusu při skákání přes ohně svatojanské.

Po veselém masopustě přichází půst. Neděle postní mají ode dávna u Čechů svoje zvláštní jména, jež připomínají, odkud, proč neděle ta či ona tak pojmenována; napovídají, jaké obyčeje má lid téhož času. Tak slove první neděle postní (Invocabit) »neděle černá«, prý odtud, že na neděli tuto odívaly se hlavně ženy v šaty barvy černé za příčinou nastávajícího postu.[90] Druhá neděle postní (Reminiscere) nazvána »neděle pražná«, poněvadž jídali staří postní pokrmy, nejvíce pučálku a pražmo. O pučálce, hráchu zvláštním způsobem upraženém, bude pověděno při neděli smrtné. Pražmo — dle Kuldy[91] — »jsou vůbec zrna obilná, nebo klasové upražení a vymnutí než úplně dozrají; také zrní všelikého druhu v troubě upražené, kteréž pak v ruční stoupce na drobno se roztírá a za potravu slouží.« Tedy odtud, že naši předkové strojili sobě postní jídla, pučálku, pražmo a polévku z něho, »pražénku«, slove prý neděle tato — »pražná«.

[90] Kulda, Církevní rok, 1880, II. 108, 109.

[91] Kulda, l. c., 180.

Neděle kýchavná.

Neděle třetí v postě (Oculi) slove u Čechu »kýchavná«. Chceme se zastaviti u neděle této pro pozoruhodný obyčej, od něhož prý ma své jméno.

Tylor zařadil obyčeje při kýchání mezi kulturní přežitky (survivals in culture) t. j. primitivní obyčeje u národů vzdělaných, kteréž nevysvětlené, často beze všech rozumných důvodu, dochovávají se od pokolení ku pokolení pomocí podání a zvyku. Mezi takovéto přežitky patří také pozdravy při kýchání. Tylor sebral hodnou hrstku dokladu z různých zemí a různých dob[1]) a přesvědčí každého čtenáře, že pozdrav starých Římanů při kýchání a výklad Pliniuv o něm, že stará věštba z kýchnutí Telemachova již v Odyssei a Aristoteluv výrok, že kýchání od boha pochodí, shoduje se v podstatě s pozdravem židovským, křesťanským ve středověku i za našich časů, a moslemínským, s pozdravem dle víry takové jaké upraveným, — a zvyky tyto že podobají se podstatou svou blahé věštbě a naději uzdravení se u afrických Zulu, kýchne-li nemocný, podobají se složitým ceremoniím, jimiž na Guinei pozdravují kýchajícího velmože a jimiž se všelikými posuňky, vzýváním slunce, velebí svého náčelníka domorodci američtí.

Zvyky tyto vykládali již za starých času všelijak: Mytholog z báje o Prometheovi, že první člověk, od něho ze země vyrobený, kýchnuv, dal tím znamení o svém životě; theologové a po nich

[1] I. 67 sl.

zbožní legendisté vykládali pozdrav při kýchání na odvrácenou prý morové nákazy, která zuřila tak, že kdo kýchnul, náhle zemřel. Tylor právem vidí v tomto nábožném výkladu, že pozdrav kýchajícímu je ochranou proti zhoubnému moru, příčinu, že se pozdrav ten udržel až po naše časy...

Pravého původu všech zvyků takových a podobných Tylor nevysvětlil; sebral pouze zajímavá fakta, urovnal v lad a řád na potvrzenou, že prastaré, historicky doložené zvyky ty vzájemně jsou příbuzny. Do pestrého kaleidoskopu sebraných od něho dokladů přidáváme shodné doklady staročeské.

Česká neděle »kýchavná« nazvána po kýchání. Zcela prostě vysvětluje [2]) původ jména toho Ad. Voigt. V ten čas, kdy připadá »kejchavná« neděle, bývá sychravé počasí, lidé že se nastudí, dostanou rýmu a kýchají. Výklad nepodobá se pravdě. To by se mohla nazývati tak kterákoli neděle na podzim a jindy, kdy také se lidé snadno nastudí.

Dle tradice středověké vykládá Medlín (r. 1796) jméno »kejchavná« z toho, že »v Čechách v tu neděli uvedeno bylo, aby se kejchajícímu člověku řeklo: ‚Pozdrav pán Bůh', tak jakož v Římě v náhlém moru leta 590, kdežto člověk jak ústa zíváním otevřel aneb kejchl, náhlou smrtí umřel. Řehoř papež nařídil, aby se člověku kejchajícímu dalo pozdravení: ‚Pozdrav aneb pomoz pán Bůh!« [3])

Tradice tato byla starým Čechům známa. Dobře-li soudíme, věštili z kýchání o šťastném či neblahém vyjití na cestu, jako národové jiní. Tak aspoň vyznívá napomenutí v rukopise Svatovítském [4]) (stol. XIV.), dle latinského kázání upravené [5]): »... A těch netoliko svatokrádežných, ale také posměšných kýchání znamenati a zachovati nerodte: ale kolikrát vám v kterúkoli stranu bude potřebie chvátati, požehnajte sě ve jméno Krista a věři u buoh neb modlitbu boží věrně řkúce, bezpečni z božie pomoci cěstú děte.«

Dokladu tomuto ubírá poněkud víry, že není původem český. Přimlouvá se však ta okolnosť, že by staročeský kazatel nehorlil

---

[2]) Ueber den Kalender der Slaven, 1777, str. 110.

[3]) Postilla, 1796, I. 203.

[4]) Vyd. A. Patera, str. 324. Hojné doklady středověké věštby z kýchání viz v Simonis Maioli Dierum Canicularium tomi VII., 1642, II. 428.

[5]) Illas vero non solum sacrilegas, sed eciam ridiculosas sternutaciones considerare et observare nolite: sed quociens vobis in quacumque parte fuerit necessitas properandi, signate vos in nomine Christi, et symbolum, vel oracionem dominicam fideliter dicentes, securi de Dei adiutorio iter agite.« (l. c. 378, 379).

tolika slovy proti pověrečnému obyčeji, jehož by v Čechách nebylo — a lid by mu také nerozuměl.

Na konci stol. XVI. vykládá Štelcar Želetavský[6]) známou již nám zvěst, že vypukl v Římě r. 80 veliký mor. »Jakž kdo kejchl, hned náhle umříti musil. Lidé obávajíce se, aby z toho odkejchnutí nemřeli, vinšovali sobě ta slova (prý): ‚Pomáhejž pán Buh' — aneb ‚Pozdrav tě pán Buh.' A to pozdravování posavad trvá.«

Pozdrav při kýchání považovali staří za požadavek poctivého chování. Rýmuje o tom Jiřík Streje v mravoučném skládání (1600[7]):

Nahodí-liť se kejchnouti,
máš se na stranu nahnouti.
Také s zvukem nečiň toho,
radši pozdrž hlasu svého.
Kejchajícího pozdravuj
sám o to ne tak příliš stuj,
aby tě někdo nepřevzal,
že jsi pyšným, nevykládal.

Zevrubněji navádí o sto let později Libertin ve spisku, jenž původně byl napsán francouzsky. Doklad ten má pro nás cenu tím větší, že se ho také Tylor (l. c., 101) dovolává ze spisu »Rules of Civility (r. 1685 z franc. přeloženého). Dle Libertina je kýchání znamením člověka zdravého, lékaře nepotřebujícího.[8]) Mluví-li mladík s někým a tento kýchne, »nemá silným hlasem křičeti: ‚Pozdrav pán Buh' — neb ‚Pán Buh rač pozdravit,' ale jestli klobúk na hlavě má, má takový zponenáhla složiti, slova již jmenovaná bez křiku, co by ten, který kejchl, slyšeti mohl, s ponížeností vyříci, obzvláště, jestli ta druhá osoba velké vážnosti je.«[9])

[6]) Kniha duch., l. c., l. D. 4. Srv. Koniáš, Cytara, 1746, 458. V Římě prý vypukl mor,

takže lidé kejchajíce,
jiní náhle zívajíce
hynuli umírajíce atd. —

Píseň tuto položil Koniáš na den sv. Marka, kdy bývá processí, ustanovené prý na památku odvrácení moru ve Vlašich, při němž kýchání a zívání bylo jisté znamení smrti. — Přidáme tu pověru slovenskou z minulého století o dni sv. Marka: Aby se te zbroj nechytila. Vykopaj myší chvostník na sv. Marka a nos při sobě a neveříš-li, přiváž na maći chvost, strel a tak skusíš.' Sasinek v Arch. vyd. Maticí Slovenskou, II. 1, str. 55.

[7]) Jiřík Streje (Vetterns), Mravové aneb nauč. potř., l. b2.

[8]) Srv. Kolberg, Lud. XVII., (1884) 120, kdež uvedeny analogické zvyky polské při kýchání. — Mimochodem zapisujeme tu pověru novočeskou: »Čerta, byť i sebe lépe přestrojeného snadno poznati dle toho, že mu pohled na kříž způsobí náramné kýchání.« J. V. Houška, ČČMus. 1857, III. 50.

[9]) De educat. invent., vyd. 1715, l. č. 8

Byla tedy již tenkráte o pozdravu při kýchání ruzná mínění a jsou různá podnes. U nás pozdravuje lid dosud po staročesku kýchajícího. Podnes je kýchání věštbou [10]), zvláště v neděli »kejchavnou«: Kolikrát kdo tu neděli kýchne, tolik roku bude ještě živ. [11])

---

[10]) Hanuš, Báj. kal., 93. — Staří věříce, že kýchání vyčišťuje (purgiruje) hlavu, užívali ku vzbuzení kýchavky rozmanitých prostředku. Tad. Hájek v Bylináři (1562) odporučuje: Prach její (majorány) v nos vložený kajchání přivodí, hlavu vyčišťuje a ji zahřívá (l. 216). — Prach z semene (bazaliky) v nos přijatý, kajchání přivodí. Též činí i mízka z byliny; ale když kajcháš, musíš oči zavříti« (l. 143). — Prach z semene (penízku) v nos vpuštěný, kajchání přivodí (l. 153). — V exempláři Bylináře v univ. knih. pr. připsáno na l. 225: Vezmi semena koukolný a rozetři a vpusť v nos, budeš kejchati a dobře se hlava vypurguje. To p. Mikuláš Ruže z Prahy.. — Na l. 356 o rostlině kejchavce: Prach z kořene kajchání činí (odkovadž i vuobec kajchavka slove) a vodnokrevnost z hlavy táhne«. Podobně v Bylináři, vyd. 1596 od Veleslavína. O praktické potřebě byliny kejchavky svědčí zápis v inventáři materialních věcí kdesi v krámu: 3 svazky kejchavky za 24 gr.« (Kniha Archm Pr. č. 1174, 360, r. 1610).

[11]) Připojujeme tu obyčej známý při škytavce. Kolberg, l. c., zmiňuje se o tom, že, škytne-li kdo, říká: Někdo na mne vzpomíná. Týž obyčej znám jest v Čechách a byl znám také předkům našim. Paní Zuzana Černínova píše r. 1647 synu Humprechtovi: Vždycky často na tebe zpomínám; i taky minulou středu ve všem dobrém, takže jsi hrubě škytati mohl, sme s panem Vítou Francouzem na Tebe vzpomínali. Hrál na tu kytaru; mně pak se tak zdálo, jako bych tebe slyšela na touž muziku hráti. Dvorský, Zuz. Černínova, str. 135. — Srv. l. c., 227 (rok 1650): Nebyl tam žádný jiný více, jen my a paní Měděncová. Často jsme na tebe vzpomínali, smýšlím, že jsi as škytal. Jistě na desetkráte zmínku jsme za stolem o tobě měli. — Lid český vykládá si, zní-li někomu v uších, že někdo o něm hovoří. Doklad víry podobné vypisuji ze spisu Praetoriova, Glücks-Topf. 1669, Leipzig, 217: Wenn man denket, das, weil die Ohren klingen, etwas böses oder gutes von einem geredet werde, oder dess Morgens, in dem er zu dem Hause ausgehet, nieset, etwas bedeuten und importiren solle, ist Aberglaube wieder das 1. Gebot.

Neděle družebná.

Staří Čechové nazývali čtvrtou neděli postní (Laetare) — neděle »družebná, družbadlná, družbadlnice,« [1] v kterémžto názvu zachována bezděky podnes vzpomínka na přátelské »sdružení« se dítek tuto neděli, na něžný obrázek z domácího života předků našich. Abychom nezkazili vlastními přídavky věrnosti obrázku toho, uvádíme kresbu jeho od Štítného při výkladu evangelia na neděli družebnou: »Byl jest ten obyčej mezi dietkami, že jsú sě družice (vrstevnice, přítelkyně) sberúc spolu v utěšení, snesúc sě, což která jmieti mohla, svačinu sobě učinily, přiezň a milost mezi sebú ukazujíc a útěchu jmajíc, že ji každá jměla, co přinésti s sebú.« [2]

Vysvětlení Štítného, že se radovaly družice tomu, že měly, co s sebou k společné svačině přinésti, nezasluhovalo by tolik víry, jako slova předcházející. Obyčej nahoře popsaný byl už za Štítného (dle slov jeho soudíc) starodávný.

Snad vhodně přirovnává Hanuš [3] neděli družebnou k srbské neděli »družičalo«, kdy bývá slavnost srbské omladiny »družičanje«, t. j. sdružení se dívek a hochu svazkem známého posestrimstva a pobratimstva.

Narážku na staročeský obyčej o družebné neděli zachoval také

[1] V slovníku Nomenclator Veleš. Srv. Jungm. Sl. s. v.

[2] Rukop. univ. knih., sign. 17 C 15, list 138 a.

[3] Tamtéž, str. 135.

Rokycana ve svých Výkladech: »Jako vy říkáte neděle družbadlná, tak prvé družni byli.« [4])

Po neděli družebné nazvány koláče, při slavnosti téhož dne obvyklé, — »družbance« . . .[5])

Se zkomoleným výkladem jména neděle družebné setkáváme se ke konci minulého století.[6]) »Čechové prý tu neděli (laetare) nazývají družebnou, protože zastarodávna na ten den mládenci a panny, kteříž při svadbách a jiných slavnostech družbové a družičky bývají, první jarní květiny na oltář k svěcení kladli.« Ze slov Medlínových vane mlhavá upomínka slavnosti, od Štítného zaznamenané; ale přece nezašel tak daleko jako Seelisko (1774) s výkladem,[7]) že čtvrtá neděle postní »v naší české řeči ne družebná, nýbrž růžebná od růže zlaté, jižto svatost papežská na tu neděli obyčejně světí a ji s kardinálmi v růžové roucha oblečenými do kostela a z kostela jdoucí v rukouch nese, potom ale některému, v církvi Boží zasloužilému mocnáři, neb jiné znamenitější osobě darem posýlá, spravedlivěj jménovati se má.« Etymologie taková, i za našich časů opakovaná, vznikla patrně z podobného znění slov a vykladatele svedlo vedle latinského názvu »dominica Rosae« to, že staročeského družení se mládeže za jeho doby již asi nebylo.

Ohlas tohoto sdružení se dítek udržoval prý se v Libochovicích (v Čechách), kdež čtvrtou neděli postní vodily družky zvolenou královnu po vesnici. V bílém oděvu, ozdobeny červenými stuhami a pozlátkovými hvězdičkami, provázely se zvláštními zpěvy královnu, jež v každém domě opovídala jaro. Odtud prý jméno »neděle družné, družebné.« [8])

Odvozují také jméno toto z obyčeje, že chodiva tu neděli družba se ženichem do domu, kam chce v pondělí velikonoční, o pomlázce, přijíti »na námluvy« neb »na záselky«, aby »s provodu« byla veselka. Dle Kuldy [9]) nazývají se tyto předběžné námluvy »okopávání koledy« (pomlázky).

---

[4]) Jgm. Slovník s. v.

[5]) »Pekli sobě družbance. Staré Let. 342. — Družbance. Slovník Rozkoch., Hanka 90. »Družbanec« koláč na družebnou neděli obyčejný. / Dobrovského Jungm. Sl. s. v.

[6]) Medlín, Postilla, 1796, I. 219.

[7]) Vejkladové, 1774, 181.

[8]) Brandl, Glossarium, 1876, 452, Kulda, Církevní rok II. 321, Hm. Kulda c.

[9]) Církevní rok I. c.

Podobá se však, že jméno družebné neděle pochodí přece jen ze starodávného zvyku popsaného již od Štitného, a — smíme-li věřiti — do nedávna jak tak udržovaného. O slovanském původu dětského obyčeje, na začátku jara sdružovati se a hráti si se zvláštními obřady, nejlépe svědčí to,[10] že Němci ve Slezsku nazývají neděli družebnou — »Drouzkensontag«.[11]

[10] Kulda, l. c.

[11] Podobné poněkud zvyky jarní ve Francii, Anglii a j. líčí dle pramenů Mannhardt, Baumkultus, 341—347.

Neděle smrtná.

Pátou neděli postní (Judica), zvanou od starodávna »neděle smrtná«, vynášívá v některých krajích českých mládež slaměnou »smrť, smrtholku« ze vsi, hází ji do kaluže nebo pouští po vodě, vrhá po ní kamení a hroudy. Zpívají žertovné písně a vracejí se pak se zeleným stromkem, májem, jejž »Líto« nazývají, zase do vsi, chodí dům od domu, s jásotem prozpěvujíce:[1] »Smrť jsme vám zanesli, nové léto přinesli . . .« Starobylý tento obyčej posud někde bývá zachováván, místy však po něm už ani potuchy není.

Význam vynášení »smrti« byl všelijak vykládán. Nevěděli si rady za starých časův a domnění novější, kterážto sobě vzájemně odporují, také nerozluštila nadobro jistěže z pohanských dob pochodícího zvyku o smrtné neděli.

Kronikář polský Dlugosz († 1480) vyslovil ve své kronice domnění, jež přecházelo z knihy do knihy a považováno bylo dlouho a všude za spolehlivý výklad obřadův o smrtné neděli. Kníže polský Mečislav návodem své choti Doubravky přestoupil na víru Kristovu a poručil tak učiniti všem svým poddaným. Kázal prý dne 7 března vynésti a utopiti všecky modly pohanské z měst a vsí. Výroční památka toho že se zachovává na neděli Laetare, kdy v osadách polských vynášejí na bidle modly »Dziewannu« a »Marzannu« a utápějí.[2]

[1] Erben, Písně, I. 58.

[2] Hist. pol. II. 94, 95. »Et quoniam fere in omnibus civitatibus, oppidis et vicis insignioribus Poloniae simulacra deorum et dearum idola atque luci habebantur.

Po Dlugoszovi opakovali toto mínění Cromer [3]), Math. a Miechowia a jiní staří dějepisci polští a po nich kronikáři cizí, jak poznáme, také čeští. Výslovné pojmenování obou božstev slovanských ukazuje, že obřad vynášení smrti má tajemný podklad v bájesloví slovanském a že je starší, než o něm tvrdí Dlugosz Tak soudí také Wójcicki, sváděje původ tohoto tvrzení na Bielského.[4])

Ve spisech německých dočítáme se obrany proti tvrzení, že by slovanský zvyk ten od Poláků k Němcům přešel [5]), ač přece někteří badatelé němečtí s tím souhlasí.[6]) U nás pokusil se Hanuš vysvětliti vynášení smrti. Dle něho značí obřad ten pohanské umývání sochy Moraniny, nebo je prý to zbytek bývalé oběti, vykonávané na živé osobě.[7]) Pálení smrti že znamená zničení zimní Morany jarními blesky a letním teplem a pod.[8]) Vynášení smrti vysvětluje také V. Brandl poněkud smělými dohady.[9])

K učeným vývodům kniževným hlasí se prostonárodní tradice.

---

quae lentius tardiusque, quam iussio habebat Miecslai principis, succidebantur confringebanturque: septima dies Martii ad confringendum abolendumque ea in universis Polonorum regionibus a Miecslao indicta est, qua adveniente quaelibet civitas quaeque villa deorum suorum simulacra confringere et confracta in paludes, lacus et stagna prosequente utriusque sexus populo demergere, saxisque obruere, cultoribus deorum dearumque et iis praecertim, quibus sacra eorum erant quaestui, profusius ingemiscentibus illachrimantibusque, non tamen quicquam metu praefectorum ducalium mutare audentibus, coacta est. Quae quidem deorum et dearum idolorumque confractio et immersio, tunc facta apud horrendas Polonorum villas, simulacris Dziewannae et Marzannae in longo ligno extollentibus et in paludes in Dominica Quadragesimae Laetare proiicientibus et demergentibus, repraesentatur, renovatur in hunc diem.

[3]) Cromer, II. 434. Repraesentari autem eius rei memoriam etiam sua aetate Dlugossus testatur, quod in pagis quibusdam simulacra Marzanae et Zieuoniae comis prefixa vel, ut nos a maioribus natu didicimus, trabis imposita cum querulo et lugubri cantu vulgo in pompa gestari et in paludem vel in flumen abiici solerant, ea die, quae est quarta Dominica Quadragesimae.

[4]) Zárysy domowe, III., 277, 278. Marcin Bielski kronikář mýlně vzal za památku topienia bałwanów za Mieczysława. — O nynějším vynášení smrti u Poláků viz Kolberg, Lud, X. 351—356; XI. 231, kdež udána literatura; XV. 11 a j.

[5]) Hilscher, De ritu Dominicae Laetare, quem vulgo appellant den Tod austreiben. Lipsiae, 1690. Německý překlad v univ. knih. pr. Hilscher, Curiöse Gedanken von dem Gebrauche am Sonntage Laetare welchen man insgemein nennet den Todt austreiben. 1701. Polemisováno tu s různými výklady o vynášení smrti někde šastně, unde nejapně na př. o mrazu dle Guagnina mors, že prý to slovo značí smrt — a vynášení smrti že znamená zahánění dravého tohoto zvířete. Kniha jeho má však cenu tím, že sebrał analogické doklady o vynášení smrti v celk.

[6]) Viz Tharsander Schauplatz vieler ungereimten Meinungen. Berlin 1735, 05—07. — Historische Erklärung des Todaustreibens. Nürnberg, 1773. — Historische Gleichheiten. Prag. 1707, str. 21—27. Von dem Todaustreiben. — Mannhardt, Der Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme. 1875. 155—157.

[7]) Báj. kal., 69.

[8]) Nástin báječných bytostí Báby a Děda. 1864, str. 22.

[9]) Čas. Mat. Mor., 1876, 64—72.

Z obřadu smrtné neděle setkala si báj, kterou chce původ obřadů těch vysvětlovati.[10]) V Rožnovsku vypráví si lid takto: »Jedenkráte v jednom městě lidé hrozně mřeli. Jedna dcera pravila matce své: ‚Maměnko, když ta smrť u nás tak dělá, udělejme lálu, za děvče přistrojené, a vynesme ji z města ven, aby již ta smrť z města byla vypuděna; potom se do jejích šatů obleče děvče zdravé, jemuž Mařena neuškodí, a ona se již více k nám nenavrátí. Učinili tak a v městě tom kolik let potom lidé nemřeli. Od té doby vynášení Mařeny přišlo ve zvyk všeobecný.«

Rozhodovati, kdo má pravdu, nebo se pouštěti do svůdného bludiště pohanského bájesloví, zde tápati a sháněti se po nějaké domněnce nové, jaký to byl obřad, nikterak si netroufáme. Jaké ovoce přinesla snaha taková, vysvítá s dostatek z oněch, přece jen nespolehlivých výsledků, k nimž dospěli jmenovaní předchůdci. Po našem názoru zamlouvá se nejvíce domnění, že vynášením »smrti« a přinášením »léta« slaven byl odchod drsné zimy a příchod vítaného jara. Pohanský zvyk, provázený všelikými obřady a zpěvy starodávnými, hleděla církev, jako všecky pohanské zvyky vykořeniti. Hrozila tresty, že nebudou těm, kdož »smrť« vynášejí, hříchy odpuštěny a pod., jak hned doklady o tom více ukáží. Nemohouc vyrvati po zlém z mysli a ze srdce pokřtěného lidu pevně utkvělé zvyky a zkomolené obřady pohanské, snažila se církev podkládati jich významu smysl křesťanský. Tak se dělo i s vynášením smrti. Polští kronikáři vykládali vynášení toto jakožto památku ztroskotaní a zmaření pohanských bohů, když Měčislav návodem choti své Doubravky a s ním všecek národ polský dali se pokřtíti. V zemích sousedních také bylo známo vynášení smrti. Odkud vzniklo, nevěděli — ale čtouce kroniky polské, domnívali se, že zvyk ten, původně polský, dostal se z Polska do zemí sousedních. Později však zašli vykladatelé ještě dále a vyhlašovali obřady smrtné neděle již ne za památku pokřestění Polákův, nýbrž za upomínku vypuzení pohanstva, modlářstva z vlastní domoviny.

Co jsme tuto pověděli, doložíme několika zprávami z pramenů staročeských. Vynášení »smrti« na jaře bylo starým Čechům známo z dávnověku pohanského. L. 1366 zakazuje synoda církevní s přísnou výhružkou jmenovaný obyčej.[11]) Dovídáme se ze zákazu toho, že

[10]) Kulda ve Světozoru 1858, 45; týž v Čas. Mat. Mor., 1870, str. 195.

[11]) De mortis imagine (de his, qui in media quadragesimae portant mortem extra villam). Item quia in nonnullis civitatibus, oppidis et villis prava clericorum et

ve stol. XIV. dle starého, zakořeněného zvyku vynášeli v postě světští a s nimi duchovní postavu, představující »smrť«, se zpěvy a pověrečnými prý hrami k řece; zde ji potopovali a vysmívali se smrti, že jim už nemůže škoditi, že je z jejich krajiny nadobro zapuzena.

Přežitky obřadů pohanských hluboce tkvěly v paměti lidu českeho a zákaz církevní z r. 1366 jich tudíž nevyhladil. Čechové nedbajíce nových řádů, prováděli dále svou a po dávném zvyku, zděděném od praotcu svých, »smrť« na jaře přece jen vynášeli. Synoda l. 1384 znova nakázala kněžím, aby nedopouštěli věřícím pověrečných her; zvláště aby nedovolili v středopostí vynášeti z měst a vsí »smrť« se zpěvy dle zlozvyku, zahnízděného v některých místech.[12])

Obě zprávy uvedené jsou nejstarší ze všech slovanských, jakýchž jsme se vůbec o vynášení »smrti« dočetli; jsou starší než doklady kronikářů polských, obyčejně uvozované za citáty nejstarobylejší. Srozumitelnými slovy potvrzují ctihodné stáří obřadu, který kacеřují a proti němuž nadarmo brojily ....

Zakazy synodální, uložené kdesi v archivech, tlely v prachu, zapomenuty, ale s vracejícím se jarem každého roku vracela se památka vynášení »smrti«, slavnosť, že vláda kruté zimy přestává a jaro všemi půvaby zdobí zase nivy a háj. Děd učil tomuto obřadu své vnuky a tito dorostše, naučili vynášeti »smrť« zase svoje potomky.

Ve stol. XV. nemáme zpráv zachovaných o tom, že Čechové o smrtné neděli »smrť« vynášeli a »léto« přinášeli. Nepřímé však svědectví čerpáme z dokladů stol. XVI. Když znali obyčej ten ve stol. XIV. a znali ve stol. XVI., byl jistě také ve stol. XV. obyčej ten zachováván, třeba o něm nebylo zpráv přímých.

---

laicorum inolevit abusio, qui in medio quadragesimae imagines in figura mortis per civitatem cum rythmis et ludis superstitiosis ad flumen deferunt, ibi quoque ipsas imagines cum impetu submergunt, in eorum ignominiam asserentes, quod mors eis ultra nocere non debeat, tanquam ab ipsorum terminis sit consumata et totaliter exterminata: quare omnibus et singulis ecclesiarum parochialium rectoribus praecipitur, quod, cum tales in suis plebibus resciverint, mox a divinis officiis tamdiu abstineant, donec isti praevaricatores lusuoresque superstitiosi a domino archiepiscopo poenitentiam recipiant pro excessibus condignam et salutarem, quorum absolutionem sibi reverendus pater specialiter reservat. V rkp. univ. knih. pražské, sign. 6 B. 21. Srv. Höfler, Prager Concil., 1862, str. 11.

[12]) . . . ne plebani ludos superstitiosos in plebibus suis admittant; specialiter, ne in medio quadragesimae extra portas urbis vel villae imaginem ad hoc factam, in modum mortis, cum rythmis sicut consuetudo prava in quibusdam locis inolevit, offerri permittant.« l. c., dle rukop. sign. 3(?)5, str. 32

Úsečný sloh synodálních řádů přece nám prozradil zajímavé podrobnosti, jak bylo vynášení »smrti« slaveno. Zevrubnější líčení zaznamenal Aubanus-Mirotický. Mezi jiným líčí Aubanus každoroční obyčeje (prý) v zemi »frankolandské«. Také o neděli smrtné je tu zmínka [13]:

»V prostředku postu . . . v mé vlasti mládež z slámy obraz udělají, kterýž by k smrti (jakž ji malují) podobný byl; potom na kopí jej nastrčíce aneb zavěsíce, po okolních vesnicech, křičíce, s ním se nosí. Od některých velmi přívětivě přijati bývají a mlékem, pučálkou (»pisis« lat. orig.) a suchými hruškami (kteréž tehdáž obyčejně jídáme) souce nakrmeni, zase domuo se odsýlají. Od jiných pak proto, že zlé věci (totiž Smrti) zvěstovatelé sou, žádné přívětivosti nedostávají, ale braněmi, k tomu i s posměchem od končin jejich bývají odháněni.«

Překlad Mirotického je téměř doslovný a mohla by tedy učiněna býti výčitka, že vynášení smrti, od Bohema popsané, nenaráží na zvyk český. Namane se tu otázka, mohl-li Mirotický obřad se smrtí znáti. Byl rodem z Mirotic (v Jihočesku) a dlouhá léta žil na Moravě. Vynášení smrti jistě znal, sice by byl nepřekládal prosté slovo »pisum« (hrách) — pučálka, kterážto byla tenkráte jídlem známým. [14] Podnes na Moravě vystrojují děvčata, zanesše smrt, hostinu a při ní nejdůležitějším pokrmem jest pučálka t. j. hrách máčený ve vodě, až nabobtá, a pak na sucho v peci v hrnku nebo jinak upravený a upražený.[15] V Čechách podobně dostává každý host na smrtnou neděli lžíci pučálky. [16]

Napověděli jsme nahoře, že se staří domnívali, že vynášení smrti přišlo z Polska do zemích sousedních. U nás vykládá o tom prvně Veleslavín: [17] »Léta 865 v outerý po neděli družebné Mězek, Mečislav, kníže Polské, pokřtěn v Gněžně s mnohými pány Polskými a Slezskými a odvrhv pověry a modlářství pohanské, víru svatou křesťanskou přijal a toho dne rozkázal všecky modly a obrazy po-

[13] l. c., l. Aa 3b.

[14] V knize č. 1173 Archiv Pr. l. 182a (1590) »pláth na pučálku« (mezi nářadím kuchyňským).

[15] Srv. Kulda, Církevní rok, II. 189: Pučálka jest pokrm z hrachu, který se po tři dni ve vodě močí, až napučí, nabubří; pak se na pánvici pepřem a solí posýpá a praží. Na Moravě pučálka hlavně jí se na smrtnou neděli, když se Morana z města nebo dědiny ven vynáší.«

[16] Sobotka, Rostl. 302.

[17] Kal. hist., vyd. 1590, str. 130, 131.

hanské ztroskotati, do vody vmetati a množství lidu obecného pokřtíti. Na památku toho skutku až podnes v Polště i v Slezích každeho roku v neděli družebnou (!) děti mají obyčej modly a obrazy, obludám a příšerám podobné na dlouhých žerdích aneb tyčích ven z města nositi a do vody aneb do louže s žehráním uvrhouce, rychle zase do města běžeti. Čehož se snad do Čech něco potom dostalo v tom, že i děti naše v smrtnou neděli nosívají smrť z města a léto do města, ač tomu nejedni nerozumějí, odkud pošlo«

Nerozuměl tomu ovšem Veleslavín také, domnívaje se, že starodávný zvyk po všech vlastech slovanských dávno známý, v Čechách již ve stol. XIV. bezpečně doložený, teprve z Polska dostal se do Čech. Výkladu, že vynášení smrti od Mečislava má svuj puvod, ani soudní historikové polští nevěří. (Srv. výše). Domnění Veleslavinovo se rozšířilo po Čechách. Výklad jeho často byl opakován na potvrzenou, že vynášení smrti pochodí z Polsky.

Kazatel v Opavě, Martin Zámrský, dlouze a široce v tyž rozum vysvětluje [1]) r. 1590 jméno »neděle smrtedlné«. Ze slov jeho, poněkud zabarvených příměsky horlivosti náboženské, dověděli jsme se opět některých podrobností o starodávném zvyku. Děti prý dělávali »smrt« ze dřeva, ze slámy, sena, z došku; obvázali ji hadry, pověsili na hul a zanesli ven ze vsi, hodili do močidel, do vody, na-

[1]) Postilla, str. 294. 295. Dominica iudica v jazyku a národu našem českém slove neděle smrtedlná z tohoto dvojího puvodu: Předně od památky smrti Spasitele, v neděli dnešní náboženě se obnovující. Za druhé přistoupila potom ještě i jiná příčina k uvedení v zvyklosť dnešní neděli toho jména smrtedlná, když před lety šesti sty z Polsky do našich krajin . . . strašidla smrti do vody házení přineseno bylo. Čteme zajisté, kterak Měško XIII., kníže neb král polský, jsa pohan a maje s pannou Dambravkou, Boleslava knížete českého dcerou, v manželství vstoupiti, prve na žádosť panny pohanstvo opovrhl a víru Kristovu přijav, léta 963 v městě Gnizně jednoho dne spolu nejprve pokřtíti se dal a po křtu s nevěstou, pannou Dambravkou, v slavném svadebnim veselí oddán byl. Po vykonání pak svadby všem obyvatelum v Polště rozkázal pohanstvo opovrci, víru křesťanskou přijíti a na jistej den, jmenovitě VII. den měsíce (což se rovně v pátou neděli postní, kteráž již prve Iudica se jmenovala, trefilo všecky modly a obrazy pohanské z kosteluv, z měst, ze vsí i z domuv vyčistiti, ven vynésti, potlouci a do vody vházeti. Což jsou všickni lidé netoliko učinili, ale na památku nejprvnějšího v Polště křesťanstva začátku, též opovržení toho dne pohanstva, ano také z vděčnosti svého od věčné smrti usmrcením Jezu Krista vysvobození, každého potomu roku, když ta neděle přišla, mládež v městech a ve vsech u velikém houfu se scházívala a udělavše modlu z dřeva, z slámy, z sena, hadry obvázanou, s křikem a zlořečeného pohanstva proklínáním, k loužim přibíhajíce, do vod, jezer, řek i močidl to strašidlo, smrti jej nazejvajíce, házela, a kamením potopice, zase úprkem domuv běžela. Odkudž potom obyčej ten z Polska léta Páně 975. do Slezska, Moravy i do Čech se dostal, čehož posavad šlépěje zustávají, zvláště ve vsech, kdež děti, nosíce na holi strašidlo, udělané z došku neb z hadru, že smrt zanášejí, praví.«

házeli na ni kamení a honem běželi domu. Tak děje se ovšem podnes.

Skoro doslovně z Veleslavína vysvětluje původ obřadu na smrtnou neděli Partlicius r. 1617.[19]) Vedle toho poznamenal na jiném ještě místě[20]) zprávu o vynášení smrti, zprávu zajímavou tím, že citován tam popěvek, který děti při vynášení zpívají. »Neděle smrtedlná proto se jmenuje, že děti toho času ještě v mnohých krajinách smrt z města a ze vsí nosí, zpívajíce:

Již nesem smrť ze vsi,
nové léto do vsi.
Vítej, léto líbezné,
obilíčko zelené! [21])

Vzácný doklad tento doplnil obrázek, jak Čechové slavili vynašení smrti, či lépe pověděno, potvrdil se všemi doklady předchozími, že vynášela za starých časů mládež »smrť« s týmiž obřady, jako se děje posud v krajinách, kde se obyčej ten udržel.

Výklad, že Mečislav s Doubravkou rozkázali pohanské modly zničiti a na památku toho smrť vynášeti, udržuje se stále ve stol. XVII. a XVIII. Tak vysvětluje obřady smrtné neděle r. 1668 Bolelucký. V Čechách a na Moravě vynášívají prý hoši a děvčata ženskou postavu, zpívajíce starodavný popěvek:

Smrt nesem z města,
léto do města. [22])

Slovy podobnými líčí vynášení smrti r. 1710 Středovský.[23]) Zajímavo jest, že přizpůsobili kazatelé čeští výklad o rozkazu Mečislavovu ku poměrům domácím. Na zač. stol. XVIII. dovídáme se u Damascena,[24]) že smrtnou neděli »chasa rozličná strašidla snáší a

[19]) M. Sim. Partlicia Kalendář každoroční hospodářský, 1617, str. 91

[20]) l. c., str. 88.

[21]) l. c., str. 88 uvádí podobný zvyk německý, ale ten způsob prý v Němcích zachovávají Dominica Laetare.

[22]) Bolelucky, Rosa boemica, 1668, 406—408: . . . nec absimiliter per Moraviae marchionatum et Boemiae regnum in dominica quinta quadragesimae sive Judica, boemice Smrtná neděle dicta, pueri et puellae formato simulacro muliebri superque perticam arrecto, cum eiusmodi idolo turmatim per plateas et fora civitatuum progrediuntur, occinentes illud ab antiquo pueris assuetum

Smrt nesem z města,
léto do města . . .

[23]) Sacra Moraviae historia, 1710, 536, 537.

[24]) Troji chléb, vyd. 1727, I. 381, 382.

potom ven na pole vynáší; tam kálí a pálí, aby se Čechové smrti ukrutnosti více nebáli.« Vykládaje původ obyčeje tohoto, zaměnil Mečislava s Bořivojem a Doubravku s Lidmilou. Jinak se mu ovšem z pověsti polské všechno dobře hodilo. Bořivoj a Lidmila se všemi poddanými byli pokřtěni, litovali modlářského bludu, zošklivili si pohanské bůžky, sebrali je a vynesli ze svých osad. Naházeli je do vody nebo spálili a jásajíce prozpěvovali, že zapuzena ohavná smrť duchovní, ďábelská služebnosť modlářská. V neděli Judica že připadá výroční den toho — proto neděle zove smrtelná a proto na památku Čechové smrť vynášejí.[25])

Damascen, jak z četných jeho kázání víme, rád vykládal z kazatelny prostými slovy původ a význam církevních jmén, obřadů a pod. Z takové snahy upravil pověsť o Mečislavovi po česku. Výklad jeho nemá tudíž důležitějšího významu a jinde jsme se s ním nesetkali.

Starým způsobem o pokřestění Polákův vykládá r. 1762 vynášení smrti na Moravě Ullmann. Na mnohých místech děvčata nosívají prý pátou neděli postní se zpěvem na tyči ze slámy upravenou ženskou postavu »smrť«, nebo »Mařenu«, a házejí ji do vody. Mezi jiným zpívávají:

Smrť nesem z města,
léto do města . . . [26])

[25]) l. c. Dnes je ten českému slavnému království potěšitedlný den, v kterém z něho smrť vypuzená, moc ďábelská přemožená a celá zem světlem milosti Boží osvícená a z temnosti modlářské vyvedená byla! Nebo když otec milosrdenství okem svého nesmírného smilování na zem naši zhlédnouti a k svaté samospasitedlné víře skrze své nejmilejší služebníky Cirhu a Strachotu ji obrátiti ráčil, tak velice svatá Lidmila a Bořivoj, manžel její, se všemi poddanými předešlého bludu litovali a v ošklivosti sobě jej vzali, že (jak nám předkové na věčnou památku zanechali) modly své předešlé mrtvé... vespolek sebrali a v ten dnešní pamětní vejroční den ze všech měst a míst s velikou horlivostí vynášeli a venku buďto do vody je házeli aneb v ohni pálili a s radostným křikem, též zvukem vesele prospívajíce, tak, neb podobně říkali:

Vypuď se smrť ohavná ven,
národ český jest tě zbaven.
Již Boha živého známe,
na modly více nedbáme.
Chvála Bohu na výsosti,
že nás zbavil bludné zlosti!

A protož dnešní neděle nazvána jest smrtedlná, že smrť duchovní od Čechův jest odvrácena a ukrutná služebnosť modlářská vyvrácená. Čehož památka až do dnes v rozličných místech a městech se připomíná.« — Rýmování Damascenovo jest ovšem přidělánо na vrub náboženského výkladu.

[26]) Alt-Mähren, II. 379: In Mähren ist mancher Orten auf dem Land bishero dieser Brauch, dass die Mägdeleinen ein auf eine lange Stange aufgerichtetes und in Weibskleidern angelegtes Strohgebündel mit einem gleichem Gesang zum Wasser hinaus-

Ještě roku 1774 zná kněz Seelisko zkomolený výklad Veleslavínův.[27] »Na neděli tu (smrtelnou) na památku, že na ní Poláci skrze přičinění a snažnost knížete českého Boleslava od modlářství ku křesťanské víře přivedeni jsouce, své ďábelské modly, smrt věčnou na ně uvádějící, do vody metali a topili, děti Smrť z města nesoucí do vody házejí a Léto nesou do města . . .«[28]

Vynášení smrti udržovalo se tedy stále v lidu českém. L. 1796 skoro doslovně opakuje kněz Medlín ve své Postille[29] slova Seeliskova. Na neděli smrtelnou prý »děti figuru smrti vyobrazující z města ven k utopení nesou, na památku, že z přičinění a snažnosti Boleslava, knížete českého, Poláci k víře přivedeni byli a v tu neděli své ďábelské modly, kterýmž se prvé klaněli, do vody házeli a utopili, jakoby své předešlé bohy usmrcovali.«

Výkladu staršího, že vynášení smrti pochodí od Mečislava, dočtli jsme se ještě na začátku tohoto století. F. Novotný takto o tom napsal v knize vydané r. 1822:[30] »Hned jak Mečislav křest svatý přijal, poručení přísné vydal prý, aby všickni poddaní jeho Krista pána ctili, modly zkazili a zbory zavřeli. Lidé jsouce příkladem svého knížete k sv. křtu náchylní, k modlám pospíšili, dřevěné spálili, kamenné roztloukli a vlekouce je po ulicích do vody vházeli, též také po krátkém čase jak v Polště, tak i v Slezsku křest sv. všickni, málo kterého zatvrzelého pohana nevyjímajíce, přijali. Těch model rušení památka trvá v Polště i v Slezsku dle Beckovského do dnešního dne; neboť děti v družebnou neděli obrazy potvorné sobě dělají, některé po městě na vozíčkách vezou, některé na dlouhé holi nesou, je do vody neb bláta házejí a domů běží. Ta také památka zachovala se jak v Čechách, tak i v okolních zemích někde v družebnou, jinde v smrtelnou neděli; neboť

tragen und es darinnen versenken. Aber dieses geschiehet am fünften Sonntag in der Fasten und sie nennen solches Bild den Tod oder theils auch Maržena. Unter anderen singen sie auch dieses: Smrť nesem z města, leto do města . . .

[27] Vejkladové, 1774, str. 192, 193.

[28] Zasluhuje také zmínky, že stáří spisovatelé užívají slova Smrtholka ve smyslu smrt. Tak podnes na Moravě nazývána bývá o smrtné neděli »Smrtholka, Smrtolka« — ženská postava vynášená. (Brandl, l. c., 60.) Zdá se, že úsloví staročeské pochodí z vynášení Smrtholky o smrtné neděli. Srv. . . . v těchto krátkých letech smrtholka také mezi námi dobře svou vuli provedla. Dvorský, Pam. o škol., 300 (1606). »Smrtholka«. Hamerschmid, Allegoria (1715), str. 6. ». . . hnide sobě na smrtholku nařikati.« Damascen, l. c. II. 1018 (1728).

[29] Vyd. 1796, I. 233, 234.

[30] Kronika Mladoboleslavská, 1822, 41, 42.

děti udělajíce sobě slamou vycpaný obraz dosti škaredý, jej na dlouhé holi nosí, po domích s ním chodí, zpívajíce: Smrt nesem z města, Léto do města a j. a od obyvatelů vejce, jablka, ořechy, peníze i jiné dárečky dostávají; posledně běžíce s těmi obrazy za ves neb z města ven, je do vody házejí. V Boleslavsku podnes děti vesnické po domích s chvojky všelijak okrášlenými chodíce, zpívají:

„Již nesem smrt ze vsi
nové léto do vsi;
vítej, léto líbezné,
obilíčko zelené!“ [31])

Aneb:

Smrt, smrt ze vsi,
nedaleko od vsi;
co nám ta smrt přinese?
Obilíčko zelené.“

Přidáme-li k stereotypním takořka již popisům vynášení smrti, že popěvek při obřadu tomto byl na konci století minulého totožný s tím, který jsme čtli u Partlicia, uvážíme-li, že obřady a písně, s jakými za našich časů vynášívají děti na jaře smrť [32]), shodují se na vlas s oněmi starodávnými zvyky, jsme nutkáni přese všechnu střízlivosť při bájeslovných dohadech vyznati, že vynášení smrti na neděli smrtnou je ctihodný přežitek pohanských obřadů slovanských z šerého dávnověku na přivítanou líbeznému jaru.

---

[31]) Historische Kleinigkeiten, 1707, str. 21—27. Článek »Von dem Todaustreiben.« Srv. In Böhmen singen sie, was deutsch heissen mag:

Nun tragen wir den Tod aus dem Dorf,
den Frühling in das Dorf,
willkommen, angenehmer Frühling,
grün hervor kommendes Getraid.

[32]) Viz o nich obšírně Krolmus, Staroč. pov., II. 14 ad. Srv. na př. píseň u Partlicia a Krolmusa, II. 15. 17

Smrti, smrti z města,
nové léto do města,
vítej léto líbezné,
obilíčko zelené! — —

Viz také H. Gallaše, Muzu Moravskou (1853), str. 371. 372. Píseň pro chudé děvčata na smrtnou neděli, kdež uváděno ve »styl vynášení smrti s bohem Radhoštěm. — Nejnověji sebral popěvky o smrtné neděli osvědčený a pilný pracovník v oboru prostonárodního podání Frant. Bartoš, Naše děti, 1888, 281—290.

Březen.

V měsíci březnu ze zvyků staročeských [1]) připomínáme, že chodili staří na »b ř e z o v o u v o d u«. Veleslavín píše v Herbáři (l. 42): »Bříza hned z počátku jara má v sobě šťávu dokonale, tak že když ji toliko nožem zaškrábneš, nad to pak když pařez natneš, ihned vody sladké náramně mnoho vydává, kteráž slove březová voda. Voda ta březová často pitá, vždycky ráno za šest lotů, buďto sama, aneb s vrabím semenem a z kamejky, rozdrobuje a pudí ven kámen z ledvin a z měchýře a žloutenici zahání... Vychvaluje se také proti vodnatelnosti, kdož by ji často pijel s vodou květu bezového aneb jinou podobnou smíchaje.«

Že bylo skutečně užíváno tohoto léčivého prostředku, potvrzuje psaní Karla St. ze Žerotína (1596). [2]) Posílá churavému hejtmanu markrabství moravského březovou vodu s těmito slovy: »Posílám VMti primitias březové vody. Pán Buh rač ji VMti požehnati a k dobrému dáti užiti. Pokud poteče, vždycky VMt čerstvou fedrovati budu.«

Těm, kdož chtěli míti pěknou tvář, byl vítán b ř e z n o v ý s n i h. Radí totiž kdosi na zač. stol. XVII.[3]): »Března měsíce po-

[1]) Z pranostik uvádíme tuto:

Martius aetherium quoties nebula obtegerit orbem,
tuetas toties annus habebit aquas.

G. Carolides a Karlsperga, Parentalia . . ., 1595, l. 28b.

[2]) Brandl, Spisy Karla St. Žerot., II. 1., 123 a pozn. 5.

[3]) Na příděstí knihy vyd. r. 1913, v univ. knih. pr., sign. 54 C 60.

nejprve když snich prší, aby ho nazbíral do slunce (východu) a do sklenice dal a potem se s ní myl. Slunce ho nevopálí.«

Dle jiné zprávy (1762) myjí si obličej, vidouce z jara první vlaštovici — to že prostředek proti pihám.[4])

* * *

Sobotka pojednal ve své »dotýkací praktice« [5]) o obyčejích v Čechách, v zemích sousedních i jinde při prvním zahrmění jarním S doklady podobnými setkali jsme se v Ullmannově spisu o Moravě (1762).

Když z jara prvně zahřmí, klepají prý kamenem na čelo, aby jich hlava nebolela.[6])

Při prvním spatření čápa [7]) válejí se na znak po zemi, aby jich nebolelo v kříži. [8])

---

[4]) Ullmann, Alt-Mähren, II. 502: Wann die erste Schwalben gesehen wird, waschen sie das Gesicht und solches Waschen soll wieder die Sommersprengel dienen.«

[5]) Rostlinstvo, 64—66; Výklady prostonárodní, 94—98.

[6]) Ullmann, l. c.: Wanns im Frühjahr zum erstenmal donnert, pflegen sie mit einem Stein die Stirn zu klopfen, und es soll wider das Kopfwehe gut sein. Und dessen Ursprung mag wohl von dem Donner und Hagelmachenden Perun oder Jupiter her sein.

[7]) l. c.: Wann zum erstenmal zu dieser Zeit im Frühjahr ein Storch gesehen wird, welzen sie sich mit dem Buckel auf der Erden, und es soll wider das Buckelwehe dienen. Dle Mannhardta Baumkultus, 483 činí podobně sedláci v Hessích a Vestfalsku při prvním zakukání kukačky. Tamtéž uveden citát ze scholiasty k Aristofanovi, že se již staří Řekové váleli po zemi, spatřivše na jaře prvního luňáka. — Že byl čáp vítaným hostem, svědčí Practorius, Glücks-Topf, 1669, 234, 235: Wenn der Storch sein Nest auf jemandes Feuer-Mäuer machet, das ist ein Zeichen, dass der Hauswirth lang leben soll und reich werden wird. Podnes věří český lid, že čáp, hnízdící na střeše některé chalupy, přináší štěstí hospodáři; podobně věří o vlaštovici. Na srovnanou s touto vírou lidu českého uvádíme slova Practoriova Glücks-Topf, l. c. 224, 225: So die Spatzen oder Sperlinge in ein Hauss nisten, da ist's ein Glücks-Zeichen so aber die Schwalben in ein Hauss nisten, so ist's ein Zeichen der Armuth. Woher? Etwann weil die Reichen Leute solche Schwalben nicht dulden, noch ihre schöne Häuser bestulgängen lassen mögen... Ein altes Sprüchwort wird gebrauchet von den Schwalben, welches also lautet Hirundinem sub eodem tecto ne habeas. Von diesem Sprichwort lässt man bey uns das Gegenspiel denn man wenig Häuser findet, in welchen man nit siehet die Schwalben-Nester; daraus man sie nicht allein nicht vertreibet, sondern auch gerne darin beherberget, denn man vermeinet, die Schwalben bringen Glück mit sich; und wenn man die Schwalben ausjaget, so lade man gewisslich ein Unglück sich auf den Halss. Ja wenn Schwalben von sich selber aus dem Hause weichen und solches verlassen, so meint man, es werde dess Jahrs einer in dem Hause sterben.

[8]) Sty. Wer den Frosch zu erste im Anfang des Jahrs im Wasser und nicht auf Lande sichet hüpfen, der hat das gantze Jahr über Unglück zuerwarten. Practorius, l. c., 225, 224. Wenn man im Vorjahr den ersten Schmetterling... erhaschet, ihn zu sich stecket und bey sich behält, der hat man Glücke im Kauffen l. c., 258, 259.

Na sv. Řehoře.

Před začátkem jara (12. března) na sv. Řehoře [1]) chodíval učitel s žáky, přistrojenými za »Řehořské vojáky« koledou dům od domu, jak svědčí vedle nejisté narážky ve stol. XVI.[2]) doklad dosti starý a zcela jasný, z r. 1689.[3]) Zpěv koledníků těchto zachován bezděky od Koniáše. Ve své sbírce písní církevních, »Cytara« (vydané r. 1746), na str. 448. uvádí píseň na den sv. Řehoře, jež se shoduje s popěvkem »Řehořských vojákův« u Krolmusa (II. 20, 21):

Koniáš, l. c.	Krolmus, l. c.
»Kdo své dítky miluje,	Kdo své dítky miluje,
vede je k dobrému,	vede je k dobrému,
do školy je šikuje,	posílejte je do školy,
učí všemu ctnému . . .	ať se učí tomu.

[1]) Dle pořekadel prostonárodních »na sv. Řehoře plove led do moře. — Na sv. Řehoře žába hubu otevře. — Na sv. Řehoře čáp letí přes moře.« — Na sv. Řehoře každý sedlák lenoch, který neoře. Čelakovský, Mudrosloví nár. slov. ve příslovích, 445.

[2]) Farrago I. 102, Georgii Vabruschii ode de feriis s. Gregorii.

Hoddace, frontem porrige
laetam, dies Gregorio
sacrata sancto praesuli
advenit, in qua parvuli
ducuntur in scholas, uti
hic imbibant mores pios
cum litteris . . .

[3]) Jos. Ehrenberger v ČČMus. 1851, str. 733. Učitel v Solnici Fr. Novotný si stěžuje: »Není na tom dosti, že mě při pohřbích, při koledách, o Řehoři o sobotálese a o obědech postních a suchodenních ani nemluvě a všady, kdež nějaký hdíř bráti mám, každý odbývá, jak chce a jak se mu líbí . . .

Kdo chce stálé radosti
z dítek svých užiti,
má věk outlé mladosti,
záhy v kázni míti;
nabudeť potěšení,
otec, matka spíše
Buh vás někdy přivede,
kdež anjelská říše.
Pakli žáka nemáte,
na papír nám dejte,
pro jeden groš nebo dva
jisté neschudnete.

Budete mít odplatu
v tom nebeském ráji,
kde svatý Řehoř přebývá —
pána Boha chválí.
Pakli žáčka nemáte,
na papír nám dejte,
jedním grošem nebo dvěma
málo ochudnete.

Shoda tato není ovšem nahodilá a není také možná souditi, že píseň tuto složil Koniáš, že se teprve za jeho doby ujímala mezi lidem a tak se dochovávala, až ji Krolmus zapsal. Tomu odporuje sloh písně té, jenž se nadobro liší od nadurělé strojenosti ostatních skladeb Koniášových, jež oplývají děsivými, příšernými obrazy náboženskou horlivostí rozněcené fantasie. Považujeme tedy uvedenou píseň za staročeskou koledu žákovskou o sv. Řehoři.

Ostatně nebylo třeba ani této úvahy na dokázanou, že Koniáš prostonárodní popěvek na sv. Řehoře přijal do své sbírky. Máme bezpečné svědectví ze začátku stol. XVII., že to byla píseň prostonárodní. Zachováno jest jen pouhou náhodou v knize Štěp. Peristeria, vydané 1611.[4] Věnována jest památce zesnulého Jiřika Hanuše Lanškrounského. Vedle latinských veršů je tu také trochu českého rýmování. Jedna píseň (na l. A5) dle poznámky autorovy »zpívá se jako: »K d o s v é d í t k y m i l u j e etc.« Rythmus její i skladba potvrzují, že byla skladateli vzorem nahoře již položená píseň svatořehořská. Mezi jiným:

Kterýž hned od mladosti
jhu páně přivyká,
učí se svaté moudrosti
a před zlým utíká . . .
Protož milí otcové
i vy také matky,

vědouc, že věčni stánkové
v nebi, zde věk krátký,
vaše hned dítky malé
v kázni od mladosti
vedte, učíce je stále
pravé položnosti.

Doklad z polovice minulého století, zapsaný od Ullmanna,[5] svědčí, že při obchuzkách žakovských na sv. Řehoře vyháněly ho-

[4] Steph. Peristerius, Epitaphia iucundissimae spei . . . Georgii Hanussii Lantskronaci, Pragae, 1611 (v univ. knih. pr. 52G 0, č. 17).

[5] Ullmann, Alt-Mähren, II. 501. Wann die Schuljünger am Fest Gregorii mit ihrem Gesang in das Haus kommen, fertiget sie die Hauswirthin ab, und jaget sie mit einem Kolambesen zum Haus hinaus, um die Flöh, und anders Ungeziefer daraus zu verjagen.«

spodyně školáky koštětem, aby tím vypudily ze stavení blechy a jinou nečest.

Jest nám ještě dodati, že žáci chodívali podobnou koledou také na den sv. Blažeje (3. února). F. V. Sasínek v „psal [6] totiž odkudsi z kalendáře (r. 1799) slovensky popěvek, jenž se shoduje s písní svatořehořskou:

Dnes jest sv. Blažeje den,
v němž se zachovává obyčej ten,
že chudí žáci chodí
po domích dobrých lidí,
by svú živnost dostali.
I my sme k vám přišli,
by sme se s vámi zišli
byste nám neco dali.

Milá paní, pro tvú čest
dej nám masa velkú čest.
Pakli nám masa nedáte,
na svojích hrncoch poznáte;
když budú lietat z police
do mlinarovej svetlice.[7]
Tam sa obžerú pšenice
z tej ukradenej merice.

Dle Bartoše [8] býval den sv. Blažeje svátkem školáckým. Školáci vybrali se tu sborem, jeden nesl píku ponocnickou, druhý rožeň na slaniny, třetí koš na vejce, uzené maso a klobásy. Tak obcházeli osadu dům od domu. Přišedše do stavení, píku zabodli do trámu ve stropě, postavili se řadou a říkali:

„Na sv. Blaženje
památka se činí,
každému se oznamuje,
kdo již o tom neví . . .“

Staročeský obyčej udržel se do let nedávných a udržuje místy podnes, že totiž pacholíci, po vojansku oblečení, kromě o sv. Blažeji obyčejně na sv. Řehoře po domích žebrají, zpívajíce:

„Na svatého Řehoře
památka se činí,
každému se oznamuje,
který o tom neví . . .“ [9]

---

[6] Archiv starých česko-slovenských listin . . ., vyd. Matica Slovenská, II. r. (1873), str. 79.

[7] Srv. v písni Řehořské:

„Jestli nám nic nedáte
a nás rozhněváte,
všecky hrnce vám potlučem,
co v polici máte. Krolmus, l. c.

[8] Naše děti, 277, 278.

[9] Více o zvyku tom Krolmus, l. c.; Reinsberg-Düringsfeld. Festkal., 94—97 Bartoš, Naše děti, 280, 281

Velikonoce.

Kdy omlazená příroda se probrala ze zimního zmrtvělého klidu k bujné činnosti a slunce takořka novým světlem zazářilo na zemi, zdobenou jarními půvaby, světila a světí církev s významnými obřady slavnosť vzkříšení Páně. Zhaslá světla rozžínají se znovu na bílou sobotu. Znovu rozhlaholí se zvony místo neveselého zvuku drevěných řehtaček — a po celém světě křesťanském rozléhá se radostný zpěv »Alleluja« . . .

Ve stati této nepůjde nám ovšem o líčení obřadů církevních u starých Čechů, o kterých jest plno a plno zpráv od Štítného počínajíc až po novou dobu. Budeme si jich všímati, pokud toho bude třeba. Chceme jen vytknouti velikonoční obyčeje staročeské, z nichž posud některé známe, jiných nic.

Jako podnes lid český, polský a ruský polyká »kočičky«, svěcené na květnou neděli [1], na ochranu proti zimnici a jiným nemocem, tak činili dle svědectví Štítného Čechové ve stol. XIV. Staří obyčeje toho jest ovšem nepřímo doloženo zvykem, posavad trvajícím; svědectví přímé zachoval Štítný, vyčítaje pověrčivým, že »mnozí zobí jehněd«, svěceny o květné neděli. K tomu přidává nejasnou výtku jiného zvyku. »Vezmu prý jakus vieru marnú, činiec křiežky, když pašiji čtú...« [2]

[1] Sobotka, Rostlinstvo, 130. Srv. Čas. Mat. Mor., 187[illegible], 107. »Sedm k[illegible] [illegible] ze zlatolyče z ranné vrby v neděli květnou neb na zelený čtvrtek, [illegible]«

[2] [illegible] Bib. kal. 106.

Jako všude jinde ve starověku i středověku (Mannhardt, Baumkultus, 281 ad.) věřili, že palmové ratolesti a potom také ratolesti, svěcené na květnou neděli, chrání před kouzlem, před pohromou, tak soudili také Čechové, »že svěcené ratolesti zahánějí ďábla, posvěcují těch míst, na kterých jsou, zapuzují těžké nemoci« (1630)[3], že »vosk svěcený (t. j. agnus dei), relikvie svatých a květné ratolesti mají též moc ďábly a jejich pokušení zapuzovati« (1644).[4])

Dle Partlicia[5]) »v neděli květnou vlaštovice přilítá a zase na sv. Kříže preč leti« . . .

Před svátky velikonočními posílávali si Čechové vzájemně přání a k tomu připojovali dárky, nazývané obyčejně dary »zeleného čtvrtku«.[6]) Spisovatel věnoval svému příznivci zeleného čtvrtku

[3]) Dan. Solnický, Compendium, 1630, l. E7.

[4]) Pravé křest. lásky v všelijakých bídách strastn. života . . . (Jgm. Hist. lit. str. 330. vyd. 1644, 320, 330.

[5]) Kalendář, 1613, duben. Srv. G. Praetorius, Storchs und Schwalben Winterquartier, 1676 (v univ. knih. pr.) — Mezi vzácnými ostatky u sv. Víta v Praze byla dle Beckovského (Kat. živ. základ. 1707, I. 233) velká stříbrná ratolest palmová bohatě pozlacená, kterou v neděli květnou jeden z pánův téhož kostela přelátuv po posvěcení palem při procesí v ruce nosívá, a v té stříbrný palmě spatřuje se dosti patrný díl té palmy, kterou anjel Panně Marii před její smrtí přinesl. — Mezi těmi všemi přepodivnými ostatky, jejichž věrohodnost Beckovský zcela vážně přijímá a o nich vykládá (l. c. l. 158, 159), vztahovaly by se tyto k času velikonočnímu: . . . několik dílů sv. kříže, na němž Kristus Pán ráčil jest viseti; dva pak kusy jsou dosti veliký, z nichž v jednom, který jsem také sám viděl a v ruce měl, jest díra od hřebu; dva trny z koruny; kus houby; několik kouskuv z prostěradla, do kterého tělo Krista Pána po smrti zaobalené bylo; kus ubrusu, na kterým při poslední večeři s učedlníky jedl; kus též toho stolu; kus šarlatového roucha a kus bílého roucha, do kterého byl Kristus Pán oblečen z poručení Herodesového; kus jeho sukně nesšívané; kus roucha krvavého, kterým byl na kříži opásán; kus sloupu; kus třtiny; kus ješliček; díl krve jeho; kus kamene, který při umučení Kristovém se rozpukl; kus země z místa, kde se Kristus Pán narodil; díl země, kde se Kristus Pán krvavě potil; kus kamene z hrobu Krista Pána; kus provazu, kterým byl k sloupu přivázán; též kus prutu Mojžíšového a kus prutu Aronového; dva hřeby z archy Noe; kámen, který ďábel přinesl k Kristu Pánu . . ., kteréžto sv. ostatky jsou některé v křišťálu, některé v stříbře i v zlatě.

[6]) Štelcar Želetavský, (XVI. stol.), Kniha duch., l. A5 ad. Nepochybuji, že vašim milostem dobře vědomé jest, jaký dobrý spusob lidé zachovávají, když sobě někoho zejskati, milost a lásku při něm obdržeti usilují, že mu zeleného čtvrtku rozličné dary od zlata a stříbra, i od jiných věcí, ozdobně a nákladně dělaných, darují, připomínajíce sobě, jak milý Buoh Otec nebeský lidskému pokolení syna svého milého pána Ježíše Krista, Vykupitele našeho, aby nás od hříchuv našich smrti svou očistil a věčně spasil, darovati ráčil. Toho následovali i naši předkové . . . I radujíc já se budoucímu hodu vzkříšení Krista Pána a nemaje na ten čas co jiného, tuto knížku vašim milostem zeleného čtvrtku oddávám. — Ukázku přání velikonočního vypisujeme z listu M. Bacháčka měšťanum Uhersko-Brodským (1604): Všemohoucí pán Buh rač dáti, abyste v brzce nastávajících výročních slavností vzkříšení syna Božího od mrtvých všickni společně v dobrém způsobu zdraví dočekali, spasitedlně v chválách božských v chrámu Páně a doma s dítkami a čeládkou v písničkách velikonočních strávili, téhož roku v témž dobrém zdraví dočekali a přibytky Vaše od všelijakých zlých, nešťastných příhod v ce-

»chaterný, papírový dar« — svou knihu[7]); přátelé a známí posílali si dary praktičtější — oblíbená jídla velikonoční, jež si hned prohlédneme.

Jídla tato druží se významem svým k obřadům a památkám, jichž církev připomíná o velikonocích věřícím. Na památku beránka, jejž před odchodem z Egypta Israelští jedli[8]) a na památku Kristovu, jenž jako nevinný beránek na kříži byl obětován za veškeré lidstvo,[9]) světívala církev na velikonoce b e r á n k a a původem obřadu tohoto stal se beránek jídlem velikonočním.

Nejstarší svědectví zachoval Štítný, pravě, že bývají svěceni o velikonocích »mazance, vajce, b e r á n c i«.[10]) Svěcení jídel těchto stále se udržuje. Abychom jednotvárných, souhlasných dokladův ukrátili, ukazujeme na svědectví nejbezpečnější — na zvyk podnes známý.

Jídali beránky buď opravdovské, nebo uměním kuchařským z těsta a jiných příprav řemeslně vyrobené. Známý rektor Bacháček (kolem konce XVI. stol.) dostával od měst a obcí za služby, jež dle tehdejšího řádu školního jim prokazoval, dodávaje do škol učitelstvo, rozličné dary, mezi nimi také dary »zeleného čtvrtka«.[11])

losti zachovalé vesele spatřili.« Dvorský, Pam. o škol., 210, 211. — Slovák Jan Buoc zapsal si (ve druhé polovici XVIII. století) vedle jiných přání toto: »Radostnější povest Vašim Milostiam zvestovati nemužeme, než kterak Spasitel Kristus Ježiš nepriateluov svich premohl a predpovedenim dnem zmrtvich vstal. Zložmež tehdi všeliki zarmutek a truchlivosti, privitajíce a velebujíce našeho Vitezítele pekla a pekelného hufu. Tomu nepremožitelnemu Vitezíteli Vašu Milost odavam, žadajíce od Neho, aby Vašej Milosti i z milimi domacimi On račil svu milosti vždy pritomen biti a vším svým požehnaním na duši i na tele hojne obohatiti, v stalem pokoji a čerstvosti na mnoho let zdržovati a chraniti.« F. V. Sasinek v Archivu, vyd. Maticí Slovenskou (1873), II. 1. 52 str.

[7]) Štelcar, l. c., l. C5: »... a vší obci, ač dar chaterný papírový zeleného čtvrtku darovati...« l. c. C6. ...nesa odměnu a dar zeleného čtvrtku místo zlata a stříbra ač dar chaterný, papírový...« Štelcar, O církvi, l. A6, A7: »Touto chatrnou knížkou se odměňuji a zeleného čtvrtku, Vaší milosti oddávaje, daruji, prosíc, že ji ode mne vděčně a laskavě přijíti ráčíte.«

[8]) Srv. Bieše Buoh v starém zákonu židóm přikázal,

aby prokný hospodář upeka beránek, řeřichú obvázal,
i postavil jej na svém stole,
i jedl jej toho večera na velikú noc s přesným chlebem sole.«

Ruk. Hradecký, vyd. Patera, str. 216.

[9]) Hofmann, Zrcadlo, 1642, str. 321: »Proč se beránek o velkonoci světí a jídá? Na paměnku, že Kristus, ten nevinný beránek za nás tedáž jest obětován.«

[10]) Vyd. Erben, str. 307.

[11]) Dvorský, Pam. o škol. č., 340. 341. Bacháček děkuje (18. dubna 1607) hejtmanu panství Pardubského: »... chtěje zase některé vděčnosti V. M. prokázati proti tak hojnému z e l e n é m u č t v r t k u, mně odeslanému, z kteréhož já šetrně děkuji.« — Mnozí horlili proti slavnostnímu umývání nohou chudým na zelený čtvrtek. Viz Ho-

Roku 1607 poslali purkmistr a rada města Knína Bacháčkovi v outerý po květné neděli velikonoční dar, za kterýž děkuje etihodný rektor [12]): »Za dar odeslaný d o b r é h o b e r á n c e velice děkuji. Pán Buh rač to hojně vynahraditi . .«

Beránka posílali si přátelé mezi sebou [13]) a dávali poddaní »dle obyčeje starodávního« svojí vrchnosti. [14])

V »s a z o m e t n o u s t ř e d u« t. j. ve středu před zeleným čtvrtkem, [15]) kdy vymetávali Čechové saze z komína za příčinou nastávajících svátků, chystaly asi zámožné hospodyně staročeské beránka »postního«, jenž byl jídán na z e l e n ý čtvrtek, po staročesku nazývaný také »v e l i k ý«.

Aby byl beránek ten náležitě připraven, bylo k tomu třeba složitého kuchaření. Zatím co hospodyně jej strojí a robí, podíváme se do kuchařské knihy staročeské, [16]) co asi v beránku všechno bude. Návod je dosti dlouhý, ale tak zajímavý a tak jadrně názorný, že ho tu neváháme opakovati na poznanou velikonočních jídel staročeských.

»B e r á n e k u v e l i k ý č t v r t e k. Vezmi rejže čisté a vypeř ji čistě v čisté vodě. Potom ji uvař na místo velmi dobře. Vezmi

---

spinian, De orig. fest. Christ., l. 566 (»Stulta aemulatio Christi in lavatione apostolorum«). O zvyku tom v Čechách vedle zmínek jiných Beckovský (vyd. Dr. Rezek), Poselkyně, I. 46: »Ferdinand bílým ručníkem utřel nohy chudých na zelený čtvrtek a dal díl dobrého sukna na sukni neb na dlouhý kabát a díl kmentu neb tenkého plátna na košili.«

[12]) Dvorský, l. c., 338, 339.

[13]) Dvorský, Zuz. Čern., str. 12.

[14]) J. Barvíř, Děje města Chocně, str. 88. »Za dva beránky k zelenému čtvrtku dle obyčeje starodávního pro obojí vrchnost . . . 2 zl.« (Rok 1716.) — Na panství Helfensteinském byl v XVI. století obvyklý »plat vajec prutový o velikonoci, za které se lidem proutí do každé vsi k plotům obecným podle slušnosti dává« (Arch. Třeboň., II. 94, 1.) — O dávkách vajec a jiných věcí farářům na zelený čtvrtek ČČMus. 1847, I. 541, 542, 547.

[15]) Nedopatřením bývá tvrzeno i v době nejnovější, že ‚s a z o m e t n á' středa je středa p o p e l e č n í. To vzniklo omylem. Že je to středa před zeleným čtvrtkem, dokazuje Voigt dle Hist. Kalendáře Veleslavínova str. 189 v pojednání »Uber den Kalender der Slaven«, str. 112. Jungmann cituje z Rosy (s. v.): »Sazometná středa — dies Mercurii ante Pascha«. Z druhé Apologie Stavu českých: »3. dubna ve středu, která slove s a z o m e t n á (téhož roku středa před zeleným čtvrtkem)«. — K tomu přidáváme doklad z Dvorského, Paměti o škol., 329. Bacháček děkuje za dar »dobrého beránce«, jejž mu poslali měšťané Knínští »v outerý po květné neděli léta 1607. List datuje v středu »s a z o m e t n í, 11 Aprilis, léta 1607.« — Zaviněný omyl vzbuzuje podivení tím větší, že, ač v knize všeobecně rozšířené »Rukověti chronol. křesť.« od dra. J. Emlera zcela jasné na str. 88 jest opraven (Středa sazometná — »středa před nedělí velkonoční; ne však, jako někteří udávají, popeleční«), přece stále se opakuje.

[16]) Kuch. kniha (v univ. knih. pr.), l. c., l. 03, 4.

vyzích měchýřův, zvař je v čisté vodě, potom je rozetři v pánvi a protáhni skrze bílý hartuch na čistou mísu. Potom vezmi čistých mandlův, oblup je, anebo spraže, ztluc je v moždíři a potom zetři v pánvi, rozpusť je tou vodou. Směsiž je s rejží prvé vařenú a přičiň mouky mezi to z rejže natlačené. Směsiž to v hromadu velmi dobře. Měj volej pohotově mandlový, aby sobě ruce pomazoval. Udělej z té rejže nejprve jako húsečku, tak co by mohlo býti jako beránkuo život. Potom udělej krčec, pak hlavičku a dodělej na míse cínové čisté potom nožičky. Pak vezma té tlučeniny, vobarv ji řeckým vínem (hrozinkami) anebo rejží černou. Udělej jemu růžky dva, pazourky, voči, uprostřed vstrč zrno, s cukrem připravené, a potrus místo vlny a vstrkej regály [17]) vuokol, anebo rejži žlutou uvařenou, a hubičku pěkně udělej, jakoby leže podehnul nožičky. Potom udělej nad ním, j a k o ž o b y č e j, strom, a nějaké věci s ptáky a vostrkej regály barevnými a udělej mu jako trávu pod hubičkou a na to pamatuj, ať jest kadeřavý. Potom nech, ať vystydne.« — —

Kromě beránka byl oblíbeným jídlem velikonočním j e ř á b e k.[18]) Dle bible krmil Bůh Israelity na poušti křepelkami. Pták jeřábek podobá se koroptvi a křepelce. Býval často jídlem staročeským.[19]) Překládali si tudy latinsky text, že »Buh dal manu a j e ř á b k y lidu Israelskému« [20]) a jídali o velikonocích jeřábky.

Karel Starší ze Žerotína posílá k velikonočním svátkum Jindřichu Bleklovi l. 1605 dva jeřábky.[21]) Bacháček píše l. 1606 Petru Koránkovi, purkmistru města Domažlic[22]): » . . . nezapomínám, že

[17]) Regál = regální, regálový papír t. veliký, tlustý. Dle Velesl. Silva quadril. 998. — Jgm. Sl. s. v.

[18]) Jeřábek, řeřábek Tetras bonasia.

[19]) V řezaných cedulích archivu Jindřichohradeckého, dle nichž se platila myslivcum zástřela, četli jsme velmi často v řadě jmen jiných také ř e ř á b k y řežábky. Sign. 6Wiz s příslušným rokem.) Na př. l. 1570 odvedl myslivec 21 řežábku atd. — Podobně četli jsme v archivu Třeboňském přečasto, že si páni posílali a jídali jeřábky. Viz popis svatby v odděleni Fam. Serin 1600. Tamtéž popis pohřbu 1612 a j. v.: Kuchařská kniha l. c., list 22 navádí, jak strojiti »zadušenínu z ř e ř á b k u v aneb z koroptví« s medovou břečkou, květem bezovým a ružovým a jiná jídla z jeřábku.

[20]) Štelcar, O stvoření, f. b2.

[21]) A nemoha vás nyní sám osobně pro nedostatek zdraví ženy své navštíviti, to jsem aspoň skrze psaní toto vykonati chtěl, vedle čehož vám teď k t ě m t o n a s t á v a j í c í m s l a v n ý m h o d u m d v a j e ř á b k y odsílám a přátelsky vás žádám, abyste je ode mně vděčně přijali. Pán Bůh rač jich s těmi, kdož je koli jísti budou, požehnati. Psáno 7. dubna 1605. Spisy Karla St. Žerotína, vyd. Brandl, II. 2., 348. Srv. l. c., II. 2. 345.

[22]) Dvorský, l. c., str. 300.

jste mne před dvacíti lety k hodu velikonočnímu k mé první proboštuře ráčili jeřábkem obdařiti . . .«

Že není posílání a jedení jeřábků k velikonočnímu hodu jen nahodilé, potvrzuje Hofmann (1642). Vykládá nábožným způsobem, proč světi se o velikonoci »jeřábek, beránek, chléb a jiné věci.« [23]) Vysmívá se [24]) nevěřícím »novakům«, že haní rozmanité ceremonie církevní, ale chce přece »každý míti jeřábka a beránka k velkonoci.« Smíme-li mu věřiti, byl jídán jeřábek se zvláštními obřady pod širým nebem. Rozhovořil se o tom [25]): »Že se jeřábek na velikou noc pod nebem, buď před kostelem, neb rathouzem jídá, co ta ceremonie znamená? — Na památku božského dobrodiní, kterak lid izrahelský na poušti čtyřideeti let křepelkami krmil . . .«

Jiným národním jídem velikonočním bývala na zelený čtvrtek kaše s medem čili »sladká kaše«. Podnes známy jsou velikonoční »Jidášky s medem«. V kuchyni staročeské užívali medu více, než nyní obyčejem, potřebujíce ho také o velikonocích. [26]) Je známo, že bylo v Jindřichově Hradci a v Telči na Moravě zvláštní nadání, z něhož bývali chudí na zelený čtvrtek vyčastováni vedle jiných jídel »sladkou kaší«, původně v pravém slova smyslu, později pod jménem tím rozuměno vůbec jídlo, kterým chudí na zelený čtvrtek byli podělováni. [27])

Starobylý zvyk ten, dle něhož se kaše s medem [28]) připravovala na zelený čtvrtek prostému lidu, bezpečně svědčí, že to bylo velikonoční jídlo národní.

Mezi velikonoční jídla dlužno dále zařaditi vedle »syrného

[23]) Zrcadlo, str. 319.

[24]) l. c., str. 321.

[25]) l. c. str. 320.

[26]) Srv. Dvorský, Zuzana Černínova, str. 12. Paní Alžběta děkuje z odeslání velikonočního beránka, medu . . . Srv. Hospinian., De orig. fest. Christian., l. 75b: Multis in regionibus convivia agitantur, quae fere ovis et mellitis quibusdam libis coctis atque placentis constant.

[27]) O »sladké kaši« bylo již mnoho psáno. Viz Lumír, 1851, str. 270, kdež uvozováno svědectví Balbínovo. Pěkný obrázek o »sladké kaši« podal Ferd. Mikovec v knize Malerisch-historische Skizzen aus Böhmen, Olmütz, 1850, I. str. 125 ad. Sedláček pojednává o téměž s osvědčenou důkladností svou v Hradcích, jednaje o Jindřichově Hradci (IV. 64—67). Archivář Jindřichohradecký, pan Fr. Tischer ukazoval mi svoje bohaté výpisky z účtu starých, kde zevrubně udáno každoročně, co bylo vydáno chudým lidem na zelený čtvrtek k »sladké kaši«.

[28]) L. 1615 potřebovali na př. »20 žejdlíku medu k sladké kaši za 2 kopy. Arch. J. Hrad. (VI. R. 1615).

koláče k veliké noci« [29] — mazance. Zná je ve XIV. stol. Štítný, [30] touží na svěcení mazancu Hus, [31] Rokycana [32] a narážky na pečivo toto opakují se v pramenech staročeských dosti často [33]

[29] Kuch. kniha, l. c., l. k4: Koláč syrnej k veliké noci. Nastruž sejra mladýho, ne velmi mastnýho jednu čest (část) a druhou čest starýho sejra strouhanýho nemastnýho a hrst tlučených jahel na prach. Sespi to v hromadu a směs spolu. Vbiž tam vajec, co chceš a jak veliký koláč chceš míti. Směs ta vejce s sejrem, nech ho, ať dobře vykyne a když dobře vykyne, chceš-li míti krutej a dobře syrnej, dejž do sejra toho těsta bochníkového třetí díl. Pakli chceš míti ne tak velmi syrnej, dej těsta bochníkového jednu stranu a sejra s vejci druhou stranu — i bude jako sedlský koláč a bude chutnej. A když těsto bochníkové skyne dobře, potom vzíti sejr s vejci, dáti to vobý spolu shnísti dobře a nechť spolu kyne asi hodinu, — bude čistý koláč vaječný.

[30] Vyd. Erben, str. 307, 309.

[31] Vyd. Erben, III. 231.: »... ktož má žádost neřádnú, aby kázal, krstil, mši sloužil, modlil sě, zpovídal, olejoval, k manželství oddával, uvodil, žehnal, mazancě světil. — V div. hře o Umučení Páně (Rukop. Gindelyho, Výb. II. 36-38 z konce XVI. stol. volá rozpustilý žák:

»Nebývaj skúp v tomto hodě.
Skorbrys Abraham azbynuky
prislika: Ktož má dvě sukni,
prodaj jednu, kup sobě meč;
a ktož má dva mazance,
vrz druhým do školy preč!

V divadelní hře velikonoční (XV. stol.) volá na zač. hlasatel žák:

Proč vy babky, meškáte?
Zda-li mnoho mazancuov máte.
Pomohuť já jich odnésti vám,
nebude-li kde blíže, ale do školy k nám.

Hanuš, Ostersp., 47). V jiné hře volá žák (l. c., 83):

»Již ukrátím té řeči,
neb čiji mazance v peci.

F. Zoubek, jednaje o kožišnících v Kostelci nad Orlicí (Pam. Arch. VII. 98—100), připomíná, že dali l. 1593 za svuj majestát kromě jiného »kožich uherský a mazanec bylo to na zelený čtvrtek, kdy ho dostali. — Lomnický zarýmoval v náboženském rozjímání o »Pohřbu Krista Pána« (l. 4. Předml.):

Kdo pak toto čta, nespláče,
nebude hoden koláče,
velkonočního mazance« atd.

[32] Dle Postilly Dr. Goll v ČČMus. 1879, 201, 202: Dosáhna kněz pleše neb mnich kápě, hledíž ať loví, honí, vše hledí zpenčžiti. Cokoli učiní, vše jemu zaplať, ode křtu, od svátosti oleje svatého, od svěcení mazancuov a vždy daj' — Str. 202: »Ba budeť kněz pastýř neřádný, ... když jim jedině ty zevnitřní věci vede, mazance světí ...«

[33] Na poznanou, jakou měly chuť »zdárné« (l. Q6) mazance staročeské, uvádíme zase návod z Kuchařské knihy (l. l4): »Chceš-li míti čisté mazance, vezmi nejprve másla, smetany a vstav je do peci, neb k uhlí, ať se shřeje. Potom vezmi mouku bílú, vsypiž tam v tu smetanu, ať bude jako kaše, a potom vejce. Vlí, což se zdá kvasnic, vrtiž a bi lopatkou velmi dobře za chvíli dobrou. A potom vezmi šafránu a hřebíčkuov a okořeniž, potom sejr strouhaný. Vlíž tam ta vejce, zmíšej a ihned kladí v těsto mazání, ať to těsto bude prve hotové, ihned za tepla vsaď do peci.

O vejcích, kteráž také byla obvyklým jídlem velikonočním, zmíníme se až při pomlázce

Církev světívala o velikonocích jmenovaná jídla, vykládajíc obřad takto: »Světí se pokrmové slavněji k velikonočním hodum, protože poněvadž se toho času jídlo mění, aby některým nestřídmým lidem neškodilo, světí a žehná se.« [34]) V týž rozum vykládá svěcení Hofmann.[35]) Světí prý se pokrmy »pro vděčnost a vážnost těch nových pokrmů, zvláště od kterých sme se v postě zdržovali, abychom je mohli ve zdraví duše i těla požívati a tu slavnost uctiti.«

Štítný soudil dávno před Solnickým i Hofmannem také tak, že »mazance, vajce, sýr, maso světie na velikú noc, aby na to dal Hospodin své požehnání k užitku lidem.« [36]) Povšimnutí zasluhuje poznámka jeho, že prý »bylo jest toho viece dřieve. Ale že tiem lidé činili leckakés bobonky a jako kúzla neb čáry, ostali jich, že ne všudy toho činie.« [37])

Dovídáme se tu, že ku pobožným obřadům církevním přidružily se pověry. Štítný zapsal [38]) jednu takovou pověru svých vrstevníků. »Čarují prý kostmi beránka svaceného žabám, ano lépe jest dáti je psuom ohrýzti; neb jest to k užitku přirozenému lidem, ale což k jinému puosobie, než jest Buoh spuosobil, to jest hřiech.« Co tu znamená čarování žabám, nemohli jsme vysvětliti. Analogický, ale nejistý doklad čtli jsme až ze zač. stol. XVIII. Libertín uvažuje o tom, [39]) »co se posvěceného masa dotýče, jak se (mladík) má chovati.« Dovídáme se z odpovědi Libertínovy, že bylo užíváno kostí z posvěceného masa (jež bývalo svěceno pouze o velikonocích) jako kouzla proti bouřkám a povětří. »Nemá od takového psům kosti dáti, ale schovati a spáliti, aneb proti bouřkám a povětřím do zahrad zastrkati.«

Podnes má náš lid rozmanité obyčeje po tři dny před hodem velikonočním, kteréž jsou ovšem zachované podáním z dob dávných

[34]) Dan. Solnický, Compendium, 1630, l. E. 5.

[35]) Zrcadlo, 1642, str. 319.

[36]) Vyd. Erben, str. 309.

[37]) l. c., 307.

[38]) l. c., str. 309. — Podobný snad obyčej podnes na Moravě: Dobrým prostředkem proti rytí krtku jest, do děr od krtku nadělaných nastrkati kostí ze svěcených velkonočních mazancu. (Tu se míní mazanec, jenž jest pečené jídlo z vajec, másla a masa n. p. z hlav telecích aneb skopových sekaných, v němžto i celé kustky bývají.)

[39]) De educatione, 1715, IV. č. 7.

a dávných. Soustavného sbírání pověr a obyčejů lidových, jak a s jakým účelem se nyní děje, za starých časů nebývalo. Poznamenal-li si kdo nějaký zvyk, činil to pro potřebu domácí, aby ho mohl užiti za vhodného času k svému prospěchu. Tím vysvětlujeme, že také zpráv o obyčejích před hodem velikonočním je poskrovnu a že se zachovaly i tyto jen náhodou.

Trnová koruna Kristova byla dle francouzské pověsti upletena ze hlohu; proto Mazuři tvrdí, znajíce podobnou pověst, že hloh v noci ze zeleného čtvrtku na velký pátek hlasitě běduje.[40] Ohlas takové a podobné víry lidové o hlohu na zelený čtvrtek čtli jsme v staročeském herbáři.[41] Netvrdíme, že by doklad staročeský byl původní. Bylyt herbáře snůška rozmanitých výpisku ze spisovatelů starořímských a starořeckých, promíšená dohady a výzkumy středověkých učencu. Když pak byly vykládány původně latinské herbáře jazykem národním, vloudily se tam ještě nové příměsky, obyčeje lidové. Nesnadno tedy rozhodovati o zdroji takového jakého zvyku.

Doklad, o němž jsme se zmínili, zaznamenán v lékařské radě proti padoucí nemoci. Odporučován tu s všelijakými přípravami — hloh a rukopis dodává: »Hloh nejlepší, kterýž nebývá nikdy na zemi dokládán. Když urubieš, chovaj ho čistě. A někteří jej rubají ve čtvrtek do slunce, i ve čtvrtek veliký též také. a lépe jej rubati toho času, nežli jindy.« Snad souvisí obyčej tento s vírou o hlohové koruně Kristově.

Dle Ullmanna (1762[42]) nemetou na zelený čtvrtek a na veliký pátek uhlí z domu, aby se kuřata dobře vylíhla.

Se zvláštním zákazem (z r. 1591) setkali jsme se v církevních řádech provincie slovenské Štítník (Csetnek):[43] »V pátek velikonoční nech žádný a nikde obrazu k podobenství člověčí tvaři vyrytého a vyřezaného do hrobu nekladú, ani si po žitiech a po ozimínách nechodí.«

Na desce knihy tištěné r. 1613[44] našli jsme připsané domácí

[40] Strantz, Blumen, 358; Wójcicki, Zar. dom. II. 288. Uvozuje Sobotka, Postil. 186.

[41] Rukop. univ. knih. pr., sign. 17 H. 22, l. 270 a.

[42] Alt-Mähren, II. 501. »Am Gründonnerstag und Charfreitag werden keine Kohlen aus dem Haus hinaus gefolget, damit die Hännel glücklich ausgebrütet werden.

[43] Memorab. prov. Csetnek, vyd. Bartolomaeides, 1700, str. 218.

[44] V univ. knih. pr., sign. 54 C 69.

rady pro všelikou potřebu,[45]) mezi nimi také návod, jak možná zbaviti se blech. »Pro blechy: Velikej pátek do slunce (východu) novej česnek uvařiti a tou vodou postel vykropiti.« [46])

Ullmann zapsal [47]) zprávu, že na bílou sobotu chrastí klíči (patrně když o »Gloria« znovu rozhlaholí se zvony), aby tím chřestem zahnali hady, žáby a jinou jedovatinu.

* * *

Nejvýznamnějším obyčejem velikonočním jest pomlázka. Rozumíme nyní slovem tímto několik věcí. Pomlázkou slove spletené proutí vrbové nebo jívové, jímž se mládež o velikonocích vzájemně šlehává, slove tak šlehání těmito proutky a nazývá se také obvyklý dar velikonoční při šlehání tomto — malovaná vajíčka, kraslice. »Pomlázka« bývala rozmanitě vykládána. Přidržujeme se důmyslného výkladu Sobotkova, že se vztahuje obřad ten k omladnutí jarní přírody (pomlázka), proutek vrbový že je tu symbolem omladlé jarní přírody, kteráž ve vrbě bujíc jako procitlá nebo znovuzrozená projevuje svou sílu občerstvující a plodivou.[48]) Šleháním naznačuje se symbolicky přenášení této síly z vrby na živé bytosti. [49])

Staročeské zprávy o pomlázce sahají do doby dosti dávné a takořka starší doklady, než jsou ty, jež hned podáme, ani býti nemohou. Míníme tím, že znají pomlázku nejstarší slovníky české. Slovák Rozkochaný zapsal do slovníku »kraslice, decra«[50]) a ve slovníku Velešínově souhlasně poznamenáno »decra, kraslice«.[51])

[45]) V zápiskách Slováka Jana Buoca z druhé polovice minulého století poznamenána tato rada: Chceš-li, abys byl mocní: nalej na veliký pátek do sklenice vína a zakopaj do mraviska, potom rok chot ta na to místo v tej hodine, o kterej ta položíš, a najdeš v nej neco vína, které vipiti máš, anebo kamenček, kteří na stříbrném prstení nositi mužeš. — F. V. Sasinek v Archivu, vyd. Maticí Slov. II. 1., str. 52.

[46]) F. V. Vykoukal ve Světozoru, 1887, »Velikonoční týden na našem venkově«, str. 311, uvádí příbuzný snad zvyk novočeský, že hospodyně šlehají proutkem po posteli na veliký pátek, říkajíce: Ven hosti, bez kosti!

[47]) Alt-Mähren, II. 501. — Am Ostersamstag klöppern sie und schlagen die Schliessel übereinander, die Attern, Kroten und ander giftiges Ungeziefer mit solchem Klang zu vertreiben.

[48]) Srv. Bartoš, Lid a národ, I. 119. V pondělí velikonoční jest »mrskačka«. Za tím účelem pletou se v neděli tatary z vrbového proutí, jímž můžští mrskají ženské, dokud se malovaným vajíčkem nevykoupí. — O téměž J. Herben v Ruchu 1882, 106.

[49]) Sobotka, Rostl., 134, 135. Téhož Výklady prostonár. slov. z oboru jazykozpytu, bájesloví . . . str. 97, 98.

[50]) Hanka, Zbírka sl., str. 103.

[51]) l. c., str. 121.

Na základě dokladu těchto tvrdíme, že malovaná vajíčka, kraslice a tedy také česká pomlázka je zvyk dávný.[52] Ujal-li se již ve stol. XIV. obyčej jmenovaný mezi lidem tak, že pořadatel slovníku přibírá jméno jeho mezi slova a úsloví, vzatá z mluvy obecného lidu, je tím tvrzení naše s dostatek odůvodněno.

Štitný, najisto spolehlivý znalec současných obyčeju staročeských, dvakráte připomíná mezi pokrmy, svěcenými o velikonocích »vajce«.[53] Zevrubnější než svědectví Štitného jest narážka pražského kazatele Němce Konrada Waldhausera († 1369) v »Postille pražských studentu.« (Postilla studentium sanctae pragensis universitatis).[54]

Svědectví Waldhauserovo jakožto Němce nemělo by významu pro zvyk staročeský. Dlužno však považiti, že si studenti, rodem Češi, opisovali a přepisovali Postillu jeho, a že z vlastní zkušenosti ledaco doplňovali a přidávali, jak uvidíme níže při jiném zvyku velikonočním, o němž jsme v Postille Waldhauserově zprávu našli. Tímto vysvětlením stává se svědectví Waldhauserovo bezpečným dokladem staročeské pomlázky.

Waldhauser připomíná v kázání na neděli velikonoční, že mají býti lidé v tomto svatém čase cudní a z této myšlénky přechází na zvyk, že v některých krajinách v úterý velikonoční prý manželé se šlehají časně ráno metlami nebo rukou — a nazývá se to »Smechostren«.[55]

---

[52] Význam vajec v obřadech velikonočních byl různě vykládán. Zdá se, že nejméně fantastický je ještě dohad, že vejce velikonoční je symbolem obrozené přírody a plodivé síly její.

[53] Vyd. Erben, str. 307. mazance, vajce, beránci svěcení. — Str. 309: Pak mazance, vajce, sýr, maso světie na velikú noc, aby na to dal Hospodin své požehnání k užitku lidem.

[54] Byl jsem upozorněn na doklad tento studií F. Menčíka, Konr. Waldhauser v Poj. k. č. spol. nauk. VII. II. I. (1882), str. 14. »Při neděli velikonoční zmiňuje se v rukopisné Postille ve dvorní knih. víd.« o tom, kterak manželky v neděli tuto manžely své bijí metlami aneb rukou, což nazývalo se schmeckostern.« Narážkou touto veden, dopídil jsem se rukopisu ve zdejším Museu, sign. 2. C 4. Postilla tato opsána l. 1386 od Václava kněze z Jemnice. Srv. ukončení téhož rukopisu: »Explicit aestivalis pars postillarum super evangelia dominicalia edita per dominum Chunradum de Waldhusa . . ., finita per Wenceslaum presbyterum de Jempnicz in die sanctae Barbarae virginis anno . . . M°C°C°C°LXXXVI.«

[55] l. c., list 163°: »Debent etiam homines illis sacrissimis diebus esse continentes et casti, etiam in matrimonio constituti, unde in aliquibus regionibus mulieres secunda die post pascha verberant maritos suos. Die vero tertia mariti . . . verberant uxores et hoc virgis de mane in lecto, vel manibus . . ., ut puniantur. Hoc fit ad denotandum, quod debent se invicem corrigere, nec alter ab altero hoc tempore debitum exigat etiam legittimi thori. Et percutientes alias dicuntur Smechostren q. d. Attende,

Náboženský výklad tohoto zvyku, od Waldhausera nazna-čený, nemá pro nás důležitosti. Za to však je důležitá narážka na pomlázku, kterou zde patrně kazatel míní. Zaznamenal zároveň název zvyku toho — jsa Němcem — ovšem po německu a kněz Václav přepisuje si jméno to »Smechostren.«

Lid českomoravský v některých krajích jmenuje pomlázku — mrskačka, šlehačka, šlahačka nebo také šmerkust. Hanuš vyslovil domnění,[56]) že toto slovo je příbuzno se slovem mrskati (srv. mrskačka) a prý ze slova »na-mrskut, šmerkust, šmrkús, šmerkous utvořili si Němci svůj výraz, ‚Schmackostern'«.

Výklad tento nebude správný. Podobá se samo sebou, že slovo šmerkust zavání původem cizím a že dlužno domnění Hanušovo na ruby převrátiti a odvozovati slovo české z německého Schmeckostern. Vykládali bychom původ zkomoleného slova českého takto: Vedle ryze českého názvu pomlázka, šlehačka, mrskačka ujalo se v krajích, jež se stýkaly se živlem německým, jméno zvyku, podobného české pomlázce, byvši po česku upraveno ze Schmeckostern, — šmekůstr[57]). Vlivem prostonárodní etymologie, jež spatřovala v podivně znějícím slově ‚šmekůstr' ohlas známého časoslova »mrskati«, zaměňováno slovo dál a dále — podlehalo změnám, k nimž fysiologické příčiny dávaly podnět. Nezvyklé slovo přizpůsobeno bylo mluvidlům a výslovnosti Čecha, jenž už neznal německého originalu, — a tak ze šmekůstr vznikalo šmerkust, šmerkus, šmerkouz, mrzkouz atd. — Slova taková a podobná udržela se vedle původních českých podnes.

Waldhauser tedy znal obyčej pomlázkový a znal již tenkráte jméno jeho, nazvav jej svou mateřštinou »Schmeckostern«. Že jej

quod est tempus paschale et sanctum et non exigas debitum. Unde et vos, mulieres, percutite vestros viros fortiter de mane, si exigerint debitum a vobis hiis sacris diebus . . . .« Waldhauser patrně užíval při zmínce o velikonočním zvyku »Smeckostern oblíbené tehda rukověti výkladu církevních, Durantova Rationale, psaného před r. 1296 dle staršího díla J. Beletha (1162). Shodujíť se nikoli náhodou jeho slova s výkladem Durantovým lib. VI., l. 151b, 152a): »In plerisque etiam regionibus mulieres secunda die post pascha verberant maritos suos; tercia vero die mariti uxores suas . . . Hoc autem fit ad notandum, quod debent se invicem corrigere, ne alter ab altero hoc tempore exigat debitum thori. Statutum est enim, quod cum hac die communicare debeant, tribus praecedentibus et tribus vel quinque vel VII sequentibus diebus ab amplectibus vacent.« Totéž připomíná Hospinianus, De orig. fest. Christian., l. 75b.

[56]) Báj. kal., 130. — Srv. o tom stať u Mannhardta, Baumkultus, 258 a d. (s hojnými doklady).

[57]) Ren. Tyršová ve Světozoru, 1886, str. 315, jmenuje mezi názvy »pomlázky — »šlahačku«, »mrskačku«, »mrskut«, »šmigrust neb šmekustr« (v krajích, jež se stýkají se živlem německým).

vykládá po rozumu církevního usnesení tehdejšího a výklad ten že nejspíše opsal z rozšířeného tehdáž Rationale Durantova, není s podivením a neujímá to pravdy jeho svědectví, povážíme-li naproti tomu, že zná prostonárodní jméno téhož zvyku, jsa Němec, ovšem německé.

Z XV. stol. zpráv o pomlázce nemáme. Vedle narážek v náboženské polemice stol. XVI.[58]) na velikonoční svěcení vajec zachován obšírný popis staročeské pomlázky od Guarinoni-a z roku 1610.[59])

Rozhovořil se o velikonočním obyčeji, jejž vídal v Praze. Po zvyku svém horlí proti němu, ale díky horlivosti jeho, zachoval cennou zprávu o zvyku staročeském.

Prodávají prý po ulicích dlouhé pestrobarevné metly. Každý koupí si aspoň jednu a běhá s ní veřejně po městě. Setká-li se s pannou, nebo šlechtic se slečnou, šlehá ji po ramenou a po rukou, aby mu dala velikonoční vejce. Na poslední svátek mrskají zase děvčata mládence, aby kraslice od nich dostaly. Obřad provázen prý radovánkami v krčmách. Vrchnosť že toho obyčeje nezbraňuje, ba sami úředníci tropí obřady pomlázkové.

Jméno »pomlázka« zde není ovšem vysloveno, ale není možná pochybovati, že tu není pomlázka míněna.

Narážku na české slovo »pomlázka« a zároveň na obřad velikonoční zachoval Koniáš[60]). Líčí hrozna muka pekelná, jimiž je každý odsouzenec trápen dle prostopášností na světě páchaných.

[58]) Na př. »Dialog t. j. dvou formanuo rozmlouvání« od Václava děkana Kutnohorského, 1542, l. II. Ze rozličné svěceniny mají, vody, soli, koření, bylin, svěc, kostelnov, zvonuo, oltářnov, koláčnov, vajec, holoubata i jehnědu a což těch šermnov více jest.

[59]) Grewel der Verwüstung, 1610, str. 1257. Ein Böhemisch Gefecht halt man fährlich zu Oesterlichen Zeiten zu Prag in Beheimb . . ., daselbst man von allerlei Farben geflochtene lange Rutten auf ofenen Gassen und Blatzen feil hat, dern fast unter leichtfertigen Leuthen, jeder menigklich eine kaufen und in Händen durch die Statt offentlich, wie die Narren ihre Kolben tragen und wo sie ein lediges Mensch oder Jungfraw oder die Edlen das Frawenzimmer antreffen, sie mit solcher Rutten umb die Oster-Eier über die Armb und Händ, ihr gar vil umb ihre Ehr beitschen, den letzten Osterfeiertag aber, die Gesellen hingegen von den Jungkfrawen umb Eier, ja umb Unzucht und Bubenwerck geschlagen und ersucht werden, gleich samb die Gesellen sonst nicht willig und bereit gnug wären. Unter welchem offnen Narren und Affenspil die allergrewlichsten Laster, sonderlich inner der Wirthshäusern fürüber gehen, weiss noch gar wol, was ich selbsten öfters gesehen hab. Welches Narren-, Gauckel- und Lasterwerck, die daselbst nachgesetzten Land- und Statt-Obrigkeiten, sogar wol darumben wissen, ja selbsten üben, [illegible] von Gott und Gerechtigkeit verantworten.

[60]) Cytara, 1734, str. 562, 563.

»Ten fraucimor rozmazaný
sírou, smulou se líčí,
k službám svým mají kalány,
jenž je pomlází biči.«

Narážka na pomlázku je zde zcela jasná. Zmínka o říkadlu, podnes o pomlázce známém, zachována v rukopise Dolanském. (Č. Č. Mus. 1861, 227.)

Pomni hody
na provody,
žeť sú svaté dni.[61])

V druhé polovici stol. XVIII. pokouší se Seelisko vyložiti náboženský původ kraslic. Potvrzuje tím nepřímo, že za jeho časů jako dříve rozdávali o pomlázce barvená vejce. Zpráva jeho ovšem nemá veliké důležitosti, ale je přece dosti zajímavá. Soudí totiž Seelisko, že jmenovaný zvyk pochodí z let dávných od »rozmilých předků«. »Abychom také o svěcených vejcích něco se zmínili, věděti máme, že staří Čechové, rozmilí předkové naši, od vajec i ode všeho mlíčného pokrmu skrze celý půst chvalitebně se zdržovati obyčej měli Protož jim také vejce potom tak vděčné a vzácté bývaly, že z nich pánu Bohu chválu vzdávali, jich barvou přikrašlovali, svěžiti dali a jeden druhému za velikonoční dar na znamení všeobecné radosti ze mrtvých vstání Spasitele a na dokázání jednoty, štědroty a srovnalosti křesťanské darem obětovati v návyku měli.«[62])

Výklad tento opakuje Medlín[63]) l. 1796, vysvětluje, proč na velikonoce světí se »maso, ptactvo, chlebové a červená vejce . . .«, »kteráž svěcená a obarvená sobě věřící za dar posílávali.«[64])

[61]) Hospinianus, De orig. fest. Christ., l. 75 b. vysvětluje chození mládeže pomlázkou v ten rozum, že pacholíci a děvčata řídí se příkladem žáků, sbírajících po domech dárky, a prosívají zvláště u svých kmotru za vejce: »Et pluribus in locis, quum scholastici hymnum illum canut: ‚Christe, qui lux etc.', tum caetera quoque puerorum et puellarum turba ostiatim ova colligunt, ab iis maxime, qui eos e sacro fonte levarunt et illa tum simul comedunt.

[62]) Vejkladové, 1774, str. 232, 233.

[63]) Postilla, II. 164.

[64]) Poláci světí v pondělí velikonoční slavnost »hailki«. Viz Maciejovski, Polska, III. 241 ad. K slavnosti této přirovnává Hanuš Báj. kal. 1290 pražskou pouť v Emausích »na Slovanech«. Nechtíce rozhodovati o pravdivosti dohadu Hanušova, jenž zdá se příliš smělým a utvořeným bez podstatných příčin, uvádíme citát staročeský, jímž jest na začátku stol. XVIII. nebo na konci stol. XVII. doložena pouť Emausská v Praze. Kazatel ptá se: »Jaké jsou to řeči, poutníčkové do Emaus?, kdežto sobě panna stěžuje, že je na vdání, nicméně žádného kalána nemůže dostati a nic ji neočekává, jedině že musí peroutky prodávati! Jaké jsou to řeči, páni mládenci, že jdouce do Emaus víc myslíte pannu viděti, s pannou mluviti, s pannou se procházeti . . ., nežli dnešnímu

Pomlázka zachovala se ze všech zvyků v podobě, poměrně nejméně porušené. Popis tohoto obyčeje velikonočního, jak jsme jej v narážkách pramenů staročeských poznali, shoduje se se zvykem, podnes na venkově známým.[65])

K pomlázce druží se v některých krajinách zbytky obyčeje ještě jiného. Časně z rána o velikonočním pondělí oblévají se studenou vodou. Týž zvyk znají Poláci, Rusové a také Němci.[66]) Zvyk ten bývá vykládán jakožto jarní očista.[67]) Zprávu o staročeské »oblévačce« zachoval Waldhauser[68]) a authentičnost její dosvědčil kněz Václav z Jemnice. Waldhauser vysvětluje obyčej tento opět nábožensky; důležitější než jeho výklad jest zase nepřímé jeho svědectví: »Aby nebyli lidé o velikonočních hodech ospalí a leniví, ježto před svátky jsou vigilie, proto v některých krajích je zvykem, že dřímající mládenci bývají vrháni časně ráno do vody.« K tomu přidává kněz Václav: »Jakž jsem to také viděl druhdy v Jemnici[69]) a jinde . . .« Dokladu jiného o tomto zvyku jsme se nedobrali. Je tedy zpráva Waldhauserova vzácným a starým svědectvím hynoucího zvyku novočeského.

K vážným ceremoniím církevním přidružily se ve středo-

---

zvítěziteli díky vzdávati? Jaké jsou to řeči, páni tovaryšové, že jdouce do Emaus, hned zase myslíte z kostela ausz? . . . Jaké jsou to řeči, někteří páni vojáci, jenž v kvartýru vaši kuráž vychvalujete a před nepřítelem k bojování s holí dohnáni býti musíte? Jaké jsou to řeči, mnozí páni studenti, které vespolek rozmlouváte? že vás knihy živějí? arci, když knihy prodáváte a peníze prohráváte a t. d. Kázání Kvítko na pouti Emmautinské (kdež na str. 16. místo citované) přivázáno v univ. knih. k jiným kázáním ze zač. stol. XVIII. Jméno spisovatelovo není udáno; ale že se naráží na pouť Emauskou v Praze, patrno ze slov (str. 17.) »Vím, že jedenkaždý rád do zahrady chodí. V slavným klášteře slovanským zahrada je . . .« — O pražské slavnosti velikonoční se slamníkem viz Krolmus, II. 89—93. Zprávy o ní jsou prý již z r. 1501 a 1624. Jisto jest, že v Redelově knize Sehenswürdiges, Prag. 1728, str. 311 zapsána narážka na podobnou slavnost. Srv. Mannhardt, Baumkultus, 430. 431; Reinsberg-Düringsfeld. Festkal., 174. 225.

[65]) Viz o tomto obyčeji Bartoš, Naše děti, 1888. 302—306.

[66]) Sobotka, Rostl., 60. Srv. Mannhardt, Baumkultus, 259. 260.

[67]) Světozor, 1887, str. 343.

[68]) Postilla, l. c., l. 163 b: »Ne etiam homines illis sacris paschae diebus sint compulenti et pigri propter vigilias praecedentes, ideo in aliquibus terris est consuetudo, quod juvenes obdormientes matutinum de mane proiiciuntur in aquam, ut etiam aliquando in Jempnicz et alibi fieri vidi.« — Že slov posledních patrno, že zvyk ten byl v Čechách známý. Není tudíž možná vytýkati Waldhauserovi, že tu slepě napodobil líčení velikonočních zvyků po Durantovi, třeba po něm nábožensky vykládal původ velikonoční oblévačky. Srv. Ration., lib. VI., l. 152 a: »Hunt quoque apud quosdam hoc tempore aquarum dimersiones, ne, quod homines vigilaverunt in quadragesima, in his sanctis diebus dormire velint.«

[69]) Palacký, Popis, str. 338. Jemnice v Prachensku, str. 400. Jemnice v Plzeňsku.

věku obřady razu světského, provázejíce památku takové jaké slavnosti výroční výjevy, upravenými dle události, které církev toho času vzpomínala. Obecnému lidu se líbily žertovné příměsky, jež se vpletly ve vážné obřady, a považíme-li, že světské výjevy podobné byly vypraveny s lákavou výzdobou, snadno vyrozumíme, proč záhy srostl světský živel obřadů takových s obřady čistě náboženskými tak, že byly považovány za nezbytnou část liturgie církevní.

Mezi obřady podobnými vznikl obyčej, že si volili s posměšnými ceremoniemi biskupa nebo papeže, posadivše ho na osla, vedli ho do kostela a tropili s ním šašky.

Slavnosť tato byla rozšířena po celé Evropě[70]) a výklad jejího původu bývá rozmanitý, buď že prý je to masopustní maškara, nebo zbytek pohanských obyčeju. Ještě nejspíše podobá se pravdě, že dlužno hledati pohnutky k slavnostnímu vezení směšného »biskupa« na oslu do kostela v popisu slavného vjezdu Kristova do Jerusalema[71]),

[70]) Popis slavnosti této podává Lacroix, Sciences et lettres au moyen âge, Paris, 1877, str. 267 a d. Tamtéž uvedena s notami obřadní písně:

»Orientibus partibus
adventavit Asinus
pulcher et fortissimus,
sarcinis aptissimus.
Hé, sire Ane, hé!

Hic in collibus Sichen
enutritus sub Ruben,
transiit per Jordanem,
saliit in Bethleem.
Hé, sire Ane, hé!« etc.«

Obšírný popis také v knize Langerack, Histoire anecdotique des fêtes et jeux populaires au moyen âge, Lille, 1870, 57 a d.

[71]) Pěkné líčení Thom. Naogeorga, Regn. Papist. lib. 4. viz u Hospiniana, De orig. Fest Christ., l. 55. Hospinian touží na tento zlořád »Fiunt autem haec et similia multa ab ipsis, non sine infidelium scandalo maximo. Unde de legatis Turcicis Cracoviam venientibus referunt, cum honoris gratia adhibiti essent pompae huic in die Palmarum, et vidissent sacerdotes ac principes, viros flexis genibus procidere ante asinum, qui circumducebatur, quod elevatis manibus in publico exclamarint: O quanta impietas et dedecus est, adorare asinum!« — Srv. Seb. Franck, Weltbuch, 1534, l. 131: Auf diss kumpt der Palmtag, da tragen die christen den tempel voll grosser büschel Palmbeum und angebunden äst, die weihet man für alles ungewitter an das feür gelegt. Und fürett ein hültzin Esel auf einem wägelin mit einem darauf gemachten bild ihres Gots in der statt herumb, singen, werfen palmen für ihn und treiben vil abgötterei mit disem ihrem hültzinen Gott. Der Pfarrer legt sich vor diesem bild nider, den schlecht ein ander Pfaff. Die schüler singen und deuten mit fingern darauf. Zwen Bachanten legen sich auch mit seltzamer Ceremoni und Gesang vor dem bild nider, da wirft jedermann mit palmen zu, der den ersten erwisch, treibt vil zauberei damit. — Zprávy o slavnosti této viz ve Květech, 1860, str. 52, 53; Binterim, Geschichte der Concilien, II. 137; Gumm, Myth. II. 657. Du Boulay, Hist. univ. Paris. Tom. III., str. 131, 432. Srv. Hillmann, Städtewesen des Mittelalters, IV. 170; Flögel, Geschichte des Groteske-Komischen 1788, str. 167; Raumer, Hohenstauf., VI. 750 dle Augusti, Feste der Christen, I. 342; Schlager, Wiener Skizzen aus dem Mittelalter, II. str. 12; Alzog, Handbuch der Kirchengeschichte, I. 845, 846; Mannhardt, Germanische Mythen, str. 414, pozn. 4. Zevrubně líčí F. Nick, Die Hof- und Volksnarren sammt den närrischen Lustbarkeiten der verschiedenen Stände aller Völker und Zeiten, 1861, 76 a d. V uvedených tu dokladech sebrána síla citátu na vylíčenou všeobecně oblíbenou slavnosti. Srv. Jos. Ehrenberger v C. C. Mus. 1851

kterežto památky zneužito k bujnému zlořádu, jenž charakterisuje mělké zbožňůstkářství středověké.

Také v Čechách bylo známo toto znetvoření památky o květné neděli. Horlí proti němu Hus.[72]) »Co pak činie zjevné nekázni v kostele, strojiece krabošky, — jakož i já v mladost byl jsem jednú pohřiechu krabošků — kto by vypsal na Praze! Učiniece žáka potvorného biskupem, posadie na oslici tváří k uocasu, vedú ho do kostela na mši a před ním misu polévky a konev neb čbán piva, i držie před ním, an jie v kostele. A viděch, an kadí oltáře a zdvih nohu nahoru, i vece hlasem velikým: Bú! — A žáci nesiechú před ním veliké pochodně miesto svěc a chodie oltář od oltáře, tak kadě. Potom uzřěch, ano žáci vše opak kukly kožišné obrátili a tancují v kostele a lidé sě dívají a smějí a mnějiece, by to bylo by vše svatě neb právě, že to mají v své rubrice, to jest v svém ustanovení.«

Z dalších slov Husových se dovídáme, že arcibiskup Jan zakázal takové hry. »Dokud sem byl mladý v letech i rozumu, také sem byl z té rubriky bláznivé; ale když mi dal pán Buoh poznánie v písmě, již sem tu rubriku, to jest ustanovenie toho zabylstvie z své hlúposti vymazal. A svaté paměti kněz Jan arcibiskup, ten jest pod kletbú ty hry a nekázni zapověděl a velmi dobře: neb jest křesťanské ustanovenie, že k řádu kněžskému nemá dopúštěno býti, ktož ty hry a svátky strojí.«

Že se zahnízdil vypsaný zlozvyk v Čechách jako všude jinde, až to budilo pohoršení, svědčí upřímné vyznání Husovo, že za mladých let, kdy býval ještě žákem, také byl zvolen za směšného biskupa a tropil bláznivé obřady, jako všichni jiní, a zvláště nasvědčuje tomu, že arcibiskup začíná kárati zvyk, jehož druhdy užíváno se souhlasem církevním.

* * *

Naznačili jsme již, jak se vmísil v nábožné obřady živel světský. Ze snahy, aby lidu tehdejšímu, prostému, byly nesnadno pochopitelné obřady, jež v chrámě před sebou vidal, vysvětleny a jaksi do-

134. Že Kristus u svém posledním do Jerusalema příchodu na oslici přijel a zástupové jemu ratolesti na cestu metali, proto také kněz na neděli květnou ratolesti světící na ostu jízdu kolem kostela držel. Byl pak osel k tomu cíli pentlemi ověšen a všemožně vystrojen . . . Po skončené jízdě musil osel s sebou do chrámu, kdež přečkati mu bylo celou mši, jež se dle něho »missa asinina« čili mše oslíčí nazývala atd.

72) Vyd. Erben, I. 302.

plněny, aby děj, o němž ve čtení evangelia slýchal, před očima viděl a slyšel hovor osob, o nichž evangelium vykládá, ze snahy takové vznikly po dlouhém vývoji církevní hry divadelní.[73]) Poznáme jeden druh jejich při vánocích a jiný tuto — při velikonocích.

Památka umučení Páně poskytovala vděčnou látku k dramatickým výjevům.[74]) Od pašijí, kteréž na choru jednotliví zpěváci zpívali, není daleko ke scéně dramatické. A byli-li posluchači dojati žalostnou smrtí Kristovou, tím větší účinek měla nádherně vypravená scena, jak vítězoslavně Kristus z mrtvých vstal, jak se zjevil ženám a učenníkům, jdoucím do Emaus.

Hry takové byly původně latinské a málo se odchylovaly od slov příslušejícího evangelia. To však lidu, jenž latině nerozuměl, nestačilo.[75]) Církev sestoupila tedy ještě níže a některé citaty upravila jazykem národním; ale známá idea, která ve středověku mohutní víc a více, aby se národ vymanil z ovzduší mluvy latinské a na její místo povznesl svou mluvu národní, působila jako jinde, tak i zde, že latina z her církevních téměř nadobro vytlačena. S jazykem národním vetřely se do her vtipy, čtveračivá úsloví prostonárodní a z toho všeho anachronismy a lokalisování děje; přísný text sv. písma rozředěn ve sceny, propletené obvyklými zjevy ze života národního a tím zároveň vypuzeno divadlo z kostela na jeviště veřejné.

Ve vážném výjevu, kdy vojáci pod křížem umírajícího Krista jsou na stráži, namanula se skladateli vzpomínka na nechvalné mravy vojáku, vrstevníků svých. Užil narážky, že metali pod křížem losy o šat Kristuv — a diváci viděli tu pod křížem kostečnou hru svárlivých náruživců současných ... Spasitel vstav z mrtvých, vstoupil dle evangelia do předpeklí. To byl zase vhodný motiv na obveselenou posluchačstva. Než Kristus zatloukl na brany pekelné, viděli diváci, jak čerti týrají neomalenými vtipy všem známé hříšníky, lichevníky, podvodné řemeslníky a pod ... Nábožné ženy jdouce ku hrobu Kristovu, nakoupily mastí. Opět vábivý motiv, aby skladatel černými

[73]) Viz úvod ve spisu Hanušově, Osterspiele. Četná literatura tamtéž na str. 18 ad Poukazujeme zvláště na spis Mone, Schauspiele des Mittelalters. Aus den Handschr. herausg. und erklärt. Karlsruhe, 1846 (v univ. knih. pr., 9 E. 220).

[74]) Srv. V. Nebeský v Č. Č. Mus. 1847, I. 330, 331 v článku »Mastičkář.«

[75]) Otázku, proč nevznikly podobné hry divadelní také v církvi východní, snadno rozluštíme. Obřady tamější děly se jazykem národním, srozumitelným, a lid tudíž necítil potřeby, aby liturgické výkony byly ještě doplňovány a poobjasňovány obřady jinými, z nichž v církvi západní vyvinuly se později divadelní hry. Srv. Hanuš, Osterspiele, str. 4

rysy načrtal před lidem žvavé, povykující dryáčníky, jak po ulicích a trzích přihrublými chvalořečmi velebí zázračné účiny neprospěšných lektvarí. —

Přistupujeme k velikonočním divadelním hrám č e s k ý m, jež potvrdí pravdivosť toho, co posud jen všeobecně bylo naznačeno.

Zachovalo se několik zlomků staročeských her ze XIV. a XV. století. Byly otištěny: »Hrob boží« od Hanky [76]), z rukopisu, nalezeného od Gindelyho [77]) (»Úlomek hry na Umučení Páně«), a souborně od Hanuše.[78]) Jiný zlomek hry velikonoční »Mastičkář« otištěn v transkripci od Hanky,[79]) ve Výboru z literatury české [80]) a bez transkripce od dra. J. Gebauera v Listech filologických [81]) Nejde nám tu o zevrubné podání obsahu velikonočních her staročeských, nýbrž o charakteristická místa. Jako všude jinde hrávali církevní hry kněží a žáci. Čtveračivý živel světský vpleten do prologu, v němž žák napověděl obsah a prohodil sem tam vtip; vpleten byl do episod, v něž rozvedeny narážky sv. písma v živé sceny, kypící humorem až bezudným, a přimíšen do epilogu, kterým žáci na rozloučenou děkovali posluchačům.

Bylo před začátkem hry velikonoční o třech ženách, jdoucích ku hrobu Kristovu. Nedočkavý lid se nepokojně tlačil po kostele Konečně po nábožných zpěvích, jimiž hra začínala, vystoupil hlasatel žák (praeco) a promluvil k tlačícímu se obecenstvu [82]): »Panny, paní, postúpajte a dále se rozstúpajte, neb se tudy mají tři krásné paní bráti a Ježíše ukřižovaného hledati. — Panny, paní se rozstúpají a babky vždy meškají. Proč vy, babky, meškáte? Zda-li mnoho m a z a n c u o v máte? Pomohuť já jich odnésti vám, nebude-liť kde blíže, ale d o š k o l y k n á m!« —

V jiné hře (ludus paschae) okřikuje hlasatel tlačící se diváky před počátkem hry [83]): »Slyš a nachyl každý ucha svého, co já vám praviti budu nového! Ustál sem, běže z daleka; neb mi toho byla

[76]) V Starob. sklád., III. 82—92, neúplně dle tvrzení Hanušova, Osterspiele, str. 23.

[77]) Erben, Výb. z lit. č. II. 30 ad.

[78]) Die lateinisch-böhmischen Osterspiele des 14.— 15. Jahrhunderts, handschriftlich aufbewahrt in der k. k. Universitäts-Bibliotek zu Prag. 1863. S předmluvou o církevních hrách divadelních vubec.

[79]) Starob. sklád. V. 198—210.

[80]) I. 65—82.

[81]) 1880, 10—105.

[82]) Hanuš, Osterspiele, 47.

[83]) l. c. 67.

potřeba veliká, abych vám poselství zděl, a co se tuto má díti, pověděl. To já nyní chci rád učiniti, ač v smích toho nebudete obracovati, neb nic nebude takového, ani co k smíchu podobného! — Však najprv zármutek apoštolský — potom radosti hlas anděl ský bude se tuto pamatovati — umučení i z mrtvých vstání Kristovo zpomínati. Protož dělajte jim místa prostranná... Nechajíce všech šeptuov na straně, poslúchajte slova každého pilně!«

Po tomto napomenutí a stručném udání obsahu vystupuje z kaple jedenáct apoštolů — hra se začíná.

Bujnou laškovitostí oplývá prolog hry o vzkříšení Páně [84]). Již po úvodních slovech žákových poznáváme, že čistě církevní hra neodolala silnému vlivu národního vědomí českého. Ulevuje si totiž hlasatel na začátku vyhrůžkou k shromážděným: »Nevrť se tuto Uher, ani Šváb!«

V dalších slovech obrací se k posluchačstvu, aby postoupili na stranu: »Již postúpajte na strany a neuhonite cepami rány; pakli kto neustúpí, dámť mu vždy, žeť zúpí. Slušíť vám múdru býti, ačť nechcete býti biti. Náhle mějte to na paměti, staří, mladí i vy děti; nebť my chceme zde hru míti, ač nám chcete toho přiti, o Kristovu z mrtvých vstání i o jeho oslavení.«

Aby rozveselil shromážděné, naříká si žertem, že se postili již dosti dlouho a vtipkuje při tom nechutné prý pivo Litoměřické: »Dostiť sme již smutnu byli, čtyřidceti se dní postili, jedúc kyselo i hůby — mohlyť sú nám vyhniti zuby, — zapíjejíc Lithoměřickým pivem, jenž vždy smrdí bahnem a dýmem! Buďme již veseli zase..!« Komu prý se nelíbí řeč tato, vybízí ho žák slovy drsnými, aby jen si šel domů. Takovými a podobnými žerty hlasatel jen srší. Najednou zahledí se na některého diváka a než se tento vzpamatuje, oboří se naň, aby se ostatní rozesmáli: »Co's ty na mě voči vytřeštil, snad jsem tebe ještě cepy nepleštil!..«

Prolog jest u konce. »Již ukrátím té řeči, neb čiji mazance v peci. Budiž konec nyní tomu, buď libo, nebo žel komu!«

Zmínili jsme se nahoře o vlivu národního vědomí (»Nevrť se tuto Uher ani Šváb«). Na vrub téhož vlivu dlužno počítati, že Maria, jedna z žen, které šly ke hrobu Páně, prosí Krista napřed latinsky [85])

[84]) l. c. 82, 83.

[85]) Hanuš l. c. 57. »Miserere, miserere, miserere! Alpha et o dictus vere, qui surrexisti a mortuis, da salutem Bohemis tuis. Aeua!«

a pak po česku [86]) za požehnání ne křesťanům vůbec, nýbrž věrným Čechům.

Kromě prologu vpleteny byly žertovné připovídky do rozmanitých episod. Před příchodem Kristovým do pekel vysílá Luciper čerty po světě [87]): »Běžtež ruče na vše strany, mezi židy i pohany, mezi pány a sedláky — než nechoďte mezi žáky,[88]) jak se oberú v naši říši, všichnuť nám rodinu spíší!«

Satan se hlásí mistrovi, že poradí »paním, aby se líčily krásně a strojily se věhlasně.« Za tuto chytrosť chce jej míti Luciper svým »purkrabím«.

Po společné úradě rozběhli se zakuklení žáci-čerti mezi lid a vlekli některé »duše« »do pekla«.

»Duše« vyznávají svoje viny. Mlynářova duše vykládá, jak při mletí byla podvodná, lidem ubírala. Jiná duše se přiznává: »Já sem byl na onom světě šenkéř, dával sem málo piva za haléř. Když sú přišli sedláci s ženami, dalť sem jim (piva) s kvasnicemi; rádať sem přičítala a k tomu se věrovala . . .« [89])

Po výslechu ševcovy duše rozsuzuje Luciper: [90]) »To-li ten švec biše, ježto zlé boty děláše: káži jej čertóm drati a budem jeho kůži natahovati.«

Čert přinesl pekařovu duši, jež vyznává: »Já jsem byla pekařova duše, věrna sem jako kuše, berúci lacino obilé tyto nynější chvíle. Malét sem preclíky pekla, proto musím s čertem do pekla.«

Další výslech a odsouzení hrabivého »lapky« (loupežníka a baby čarodějnice skoro se podobá rozpustilým hovorům hry »Mastičkář« (z polovice XIV. stol.), ač tyto opepřeny jsou vtipem mnohem bujnějším, moderní slušnosti nezáživným. [91])

Rubín přihlásiv se prodavači mastí, mistru Severinovi, za pomocníka, okřikuje baby v obecenstvu, aby pustily své šepty a klevety, že povi radostné noviny (v. 43. ad.:

[86]) l. c. »Smiluj se již, Kriste Pane! Neb to víme, že tvá řeč ostřejší nežli nuož; jenž stal z mrtvých, odpusť nám hříchy (hřiechy), utvrď u pravdě své všecky věrné Čechy! Alleluja, Acua!«

[87]) l. c., 84.

[88]) Žertovná narážka herců žáku na žákovstvo.

[89]) l. c. 86.

[90]) l. c., 87.

[91]) Proto úplný text originálu nikdy nebyl otištěn. Pan Ad. Patera našel nový zlomek divadelní hry podobné, v němž prý jsou některá místa ještě nesnesitelnější, než urážlivé verše Mastičkáře již známého. Srovnati oba zlomky jsem nemohl, poněvadž nebyl ještě nově nalezený otištěn, kdy tato kniha psána.

Přišelť je host ovšem slavný,
lékař múdrý, chytrý, dávný,
vám bohdá na vši útěchu.
Nenieť nic podobno k smiechu! . . .
Ni v Čechách, ni u Moravě
jakžto učení mistři pravie,
ni v Rakúsiech, ni v Uhřiech,
ni v Bavořiech, ani v Rusiech,
ni u Polaniech, ni v Korutaniech,

po veškerém světě — — není mu rovně. Má drahé masti, jež přinesl z daleka, a léčí jimi všeliké nemoci a rány. Řeč Rubínova oplývá vtipem silně čpavým.

Po té přicházejí tři Marie. Hořekují latinsky a česky pro smrť Spasitelovu a mistr Severin vážně jim nabízí (latinsky) masti na mrtvé tělo Kristovo. Po rozpustilém vzkříšení Isaka, syna Abrahamova, kvasnicemi, prodává a smlouvá Severin vychvalované masti Mariím, hadaje se se svou nešvarnou ženou . . .

Hra se končívala buď nábožným zpěvem, nebo kázáním, nebo epilogem hlasatele žáka, jako na př. v rukopise Gindelyho. Epilog ten se neliší mnoho od žertovných vložek světských v prologu a episodách, jak jsme se o nich zmínili. Kromě výčitek babám, hrozí žák:

»Ktož snad dva mazance jmaje,
a Kaiáše dobře znaje,
i nedá jednoho jemu,
se vší školú přídu k němu.«[92])

Urážlivá místa, jaká se dostala se světským živlem do velikonočních her, mohla by snadno vzbuditi výtku, že staří Čechové ve stol. XIV. a na zač. stol. XV. vynikali ještě malou vzdělaností, poslouchajíce v kostele rozpustilé řeči, jichž by moderní slušnosť nesnesla . . . . Kdybychom chtěli měřiti starodávné mravy požadavkem doby nynější, dobrali bychom se ovšem takového úsudku. Ale tak tomu není. Chce-li kdo posuzovati výši vzdělanosti některého národa v té neb oné době, jest mu srovnati mrav a zvyk národů sousedních a jiných se vzdělaností onoho národa — a teprve potom usuzovati tak či onak. Užijeme-li měřítka tohoto na posouzenou velikonočních her staročeských, poznáme, že takový obyčej, jaký byl v Čechách, znám byl i v sousedstvu[93]) a poněvadž byly církevní

[92]) Výb., l. c., 36, 37.

[93]) Srv. Listy filog., l. c. 117. Tamtéž, str. 105 podán dle sbírky Moneovy, Altdeutsche Schauspiele, 1841, str. 109—144, obsah hry »Auferstehung Christi«, kteráž oplývá podobnými hrubostmi, jako náš »Mastičkář«.

hry staročeské zpracovány a upraveny dle skladeb cizích (»Mastičkář«, jak se podobá,[94]) dle hry latinsko-německé), nabízí se konečný úsudek sám sebou, že od sousedů přinesen byl do vlasti naší s velikonočními hrami církevními zárodek bujného světáctví, vtroušeného v nábožný text, a ze zárodku toho vypučely, jako všude jinde, vlivem národního jazyka vtipy, z míry peprné. Byly-li tehdejší poměry takové v západní Evropě vůbec, nemohlo býti v Čechách, kamž vliv západu mocně působil, jináče. Dlužno tedy, abychom se dívali na neomalené žerty velikonočních her staročeských jako na bujné výstřelky, jež zavlažovány a pěstovány za příznivé pohody tehdejších poměrů, později však, kdy zavanul vítr jim nepříznivý, byly oklestěny a roubovány v ratolesti ušlechtilejší . . .

Žerty v staročeských hrách velikonočních stol. XVI. jsou již mírnější a snesitelnější, než jak jsme poznali ve hrách stol. XIV. a XV. Oblibě divadel velikonočních nasvědčuje, že se chopil látky jejich rýmovník světský, Šimon Lomnický a po jejich vzoru a úpravě rýmoval svoje velikonoční hry.[95]) Do děje nábožného vplétal tedy narážky na život současný a kratochvilné připovídky. Skladby jeho byly skutečně od žáků provozovány, jak hned uvidíme. Podobá se však pravdě, že úprava scenická pokročila od primitivního způsobu her starších. Jako ve skladbách stol. XIV. a XV. děkoval žák jménem soudruhů po velikonočním divadle obecenstvu:[96])

»Slovútní, moudří, opatrní páni,
šlechetné, ctné, poctivé panny, paní,
i všichni v pánu Bohu lidé milí,
kteří jste při této hře naší byli,
děkujeme vám se vší uctivostí,
že jste nezhrzeli naší sprostností
a slyšeli bedlivě po pořádku
tuto Kristovu s smrtí, ďáblem hádku.«

Šprýmovný Lomnický neváhal, kde se mu naskytla příležitost, popustiti uzdu svojí čtveračivosti, odjinud známé, aby posluchače rozveselil. Ze všech jiných dokladů položíme tuto, ač drastickou ukázku:

Ve hře o vzkříšení Páně naříká si sv. Petr, jak ho to bolí, že Krista Pána zapřel:

[94]) Listy fil., l. c., 107.
[95]) Viz o nich pojednání J. Svátka v Č. Č. Mus., 1860, str. 330—363.
[96]) l. c. str. 352.

»Než přece jest mi jaks těžko
a toho mi nejvíce žel,
že jsem tak nevážně klel,
a třikráte Pána zapřel.«

Po těchto slovech se potácí, klesá, omdlívá. Apoštol Jan ho budí: »Petře, Petře, hej, hej, Petře.« — Petr: »Ha!« — Jan: »Živ-li's, hej!« Petr: »Co prej?« Jan: »Petře, vstaň!« — — — Petr: »Jene, kam?« Jan:

»Šetř se, aby nespadl dolů,
poseďme teď chvíli spolu!«

Petr znova klesá na zem. Jan všecek přestrašen, volá:

»Nastojte! Petr omdlívá.
Chutě někdo přines piva!«

Sluha Pamfilius odtuší:

»Hned, pane Jene, hned;
ty ho zatím zved'!«

a spěchá pro pivo. Jan zdvihá Petra, hmoždí se s ním, aby ho vzkřísil. Pamfilius se vrátí s korbelem:

»Teď máte — od čepu dala,
včera z plného načala.
Jest včerejšího točení —
praví, že jináče není!«

Jan podává pivo Petrovi:

»Napí se, Petře, neníčky,
ať zas okřejí žíličky.«

Petr se napije a dí:

»Od koho je?«

Pamfilius odpovídá:

»Pane Petře, od Hrochů.«

Petr je podezřívá:

»Svadilo se s vodou trochu.
Rozumět, že je pivnice,
nedaleko od studnice.«

Jan, aby to napravil, posílá pro pivo jinam:

»Běž do hospody dolejší,
mají-li pivo pilejší.«

Pamfilius si pospíší a brzy vrací se, nesa konvici:

»Koštujte z této cínový,
jestli lepší, neb takový.«

Petr pije a potom si pochvaluje:

»Totoť lepší šmak vydává,
než že se ho tence dává;
neb co šenkýřka vypije,
potom za to nedolije.
A po čem že pak šenkuje?

Pamfilius:

»Na půl třetího peníze.
Konev drží co nejníže,
ruku má u samé hlavy —
měří je, tuším, na sáhy,
aby se čistě pěnilo,
tudy jí zisku přibylo.«

Petr:

» . . . Však se pivo čistě pění!«

Pamfilius:

»Praví, naříká na muže,
žehrava býti nemůže;
každý den že čistě pije,
pivo co do sudu lije,
a že nikdá jí neplatí,
to vždycky že nejprv ztratí.
K tomu praví jeho Dúra,
že ji stojí mnoho fura,
a že je draho sadili,
posudního přičinili,
sudu malých nadělali,
o vědro jich zujímali.
Sládci šrutky mnoho berou,
tudy je draží tou měrou.«

Petr:

»Kde je pak vaří, jaký je?
aneb odkud sem vozí je.

Pamfilius:

»Jest, Petře, pivo Lomnický. [97]

Petr:

»Bejvá-li takový vždycky?
Dobří jsou tam muži sládci,
mohou je píti sedláci. —
Na, koštuj, Jene, napi se!« [98]

[97] Šimon Lomnický byl dosazen l. 1582 na místo správce pivovaru Lomnického od Viléma z Rožmberka.

[98] Sv á t e k v Č. Č. Mus. 1860, 353—354. Verše přidané vypsali jsme z rukopisu této hry, chované v univ. knih. pr., list 14b. 15a.

Pěkný doklad, jak posvátný děj býval lokalisován, podal Lomnický na konci téže hry o vzkříšení Páně. Kristus zjeví se Marii Majdaleně a přikazuje, aby to všem zvěstovala, že vstal z mrtvých. Jiho český rodák užil tohoto motivu — a s podivením slyšíme slova Kristova, aby šla Majdalena do Ševětína, do Lomnice, do Třeboně, do Krumlova, do Budějovic, do Jindřichova Hradce, do Tábora, do Soběslavě, do Vodňan, do Prachatic, do Netolic, do Písku, do Sušice a t. d.[99]) a všude hlasala novinu o vzkříšení Páně. —

Žákovské hry velikonoční zanikly.[100]) Nové časy přinášely žákům nové a jiné poměry, než za jakých náboženské hry studentské byly pěstovány. Za poměrů takových velikonoční hry zakrňovaly,

[99]) Svátek, l. c., str. 354, 355:

»Ale jdi k milým bratřím mým,
tuto novinu pověz jim,
že vstupuji k otci mému,
k otci a Bohu vašemu.
Jdi, Maria, k apoštolům,
ke všem mým milým přátelům,
zvěstuj jim o té novině,
také i tam v Ševětíně,
i v Rožmberské Lomnici,
všudy, kde jest lid věřící;
pověz i v městě Třeboni,
ať se radují i oni,
a rovně také v táž slova
vzkaž do Českého Krumlova;
i v městě Budějovicích
ohlaš to po všech ulicích,
také v Hradci Jindřichově,
ať se těší opravdově.
Tolikéž ať na Táboře,
ať nemají smutku hoře:
rovně téhož v Soběslavi,
ať mne z toho chválí, slaví.
Veselští ti ať vesele
ke cti Krista spasitele
zpívají: ‚Buh všemohoucí
vstal jest od mrtvých žádoucí.‘
Zajdi také do těch Vodňan,
ať jsem též i od nich poznán;
zastav se i v Prachaticích,
potom odtud v Netolicích,
nechť mne ctí i v městě Písku,
to vše jejich duši k zisku.
Plzeňští ač jsou vzdálení,
však ať jich též tajno není,
takéť jsou i v té Sušici
moji někteří věřící.
Nadto i městě Klatovech
po jejich nešťatných hodech,
vzkaž jim, ať jsou potěšeni
pro mé radostné vzkříšení.
Nadto nad Vltavou v Tejně
ať jich nijakž není tajné,
v Velešíně i v Kaplici,
zvláště kteří katolíci,
kdekoliv ěk jsou věřící,
i v Kardašově Řečici.«

Načež Maří:

Ba půjdu, půjdu s radostí
ke všem s takovou milostí;
pujdu všude po všech městech,
oznámím to na všech místech.
Půjdu, váže toho draze
po všech kostelích v té Praze,
povím všechněm k potěšení
o tvém radostném vzkříšení.«

[100]) O českém divadle v dobách pobělohorských viz pěknou stať ve spisu Blassově, Theater und Drama in Böhmen, l. c., 38 ad. Za poměru příznivých katolické víře obnovovali zvláště Jezovité a po nich i jiní kněží náboženské hry žákovské. O podobném divadle velikonočním v Kutné Hoře (l. 1623) zapsal Dačický do svých Pamětí toto: »V postě před svátky velikonočními kněz Matouš Apianus, jenž tu do H. K. k děkanství dán a osazen byl, dal z prostředka chrámu Vysokokostelského některé stolice sousedské, kdež francimor sedávaly, vyvrci a uprostřed téhož kostela dal přistrojiti theatrum k provozování památky vzkříšení Krista Pána, podle spusobu a obyčeje římského religionu; což byli horníci dávno opustili. Lidé mnozí do téhož kostela víceji na lelky a divadla nežli pro náboženství šli.« II. 225.

až pozbyly svého významu a staly se nepotřebnými. S přežitkem starodávného zvyku setkáváme se ve vážných hrach pašijových, které se podnes těší oblibě zbožného lidu.

* * *

Z rozmanitých pranostik velikonočních posléze vypisujeme: [1] »Jest-li před velikou nocí ten den aneb v bílou sobotu prší, bude hojně deště mezi velikou nocí a sv. Duchem.« Pranostika »selská« [2] prorokuje:

»Na velkou noc bude-li málo pršeti,
ne mnoho píce pro sucho budem měti.
Pak-li ten den jasno míti bude,
máslo, vomastek lacino přijde.

[1] Partlicius, Kalendář, 1613, duben.
[2] Vyd. 1710, l. b2.

Duben.

Po celé Evropě jest rozšířen zvyk posílati prvního dubna »s aprilem«. Výklad jeho bývá rozmanitý. Gołębiowski uvádí [1]) trojí: Někteří prý to odvozují odtud, že první duben býval druhdy svátek pohanského bůžka smíchu. Jiní tvrdí, že pochodí obyčej ten od Římanu. Naproti oběma domnívá se Gołębiowski, že smích, tropený posíláním »s aprilem«, vznikl původně z veselé nálady, že již jaro nastává. [2])

Otázka, který z těchto a všech ještě jiných výkladů je správny, není tak snadno rozřešitelna . . . Přestaneme tu na registrování dokladů zmíněného obyčeje, jenž se dostal také do Čech.

Narážku posud nejstarší našli jsme u Christellia [3]) (1690). Zprávu

[1]) Gry i zabawy różnych stanów, 271. 272.

[2]) l. c.: Może więc i to domniemanie podobném jest do prawdy, że powrót wiosny w tym dniu zakréślony, powszechną sprawując radość, skłaniał do wesołości: ta u prostych ludów śmiéchem się oznacza. Nic go nie wzbudza tak snadno u nieokrzesanych, jak niewinne jakieś zwodzenie; ztąd szyderstwo, że się nie poznał na tém, że się dał podejść.«

[3]) Barth. Christellius, Zodiacus Letofatalis. Lustiges Sterbjahr mit Sinn- und geistreichen Grabschriften und Schlussreimen . . ., in der alten Stadt Prag, 1690, str. 226, 227:

Den ersten Tag April sich mancher lasst betrügen,
mit Tücken, doppelred' oft auch mit groben Lügen . .

Albert: Was ist aber von dem »in April schicken« zuhalten? wurde dieser Tag von den Alten gleichermasse beobachtet? Erndst. Wann dieses aufkommen, ist mir unbewusst; ist aber vermuthlich dieses halbe Narrenfest auf den ersten April in Schimpfcalender eingetragen worden von einem wundersamen Grillenkopf, der bei dieses Monats türmischem Wetter, um seine Grillen auszulassen, spassweis einen hinters Liecht geführet und hernach den auf selbigen Tag verübten Schimpf also getauft, dass diese

zevrubnější zapsal r. 1792 Borový [4]): »Aprýlem posílati není vždycky žert. Vzácný pán poslal svého sloužícího aprýlem do apatyky pro půl lokte nehašeného vápna. Apatykář hned věděl, že sloužící z žertu aprýlem poslán jest; pročež mu řekl, že nemá již více žádného, poněvadž se lidé o to vápno jen rvali a trhali . . . .«

V knize »Žert a pravda« [5]) vyklouzla spisovateli z péra zmínka: »V měsíci dubnu, kdož bláznem býti chce, nechť se dá aprýlem poslati«.

Cizí obyčej ten zdomácněl tedy v Čechách a udržuje se podnes.

* * *

Před sv. Jiřím (23. dubna má dle víry lidové čtverolístek jetelový zvláštní moc čarovnou [6]). V podobný rozum káže kněz Veselý na zač. stol. XVIII., že prý někteří, aby šťastni byli, nosívají u sebe »v jistý čas utrhnutý čtyrlistní jetel«. [7])

Připisovati jetelovému čtyřlístku moc čarovnou je patrně obyčej starodávný a udržuje se posud v rozmanitých zajímavých variantech. Vypravuje si lid o kouzelném jeteli: »Jetelinka o čtyrech listkách na milost, o pěti na děti, o šesti na štěstí, o sedmi na smrt. Komu se podaří jetelinku sedmilistou nalézti, jistě jí pomine a neutrhne.

Jetelinka čtyř- a šestilistá tomu, kdož ji najde, není nic platná; on ji musí někomu zašíť do oděvu, aby o tom nevěděl. Ví-li o tom, rovněž mu neprospěje. Mužskému-li se zašije do čepice nebo do oděvu, když hraje karty, vyhrává. Děvčeti-li se zašije a neví-li o tom, v tanci má štěstí, tak že ji neustále tanečníci do kola berou. Obyčejně jetelinku tu zašívá přítelkyně přítelkyni, nebo milenka milenci svému a obráceně.

Jetelinka čtverolistá má i tu moc, že kdo ji při sobě má, nevěda o tom, i věci nadpřirozené zírá . . .« [8])

---

weiss nunmehrs zureden Burgerrecht erhalten und einen betrügen, oder in April schicken eben einso ist. Albert. Ists aber löblich? Ernd. Wanns ohne des nechsten Überlast und Schaden, ohne Lügen und Sünde geschicht, bloss zu einem lustigen Spass, mags passirt werden; wiewohl anschatte gescheide Leute sich solcher Possen wenig achten.

[4]) Zrcadlo pošetilosti, 1792, 67.

[5]) II. 171, vyd. 1706.

[6]) Viz Hanuš, Báj. kal., 130; Sobotka, Kostl., 272, 273; Čas. Mat. Mor. 1870, 198.

[7]) Kázání, I. 169, vyd. 1724. Srv. Praetorius, Glücks-Topf, 1660, str. 63, 232, 233. »Welcher ein Kleeblat mit 4 Blättern findet, der soll sein Lebelang glückselig und reich sein.«

[8]) Více viz Čas. Mat. Mor. 1871, 40; srv. Bartoš, Lid a národ, II. 170.

Jest ještě jiný způsob čarování s jetelovým lístkem. »Usuší se čtverolístek jetelinky, potře a přimíchá se do vína; které děvče si zavdá, láskou k dárci zahoří. Komu se takový čtverolístek, aniž o tom zví, do kapsy podstrčí, ten všudy ve všem štěstí míval. Děvčata neberouce ho do holé ruky, zašívají si jej do kordulky pod pravou paži nebo do tak řečených jelítek u kordulek, na nichž sukně připevněny jsou.« [9])

Jiné kouzlo před sv. Jiřím odporučuje rada Slováka Jana Buotze (z druhé polovice minulého století) [10]: »Aby si zajíce na ležisku nachazel. P ř e d D u r o m hada ked kdo najde, nak mu z laviho boku oko za-živa ven vezme a pod stroj na flinte položí«.

O hadovi kolovala pověst »mezi obecním lidem«, — jak Policánský zapsal [11] — »když nejprve z jara hada živého uhlídá, an po zemi leze, že ten rok stonati nebude a na zdraví a jiným štěstí míti bude, a pakli uzří mrtvého, zabitého, že ten rok žádného štěstí ani na hovadech, ani na svém zdraví míti nebude. . . A když vycházeje z domu, jda na cestu, buď že má co pilného mezi lidmi jednati, buď potřebné věci k hospodářství, anebo v soudu s někým rozepři míti a uhlídá nejprv hada živého, praví, že mu se všecko dobře a šťastně po jeho vůli povede A pakli uhlídá nerci-li hada, ale buď kočku, psa a tak k tomu podobného něco zabitého, veliké neštěstí sobě v tom zakládá . . . Jiný opět sobě neštěstí v tom pokládá, když mu zajíc přes cestu přeběhne; jiný když mu vlk přeběhne, že to znamená štěstí . . .« Tak a podobně věří lid posud.

---

[9]) Čas. Mat. Mor., 1879, 39.

[10]) Sasinek v Archivu vyd. Maticí Slovensku, II. 1., str. 57.

[11]) Pokuty, vyd. 1613, l. 19. Srv. Čas. Mat. Mor., 1870, 198. Uhlédneš-li hada před sv. Jiřím, všickni hadové budou před tebou utíkati. Pod. novočeské pořekadlo: »Do sv. Jiřího neboj se hada žádného« — O dni sv. Jiří viz Rodinnou Kroniku, 1863, 4, 547.

První máj.

»S velikonoci v tom čase
svět se rodí znova zase;
rozličně se obnovuje,
když se již máj přibližuje,
máj, ten čas převesely . . .
Což jest byla zima umrtvila,
všecko a všudy osušila,
to máj všecko zkřísí zase,
veselý vešken svět činí v tom čase . .«

Májový Sen, str. 78.

Noc před prvním majem je dobou kouzel a čarodějné moci. Němci vyprávějí si ode dávna o pověstných rejích čarodějnic této noci (Walpurgisnacht) [1] a Čechové zachovali si ze starých dob

[1] Viz mezi jiným G. Längin, Religion und Hexenprocess, 1888, 41, 213; W. Kolbe, Hessische Volks-Sitten und Gebräuche im Lichte der heidnischen Vorzeit, 1888, 97, 180. Srv. C. Meyer, Der Aberglaube des Mittelalters, 1884, 241—245. — Ze starších budiž uveden Tharsander, Schauplatz, 1735, (v univ. knih. pr.), 91—93. — Die Walpurgisnacht gehört ebenfalls mit unter die besondere abergläubische Zeiten. Darinn sollen die Hexen einen Ritt nach dem Blocksberg thun, um der dortigen Hexenversammlung mit bei zu wohnen . . . . Tharsander zmiňuje se také o stavení májů a pověsti, proč bývají stavěny. Unter uns Christen ist eine fast allgemeine Gewohnheit, in Walpurgis oder Philippi Jacobi Abend vor den Häusern grüne Zweige von Birken aufzustecken, welche man eben daher, nehmlich von diesem ersten Tag des Maimonaths Maien nennet. Viele stehen in den Gedancken, dass solche Maien wieder die Hexen gut sein, welche in dieser Nacht herumschwärmen und gleichsam ihr Regiment haben . . . Andere führen davon aus denen papistischen Legenden folgende Ursach an: Die h. Walpurgis sei aus einem heiligen Eifer mit den beiden Aposteln Philippo und Jacobo, das Wort Gottes zu hören und ihnen Handreichung zu thun, umher gezogen. Weil sie aber darüber im Verdacht kam, als lebte sie mit ihnen in Unehren, habe sie einen dürren Stock, de sen sie sich auf der Reise bedienet, in die Erde gestecket, welcher dann in einer Nacht zum Zeichen ihrer Keuschheit zu grünen angefangen. Noch andere memoren, es habe diese Gewohnheit mit dem Maienstecken von dem Apostel Philippo seinen Ursprung genommen. Als derselbige zu Hierapolis das Evangelium gepredigt, hätten die Ungläubigen das Haus, wo er eingekehret, mit grünen Zweigen gezeichnet, damit sie ihn des Morgends gewiss finden und umbringen möchten. Es wären aber durch Gottes sonderbahre Schickung am Morgen all Häuser mit dergleichen

zkazky o kouzelné noci filipojakubské. Věřili totiž jako jiní národové evropští, že baby čarodějnice zvláště v noci před prvním májem tropí svoje čáry. Doklady staročeské se shodují s pověrami, podnes mezi lidem kolujícími.

Kupec vytýká v divadelní hře babám čarodějnicím[2]), že mnohá

». . . . na svatého Filipa,
své čáry rozličně lípá.
Chtíc zkusiti svého štěstí,
běží úprkem k rozcestí,
tam lidských dobytku pase,
znamená je na ocase . . .
Tak lidským dobytkum škodí,
sobě užitek přivodí.

Kopají kořeni, »ďáblík, toliku, verbénu« a draze prodávají šenkýřkám Uřezují »provazy s šibenice«, vozí na »ožehu« čili hřeblu »děvky«.

»Po krchově nahe chodí.
svini neb psa s sebou vodí.
anebo černou slepici.
tu sobě chová v světnici.
Na tom potom jezdí, létá,
aneb dřív, než kohout zpívá,
svého řemesla užívá.

Výčitka kupcova souhlasí s jinými staročeskými zprávami, že čarodějnice pliží se na rozcestí a v noci potom na hřeblu nebo na jiném očarovaném předmětu létají daleko a daleko.

Žák prozrazuje v epilogu velikonoční hry[3]), že baba

na stúpě-tě létala,
a potom na herce sě honila,
pak-tě trlici dojila
a všechen-tě měsiec sobala.

Kromě vzácné narážky na víru starých Čechů, že baby, dle

grünen Zweigen besteckt gefunden worden, dass sie also das Haus nicht wieder finden können. Die wahrscheinlichste Meinung aber ist diese: Weil um solche Zeit die Bäume anheben auszuschlagen und mannigmahl, nachdem das Wetter ist, schon ziemlich Blätter gewonnen haben, so hat man solche Maien vor und in die Häuser gesteckt, um sich an derselben Gerneh, den man in langer Zeit nicht genossen, zu erquicken und zugleich anzudeuten, wie nunmehro derjenige Monath vorhanden sei, welcher der angenehmste im Jahr ist, und darin fast alle Bäume in der schönsten Blüthe stehen. Stv. W. Schmidt, Das Jahr und seine Tage. 1860, 12.

[2] Staroč. dr., hry, vyd. J. Jireček, 101, 102.

[3] Výbor lit. č. II, 57, 58.

Alexandreidy vědí[4]), při zatmění ujídají měsíce, kterýžto výklad je rozšířen po celém světě a znám podnes u národů necivilisovaných[5]), poznáváme tu pověst lidovou, že baby doji trlici (kterou se tře len nebo konopí). Pověst ta je potvrzena chlubným »Belzezubem,[6]) že prý učí báby čarám, učí je »léčiti a z trlice mléko dojiti«.

V týž rozum vyznává čarodějnice Rebeka[7]):

. . . sem veliká čarodějnice,
proto sem ďáblová svodnice;
trlici sem místo krávy dojila
a s hvězdami na rozhraní létala,
lidi sem čarovati učila
a je s pravé cesty svodila.

Trlice a hřeblo uvozují se často ve styk s nočními rejí bab čarodějnic. Dle Tkadlečka[8]) létávají čarodějnice také na pometlu, nebo na kozlu. Často prý jim čáry málo prospěly: »Často jim hřeblo, ani pometlo, ani trlice nespomohla, ani kozel bradatý, na němž je okročmo nahá bába jezdila.« Noční výlety bab čarodějnic trvají do svítání, než kohout zazpívá.[9])

Poznali jsme, že pověry starých Čechův o nočních rejích bab, jež na sv. Filipa čary »lipají«, celkem neliší se od pověr, jež zná lid český podnes.[10])

Havel Žalanský pokusil se vysvětlovati pověsti o podobných nočních jízdách. Rozumuje o tom, prozradil bezděky nadobro po-

[4]) Zlomek svatovítský, v. 2344—2353 (vyd. Hattala a Patera, str. 57):

». . . I mluvie to sprostní dědi,
by jej tehdy (měsíc při zatmění) jedli vědí.«

[5]) Srv. Bodini Daemonomania, 1590 (v univ. knih. pr.), 199: Indi flebant putantes lunam a sole deo suo lethale vulnus accepisse; Tharsander, Schauplatz, 1735, 338, 330, kdež obšírně vyložen názor některých národů, že veliký drak působí zatmění měsíce i slunce, a proto že třeba tropiti hřmot, aby byl zaplašen. Podobně věří Grönlanďané (Lubock, Entsteh. d. Civil., cap. V. 192), někteří kmenové američtí (J. G. Müller, Amerikan. Urreligionen, §. 45. str. 210, §. 48. 231, §. 82. 305, §. 85. 420), afričtí (Ratzel, Völkerkunde, I. 30, 76, 178), Malajci (l. c. II. 482), obyvatelé Polynesie (Waitz, Anthropologie, V. 3. 107) a j. v., jak mi laskavě pověděl p. V. Tille. Srv. zevrubnou zprávu a Tylora I. 323—325, kdež položeny hojné doklady.

[6]) Hanuš, Osterspiele, 85.

[7]) l. c., str. 88.

[8]) Vyd. Hanka, I. 27.

[9]) Srv. výše: ». . . než kohout zpívá,
svého řemesla užívá.«

[10]) Srv. o čarách a čarodějnicích staročeských v našem článku »Čarodějnice v staročeské pověře«, Zlatá Praha, 1887, 502 a d. a v řadě statí »Kouzla a čáry starých Čechův« v Archeol. Pam. 1887, 1888.

věru staročeskou a doplnil svou úvahou svrchu položené zprávy o čarodějnicích.[11]) Ptá se. »Jest li to pravda, že ženy čarodějné v noci v jistá místa se scházejí, do krajin nejdalších v čase krátkém se dostávají, hody, tance provodí a těla svá v těla jiná proměňují a povětří bouří?« . . . To že se jim jen zdá, že ty všecky věci nejsou »než stín a marné podobizny, šalby a sny. Ženy čarodějné to mluví a jistí, že oknem skrze kolečko vyražené ven vyletují. Tak je satan šálí; nebo hrubost lidského těla zda-li proměniti se může v duchu?«

Žalanský znal spis Vierův (De praestigis daemonum) o čarách, jehož se také dovoláme na vhodných místech, a jinou skladbu »De Lamiis«, kdež vykládány reje čarodějnické tím, že baby létají v noci — ale jen ve snu, namazavše se čarodějnou mastí, ukázanou prý od ďabla. Mast tato pronika tělo a přivodí tvrdý, hluboký spánek. »V tom snu satan divné věci jim na oči staví, že se jim zdá, že komínem ven vyletují a v povětří široce a dalece se proletují, že hody skvostné, hry, tance provodí, muziky hlučné slyší, že na lukách krásných neb v zahradách bydlí, krásné mládence, krále, knížata vidí, nýbrž že mrzké rozkoše, které jim satan vnouká, provodí. Taková divadla nejvděčnější ďábel, mistr tisíc řemesel, jim na oči staví, tak že když procítí, ne za jiné mají, než že to vskutku všecko viděly a činily. A jsou mnozí příkladové, že ženy takové, když pro čáry své na řebřík přicházejí, k tomu se znají, znají bídné k věcem, které se nikdy nestaly, které nikdy nečinily.«[12])

[11]) O anjelích, II. 139—142.

[12]) Zajímavé doklady toho ze starých soudních protokolů stolice Trenčínské, kdež jsou zaznamenány výslechy čarodějnic, podal J. L. Holuby v Slovenských Pohľadech, 1886, 63. — Rozcestí a Boží muka mají v pověstech o čarodějnicích zvláštní význam. Podnes lid bájí o Božích mukách rozličné místní pověsti. Vedle »muk«, pochovávají samovrahy (Světozor, 1882, 504). U starých Čechů byla Boží muka talismanem. Dle Popravčí knihy pánu z Rožmberka (vyd. F. Mareš), str. 27 přiznal se kdosi, že také božie muky lámal a zbíjal« (r. 1422); jiný (str. 30) »že Božie muky pálil i rubal (r. 1423); opět jiný »vyznal na mukách, že lúpal Božie muky (str. 39). Poličanský se rozhorlil na kouzelné vrstevníky svoje (Pokuty, 1613, 16): »Pro ty všecky svrchu jmenované neřády a šebryňky na kola, rožny, na šibenice se dostávají; lotr katem odpravený po smrti nemůže pokoje míti a v cele zůstati a též pro jiné koňasy, svrchu propovědělné, po smrti toho provazu lotr odpravený pro ně nemuže užiti, aby do svého času mohl na šibenici poviseti; ani obraz podobenství umučení Kristova na rozhraní v sloupě, jenž slove Boží muky, dlouho bejti nemůže; nebo již tato léta, když jej postaví, sotva první noc přečká, byť jej pak dosti tuze mříží a štáfy železnými zadělali a upevnili, byť byl dosti vysoký, neostojí.« — V Registrech smolných archivu města Milevska zapsáno: Téhož roku (1577) Martin syn Lejlovcova z písecký řeky mlynáře vyznavše, že jest pastýře jednoho a Petra Lejlovce prosil, aby řetěz ze šibenice jemu přinesli; což jestli se stalo, doloženo nebylo. Jakož také, že jest vzal kus dolejší ohnilý od Božích muk, který polští sedláci chtíce Boží muka znova osaditi, uřezali a ten že jest, udělavše z něho Boží umučení do žlebu koňum, aby tu-

O »pálení čarodějnic« před prvním májem jsme posud nečetli v pramenech staročeských ničehož, ačkoli dokladův o svatojanských ohních máme po ruce celou řadu. Soudíme tedy, že pálení ohňů před prvním májem, pokud se ještě v některých místech československých udržuje,[13] není původu domácího. Podobá se, že tu měl v době pozdější vliv obyčej německý.

Zvyk ten však mizí z tradice lidu českého nátlakem zákazů, jež pronikly již v první polovici tohoto století z měst do vesnic, kdež nakázáno přísně každému rychtáři, aby netrpěl pověrečného pálení ohňů před prvním májem, »aby se tím čarodějnice zahnaly.«[14]

* * *

V západní Evropě bylo ode dávna[15] obyčejem buď před prvním májem, neb o letnicích, anebo před sv. Janem Křtitelem stavěti máje před okna na počest děvčeti, nebo na návsi pro celou obec.[16] Sobotka soudí dle Mannhardta (l. c., 182 ad.), že máj představuje životní strom buď jednotlivé osoby, nebo celé dědiny.

Doklady staročeské potvrzují, že stavení máju dělo se před prvním květnem, neb o letnicích. Zpráva (pokud jsme čtli) nejstarší zachována u Aubana-Mirotického.[17] Popisuje zvyky o letnicích, zapsal mezi jiným: »Téhož času mládenci do vsi celé stromoví smrkové neb sosnové vnášejí, kteréž z důlu oklestice, vrchní ratolesti zrcadly, sklenicemi, věnci a plíšky zlata věncového blyštícími se[18] ozdobují

stý byli a aby jich žádnej neuhranul, dával. Z příčiny tehdy té, že jest takového řetězu žádostiv byl, na něm ve čtvrtek po sv. Duše letha . . . oběšen byl. — Srv. Bílovský, Coelum vivum, 1724, 304: Co povím o pacholcích? Oni kde mohou koupiti, anebo sami ze šibenice hřebík dostati, ten buďto při sobě nosí, buďto do koňského žlabu vrazí, aby jim koně dobře stáli a třebas bez obroku v své podstatě zustávali. — O zbavení »pěkných a nákladných s řezbami Božích muk«, které stály v Praze na koňském trhu . . ., kdež bývala poprava Staří letop. č. III. 441—442, r. 1520.

[13] Viz Hanuš, Báj. kal., 142, 143.

[14] Obentraut, Přír. kniha pro rychtáře, 1847, str. 7.

[15] Hanuš, Báj. kal., 145 cituje zápověď Ludvíkovu z r. 1257. . . . usum erigendi arborem (majus arbor) primo die mensis Maji in compitis vel ad aedes puellarum aliasve quascunque. Srv. Soldan, Geschichte der Hexenprozesse, 1880, I. 324. 325. pozn. 3.

[16] Viz Mannhardt, Baumkultus, 160—190. Srv. Sobotka, Rostl., 105—107. České obyčej popsán od Krolmusa, Staroč. pov., II. 250 ad; Erben, Písně, 70—71. Srv. Bartoš, Lid a národ, II. 149 a j. v.

[17] l. c., I. Aa 4.

[18] Lat. orig. . . . speculis, vitris, sertis, bracteolisque splendicantibus.

a strom ten do země vetknouce, přes celé létho tak ho státi nechávají.«

Ostatní doklady souhlasně svědčí, že byly máje staveny před prvním květnem.[19]) Na začátku stol. XVIII. rozjímá kněz Axlar[20]) v kázání na sv. Filipa a Jakuba o »truchlivém« stromu: »Jestliže pak proto ten strom truchlivý sluje, že se v noci zelená a roste, takových stromův nebude třeba dlouho hledat. Stojí jich před domy v městě dnes všudy dosti — a to jsou stromové, jimž máje říkáme.. Kdy nám pod okny vyrostly? I v noci. Včera byly ulice prázdné, na ráno se od stromův všecky zazelenaly . . .«

Dle Aubana-Mirotického stály máje celé léto, dle Axlara jen v měsíci máji. »Nemajíť ubozí stromové nač jiného očekávati, než na sekeru a na oheň, což jich při konci toho měsíce jistě nemine a neujde.«

Kazatel Veselý téhož skoro času rozdává z kazatelny na den sv. Filipa a Jakuba každému stavu příslušné máje, duchovním máj cedrový atd. V náboženském rozjímání vpleteny jsou narážky na stavění máju.[21]) »Májoví stromové jsou prý obrazem kvetoucího věku mladého . . .«[22]) Máj sosnový a smrkový viděli jsme u Mirotického. Veselý zmiňuje se nepřímo o máji březovém.[23])

Také tento obyčej byl zákony stíhán. R. 1741 vydán zákaz; ježto prý se tím zničí každoročně mnoho mladých stromků pro nic a za nic.[24]) Obyčej přese všechny zákazy udržel se podnes.[25])

* * *

[19]) Barvíř, Děje m. Chocně, str. 88, r. 1716, v účtech obecních: »Od stavení máju na sv. Filipa a Jakuba 55 kr.«; srv. Tiray, Děj. V. Byteše, 1888, II. 167.

[20]) Nábožný vudce, 1720, str. 188.

[21]) Kázání, II. (1730), str. 246. »To se mi tu zdá také býti potřebné, abych když dětem májový strom postavuji . . .«. l. c. 249: A tak udělal jsem již své dnešní dílo, již jsem všem stavum stromy májové postavil . . . . l. c. 251. »Někteří (kazatelé) dávají svým posluchačům rozličné májové kytičky, někteří staví rozličné májové stromy.

[22]) l. c. 244.

[23]) l. c. 245. Po starých následují mladí; a bude se někdo domnívati, že já dnes mládeži postavím břízu. Nejsem však tak přísný, abych jim přivlastňoval takový strom, který k trestání a pokutám roste .

[24]) Sammlung aller Verordn., 1787, I. 6. Nr. 3.

[25]) V okolí Rožnovském vypravuje se o počátku stavení máju: Byla děvečka velmi pobožná a nechtěla se vdávati, chtíc svobodnou ostati. Druhá děvčata se jí vysmívala, že chce proto ostati svobodnou, že jí žádný nechce. Ona však se na ten všecek smích nábožně modlívala a zvláště k sv. Filipovi a Jakubovi na modlitbách svých se utíkala. Tu z nenadání z rána v den sv. F. a J. měla před domem postavený krásný máj a na tom máji pěkné bílé pentle a bílou ruži v samém vršku, aby ostatní panny

S májem vracela se každoročně doba radostná. Omlazená země, zdobená poupaty a pestrými květy, svěží zeleň vonného háje, a v něm lahodný zpěv ptactva — všecko všudy v přírodě působilo neodolatelným kouzlem. Půvaby májové byly a jsou vždy ovšem stejné — a dojem jejich cítil člověk všímaje si zjevů přírodních za dob dávných, jako cítí podnes každý, kdož chce rozuměti věčně luzným krásám přírodním a zvláště nevadnoucímu půvabu času májového. Na přivítanou rozkošnému máji zapěli básníci všech dob a všech snad národů vzletné písně a posud čerpají z nezkaleného zdroje krás májových . . . .

Chceme se jen kratince dotknouti, že ve spisech staročeských čítáme dosti často líčení utěšené doby májové, doby veselé.

Toho přeutěšeného máje
jest na světě dosti ráje
od lidí, i od všelikých zvířat,
od králóv, od pánóv, i od knížat.“ [26]

Slavík v Nové Radě [27] radí králi, aby se bavil v máji lahodnými hlasy pěvců ptáků i mistrných zpěváků, že mu tím srdce odmladne. Zpěvem, hudbou že se mu posílí hlava.

Tiem sě tvá hlava posílí,
maje takú kratochvíli
od výborných hudeb hlasu,
najviec podletnicho času,
ještoť ožívá kořenie,
veselí sě vše stvořenie,
když již máj v rozličném kvietí
drazě vešken svět osvietí,
již povětřie všady hladké,
v něž slyšeti pěnie sladké

věřily, že ona jest poctivá a Bohu milá panna . . . Máje takové ulíbily se druhým děvčatům, tak že prosily mládence své, aby i jim máje postavili, by ona ho neměla sama. Na tu památku se máje až podnes staví v noci před sv. F. a J. Čas. Mat. Mor. 1870, 196. Srv. pozn. 1.

[26] Májový Sen, vyd. Hanka, 112. Srv. Farrago, I. 103, 104, Georgii Valbruchii De Maio:

Jam celebres Maii redeunt, Hoddace, Calendae,
dictaeum nitido sole fremente bovem.
Ergo redit nobis etiam pulcherrimus annus,
prataque cum campis omnia laeta ferunt.“

Srv. báseň Bohuslava Hasišteinského o půvabech jarních (De vere), Farrago (vyd. Tom. Mitis), str. 211.

[27] Vyd. Dr. J. Gebauer, str. 145, 146.

ve dne, v noci i v svítánie
od ptáčkov milé zpievánie,
v lesě, v háji i na poli,
v tom měj útěchu k své vůli.

Přestáváme na těchto dvou ukázkách, vybraných z cele řady narážek takových a podobných.

Příroda nově rozkvetlá vábila z příbytku ven, pod širé nebe,[28] vábila ku procházkám a zábavám. V kalendářích staročeských pravidelně jsme viděli při máji obrázek, jak na lodce plave[29] rozjařená společnost, poslouchajíc hrajícího hudce, nebo jak milý s milou pletou věnce a pod. V týž rozum rýmuje Selska Pranostika:[30]

»Udatný rytíř, svatý Jiří,
v máji nám jasný den šíří,
když páni, panny a paní,
mají spolu procházení
do zahrady i do vinice,
do sádku i do štěpnice . . .

O procházkách se zmiňují často památky staročeské. Abychom tu neopakovali dokladu nepřímých, jimiž kazatelé a mravokárci toužili na hříšné prý toulky,[31] uvádíme některá svědectví přímá na poznanou mravu staročeského.

Artikulové pražské smlouvy z r. 1449[32] nezapomínají vedle jiných řádů také procházek obyvatelstva pražského: »Jestližeby které paní nebo panny kdy šly do zahrad nebo do vinic procházet se, aby poctivosť mezi sebú zachovaly, mužského pohlaví varujíce se

[28]) Arch. Třeboň., Fam. Švamberk 15, r. 1548. Bohuslav ze Švamberka píše Henr. St. ze Švamberka: »Poněvadž nyní lípa v Holešicích čistě kvetne, na kteréž dnes, bude-li vule Boží, vobědvati s ženou svou a se panem Děpoltem . . . budu, pak bychom na týž lípě, dokud neodkvetne, vobědvali. Za to žádám . . ., že zejtra bohdá přijedete.«

[29]) Narážku na plavbu snad pro zábavu vypisujeme z Arch. JHrad. (sign. VI. R., 1659). V účtech zapsáno, že zaplaceno »dvěma mlynářam od udělání šífu . . . Malíři od malování šífu panského, též za barvy 15 fl. . . . Od barvení 2 štuku plátna zeleného pro šíf panský . . .

[30]) l. c., 1710.

[31]) Veleslavín, Politia, 1584, 525. »Jestliže jsou jeden rok aneb dvě letě do školy chodili a čísti i psáti se naučili, potom jich nechají toulati, p r o c h á z e t i s e a projížděti se po městě pod pěkným pírem a s dlouhým rapírem jako mladých hrabátek aneb pánuov . . . Plzenský Klement, Rozkoš a zvule panenská (1613, l. F. 6, F. 7: »T o u l k a m i, p r o c h á z k a m i, zbytečnými divadly, oplzlostydkými a často sodomskou prostopášností zapáchajícími« atd.

[32]) Dle Liber vetustissimus v Arch. m. Pr. Dr. Z. Winter. Světozor 1888, str. 106.

a zvláště lidí mladých rozpustilých, leč by muži s nimi šli, nebo-li přátelé a příbuzní.«

V podobný rozum vyznívá řád tovaryšů města Napajedla (1757)[33]. »Tovaryši dyž s panenkama po procházkách 2 neb 4 chodíte, tu abyste s manírú řemeslnickú špacírovali, špásování, žertovaní zbytečného zanechali. A jestliže by se v špásování vydali, tak aby dobrý pozor na jazyk dali, hanebných řečí nerozsévali, jeden druhýho nešpičkovali, tak abyste před panenkama hanbu nespláchli . . .«

Přese všechno horlení mravokárců schvalovali lékaři ranní procházky okolo zelených hor, pod večer po březích čisté vody aneb řeky.[34] Havlík z Varvažova, upravuje knihu »O ctném obcování« (r. 1613, původně italsky složenou), zmínil se o procházce[35]: »Mámet my i tento obyčej, že když větší díl dne, buďto v umění literním, buďto v prácech obecních aneb i v domácích strávíme, jdeme sami, nebo s jinými v tovaryšstvu za hodinku na procházku.«

Nechceme tu ovšem šířiti slov o procházkách starých Čechů, o zvyku příliš obyčejném a všedním; na konec jen ještě přidáváme, že znali staří mrav, zanesený k nám z ciziny s jinými názory o poctivém, uhlazeném chování, — totiž že postupovali osobě vznešenější a pohlaví ženskému pravici.[36]

[33] V. Prasek, Paměti města Napajedel, 1881, str. 152. Měli se na procházkách vubec slušně chovati. Tovaryši, kteří rádi po procházkách chodíte, tu abyste každého u vážnosti míti hleděli, předně pp. hoficíry, p. pulmistra, p. rychtáře, pp. radní, pp. cechmistry, pp. majstry, obzvláštně pantátu, panímámu, starožitné lidi, jim pozdravení dali, nelenujíc sobě klobúčka posmeknúti.« l. c. —

[34] Rantzovia Regiment zdraví, vyd. Ad. Huber z Rizenpachu, 1587, 68, 69. »Když se člověk lehce a poznenáhlu prochází, pokrm přijatý postupuje a sadí se na dno žaludku. Rychlým a prodlužným chozením také moc studenosti se rozptyluje . . . Ráno dobré jest procházeti se okolo zelených hor, pod večer po březích čisté vody aneb řeky.

[35] Vyd. 1613, str. 203.

[36] Havlík z Varvažova, O ctném obcování, 1613, l. 141: »Což se mne tkne, o to já nestojím, aby kdo z tovaryšstva jdoucí po pravé straně, na cestě místa mi ustoupil.. Komenský, Labyrint světa, XXXII. 15: Ba nalezly se, kteréž nechtěly než cele panovati . . .; tolikéž ponévadž po tolik tisíc let muži přednost drželi, již také že čas jest, aby jim ustoupili. An že toho před málo lety v království anglickém ušlechtilý příklad spatřín, že když královna Alžběta kralovala, ku poctivosti jí všickni muži p r a v o u r u k u ženám pouštěli, což ještě chvalitebně trvá. Libertin, De educat. iuvent. 1715, VII. č. 8. Když jde mladík s nějakou osobou sobě rovnou, nač má pozor dáti? — Aby p r a v o u r u k u jí vždycky dal. — Bílovský, Doctrina et Veritas, 1721, 245: Posávad francmoru se pravice postupuje.

Církevní obyčej

o slavnosti Nanebevstoupení Páně.

Bylo již vyloženo ve stati o velikonocích, že církev přibírala do vážných obřadu živly světské, slavnostní výpravu a různé obřady, jež vábily do kostela lid, přicházející často více pro podívanou, než pro pobožnost. Obřady podobné byly pořizovány dle památky slavnostního dne. Na den Nanebevstoupení Páně, aby znázorněna byla památka, že Kristus vstoupil toho dne do nebes, bývala v kostelích vytahována socha Kristova skrze otvor v klenbě se zvláštními obřady, na př. když socha již zmizela v otvoru, sypáno odtud kvítí, zrní a pod. na znamení, že Kristus po svém příchodu do nebes uděluje svoje požehnání věřícímu lidu.[1])

Obyčej ten byl znám také v Čechách. Zapsán byl o tom doklad od Hájka, a sice proto, že se stalo při slavnosti podobné neštěstí.[2]) »Hned toho roku (1509) na den slavný na Nebevstúpení P. K. po obědích v klášteře sv. Tomáše v Menším Městě Pražským táhli sú obraz vzkříšení Božího, tak jakž obyčej měli památku činiti na ten den, a bylo přitom velmi mnoho lidu a trubači královští stáli na kruchtě a troubili: v tom se kruchta s lidmi i s trubači zlámala a mnoho lidí, kteříž dole byli, ztlačila. Ale však žádný od toho ourazu neumřel. Lidé bludní mnozí v Praze měli z té příhody velikú vděčnost a zvláštní potěšení.«

[1]) Obšírně líčí Hospinian, De orig. fest. Christian., l. c., l. 85b.

[2]) Hájek v Kronice k r. 1509. Srv. Frant. Eckert, Posvátná místa král. hl. m. Prahy (Děd. sv. Jana č. 70. l. 1883. str. 218.

O výročním trhu.

Mezi schuzky, kam lid scházíval se původně z příčin vážných, nakoupit, čeho bylo třeba, později však také jen pro zábavu a obveselení, dlužno řaditi výroční trhy, »jarmarky«.[1] Přestaneme ovšem na vylíčení této druhé stránky výročních trhů staročeských — tať souvisí s látkou, sebranou v této knize — a odkládáme tedy schválně stranou všeliké rozvláčné narážky o tržném řádu, jak byl udržován,[2] jak jednotlivým městům dostávalo se pone-

[1] Vedle slova trh zná již Chelčický cizí název jarmark pro trh výroční a název ten vyskytá se také v Dialog. Bohem. XIV. stol.) dle Hanky, Zbírka slovn., 351. Havlík z Varvažova O chvalit. v světě obcov., 1613. 196 spojil oba významy: Co nevíte o přísloví, kterak tři ženy činí trhový jarmark? Oba názvy v pramenech se střídají. — Budiž tu položen náboženský výklad slova trh od Štítného (vyd. Erben, 203): Snad proto slove trh, že na trhu nejednoho čert utrhne, tu lakomstvím, tu závistí. Lakomstvem mnoho oklamává; neb mnozí lží, křivě se věrují, druhého oklamají a druhý jakoby přísahali; tak se vztrotie, kupujíc velmě vzhyzdie a túž věc prodávaje, opět vychválě, zapomenúc toho slova: Co sobě nechceš, nečiň jiném. Protož velmě nebezpečná věc části trzi a nayiec chtieti jimi bohatu býti. Druhé láká čert v trhu závistí, že rádi sobě závidie trhoví lidé, když jeden lépe kúpí neb prodá, než druhý. Srv. výklad Husův vyd. Erben, I. 210: A věz, že trhovce slove, jenž trhem hledá zisku, kupuje na zisk a prodávaje, ale ten neslove trhovec, jenž svú věc prodá, aby obě jiné potřeby dobyl, netbaje zisku. A tak řemeslníci, oráči a jiní, prodávajíc obilé, dílo, nábytky a jiné věci, neslovú trhovci. A již pohříchu Čechové velmi sě od díla táhnú k trhu aby brzy byli bohatí a nedělali a lehce byli živi..

[2] Catechesius, Knížka obsah. stav městský, vyd. 1602, str. 81: Též kupci, ještoť na jarmarky přicházejí, neb jedou, pruvod mají, jakž v některých místech to se zachovává . . . , anobrž i sice všelikú dobrú vuli, přívětivost a náchylnost jim se prokazuje: též na hospodách aneb v domích hostinských všelijaké dle potřeby opatření mívají. K tomu aby zboží svá kupecká svobodně vykládati a prodávati mohli, místa přihodná i krámy jim se vykazují a propůjčují. Za opatření taková a podobná platívali tržné. Srv. Štítný vyd. Erben, 155: O tržném též když musí pán neb jeho rychtář nakládati, chováje lidi, aby mohl v trhu činiti pokoj a pravdu, může bráti tržné

náhlu výsad trhových, jak dle cechovních řádu řemesla některá požívala na trzích zvlaštních výhod, při čemž dbáno toho, byl-li řemeslník cizí či domácí, jak v kalendářích staročeských možná dočísti se již seznamu trhů a pod. Také neuvedeme rozličných neutěšených popisů, kterak se často příchozí na trh svadili a seprali[3]); s podobnými zjevy setkáváme se při lidových schůzích staročeských často a netřeba tudíž, abychom se jen na ně teprve chodili dívat o výročním trhu . . . Takto látku poněkud si upravivše, chceme jíti na výroční trh za starých časů.

Půjdeme buď na »teplý jarmark« (v létě), nebo na »studený« (v zimě), jak staří je nazývali.[4]) Ani prodavačův, ani zboží, vyloženého od řemeslníků z »jarmarečných truhel vokovaných«[5]) prohlížeti nebudeme. Nezajdeme také do krčmy popíjet po ukončeném a šťastném prodeji »litkupu« (doloženého již r. 1424)[6]), pozorujíce jen, má-li pravdu Chelčický, vytýkaje mladým i starým, že se toulají zbytečně a hříšně po poutích, po posvíceních a po trzích, jarmarcích. Aby se ukryli známých, chodívají prý kamsi podál »na trhy, na posvícení, na jarmarky a púti,«[7]) zvláště mladí lidé. Libují si náruživě »v tancích, v túláních po jarmarcích,

jako i mýto a j.«; Dr. Herm. Jireček, Vysoké Mýto, 85 (doklad ovšem z doby pozdější): Vydání peněz výběrčím též i jiným služebníkům při jarmarcích; Barvíř, Děje m. Chocně, 87 (1716): »Z jarmarku čtyř (příjem) 4 zl. 30«; Říčák, Děj. m. Přeštic, 122 (1739): Rychtář od každého krámu o jarmarce 3 kr.«; l. c., 123: Posel právní . . . . o jarmarce z každého krámu 1 kr.« — O jarmarkáles«, platu školním, viz Dvorský, Pam. o škol. č., 66; srv. Knapp, Paměti Jaroměře, str. 72 (»troje jarmarkáles«).

[3]) Na př. u Březana, Petr Vok, 202 (1603): »Maii 1. ve čtvrtek den památný sv. Filippa Jakuba v městě Třeboni o jarmarce Kunrat Lebl, aneb po německu Kuntz von Löben, služebník pana vladaře domu Rožemberského, smrtelně v lúno od Jana Chvala Kunáše mladého z Machovic, jednoho hejska českého, když se spolu pohodli a strkali, proboden a od toho brzo umřel.« Srv. Palacký, V. 2 str. 35, 36 aj. v.

[4]) Arch. Hrad. Extract rozličných počtů od l. 1485, l. 1: »(1421) vo teplým jarmarce dal sem Anice na třeví«; l. 47: . . . . tu sobotu před teplým jarmarkem Šmirarovi — 10 gr.«; l. c.: ». . v neděli o studeným jarmarce Šmirarovi 8 gr.« a podobně.

[5]) V inventářích staropražských domácností často, na př.: Kniha Arch. m. Pr. č. 1174, l. 163 (r. 1603): u kožišníka »truhla jarmarečná vokovaná«.

[6]) Dle Bohemik Mnichovských (Vokabuláře Zdíkova z r. 1424) Jos. Truhlář v ČČMus. 1885, 270: »meripotus: litkup. — Srv. »Při trzích někdy se dává závdavek, aneb peníz Boží, litkup, aby svědek byl trhu pořádného a prodavač v něm státi povinen byl.« Koldínova Práva městská, G. 41. Více u Jungm. Sl. s. v. O původu slova toho Matzenauer, Cizí slova, 1870, 242. Srv. popis jarmarku polského Kolberg, Lud, XVII. (1884), 128: ». . . . Idą potem oba na litkup, czyli gdzieindziej mohoryc albo borysz zwany, to jest: na gorzałkę. Litkup, mohorycz czyli borysz odbywa się prawie zawsze i wszędzie po dopełnionéj zgodzie na jarmarku . . . «

[7]) Postilla, l. 155.

po posvieceních, po krčmách, v rozpuštěních nestydatých«[8]) Tam se spolu scházívají. Rozumí tedy Chelčický, proč jest všem taková »péče o jarmarcích, o trzích« (l. c.). Dle něho[9]) jen muž bláznivý povolí ženě »túlati se po jarmarcích.«

Jednota Bratrská usnáší se r. 1506 »o chození na jarmarky« v tento rozum: »Bratří a Sestry bez potřeby hodné jarmarkův i trhův i jiných chození aby nechali a zvláště ve dny Páně nedělní.«[10]) Povážíme-li, že chození na jarmarky ztotožňuje se s touláním se po posvíceních a poutích, vyrozumíme snadno, že chodívali mnozí na trhy jen pro zábavu, že výroční trhy mají ode dávna ráz prostonárodní slavnosti. Slavnosť tato bývala tím hlučnější, že trhy po tehdejším oblíbeném zvyku připadaly často na den Páně »nedělský« přese všechno horlení kazatelův a mravokárců, kdy z celého okolí mohl se lid po týdenní práci sejíti.[11])

Stesky mravokárců na zištné vrchnosti a hříšné jarmarky stále se opakují...[12]). Učeně vykládá Havlík z Varvažova, prý dle Pytha-

---

[8]) l. c., l. 29.

[9]) l. c., l. 175.

[10]) Gindely, Dekr. J. Bratrské, str. 129.

[11]) Štelcar Želetavský, Kniha Duch., l. J8, K: Letha Páně 962 souce živi rozpustile, panstvo, měšťané i sedláci, tak sobě zobyčejili den sváteční, že v něm všeliké práce i jarmarky vykonávali, pročež k služebnostem Božským jíti nechtěli, pravíce: ‚Pilnější jest čas nám, abychom vyhledávali našich živností, nežli bychom v kostele sedíc zaháleti měli.‘ Nad čímž kněží majíce žalosť, od Boha pokuty na ně žádali. Buh pak nemeškal hned toho léta měsíce listopadu třetího dne a dopustil tak veliký sníh, že lidé z svých příbytkuv, ano i zvěř z svých skrejší vyjíti nemohla. Stromoví od veliké tíže toho sněhu se lámalo, střechy i jiná stavení se bořila, kterýžto ležíc osm dní na místě, obilí v nově setá pohubil. A když od slunce rozpuštěn byl, řeky a potoky povodní velikou naplnil, že nemalý počet lidí i hovad i jiných věcí potopeno bylo; l. c., l. J7, 8: Kupci pak zarazivše sobě v den sváteční jarmarky, handle, kupectví svá provozují a jiné mnohé ohavnosti... Více viz tamtéž. — Srv. Bílovský Siclus sanctuarii, 1703, str. 144: Co nyníčko? Potřebuje hospodář mletí? ve svátek do mlejna. Potřebuje něco v městě koupiti? ve svátek do města. Nemá hospodyně pečeného chleba, ve svátek chléb do pece. Nemá pacholek řezanky, děvka trávy, hospodář sena — ten klidí seno ve svátek, onen řeže ve svátek, tato žne ve svátek. Abych zkrátka všechno pověděl: největší trhy, největší jarmarky, největší handle, největší obžerství stává se ve svátek. Podobně Kapihorský, Historie kláštera Sedleckého, 1630, 30: Na takovou processí z mnoha mil lidé a u velikém počtu každoročně, poněvadž velké indulgentiae dosahovali, se scházívali a pobožnost svou vedle obyčeje křesťanského skroušeným a úpěnlivým srdcem vykonávali. To vidouce horníci v Kutné Hoře a že by znamenitý užitek při té processí míti mohli, uznajíce žádali krále, aby jim také jarmark, kterýž by se po vykonané processí držel, udělil a užitku, kterýž by z něho vycházel, přiti ráčil. To uslyšev král, k žádosti jejich se naklonil a takový jarmark k užitku jejich propustil. Ale ubozí horníci, vyhledávajíce více tělesného a v okamžení pomíjejícího dobrého, v malých letech tu slavnou processí v hlučnej jarmark obrátili, jejž až do l. 1622 bez processí vykonávali, ale dá pán Buh na potomní časy po processí vykonávati budou.

[12]) Parthenius Kalendář, l. c., 37—38: ...Římané nařídili Nundinas, Jarmarky aneb trhy tak, aby sedláci a 8 dnův pracovali na poli a doma při své

gora, že na »trh aneb jarmark« ... »zbíhají se trojí lidé: jedni na koupi, druzí k prodaji a jiní k divadlu na ty již dotčené věci.« Kdosi že vtipně dodal: »Za času Pythagory nemuseli býti na jarmarcích m ě š č o ř e z c i aneb t a š k á ř i, sice by jich byl nepominul i k těmto připojil.« [13]) Laskavý čtenář posoudí z těchto slov, jak rozmanitá cháska chodívala tedy už za starých časů po jarmarcích za účelem nekalým.

Mezi krámy procházejí se mládenci s pannami, navzájem snad se pobízejíce [14]): »K u p m i j a r m a r k . . !« Zamilovaný písař ani při psaní nábožných modliteb nezabude daru trhového a připisuje do vážného textu [15]):

> »Psal jsem, sedě jako sup,
> p r o t o ž, t y p a n n o, j a r m a r k m n ě k u p . . !«

Je to chloubou, kdo hodně »dárečků jarmarku« pannám nakoupí, třeba touží na to nevrlý mravokárce [16]): » . . při jarmarcích a trzích k ženskému pohlaví se štědře chovají a — po domácku mizerně živi jsou, anobrž sotva a dosti těžce čeládce své službu zasloužilou platí.« Že mají panny rády takového, kdo jim kupuje »jarmarku« a za nimi »po jarmarcích se toulá«, o tom široce se rozhovořil kazatel Bílovský. [17])

---

práci, devátého pak dne, zanechaje všech jiných domovních prací, aby do města a na jarmark chodili, kdežto práva a přikázání užitečná ouřad jim předstíral. A to jest chvalitebný spusob byl pohanuv; ale těchto časů, obzvláštně v Čechách jarmarci a trhové se nařizují ne proto, aby ouřad lidu něco chvalitebného, vedle čehož by svuj život řídili, ke cti a chvále Boží nařídil, než k tomu konci každá ouřadní téměř osoba směřuje, aby odtad nějakého zisku nabyti mohla. Protož toho času mnozí v šenk se vydávají a pro dost špatný zisk všemu zlému pruchod dávají. — Luk. Pollia Sedm káz. o životu věčném, 1604, l. L6: »... Nebudeš po j a r m a r c í c h se voziti, Mik. Krupéhorský, Knížka o soudném dni, 1612, l. J8: O ty proklatý sousede, ty jsi mnou vinen; ty jsi mne s sebou choditi navozoval n a j a r m a r k, n a p o s v i c e n í, ke hrám, k tancum . . .

[13]) O ctném v světě obcování, 1613, l. 99, 100. Srv. Dr. Herm. Jireček, Vysoké Mýto, str. 85: Příčinou jarmarku nařízeno, aby každý co za hostě přespolní lidi bude míti, bedlivě šetřil, zdali by některý zlý a podezřelý a městu škoditi chtící byl.

[14]) Dialogi Bohem. u Hanky, Zbírka slovn., 351: Kup mi jarmark: Emas mihi munus nundinarum.

[15]) Dle modliteb Lvovských F. Menčík ve Světozoru, 1880, 611.

[16]) Havlík z Varvažova, l. c., l. 89.

[17]) Doctr. et Veritas, vyd. 1721, 247: ‚Co pak jest mládence moravský aneb mládence hanácký?' Rozličně jsem já sobě tolikráte pomyslil, kolikráte jsem od lidí slyšel: ‚Ta děvečka má mládence.' — ‚Ta nemá ještě žádného mládence.' — ‚Ta děcka by ráda měla mládence.' — ‚Ona odpověděla svému mládenci.' — ‚Tu jistou opustil ctí mládence; d a l j í q u i n d e, a b y s o b ě h l e d a l a j i n d e.' — ‚Ta naše Mařinka jistotně ještě jest poctivá panna, nebo žádného mládence nemá.' Častěji . . . sobě jsem myslil: . . Co pak to musí býti za hanáckého mládence? . . . Až jsem uslyšel, že jest to takový mládenec a toho mají děvečky za mládence, který za nima ve dne i v noci chodí, v krčmě s nimi tancuje, p o j a r m a r c í c h se toulá . . .

V Poličce kupoval o výročních trzích (pokud všech zděděných peněz ještě nepromarnil) prostopášný soused Kašpar Kašparides hedvábné šátky. »V průvodu trubačů a veselých kumpánů po městě se procházel, v ruce jedné míval obnažený kordík, v druhé hedvábný šátek; v průvodu tom všelijaké figury prováděl, hedvabné šátky kordem napichoval, nad hlavou jimi točil a konečně do lidu je vymrštoval, kdo je první chytil, tomu zůstaly.« [18]

Obrázek tento charakterisuje, jak veselo bývalo na staročeském jarmarce. Chodívali na jarmark pro zábavu prostí a chodili urození páni taky. Účty z r. 1638 v archivu Jindřichohradeckém jasně tomu nasvědčují. Dáno prý »JMsti. p hraběti Františkovi na jarmark 60 fl.,« »mladému p. hraběti Ferdinandovi na jarmark 16 fl.,« »p. hraběti Adamovi o jarmarce zimním 3 fl.«, jindy »na jarmark 5 fl.« a t. d.

Také pážata si vyšla po příkladu svých pánů mezi krámy; dáno totiž (l. c.) »pažatům JMsti. p. hrab. Adama z poručení JMsti na jarmark 1 fl. 30 kr.« [19]

Dle výkladu Šprengova [20] často vystrojené panstvo méně kupuje a vybíravě, překážejíc zbuhdarma. »... časem na vejročním trhu mnohá nádherně vystrojená srně se plazí a od jednoho kupce k druhému poskakuje. Dobrý pozor dejme, jak ona do všelikého zboží rukavičku strká; již to, již zas něco jiného se jí zalíbilo, po druhý, po třetí ruku pro peníze stahuje, po druhý, po třetí ji zas prázdnou z kapsy potáhne — a snad když kolem přejde, když by svým štěbetáním dosti času kupci promarnila, když by se jiným, kteří by něco byli chtěli koupiti, napřekážela, bude jí vše příliš drahé, odejde prázdná, jak by na tom vidění dosti měla . . «

Náčrtek tento, ač neúplný pro nedostatek vhodných zpráv, podal přece aspoň jaký taký obrázek z výročních trhu za starších časů. [21]

---

[18] Karel Adámek v ČČMus. 1881, 445.

[19] Středního daru z jarmarku dostalo se roku 1567 hejtmanovi Kadaňskému Konstantinovi Selendrovi od Pavla Emilia. Vydal na něho list, ve kterém jemu vyčítá, že prý jindy rád od něho dary bíval, ano násilím jich vynucoval, a že také nyní mu z jarmarku krásný dar posílá a sice obrázek, kterýž sobě nad lože aneb nad stul zavěsiti muže; na obrázku tom byl vypodobněn Sisamnus, soudce nespravedlivý, s něhož král Kambyses za živa kuži sedříti dal... Dr. Borový, Ant. Brus z Mohelnice, str. 207, 208.

[20] Kázání, vyd. 1773, str. 96, 97.

[21] Po trzích vedle všech jiných prodavačů potulovali se rozličtí dryáčníci, zubní lékaři a pod. Řád akcisu z r. 1760 na l. F nařizuje: Oculistové neb očí a průtržův lékaři a jiní podobní za každý den při jarmarku neb jinde, když veřejně (nechť je-

Podnes jsou »jarmarky« důležity zjev v životě maloměstském a venkovském. Názor o výročním trhu po venkově charakterisuje píseň, zapsaná na začátku tohoto století[22]):

»To pondělí po hromnicích
bude jarmark v Netolicích;
já tam pujdu,
píti budu,
rozumu však nepozbudu

denkráte neb častěji se to stane na theatrum vyjdou — 7 kr. — Srv. Sobotní pražské poštovské noviny, 1722, č. 84: »Na vědomí se dává, že jest na tento svatováclavský jarmark sem přijel pan Jan Daniel Okarin od jeho cís. a král. katolické milosti nejmilostivěji privilegirovaný dvorský zubuv a úst lékař, který na jistý obzvláštní spusob bolavé zuby vyjmouti, bez bolesti jiné vsaditi, hejbající se upevniti, černé zase bílé učiniti a všechno to, co zubum a dásním škodlivého jest, odejmouti umí; má také dobrou a pěkně voňavou perlovou vodu pro píhy, uhry a všechny jiné od jater, z horkosti na tváři pocházející fleky, dělá suptilnou kuži a pěkný bílý obličej a zahání všechnu zbytečnou červenost, což žádné líčidlo není, jak mnozí dělají. Umí také volata a tlusté krky v krátkém čase zahnati; zůstává v křesťanském tarmarce, v domě pana prokuratora Koleriusa, kdežto také cís-ařský orel vyvěšen jest.

[22]) České nár. písně, vyd. 1825, str. 112, č. 280.

Letnice.

Rozmanité byly podány výklady o tom, jaké bájeslovné obřady přimknuly se ku křesťanským svátkům svatodušním. Jako všude jinde zosnovala si obraznosť dohady všelijaké, buď na základě snad spolehlivém,[1]) buď na základě kolísavém.[2]) Konec konců přese všechny sobě odporující dohady trvá původ letnic zahalen nevyzpytnou rouškou tajemného dávnověku. Nutká ovšem slovanské jméno »svátky r u s a d e l n é« ku pátrání, odkud jméno toto. Vedle toho vybízí k dohadům se všemi jinými doklady staroruskými vážné svědectví letopisce Nestora, jenž připomíná mezi starodávnými hrami také r u s a l j e . . .[3]) Rozhodnouti, kdo má pravdu a čí dohad zvítězil nad ostatními, neumíme a není to účelem naším. Chceme se

[1]) S osvědčenou důkladností řeší původ r u s a l n ý c h svátků (letnic) Afanasjev, Poet. vozrěn., III. 141—144, přiváděje s nimi ve styk báječné bytosti, r u s a l k y. Šafařík, Starož. slov. I. 72. přirovnávaje slovenský název svátků svatodušních »Ť u ř i c e« ke jménu L e t n i c e , soudí, že byly zasvěceny Tuřice Radegostovi, Letnice Svatovidovi; později že splynuly v jedny hody L e t n i c e. Tuřice byl prý ovšem původně svátek boha Tura, totožného se skandinavským Tyr = Mars. — Proti tomu polemisuje Hanuš (Baj. kal. 161, 162, Wissensch. d. slav. Mythus, 194—200) známým svým způsobem. Viz též Krek, Einleit. in die slav. Literaturgesch., 415.

[2]) Mnohé svědlá glossa v Mater Verborum »Diana, Latonae et Jovis filia — deuana L e t n i c i n a y perunowa dci«. Ant. Jungmann (Krok. II. 350) dovozuje, že Perun značí vzduch, bohyně Letnice vlažné léto, a vykládá glossu »Děvana, Letničina i Perunova dci«, že »vzduch s vlažným létem plodí zelenosť háju a lesu«. Hanuš stavěl na glosse této smělé dohady mythologické. Viz Děva, zlatovlasá bohyně poh. Slov., 1869, str. 8. 9. Nástin báječných bytostí Báby a Děda, 1864, 41 a j.) Výklady tíkové a podobné šířily se z literatury české do jiných. Srv. Afanasjev, l. c., I. 731. Jsou však neplatné, ježto dokázal, jak známo, p. Ad. Patera v ČČMus. 1877, 493, že tato glossa s jinými připsána v době novější.

[3]) Cituje Afanasjev, III. 141.

jen podívati na letnice starých Čechů, jak je slavili, jaké mívali zvyky domácí a zvyky z ciziny pochodící.

Nejstarší zprávu o slavení letnic staročeských zapsal Kosmas. Kníže Břetislav vyhnal prý l. 1092 ze země české všecky čaroděj-níky, hadače a věštce pohanské. Vykořenil »též také obyčeje pověrečné, které vesničané, posud polou pohané, o l e t n i c í c h v outerý nebo ve středu zachovávali, přinášejíce dárky k studánkám, oběti zabíjeli a zlým duchům obětovali.« [4]) Výslovné pojmenování času, kdy se zbytky obřadů pohanských děly, totiž »o l e t n i c í c h«, nasvědčuje tomu, že připojili staří obyčeje pohanské k svátkům křesťanským, letnicím, a kdy tyto každoročně od církve byly slaveny, obírali se Čechové po zděděném, zakořeněném zvyku v týž čas připadajícími bájeslovnými obřady starodávnými. Po slovech Kosmových poznáváme, že Břetislav zakazoval oběti u pramenů, u studánek. Doklad náš neušel bedlivé pozornosti anglického učence Tylora. Ve stati, kde pojednává o ctění pramenův a vodních bytostí, známém po celém světě, poukazuje na to, že křesťanská vrchnost vyhlazovala ten obyčej, jako na př. Břetislav v Čechách. Tylor dokázal, že ctění pramenů (nebo jeho zbytky) bylo známo všude — a proto nebude s podivením, že Poenitentiale Ecgbertovo také zakazuje oběti při vodách a pod. — v krajích anglických, od Čech dosti daleko vzdálených... Má tedy zpráva Kosmova cenu vzácnou. Podobá se totiž, že je pravdivá, shodujíc se se všeobecnou tradicí.[5])

Od stol. XI. až po Chelčického nedočtli jsme se zpráv o letnicích staročeských. Doklad Chelčického obsahuje nepatrné narážky, jakéž vyklouzly rozhorlenému mravokárci při výkladu evangelia na »letničné« svátky. Touží na své vrstevníky, že se pyšně vystroji na letnice, mívají hodokvasy a pak vesele zpívají, tancují při hudbě píšťal a houslí.[6])

---

[4]) Fontes rer. boh. II. 136, 137. Český překlad od V. V. Tomka. Latinský originální: Item et superstitiosas institutiones, quas villani, adhuc semipagani, in p e n t e c o s t e n t e r t i a s i v e q u a r t a f e r i a observabant, offerentes libamina super fontes, mactabant victimas et daemonibus immolabant, ... exterminavit.

[5]) l. c. II. 214, 215. Tylor dovozuje dále, že starý zvyk nevymizel, nýbrž pod rouškou náboženství křesťanského trvá ctění vod posud v rozmanitých obyčejích. Opět uvádí doklady z Čech; připomíná také obyčej štědrovečerní, házeti do studní ořech, jablko, kousek vánočky, špetky jídel a pod.

[6]) Postilla, list 145: Jiný lid v rúcha pyšná, drahá a okrášlená jse připraví, jedni druhým k libosti, aby jse ukázali na zchlúbu, hody v domích aby nastrojili skvostně a nákladně, aby břicha naplnili, pití vonných aby jse naléli a potom k zvuku p í š ť a l a h ú s l í aby jse radovali, s k á č í c e v t a n c í c h a v jiných opilostech rozpuštění jsúce jako pohané. I t o j e s t s v á t e k D u c h a s v a t é h o!... A to by mohlo po-

V týž asi rozum rýmuje více než po dvou stech letech Pranostika [7]):

Když pak přijdou letnice,
tehdáž nechoď k nám do světnice;
neb ten čas okolo sv. Víta
každý užívá veselého líta.
Tuť tance a hody mívají
a pacholci s dívkami se zabejvají,
v ty doby náboženství z zadu má,
mnohým bývá milejší frej nebo hra.«

Také toto rýmování obsahuje málo rázovitých zpráv o slavení letnic. Zdá se však, že narážka Chelčického na ty, kdož tance vodí, není bezúčelná a že zvláštní tance o letnicích bývaly nezbytnou částí obyčejů prostonárodních. Zacházíme pro doklad toho na Slovensko, kdež církevní statut l. 1595 kromě jiného obrací se proti obyčejům o letnicích. »Na rusadlnie sviatky podle starého obyčeje králov stavěti, tance vyvázeti ... zakázáno bude.« [8])

Doklad tento potvrzuje slova, o něco výše povědĕná, že tance bývaly podstatou obřadů na letnice a zároveň zachována v něm zpráva o »starém« obyčeji »stavěti krále« o letnicích. Snad je to týž anebo podobný obyčej, jenž byl znám ještě na začátku tohoto století a jejž popsal se známou důkladností neunavný Krolmus.[9]) Chodili totiž o svatodušních hodech hoši a děvčata, zvolivše si krále a královnu, zpívajíce, se zvláštními obřady po vsi. Odtud bylo také odvozováno staročeské úsloví »králku vyvésti, složiti, sraziti«, že má původ svůj v tomto chození s králem a králkou; ale pokusili jsme se ukázati ve spisku o šachu,[10]) že toto rčení je příbuzno s králkou na šachovnici.

* * *

Kromě radovánek a starodávných obřadů hleděli si Čechové o letnicích také svého hospodářství. Vycházeli o svatodušních svát-

dobné býti, kdyby jse měl ženiti sv. Duch a tance vodiți (s) svú ženú, tak by přijal ta svěcení veselá.« Slaví letnice v hodováních a u vínopitích, v hlasích líbých písní, píšťal, huslí, plesání, v tancích a v milostech stydkých.«

[7]) Sedlská Pranostika, 1710.

[8]) Lumír, 1855, 526. Srv. Afanasjev, l. c., III. 143.

[9]) Staročeské pověsti ..., III. 92—122 a j. v. Místy chodívají s »králem« snad posud. Viz T. Novák v »Nár. poh.«, vyd. Slavií, 1874, l. 3., str. 77—79; F. Mikulec, Vesna, 1888, 340.

[10]) Dějiny hry šachové v Čechách, 1888, str. 23.

cích na pole, a prohlíželi po starobylém a všude rozšířeném zvyku [11] hranice svých lánův a mezníky, nejsou li přeneseny.

Bývalo zvykem při kladení mezníků, že chlapci na nově zasazeném kameni dostali po pardusu, obyčejně lopatkou, aby si to pamatovali a v čas potřeby dosvědčili, kde byl mezník zakopán. Zvyk ten znali také staří Čechové.[12] Výprask pro pamětnou byl obnovován obyčejně z jara dle svědectví Menšíka, spisovatele knihy »O mezech« (1600). [13] Ze zkušenosti asi píše, že »pro paměť budoucí a dokonalejší lidem mladým na těch mezních lopatky nebo i pardusy dávají,[14] s dostatečným podle toho jim o tom mezníku zprávy oznámením, a to obyčejně a nejlépe se děje a trefuje času jarního, když sněhové sešli . . .«

Menšík chválí, že někteří každoročně vycházejí do polí podívat se na meze a mezníky. »U některých jest ten dobrý a chvalitebný způsob a ten obyčej se zachovává, že každého roku nebo sami osobně vyjíždějí a vychazejí, a někteří lidi své staré a podle nich i mladé na meze a mezníky vysýlají a tu kdež mezníci jich se dáleji do gruntův sousedských vztahují, sobě meze a ty mezníky spravedlivě vykazují a zprávy činí.«

Obchůzky takové z nichž se vyvinula časem církevní processí do polí, podnes známá (srv. Pfannenschmid, l. c., 45, 46, 54, 84, 85) děly se obyčejně o letnicích. [15] Potvrzuje to Auban-Miro-

[11] Staří Řekové nazývali obchůzky podobné: *περιελθεῖν τὴν χώραν, περιορία.* Více o tom Grimm, Deutsche Grenzalterthümer, Kleine Schriften, II. 61 ad.; Hermann-Stark, Lehrb. d. gottesdienstlichen Alterthümer d. Griechen, 1858, 310, pozn. 9. Analogii k tomu jsou římská »Ambarvalia«. Obsírné zprávy o obchuzce po mezích s četnými doklady podal Pfannenschmid, Germ. Erntefeste, 41—46; 343—348.

[12] J. Černý v Kroměřížských Nov., 1887, č. 16. Kněz Mik. Felic. Planicius popisuje kladení hraničníka l. 1690: Byl hraničník (kamenný mezník) podsypán okovinami a pak zasazen; po zakopání jeho vydrželi tři chlapci z Krčmář na kameni tom každý po třech kopách na zadek od urozeného pána Aug. Hilberta, staršího hlavního města Olomouce, na památku a jeden každý jest obdarován krejcarem. Ze strany Grygovských obdržel jen jeden soused, šenkýř, taktéž tři kopy úderu na zadek na památku na tom samém kameni holým kordem myslivecký od panského myslivce. Neměl Grygov schopné mládeže k památnému aktu tomu a musel to vydržeti soused nejmladší, jímž byl onen šenkýř. To vše se na památku dobrého sousedství dělo.

[13] List 8b, 9a.

[14] O témž zvyku v Anglii jedná Brand, Observations on Popular Antiquities, edit. Ellis, I., 123, 124. Kdesi v účtech z r. 1679 zapsáno prý, kolik šilinku dáno bylo hochum, kterým se dostalo na hranici výprasku na pamětnou. Pfannenschmid, l. c., 348.

[15] Doklady toho, že v času letnic bývaly obchuzky po hranicích, uvedeny jsou od Pfannenschmida, l. c. Zajímavé jest zvláště toto svědectví: R. 939 založila nábožná paní Maresuitis na počest panny Marie klášter Schildesche v diecési Paderbornské. V základní listině vedle jiného dí: Statuimus, ut annuatim secunda feria Pente-

tický[16]) »Při času slavnosti sv. Ducha téměř všudy se to děje: sjedou se ti, kteří koně mají, anebo kteří sobě vypujčiti mohou, a s tělem Páně, kteréžto jeden kněz, také na koni sedíc, v měšci na hrdle zavěšené nosí, všecky meze svejch polí objíždějí, zpívajíce a prosíce, aby pán Bůh osení ode všech nepohod povětrných a od zkáz krupobití zachovati ráčil.«

Popsaný zvyk stává se později pravidlem a vrchnosť nařizuje svým poddaným, aby »na meze každého roku obecně v svátky velikonoční a svatodušní po službách Božích staří s mladými vycházeli a jak daleko a s kým grunty meze stýkají, mladším ukazovali, tak aby posloupně po smrti starých pamětníci povědomi toho zůstávati mohli.«[17])

* * *

Oblíbenou staročeskou zábavou o letnicích byla střelba ku ptáku.[18]) Zprávy o zvyku tomto sahají do dob dávných. V Nizozemsku, zvláště v městě Antorfě, střílely spolky střelecké ku ptaku při veřejné slavnosti o letnicích už ve stol. XII. Léta 1272 v jižní Francii v městě Aixu byl prý uvázán veliký pták na poli za městem na tyč a mládež střílela na něho lukem. Kdo ptáka zastřelil, stal se pro budoucí rok králem lučišťníků.[19]) Obyčej ten dostal se od sousedů do Německa, kde l. 1352 velmistr řádu německých rytířů Winrich z Kniprode rozšířil jej po všech městech.

Prostřednictvím Němců přijata byla střelba ku ptáku do Čech. Kdy se to stalo, najisto povědĕti nesnadno. Že to bylo brzy po rozšíření střelby takové v Němcích, nasvědčuje kronikář slezský Efraim Naso. Zavedl prý svídnický kníže Boleslav Válečný, vnuk

---

costes spiritu sancto cooperante, eundem Patronum in Parochiis vestris, longo ambitu circumferentes, et domos vestros lustrantes, et pro gentilicio Ambarvali in lacrymis et varia devotione vos ipsos mactetis et ad refectionem pauperum eleemosynam comportetis... Confido autem de patroni huius misericordia, quod sic ab eo gyratae terrae semina uberius provenient et variae aëris inclementiae cessent. Dle H. A. Meinlers, Tractatus de statu religionis sub Carolo Magno et Ludovico Pio, 1711, str. 212. Pfannenschmid, l. c., 368, p. 27.

[16]) Obyčeje, list Aa4a.

[17]) Mandát hraběnky Berkové poddaným panství Richemburského, Rosického a Slatinanského (1620—1626) v ČČMus. 1843, 172—173. Srv. Sedláček, Hrady a zámky, I. 93.

[18]) Užijeme náčrtku od osvědčeného pracovníka v oboru kulturní historie české Jos. Svátka, »Staročeské ‚střílení ku ptáku‘ v Hlasu Národa (Ned. Listy) ze dne 13. června 1886, odkazujíce tu na zajímavé podrobnosti jeho, jichž pro zevrubnosť jejich zde nemůžeme vypsati.

[19]) P. Sobotka ve Světozoru, 1883, 92.

českého krále Přemysla Otakara I., ve Svídnici l. 1286 první veřejnou »střelbu ku ptáku« (Svátek, l. c.) Vidíme tedy obyčej jmenovaný na konci XIII. stol. v nejbližším sousedstvu, odkudž daleko již do Čech nebylo.[20])

Čechům se patrně líbila střelba ku ptáku. Stavěli si také o letnicích bidlo, upevnili naň ptáka (místo živého býval později toliko dřevěný) a stříleli naň o závod. Později skupili se střelci v cechy, volili si po cizím zvyku krále, který totiž ptáka sestřelil, a pořádali pravidelně o letnicích veřejné slavnosti, při nichž nosíval král jakožto odznak svého vítězství stříbrného ptáka na prsou, zavěšeného na řetězu.

Jaké vážnosti se těšil cech střelecký již ve stol. XV., svědčí list krále Vladislava (ze dne 2. května 1479) uředníkům královské mince v Kutné Hoře. Káže vydati střelcům ku ptáku hřivnu stříbra, aby si z ní udělali výše zmíněného ptáka stříbrného.[21])

J. Svátek (l. c) líčí historii spolků střeleckých v Praze, v Benešově nad Ploučnicí, v Chomútově, v Plzni a také v Králové Hradci. Ve Slaném připomíná se střelecká společnosť ku ptáku r. 1566.[22]) Na poznanou spolků střeleckých ve stol. XVI. zastavíme se v Králové Hradci. Zprávy o »konventu střelců ptačích« jsou dosti obšírné. Léta 1580 dne 23. června vstoupili páni střelci před radu městskou, žádajíce, »aby jim podle dobrého řádu a starobylé zvyklosti kratochvíle rytířská, střílení ptáka, dopřína byla, připovídajíce v tom podle náležitosti se zachovati.« Žádosti jejich vyhověno, »toliko aby mezi sebe každého nepřipouštěli a vážnost náležitou zachovali.«

O pět let později (1590) mají střelci se starým »ptačím králem« svádu. Dne 1. července téhož roku »Václav Kocián, král ptačí, s maršálky[23]) svými opět vznesli: kterak by těch věcí

[20]) O střelbě o letnicích v Německu F. Nork, Festkalender, 1847, str. 320 ad.

[21]) Arch. Český, VI. 95. Slovutní věrní milí! Vědětiť vám dáváme, že sme dali z mince naší hřivnu stříbra těm všem střelcóm, kteříž k ptáku vedle obyčeje časem svým stříleji, aby sobě z toho střiebra ptáka udělali. Protož přikazujemť vám s pilností, kohožť tíž střelci k vám s listem naším dodatelem pošlí, abyšte již tu hřivnu střiebra jemu z mince našie bez výmluv vydali. Vuoli naši i rozkázánie vědúce, mějtež se v tom tak, jakžť vám píšem, jinak toho nečiniece. Srv. Pam. Archeol. XI., str. 283. Klenoty někdejšího havířského pořádku v Hoře Kutné.

[22]) Lacina, Paměti k. m. Slaného, str. 302. Srv. Solnař. Děj. Hradce Král., 1870, 107.

[23]) Snad značilo »maršálek« střelcům staročeským to, co staropolským. Ten, kdo před králem strzelał ostatni, to jest przed tym, który do reszty ubił kurka mianowany marszałkiem dworu. . Gołęb., Gry. 114.

k společnosti střelcovské náležitých, totiž peněz s truhličkou a řádu psaného, od Arona Maliny, na onen čas krále ptačího, dostati nemohli . . .«

Ve stol. XVI. stává se střelba ku ptáku o letnicích všude rozšířeným národním obyčejem. Mravokárce vždy kárá a tepá ty vady a nešvary, jež mezi lidem vidí a tím nepřímo svědčí, jaký zvyk a mrav za něho byl. Tak touží na konci XVI. stol. kněz Štelcar Želetavský na »střílející pohanským způsobem k ptáku« a výstražně dovozuje, že »na ptáky střelecké« rád bije hrom.[24]

»Léta 1559 za paměti naší u města Brodu Českého v pondělí svatodušní když střelci tím spuosobem k dřevěnné holubici aneb k ptáku stříleti se strojili, udeřil na něj hrom a na tré pacholat, kteříž pod ním seděli, z nichž jedno zabil a tak je opálil, že všecko černé bylo. A chtějí tomu, že téhož leta u Prahy za Koňskou Branou hrom také tu šibenici ptákovu rozrazil. Item leta pominulého 1587 v pátek před sv. Jakubem u města Kouřima udeřil hrom k ptáku a z té šibenice, na níž bývá, bidlo srazil.«

Štelcar pustil se v hovořivosti své do výkladu, »střílení ptáka odkud se počalo.« Věrní křesťané prý léta Páně 33. za císaře Tiberia 15. měsíce máje nařídili a ustanovili na věčné časy svátek sv. Ducha. Slavně jej »drželi«, uvažujíce, »kterak na Krista Pána při křtu jeho přišel jako holubice...« Pohané zvěděvše o tom, smíšky si tropili z toho, rouhali se. »Na vzdory křesťanům vystřelili dřevěnou holubici s tyčí, pravíce:» Hle Bůh křesťanský!« — — a potom k ní z kuší šípy stříleli.« Udál se však veliký zázrak. »V tom trefiv ji jeden, krev se z ní vylila, a kterékoliv z těch pohanuov vostříkla, ti zemřeli; jiné hrom pobil a v kusy rozrazil i s tou holubicí.«

Štelcar vysvětluje tedy »střelecké ptáky« cestou dosti přirozenou. O letnicích, kdy slaví se památka sv. Ducha, jenž v podobě holubice jest všeobecně znám v církvi křesťanské, stříleli do dřevěné holubice — »k ptáku«. Nevěděl ovšem Štelcar, že v jiných zemích nestřílejí pouze k holubici, nýbrž že to bývал někdy orel, jestřáb, papoušek (ve Škotsku, Francii) a v Polsku kohout,[25] jehož kdo sestřelil, nazván byl »król ptaszy« nebo král kohoutí (»król kurkowy«) a se slávou veden do města.

[24] Kniha Duchovní, vyd. 1588, l. x5.

[25] Sobotka ve Světozoru, l. c.

Narážky staročeské na střelbu ku ptáku jsou přece jen málomluvné a úsečné, kromě jména a sem tam nepatrné drobnosti popisu nějakého neudávajíce. Zvyk český shodoval se jistě se zvyky národů sousedních, ježto se od nich do Čech dostal. Možná tedy usuzovati, že střílели Čechové o letnicích ku ptáku s podobnými slavnostmi, jaké se v sousedstvu děly, a jaké jsme tu položili v popisu střelby staropolské v poznámce 26.

Přežitek slavnostní střelby starodávnými kušemi ku ptáku na bidle, sbitému ze silných prken, zachováván jest v čas letnic v poněmčilých krajinách severočeských.[27])

Památkou, že střelby ku ptáku bývaly slaveny po celých Čechách, jsou jména místní blíže některých měst: Dle Krolmusa nazývá se předměstí Mladoboleslavské »na Ptáku«; dle svědectví Knappova [28]) návrší blíže Jaroměře, jež slove nyní »na ptácích«, ještě v minulém století bývá nazýváno »Pták«. Jména tato a podobná jsou známa také u měst jiných. Místa jsou tak nazvána odtud, že na nich ku ptáku bývalo stříleno. Nasvědčuje tomu zákaz Polixeny z Lobkovic (l. 1606) [29]), že »v žádném jiném místě, kdyby nějaká střelba býti jměla, ručnice své prubovati žádný, ani jinak z ní stříleti nemá, kromě u ptáčnice, kteréžto místo od starodávna k tomu jest nařízeno a vyměřeno.« Ptáčnice je tu patrně míněno místo, kde se ku ptáku střílelo a jméno toto je příbuzno s výše uvedenými »na Ptáku«, »Pták« a pod.

Spolky střelecké vyměnily nepraktické kuše za zbraň střelnou,

[26]) Obšírně o tom Gołębiowski, Gry i zabawy, str. 101—110. Celem tarczy był kurek, czyli kogutek drewniany, kto go do reszty ustrzelił, na cały rok mianowany królem kurkowym, nagrodzony darami, wolny od ceł na sprowadzanie wina i jakich bądź towarów, używał swego przywileju ... Po mši sv. a vzývání Ducha sv. (Veni Creator) vyšel slavnostní průvod s hudbou za střelby děl a hmožděřu ku ptáku. Střelci šli kolem krále, jenž naposledy nesl dnes odznak své důstojnosti, maje na prsou na stříbrným wielkim łańcuchu kurka w złotéj koronie, którego miał dnia tego zdać swojemu następcy ... Kdo šťastně kohouta dobil, stal se novým králem. Król dawny zdał następcy swojemu znak piastowanéj godności, t. j. zawdział mu na szyję łańcuch z kurkiem, wypił za jego zdrawie puhar starego miodu a dawny marszałek nowemu wręczył buławę. Okrzyki: Niech żyje król! rozlegały się do koła, i znowu cała parada ruszyła porządkiem w miasto, prowadząc N. Pana do domu, gdzie przyjmował magistrat i zgromadzenie strzeleckie hojną zwykle biesiadą. Kurek stříbrný zostawał u króla rok cały ... Ostatnim królem kurkowym był Stanisław Piątkowski ... Ztąd powstało przysłowie u ludu: Stanisław Poniatowski ostatni król polski, Stanisław Piątkowski ostatni król kurkowy!«

[27]) Viz Krolmus, Staroč. pov., I. 242—245. Srv. l. c. III. 79. Reinsberg-Düringsfeld, Festkalender, 271—273.

[28]) Paměti Jaroměře, 1887, str. 86.

[29]) Světozor, 1883, 92.

ale čas, kdy slavnostní střelbu do terče pořádali a posud pořádají, zůstal týž — totiž svatodušní svátky. Potvrzuje to kněz Damascen,[30] volaje na zač. XVIII. stol. z kazatelny o letnicích: »Nacházejí se až do dnes také v království slavném českém výborní střelci, kteří často, zvlášť tyto Boží svátky v střelbě cvičiti se obyčej mají; kdo z nich předek má, toho obzvláštním nadáním zvelebují.«

* * *

Na konec jest nám se zmíniti o zvláštním úsloví staročeském, jež má v letnicích svůj původ. O tom, co se nikdy nestane, hovořili staří, že se stane »na malé letničky«[31] nebo »na psí letnice«.[32] Ve sbírce přísloví (po roce 1569) vykládá se o tom[33]: »Dabo ad calendas graecas«, totiž nikdy. My to přísloví latinské svým českým můžeme takto exponere: ‚Dám', až pes na lišku poleze, neb ‚na psí letnice' a sedláci říkají: ‚Až se v krbě zhvězdí!' — «[34]

---

[30] Chléb. II. (vyd. 1728), str. 568.

[31] Velesl. Silva Quadril. 497. Pod. Rosa. Srv. Jgm. s. v.

[32] Ale nedovedeš toho na psí letnice. Sylv. Uberinus, Odpověď na 6 důvodův doktora Václ. Šturema, 1587. list B3.

[33] Hanuš, Liter. příslovn., 1833, str. 27. Srv. Blahoslav, Grammat., 293. — Jiné pořekadlo u Bílovského, Coel. viv., 1724, 604: »... Do sv. Ducha nesvláčej kožnicha a po sv. Duchu choď ještě v kožnichu (prý přísloví polské).

[34] Osadníci dávali svému knězi každoročně vedle jiných dávek letníky«, (dle výkladu Menčíkova, Záp. Rosy, 16) o letnicích dělaný sýr. Později místo něho platili přiměřený poplatek, také letník nazývaný. Zmiňujeme se tu o letníku proto, že dosti často bývá uváděn v seznamech poplatku kněžských a že tedy dávka tato jaksi příslušela k letnicím staročeským. Kněz Rosa (l. c. zapsal si ke konci XVI. stol. dle rukop. dv. knih. vid., že mu zůstal dlužen pan Burian Votický za letníky dvě kopy míš. Děkanu Pardubickému dávali l. 1040 ze vsi Třebosic za letníky z jedné krávy po 3 kr. a kdo nemá z čeho, tomu odpustí. Z fary Mikulovské dávali mu za letníky také po 3 kr. Téhož času v Přeloučí »za letníky, kteří krav nemají, každý soused po 4 kr. 4 den. a kteří krávy mají, po 1 sýrci a hrnci másla dávají.« V Bohdaneči dával, kdo neměl krávy, po 3 a 6 kr. Ve vsi Komárově platili za letníky z krávy po 7 kr. atd. Ve vsi Slepotících byly letníky tak vyměřeny, aby rolník dal po jednom sýru a jednom žejdlíku másla a zahradník po půl žejdlíku, též zahradníci i sedláci po jedné slepici a pod. Více o tom ve Sborníku Historickém, 1883, str. 275 ad. v článku Fr. Dvorského. Srv. Melichar, Monografie m. Unhoště 1888, str. 93.

O Božím Těle.

Svátek Božího Těla vznikl teprve v století XIII.[1] Záhy rozšířil se po světě křesťanském a slaven se všelikou nádherou .... Ačkoliv nám nejde o líčení přesně církevních slavností u starých Čechů, zastavujeme se u Božího Těla proto, že k slavnosti církevní přidružil se v Čechách, jako všude jinde[2], živel poněkud světský, nádhera světská, a přimknuly se k ní odjinud známé, rozmanité obyčeje lidové.

Průvod o Božím Těle býval slavnostně vypraven. Zvláště Jesuité vymýšleli prostředky, aby skvostnou výzdobou oltářů vábili nábožný lid. L. 1559 ve své kolleji v Praze sestavili na oltáři skupinu jinochů. »Na způsob anjelů přioděni a věnci ozdobeni stáli nad krásnou archou semotam jak sochy v kostelích, způsobení k tomu vzornou svou mravností a spanilostí, tak že mnozí se rozpakovali, jsou-li to sochy, či lidé, až pak všichni hnutím poklonivše se, mistrnými a učenými verši Bohu skrytému se klaněli.«[3]

Průvodu účastnili se[4] »všelijací řádové, stavové, cechové s ruchem a s radostí, s obrazy svatých, s žáčky v bílých komžičkách

[1] Více o tom Kulda, Církevní rok, 1880, IV. 3. 4.

[2] Viz Mannhardt, Baumkultus, 371, 381, 551.

[3] V. V. Tomek, Výpisky z pamětí kolleje Jesuitské u sv. Klimenta v Praze, ČČMus. 1844, str. 207. Srv. Dvorský, Pam. o škol. č., 469, jak r. 1600 Zdeněk z Lobkovic, nejvyšší kancléř, nařizuje rektorovi a mistrum akademie pražské, aby vedle mandátu císařského zúčastnili se s bakaláři a studenty processí Božího Těla.

[4] Jiří Šerer, Kázání o sl. svátku Těla Božího a processí, české vyd. r. 1504 17.

a s pěknými dětátky, kteříž se andělíčkové jmenují, s cimbálky a zvonečky a kněžstvo s svými vornáty a kostelní ozdobou . . «

Tak ubírá se processí od oltáře k oltáři »s vznášejícími se korouhvemi, cechy všech řemesel [5]), s pěknými věnci a kytkami, zelenými máji, s nastíráním trávy a růží, s vonnými bylinami a kvítím [6]), s šmyčci a bubny, s troubením a pískáním, s zpíváním [7]) a zvoněním, s radostné střelby pouštěním. s zvukem a plesáním všeho lidu, s okrasou a ozdobou kněžstva a k tomu podobnými ceremoniemi.« (l. c., 7, 8.)

Že chodivali o Božím Těle páni i prostí s věnci, svědčí také zápisy v účtech archivu Jindřichohradeckého. L. 1630 dáno prý »za věnce při procesích od Božího Těla až do ochtabu 2 kopy 35 gr.« a »kantorovi beneficium od oltáře Božího Těla 5 kop 50 grošů.« L. 1638 dáno »za věnce k procesí Božího Těla až do ochtabu na monstranci a na nebesa a pro JMsti. p. hrabata a služebníky 3 fl.« [8])

* * *

[5]) Tak předpisovaly církevní řády: Když jest slavnost Nejsvětějšího Těla Božího, tu aby jeden každý, jak od staršího až do mladšího, i s tovaryši svými ku korúvi cechovní najíti se dali pod pokutou nevyhnutelnou 1 funtu vosku..... Čas. Mat. Mor. 1873. 93—94 a jinde často.

[6]) Srv. Archeol. Pam. VI. 298—299: O processích nařídil p. Jachym, aby konšelé »ku příkladu dobrému a jako za zrcadlo lidu obecnému při nich přítomní byli, zvláště v den Božího Těla, kdež hořící svíce v rukou nésti měli; aby výtržností a nepořádku při processí nebylo, byla starost rychtářova. Ti pak, mimo jichž domy processí s velebnou svátostí šlo, měli před domy máje vystavovati, trávy stláti, svíce rozsvěcovati a domy ozdobovati dle možnosti.

[7]) V řádech literátských obyčejně se nařizuje mezi jiným, aby bratří literáti účastnili se slavnosti Božího Těla, nábožně zpívajíce, na př.: »Obzvláště pak onu slavnou a starobylou ceremonii, když s nejsvětějším Tělem Božím vedle církevních nařízení chodí jak nejvýš moci budou, s pobožností vykonávati budou, dvě rytířské voskové svíce objednají, obojího pohlaví při též processí po tři dni, totiž na den Božího Těla, v neděli ochtabu svátku s rozžitými svícemi s uctivostí přijdou. Řád lit. Hulínských v Čas. Mat. Mor., 1874, 126, 127. — Staročeský překlad hymnu sv. Tomáše Aquinského »Laudi Sion Salvatorem . . .« o Božím Těle viz Šerera, l. c., str. 11.

[8]) Staročeské průvody veřejné, ať již z příčin náboženských, nebo světských na oslavu něčí, na uvítanou a pod.) vynikaly vždy skvělou úpravou a zachovány četné i básnické jejich popisy. Nechtíce vybočiti z látky, vyměřené této knize, položíme tu jen jeden doklad, jak ke slavnostem podobným připojovaly se třeba nucené a strojené zábavy prostonárodní. R. 1750 dne 17. nebo 18. srpna chystala se přijeti do Čech císařovna Marie Terezie. Vydáno tudíž provolání od vlády dne 27. července: »Měst. magistráty mají skrze syndiky, u radního domu stojíce, JMC. ostrovtipnou řečí vítati a primasové klíče a početí odvésti, v branách měst mají všude triumpf-forty stavěti, je malovati dáti, symbolickými figurami ozdobiti, na branách troubiti a bubnovati, s muzikou a korouhvemi cechové v ulicích, kudy pojedou, státi, děvčata a panny z košíčku neb z šátku kvítí házeti, měšťanstvo do zbraně dobře ošacené se dostaviti, střelbou vítati, na ulicích má víno a pivo téci, slovem z toho příjezdu mají se všichni radovati a vykřikovati Vivat Maria Teresia. Ve vesnici lid selský v svátečním šatě dobře vystrojený

Jako pálívají ratolesti, svěcené na květnou neděli, v čas bouřky, podobně věří lid podnes, že pálení věnců, svěcených o Božím Těle, chrání dům i lidi před hromobitím. Ratolesti ony zastrkává hospodář na velký pátek do obilí, aby vyrostlo také tak vysoko, jak veliká je ratolest; podobně tomu s ratolestmi, jež si lid český a polský utrhuje o Božím Těle s březových máju a zastrkává do lnu, aby také tak vyrostl.

Dokladů této dnešní víry lidové — vypisujeme ji z vlastní zkušenosti — v pramenech starších jsme se nedobrali. Starý doklad víry jiné, kterýž tu položíme, je poněkud nejistý. Možná totiž, že kouzla o Božím Těle děla se tu právě téhož času pouze náhodou, nikoli dle prostonárodního obyčeje.[9])

L. 1595 byla obviněna Barbora Drslická z čarodějnictví. Václav Řehoř svědčil: »V e s t ř e d u p ř e d B o ž í m T ě l e m viděl jsem, že jest brala Barbora Drslická vodu, nejprve před Bedničkové v studnici a domů ji nesla. Potom brala před Karpiškové v studnici druhé, také ji domu nesla. Potom poslala děvčátko své na potok k mostu, také vody nabrala a domů nesla a od pana Vilíma Januara přinesla octa. Co s tím dělala, nevím. Dále jsem viděl, když se jí potom kráva omladila, že házela uhlí řežavé do nápoje a nesla do chléva a potom že myla krávu zelinami. Více nic nevím.«

Svědčil také Jan Hanzlů, rychtář Žadovský: »Přijdouc Václav

---

má se k cestě postaviti, děvčata vypentleny t a n e c ř e t ě z o v ý a ovčáci s holemi t a n e c o v č á c k ý provozovati, pacholata do povětří klobouky házeti, děvečky, pacholci s podávkami, lopatami, srpy a kosami u cesty státi a na ně cinkati, do věnců ženských se strojiti, kytky z kvítí a klasu držeti, pacholata na beraních a kozlích jezditi, na robotířské bubny bubnovati, sloužové na pastýřské trouby troubiti, na kolovrátky hráti, na dudy a na píšťaly pískati, svatební veselosti zpěvem provozovati a na ozdobném voze jeti, volum rohy pozlatiti a na ocasích pentle zavěsiti a je do plen přistrojiti, proporcemi točiti, b a c h u s y strojiti, jim břicha vycpati a podle nich menší bachuskové jíti neb na sudech seděti, dobytek na pastvy vyhnati a tak dále na nejvýš kratochvíle a radosti, též veselosti provozovati mají a »Vivat Maria Teresia« vzkřikovati. Farářové JMC. vítati a všady všemi zvony zvoniti dáti mají. Z archivu Kutnohorského Jos. Ledr, Děje panství a m. Nových Dvorů, 1884, 141, 142, pozn. 340.

[9]) Srv. Kolberg, Lud, X (1876), 69: »W dzień ten (Boże-Ciało) święci się na rynku przy ołtarzach: olszyna i lipina. Ludzie łamia po nabożeństwie gałązki tych drzew, porobia z nich maje i wetkaja takowe v zagony kapusty, aby się w niéj robactwo nie mnożyło«; l. c., XV. 1882), 130: »Aby len wyrósł i włókno miał miętkie, zatykają w roli gałązki z ołtarzy z processyi Bożego Ciała.« Tamtéž (l. c., 128, 129) popsán jiný obyčej polský o Božím Těle: »W Boże Ciało przepisane po polsku na kartkach początki 4 ewangielij, ustrojone w wianeczki z polowych kwiatków i wstążeczki, zawiesza się na czas oktawy Bożego-Ciała na monstrancyi a po skończonej oktawie, kartki te włożone we flaszecki, zakopuje się dla ochrony od gradu na 4 rogach wsi w kopcach granicznych.. Wianki zaś bierze się i zawiesza w domu, jako skuteczne przeciw ogniowi (pożarowi) i jako lekarstwo od bólu zębów. W czasie zaś grzmotu i nawałnicy obchodzą w koło budynki z temi wiankami; a czasem i od bólu gardła kadzą niemi chorego..«

Řehořu přede mě a úřad, žaloval na Barboru, že jest p ř e d B o ž í m T ě l e m ze dvou studní vody nabrala a octa od pana Vilima Januara tolikéž přinesla a do toho zelin nakladla a uhlí řežavé p ř e d v ý c h o d e m s l u n c e m n a č t v r t e k jest házela a to že do chléva nesla a tím sobě krávu spravovala. Jsouc táž Barbora obeslána před nás a bylo-li by tak, dotazována, k tomu ke všemu se přiznala a pravila, že to činí, když se kráva omladí pro zření.« [10])

[10]) Brandl v Čas. Mat. Mor. 1880, 38, 39.

Sv. Jan Křtitel.

V krajích československých, kde mládež smí si beze všech zákazů prováděti o sv. Janě Křtiteli svoje reje, udržuje se posud plno rozmanitých starodávných obřadů, jež se shodují s podobnými zvyky příbuzných národů slovanských. V tajemném šeru svatvečera před sv. Janem vzplanou na výšinách ohně svatojanské. Mládež ozdobí si hlavy věnci, opásají se černobýlem — a tichem nočním rozléhá se jásot, zpěv . . . Tancují kolem plápolající hranice, metají do výše nasmolená, žhavá pometla, přeskakují oheň, dívají se skrze věnce černobýlové do plamenův, aby jich nebolela po celý rok hlava, oči . . . Ráno pouští děvčata po vodě věnce, aby zvěděly, jakou budoucnosť jim svatojanské kouzlo přinese . . .[1])

Tak a podobně slaví Rusové »K u p a l o«[2]), takové a podobné zvyky mají Poláci při svatojanských »S o b ó t k á c h«,[3]) nazývaných také »B y l i c a« (po černobýlu), Jihoslované při slavnosti »K r è s«[4])

[1]) Sobotka, Rostlinstvo; 288, 289. Hanuš, Báj. kal., 175 ad. F. V. Vykoukal, »Lidové slavnosti o sv. Janě Křtiteli, Květy 1887, II. 105 ad.

[2]) Afanasjev, Poetičeskija vozrěn. Slavjan na prirodu, III. 715. Zbiór wiadomości . . ., 1881, 24—101.

[3]) Wójcicki, Zarysy domowe, II. 313. Gołębiowski, Gry i zabawy, str. 294 ad. Maciejowski, Polska I. c., III. 243 ad. Narbutt, Dzieje starozytne nar. litewskiego, 1835, I. 306. Kolberg, Lud, I. 107, 108, 119 ad. Dukladná studie u Szulce, Mythologia słowiańska, 1880, 125—150.

[4]) Viz o tom Krekův článek v časopise Kres I. 1881, str. 49—66. Srv. téhož Einleitung in die slav. Literaturgesch., 576. Zevrubný popis Kresnice u Hlice, Narodni slav. obyčaji, 1846, 154—171 (v mus. knih.)

— a tak Čechové dosud znají zbytky významných obřadů na večer před sv. Janem.

Vzájemná tato shoda zvyků slovanských a podobnosť jejich se zvyky ostatních národů evropských[5]) potvrzuje, že obřady svatojanské jsou prastaré, že jsou chatrné už jen zbytky kultu pohanského. Původ a význam jejich byl různě vysvětlován. Nejvíce podobá se pravdě domněnka tato: Památka narození sv. Jana Křtitele připadá prý na 24. června. Skoro v týž čas bývala slavena u pohanských národů slavnosť letního slunovratu. Křesťanství přejalo a po svém upravilo leckteré staropohanské obyčeje, jež pozměněny, s novým výkladem trvaly nadále v paměti lidové[6]). Podobně přejata slavnosť letního slunovratu a splynula se všemi zvyky svými s památkou narození sv. Jana.

Udržel-li se obyčej páliti ohně svatojanské až po naše časy, patrno z toho, že staří Čechové slavili tutéž památku, a jak ji slavili o tom našli jsme několik dosti podrobných zpráv.

Dle víry lidové o sv. Janě všechna všudy příroda bují, oplývá zázračným kouzlem, a květiny trhané u večer před sv. Janem mají moc čarovnou, léčivou. A tak zná již nejstarší rostlinářský slovník český »sv. Jana kořenie«[7]), jež mělo moc proti čarám[8]). Chlubivý »Mastičkář« staročeský vychvaluje panim, mast kupujícím:[9])

Letos den svatého Jana
činil sem tuto mast z myrry a z timiana;
přičinil sem k tomu rozličného kořenie,
v němž jest silné božie stvořenie.

Proti dně odporučuje staročeský herbář blín nebo jalovec, trhané večer před sv. Janem Křtitelem.[10]) Slované i Němci vypravují

[5]) O témž zvyku u národu jiných viz Grimm, Mythol., 514. Kuhn, Herabkunft des Feuers, 43 ad. O shodných obyčejích orientalských a starořímských s četnými doklady viz Mannhardt, Antike Wald- und Feldkulte, 302 ad. — Ze starších viz Adami a Lebenwaldt, Tractätel von des Teufels List, 1680, 18—19 v univ. knih. pr.; S. Maioli, Dier can., 1642, II. 409 (tamtéž): .... reliquiae veteris paganicae lustrationis et traductionis per ignem ...

[6]) Srv. Tylor, l. c., II. 209.

[7]) Č. Č. Mus. 1877, 392.

[8]) Třezalka (zvoneček červený — sv. Jana bylina) dle Mathiolova Bylináře má moc kouzelnou. Někteří při sobě nosí bylinu zvonečku červeného proti nočním obludám a kouřením jeho v domích zahánějí zlé duchy« (vyd. Velesl. 1506, list 325 b).

[9]) Listy filol., 1880, 102.

[10]) Vezmi blín s listem i s kmenem u vigilji svatého Jana Křtitele. Zřež a zstřihaj jej drobně a polož jej v děravý hrnec a zespod podeň podstav

si o kapradí,[11]) že kvete zázračně v noci před sv. Janem Křtitelem a že čarovný květ jen se zvláštními kouzly a zapuzením čertů, kteří chtí se také zmocniti drahocenného květu, možná setřásti na bílý šat. Podobně píše Hájek v Herbáři,[12]) vykládaje o květu a semeni kapradiny. »Zbírají prý (semeno) podložíce pod ně papír při konci měsíce června, neb toho času dozrává. Baby i šebryňkáři praví, že je musí tu noc před sv. Janem Křtitelem zbírati s jakýmisi slovy, jimiž praví se zlé duchy zaháněti, kteříž toho semena ostřihají a zbírati nedopouštějí; ale to jest poboňk a šejd.«[13])

Největší moc ze všech bylin má ode dávna o sv. Janě černobýl jak u slovanských, tak také u ostatních národů[14]). U Komenského slove »sv. Jana pás neb bylina«[15]), kteréžto jméno vysvětluje už před Komenským Veleslavín: Protože prý lidé pověrní »večer před sv. Janem tou bylinou se opasují, věnce z ní na hlavách nosí proti obludám, kouzlům, neštěstím a nemocem toho roku.«[16])

S černobýlem přibližili jsme se k staročeským ohňům svatojanským, při nichž měla bylina tato zvláštní čarovný úkol. Pálení ohňů svatojanských u starých Čechů potvrzuje kronikář Hájek, jehož zpráva[17]) je nejstarším dokladem.

---

celý hrnec a oblévaný. Vokopaj v zemi a obmaž blátem múdrosti (z hlíny, z ostřížku soukenných a bílku vaječných) učiněným, aby nikdež próducha oba neměla ta hrnce. A tak jich nechaj dlúho až do sv. Jana Evangelisty a ten den vykopaj a nalezneš olej v hrnci vzpod niem a ten olej hodí se pro dnu. A tiem obyčejem udělaj jalovcový a ktož má dnu ve chřbetě, ať se maže při ohni a vše dolúov táhna rukú a bude zdráv.« Rukop. univ. knih. pr., sign. 17 B 18, l. 118.

[11]) Sobotka, Rostl., 326 ad. Srv. Rostafiński, Ze świata przyrody, 1887, 1. 147—151, dle Wisły, 1888, 1, 89.

[12]) List 375 b, 376 a.

[13]) Srv. vyd. Veleslav., l. 445 a: »Někteří smejšlejí, že to rysavé chmejřičko moučnaté na listu semeno jest; mnoho šejdířství tím provozují . . . Taková zrnka sprchají okolo sv. Jana, t. j. uprostřed léta a zustává na listu vlnka. Jakéž tedy koli poboňky a šejdířství skrze ně se provozuje, tímto aneb jiným spusobem, to jest s hříchem.«

[14]) Hájek, Bylinář, 1561, l. 256: »Item černobýl na veřejích zavěšený aneb sic jinak užívaný čáry a konzla zahání.« Wierus, De praestigiis, IV. 442. »Apud nostros quoque proavos non sana parochorum doctrina inolevit longa annorum serie persuasio, artemisiam in feriis D. Joanni Babtistae sacris ante domos suspensam, item alios frutices et plantas atque etiam candelas facesque designatis quibusdam diebus celebrioribus aqua lustrali rigatas, vel nescio quomodo expiatas adversus fulmina, tonitrua . . . et adversus diaboli potestatem opera et quaecunque maleficia velut praerogativa quadam valere . . .

[15]) Jungm. Sl. s. v. Srv. Farrago, l. 42a.

[16]) Bylinář, 1596, 302a. Srv. Berwiński, Studia o literaturze ludowéj, 1854, 88.

[17]) Hájek poznamenává při r. 1385 o svárech studentu českých a německých »Když koli studenti měli jaký triumf, buďto že jsou o vigilii sv. Jana oheň

Zevrubnější popis zachován u Aubana-Mirotického[18]). Dovídáme se tu zajímavých podrobností o slavení obřadů svatojanských. »Na den sv. Jana Křtitele, té noci téměř po všech vsech a městech v Germanii obecný oheň dělají, ku kterémuž obojího pohlaví mládež i staří sejdouce se, se zpíváním tancují a při tom některé pověry zachovávají. Černobýlové a verbenové věnce na hlavách majíce a v rukou to kvítí, kterémuž od takového podobenství ostroha rytířská (militaria calcaria)[19]) říkají, nosíce, do toho ohně toliko skrze to kvítí (ne)hledí (nisi per eos (flores) aspiciant), a tomu věří, že to přes celý ten rok očí jejich od bolesti zachovává. Kdo odtud odejíti chce, ten i zeliny, jimiž, jakž jsem jmenoval, opásán byl, do toho ohně uvrhuje, řka: ‚Odejdi pryč a shoř s nimi všecko neštěstí mé.‘ (Abeat et comburatur cum his omne infortunium meum)«[20])

Aubanus popisuje oheň svatojanský, tvrdí, že v Germanii dějí se všechny vylíčené od něho obyčeje — a Mirotický by tedy překládal latinský text, o českém zvyku podobném ničeho nic nevěda. Tomu však není tak. Pálení ohňů bylo po celé Evropě známo a obřady u jednotlivých národů podobaly se navzájem. I kdyby toho důvodu nebylo, víme ze staročeských dokladů jiných, že pálili ohně způsobem, od Aubana vypsaným.

Známý poeta Tomáš Mitis vykládá svému mecenáši, Janu Hodějovskému z Hodějova, že svěcení svátku sv. Jana Křti-

pálili, žádný tu Čech nepřistupuj, ani když měli masopust, žádný se tu z Čechů nepřiměšuj. Dokladu tomu snad dlužno rozuměti jako slohové floskuli Hájkově, jež svědčí, že Hájek sám ohně svatojanské znal; měl-li doklady historicky věrné, že právě při pálení ohňů studenti obou národností se škorpili, toho ovšem nesnadno se dokladovati.

[18]) l. c., l. Aa 4., 1579. V závorkách připojen lat. original. — Srv. shodné líčení u Sobotky, l. c., 288.

[19]) Calcar equitis. Ostruha rytířská aneb svalník královský v Herbáři, vyd. Velesl. l. 338 b.

[20]) Srv. Thom. Naogeorgus, Regnum Papisticum, lib. 4. — In die magni Baptistae Christum fert, omnibus in vicis, qua vulgo accenditur ignis, inque foro atque viis, laetas et umque choreas solliciti ducunt iuvenes, cupideque puellae, verbenis cincti et Mausoli coniugis herba nonnullisque aliis, nigra et vacinia palmis gestantes, creduntque supersitionibus omnes non dolitarum oculos, qui per vacinia flammas inspiciat. Postquam saltarunt noctis ad umbram tandem transiliunt ignem certamine magno, iniiciuntque herbas prece, votisque, ut sua eisdem cuncta exurantur simul infortunia flammis, quae se illum credunt tutos e febribus annum.“ — F. Hospin., De orig. fest. Christian., 1. 113b, 114 a.

tele nemá se díti obyčejem pohanskými, pálením ohňu svatojanských.[21])

Opavský kazatel Zámrský horlí někdy před r. 1592 proti pověrčivým křesťanům, kteří světí pohanskými obřady svátek sv. Jana Křtitele. »Ne pověrečně, způsobem modlářským a právě pohanským v pálení ohňův, zelin, trav po zemi stlaní, věnců v černobýlových nošení ten svátek od nás křesťanů pamatován býti má.«[22])

S tímto svědectvím souhlasí výčitka Havla Žalanského (1567—1621), rodilého z Litoměřicka, kterýž hartusí nemálo na pověrčivé svěcení památky sv. Jana Křtitele — a v horlivosti bezděky rozhovořil se o večeru svatojanském.[23])

»Nedobře i ti den ten pamatují, kteří bláznivé ohně pálí a v tom nesmyslně a bezpotřebně pohanů následujíce ... Přes ty ohně skáčí, jako někdy Římané in Paliliis tance noční provodí, pasy a věnci frejířskými a pověrečnými se šlechtí, žraní a kvasy a jiné mrzkosti plodí. Kteří to posavad činí, těmi věcmi svátku sv. Jana nepocti ...; nebo Jana a jiné svaté vzývati jest modlářství; ohně páliti jest bláznovství; pasy a věnci z zvláštních bylin se šlechtiti, jest marnost a pověra ... Místo pasu proti (prý) bolení beder mějme podle apoštola podpásaná bedra naše pravdou ... Tak hodně, vzáctně a slavně památku sv. Jana oslavíme.«

Z pověr staročeských o sv. Janě poznali jsme posud, že dívala se mládež skrze věnce černobýlové do ohně, aby jich po celý rok oči nebolely; že opásali se černobýlovými pasy, aby jich bedra nebolela. Při tom skákali přes hořící hranici, tancovali kolem a mívali hodokvas.

Žalanský chtě dokázati, že pálení ohňu je pohanský mrav, pokusil se vyložiti (l. c.), jak vznikl tento obyčej. Výklad jeho není ovšem původu domácího; je však tím důležitý, že svědčí, jak za doby Žalanského (na zač. stol. XVII.) byla také v Čechách známa středověká pověst o původu ohně svatojanského. Za starých času

[21]) Farrago, I. 123. Thomae Mitis elegia de s. Johanne Baptista.

... Non veluti vulgus pecuino more celebrat. ...
sed nec ad exstructos bacchando turpiter ignes,
gentiles divos ut colucre suos.«

[22]) Postilla, 1502, str. 1159.

[23]) O druhém Eliášovi totiž o Janu Křtiteli, vyd. 1614, list B 5 b.

pálili prý pohané ohně okolo sv. Jana Křtitele blíže vod a studnic, aby dýmem zaplašili draky, kteří svým jedem je otravovali. Památka toho že se udržuje pálením ohňů svatojanských. Tuto pověst jako vzácný doklad uvozují badatelé Kuhn,[24]) Wolf[25]) a jiní, a spoléhajíce na pravdivost její, zacházejí pro analogii k ní až do končin indických[26]) Vedle toho mínění soudili bychom, že má pověst ta vrátký podklad svůj v bájivém středověku evropském, za něhož se vyrojilo plno roznícenou obrazností vykouzlených pověstí a výkladů podobných, že tedy netřeba choditi tak dalekou oklikou pro výklad, ač dosti vtipný.

Překlad Žalanského z latiny je skoro doslovný a nasvědčuje, že již tenkráte neznali Čechové pravého původu slavnosti svatojanské, shánějíce se po nejapném výkladu cizím: »Píší Hospinian De festis, Durand in Ration. lib. 7. c. 14.,[27]) že za starodávna někdy, toho času, draci k chlípnosti pro slunečnou horkost vzbuzeni jsouce, a v povětří létajíce, začasté do studnic semeno a jed pouštěli, odkudž voda nákazu brala a kteří z té vody pili a povětří jedovatého se nalkali, anebo v smrť aneb v těžké nemoci upadali. To vyšetřivše lékaři, veleli zhusta ohně okolo vod a studnic páliti a obzvláště ty věci, které by veliký dým a smrad vydávaly, na oheň kladli a tím (prý) draky zaháněli. A poněvadž se pak to obzvláště v tyto časy okolo sv. Jana dálo, odtud to pošlo, že někteří i z křesťanu bez potřeby bláznivě to posavad činí.«

Z druhé polovice století XVII. máme o svatojanských ohních

[24]) Herabkunft des Feuers, 51 dle Kemble (Sachsen in England), I. 296.

[25]) Srv. Wolf, Beiträge, II. 387 (Kuhn, l. c. 52).

[26]) Kuhn, l. c. Das ist genau die indische vorstellung von dem Çushna gleichen Vritra oder Ahi, dem drachen, der die »weissen« frauen raubt und in seiner höle gefangen hält, vereinigt mit der noch rein sinnlichen, dass die wasser vom fluche des dämons befallen sind, von dem sie Indra befreit.« (Wolf, Zeitschr. III. 373).

[27]) Durant, Rationale, lib. VII., l. 181a: In vigilia namque in quibusdam partibus ex antiqua observatione colligunt homines et pueri ossa et quaedam alia immunda cremant. Ferunt etiam brandas sive faces et cum illis circumeunt arva. Tercium est, quod rotam volvunt. Qui immunda cremant et fumum in altum produci faciunt, habent hoc a gentilibus. Antiquitus enim dracones hoc tempore ad libidinem propter calorem excitati, volando per aerem frequenter in puteos et fontes spermatizabant, ex quo inficiebatur aqua et tunc erat annus letalis ex aeris et aquae corruptione, quod quicunque idem bibebant, moriebant et gravem morbum patiebantur. Quod attendentes philosophi, iussernnt ignem frequenter et passim circa puteos et fontes fieri et immunda et quaecunque immundum redderent fumum, ibi cremari. Namque per talem fumum sciebant posse fugari dracones. Et que talia hoc tempore maxime fiebant, immo haec adhuc ab aliquibus observantur.« Srv. Hospinian., De origine fest. Christin., l. 113b–114a.

zprávu obšírnou a tklivou . . . Zbědovaný český lid v strastných dobách tehdejších nezapomínal zděděných obyčejuv. Třeba útrapy svíraly mu hruď, oddechl si, zajásal aspoň na chvíli při prostonárodních slavnostech, kdy každoročně vracely se doby vhodné k tomu. Na vrub takové houževnatosti lidu českého, jenž přese všechny pohromy a nátisky nevzdával se řeči své, svých potupených zvyku — na vrub toho třeba čítati, že zachoval neúmorný lid ten v chatách venkovských dědictví svatováclavské — řeč svou, třeba trochu znešvařenou, a ctihodné zvyky po pradědech svých, mezi nimi také zvyky o slavnosti svatojanské.

Šlechetný jezovita, jenž za doby zlé, kdy užito bylo pálení ohňů svatojanských ku pálení českých knih[28]), neohroženě hájil jazyka českého ve skladbě, plné vroucí lásky k zubožené otčině, vylíčil ve svých »Miscellaneích«[29]) ohně svatojanské. Na večer o sv. Janě Křtiteli vystoupil Balbín s několika druhy na pahorek, aby se podívali na ohně, jež po celé Čechii zazářily. Rozkošné divadlo, jakéhož Balbín před tím prý jakživ neviděl, objevilo se před jejich zrakem. Po celém obzoru, kde jaké město, víska, osada, všude na návrších vzplanuly hranice, na některé výšině dvě i více. Mládež přeskakuje mihavé plameny, krajem rozléhá se jásot . . . Zdá se, jakoby tam daleko na konci obzoru místo ohňů hvězdy nebeské kol kolem po zemi se třpytily a kmitaly v temnu nočním — a jakoby samy plameny, které omladina přeskakovala, z místa na místo tančily . . . »Nemohu říci, jak bych chtěl, co jsme viděli, vypovědĕti,« končí Balbín pěkný popis noci svatojanské. Svědectví toto z dob pobělohorských je tím spolehlivější a vzácnější, že je psal právě Balbín . . .

Staré zvyky svatojanské opakovaly se každoročně. V rýmovaném dokladě staročeském, jejž tu položíme (z r. 1710), dočítáme

[28]) Dr. A. Rezek, Dějiny prostonár. hnutí nábož., I. 1887, 71, 72.

[29]) Balbín, Miscell., 1679, I. 26, b: Ipso s. Joannis Baptistae die sub vesperam montem Geltz aliquot ex sociis conscendimus, ut ignes eo vespere et nocte, tota Bohemia relucentes, quantum daretur, spectaremus ex monte (non enim pridie, sed ipso festo quasi per otium, cum feriatur a laboribus familia et rustica iuventus, plerique pagorum pyras exstruunt). Vidimus illustrissimum spectaculum, quo formosius in hoc genere spectare me non memini. Nullus pagus est, nulla villa, non oppidum, non civitas, quae festivos sancto Baptistae ignes non excitet; saepe in eodem loco duae ac plures pyrae excitantur, quos iuventus superat saltu, pago universo plaudente; haec omnia sub nobis posita, nocte praecipue adiuvante, spectare iucundissimum fuit. Coelum et stellas in terram decidisse diceres, eoque gratius spectaculum visum est, quod et plures stellae humi viderentur et quod perpetuo transilientium motu et umbris mutari et ipsae pyrae quodam modo saltare viderentur; non possum oratione, ut vellem, quod vidimus, explicare.«

se jména příbuzného s východoslovanským »k u p a l o«, po česku »k u p a d l o«. Co to značí, že o sv. Janě děvčata mládencům dávají »k u p a d l a«, neumíme vysvětliti. Tolik však je jisto, že název ten souvisí s obřady svatojanskými u Slovanů východních. Veršovec líčí svěcení sv. Jana v tento, rozum:[30])

Na sv. Jana Křtitele
sedě podle dobrého přítele,
víno a med pijeme
lektvař i p r a ž m u jíme,
pálíc sudy, k tomu více
okolo ohňu tancujíce.
P a n n y m l á d e n c ů m k u p a d l a d á v a j í
a sousedi dobrou vuli mají.«

Nepřikládajíce veliké ceny zprávě, že r. 1721 za pobytu císařovny Alžběty na zámku hraběte Černína z Chudenic »Kieshüblu« o sv. Janě Křtiteli kromě »kunstovného ohně« byly zapáleny na podívanou vznešenému hosti na zámeckém nádvoří »dva velké s v a t o j a n s k é o h n ě, okolo kterých při houslech a dudech sprostější chasa tancovala«[31]), věříme více dokladu kazatele Pelišota. Vykládaje o veliké radosti, jakou množí měli z narození sv. Jana Křtitele, dodává[32]). »A až posavad se radují, když nočního času ohně roznicují, při nich veseli jsou.«

Setkáváme se tu s druhým vysvětlením staročeským, odkud ohně svatojanské pochodí. Prý z toho, že se křesťané těší narození sv. Jana Křtitele. O výkladu takovém a splynutí jeho s pohanskou slavností letního slunovratu pověděli jsme nahoře.

Ještě jiné, nejzajímavější vysvětlení slavnosti svatojanské podal Středovský (1710) a Ulmann (1762).[33]) Po celé Moravě před

[30]) Sedlská Prahostika, vyd. 1710.

[31]) Nová správa král. česk. skrze příjezd Alžběty Kristiny, 1721, str. 14

[32]) Sv. Jan Nep., vyd. 1723, str. 8

[33]) Sacra Moraviae historia, 1710, 40, 41 ... Hodie namque, quo olim tempore pagani inchoabant Radagosti festa, eadem nunc videlicet a festo s. Joannis B. in montem memoratum Radhošt plebs toparchiarum Hochvaldensis, Roznoviensis, Fridecensis etc., tempore pacis etiam adiacentes Hungaro-Slavoni ingenti confluunt multitudine et hic quadam ab antiquis gentilibus tracta consuetudine, absque omni superstitionis nota, inter cantharos saliunt et festas choreas ducunt. — Ulmann, l. c., II. 501 In der Vigilie Joannis des Täufers ist gebräuchlich in dem ganzen Land zu Abend ein Feuer auf denen Bergen und Hügeln, wann sie da sind, zu machen; über solches pflegen die unverheiratheten Personen beides Geschlechts zu springen, und dabei ein Kranzel zu treiben. Solches Gebrauches wissen sie zwar keine Ursach zu geben,

sv. Janem Křtitelem zapalují na návrších ohně a mládež skáče přes ně. Původ toho není znám; ale možná prý se domnívati, že je to památka obětí, jež pradědové pohané obětovali božstvu Radhosti a jiným.

Nevinnou slavnosť zaplašily stále obnovované zákazy v městech do vesnic, kde místy posud s jásotem bývá přivítána, ale přece ani tam není slavena tak hlučně a s takovými obřady, jako za dob starších. I na venkově brojeno proti zvykům svatojanským. Rychtářům nakázáno, aby jich nedopouštěli, poněvadž »tak nazvaný svatojanský oheň dílem skrze poměr u, dílem skrze nebezpečenství ohně přísně zapovězen jest a proto se trpěti nemá.«[34])

* * *

Aubanus zmínil se o zvláštním zvyku téhož asi času, kdy mládež vynáší smrť. Zpráva jeho, nejistého ovšem původu, zasluhuje zmínky. »Téhož času i takový obyčej se zachovává: Vypletají slámou jedno dřevěné staré kolo a od velikého houfu mládeže na některý vyšší vrch souci vynešeno, po rozličných hrách, které oni ten celý den na tom vrchu, leč by jim studenosť překazila, provozují, při času večerním zapáleno bývá a tak plamenem plápolající do oudolí důle ležícího, z vysoka se točíc běží. Strašlivé jistě divadlo ukazuje, takže mnozí, kteří toho prve nevídali, domnívali se, že slunce anebo měsíc z nebe doluo spadá.«

Obyčej tu vypsaný není smyšlenka, vybájená obrazností spisovatelovou. Ve středověku i podnes po Evropě je obyčej ten znám, ale pouštívají ohnivé kolo v nestejný čas — obyčejně na večer před sv. Janem Křtitelem, kdy na vrších páleny bývají ohně.[35])

dannoch kann man muthmassen, dass sie dem Abgott Radhost und andern Abgöttern von den Altvätern auf den Bergen zu eben solcher Zeit verrichtete Schlachtopfern der Ursprung solches Feuers sein mögen.

[34]) Obentraut, Přír. kn. pro rychtáře, 1847, 187.

[35]) Na konci stati o pálení ohňů svatojanských připojujeme, že staří Čechové jak vubec bývalo zvykem, pálívali ohně při zvláštních slavnostech, nebo na znamení velikého veselí. Tak pálili Pražané oheň na památku mistra Husi s všelikými slavnostmi. Letopisec o tom poznamenal k r. 1517: V neděli u vigilii M. J. Husi a M. Jeronyma Pražského, když bylo po jitřní, a potom i v pondělí na týž svátek konšelé Pražští pálili oheň pod mostem na malém ostruvku blíž krucifixu a na věži mostské trubači slavné troubili, na bubny bubnovali, z hakovnic s mostu stříleli a od mlýnuv ku Petřínu, a pan purkmistr Sigmund od Tváří s panem Janem Hlavsou a někteří jiní z pánuv byli na věži na mostě, divajíce se na ten oheň doluv, když lidu bylo veliké množství na mostě i po březích. A páni kanovníci s hradu nehlbě to nesli. (Staří letop. III. 408, 409. Srv. pojednání Jos. Truhláře, O bohoslužebných písních k poctě Husově v XV. a XVI. věku složených. Zased. zprávy k. č. spol. nauk. 1886, str. 3. Po dokonání kompaktát 1436 rozprostřelo se mezi lidem českým veselí

Korutané[36]) pouštívají s vrchu o h n i v é k o l o, »s y m b o l l e t n é h o u m í r a j í c í h o j u ž s l u n c e«. V Haliči pouštějí Rusíni podobné kolo s vrchu do Dněstru . . .

Indoevropský obyčej tento o sv. Janě Křtiteli doložen jest četnými popisy starými i novými. Vysvětlují jej staří spisovatelé i novější mythologové shodně s narážkou u Mirotického (»mnozí domnívali se, že s l u n c e anebo měsíc z nebe doluo spadá . . .«), že ohnivé kolo s vrchu kolotající je symbolem slunce.[37])

* * *

Rukopis kapitoly pražské je liší: Po těch všech věcech zpievali spolu ‚Te deum laudamus'. I šel císař s jedněmi do kostela a tam zpívali ‚Salve' a Čechové odpustivše v stranu, zpívali spolu český písně božie i ‚Svatý náš Václave'. Ten den celý i celú noc zvonili, o h n ě p á l i l i, v e l i k é v e s e l í b y l o.« (Arch. Č., III. str. 445.) — Jinému veselí těšili se Pražané r. 1517. Pan Mikulai vejvoda polský, vyslanec polského krále Sigmunda, kázal p á l i t i o h n ě na staroměstském rynku. Tu troubili trubači s rathouzské věže, žáci zpívali ‚Te deum laudamus' a tu jim kázal sud piva vytáhnouti, aby všickni pili, kdo chce a peněz sypal mezi lidi . . .« — Někteří odvozují pálení ohňů svatojanských o d u p á l e n í H u s o v a: ». . . Neque desunt, qui a rogo Joannis Hussi derivent et a Bohemis in Germaniam, Hungariamque inductum opinentur.« Cituje Ilić, Nar. obićaji, 1846, 170.

[36]) Hanuš, Bájesl. kal. str. 186. Srv. Durant, Rationale (psáno dle J. Beletha (1162) okolo r. 1296), lib. VII., f. 181a. Rota in quibusdam locis volvitur ad significandum, quod sicut sol ad altiora sui circuli pervenit, nec altius potest progredi, scilicet tunc sol descendit in circulo, sic et fama Johannis, qui putabatur Christus, descendit, secundum quod ipse testimonium perhibet dicens: Me oportet minui, illum autem crescere', quod dicunt quidam dictum esse: eo quod tunc dies incipiant minui et in nativitate Christi crescere. — Thom. Naogeorgus, Regn. papist. lib. 4:

> Est ubi detritam stupisque et stramine multa
> intextam, tractamque rotam in celsissima montis
> succendunt, postquam coelo hesperus ardet opaco
> volvuntque in praeceps, q u o d s o l i s a b a r c e c a d e n t i s
> c o e l e s t i s i m u l a t s p e c i e m, horrendumque videtur.
> At sua tum credunt pariter dispendia volvi
> in praeceps tutosque a cunctis se esse periclis.«

Viz Hospin., De orig. fest. Christian., f. 114a. Oba doklady jsou uvedeny při popisu obyčeju svatojanských. Kulm ve svém spisu Herabkunft des Feuers věnoval tomuto obyčeji dukladnou, citáty vyzbrojenou úvahu na str. 48 ad., 95 ad. Podobné sebral souhlasné doklady Lindner v kulturně-historické studii Das Feuer, 1881, str. 126 a 127, 129. U Kulma 51 otištěn citát ze středověkého kázání o slavení svátku sv. Jana Křtitele. Toužíť na rozličné pověry Tertium de r o t a, quam faciunt volvi . . . R o t a i n v o l v i t u r a d s i g n i f i c a n d u m, q u o d s o l t u n c a s c e n d i t a d a l c i o r a s u i c i r c u l i e t s t a t i m r e g r e d i t u r; i n d e v e n i t, q u o d v o l v i t u r r o t a.« (Kemble, Sachsen in England, I. 296 ad.) Tamtéž (I. c.) uvedeny zvláště podrobnosti zvyku tohoto u jednotlivých národů se zevrubným udáním knih, z nichž Kulm čerpal. Srv. Mannhardt, Baumkultus, 500, 501, 509. Podstata zvyku toho je tá, jako jej vylíčil Aubanus-Mirotický. A váží-li si Kulm vzácné staré zprávy, výše uvedené, o ohnivém kolu, zasluhuje také staročeský doklad povšimnutí a oprávňuje k domnění, že všeobecně po Evropě známý obyčej ten mohl také u nás v Čechách býti znám.

[37]) Tylor II. 291.

O sv. Janě Křtiteli bývá přivozována v úslovích našeho lidu k u k a č k a, prorokujíc svým kukáním, kdo jak dlouho bude živ, bude-li neúroda obilí, bude-li drahota a zač bude korec žita.[38]) Starým Čechům věštila kukačka o sv. Janě také tak. Kukala jim počet let budoucího života[39]), prorokovala cenu obilí. »Kukačka p o sv. J a n u za kolik dní kuká, za tolik grošův bude žito. Kuká-li za dva dni, za 2 groše etc.« Partlicius k tomu neduvěřivě dodává: »Ale více záleží na naší pobožnosti, než na kukání žežulky.«[40]) V týž rozum o věštebné moci kukačky o sv. Janě vykládá selská pranostika[41]):

Žežulka po sv. Janě za tolik dní kukává,
za kolik grošu žito v trhu bývá.

Kuká-li dlouho po sv. Janě, je to věštba nedobrá. »Kukačka když po Janě dlouho kuká, drahý čas znamená.[42]) Tak věří lid podnes, okřikuje kukačku po sv. Janě[43]): »Mlč a nekukej na drahotu.«[44])

---

[38]) Viz o tom náš článek »Kukačka v národním podání slovanském« v Časop. Česk. Musea, 1887, str. 30, 31.

[39]) Spor duše s tělem (ze stol. XIV.), Jos. Truhlář v Č. Č. Mus. 1881, 262. Duše: »Zmoudři, Smrť jest blízka i káže navrátiti vše zboží. Tělo:

Duše, poslyš mú jistotu:
dala mi žežhule lhótu,
šest desětí
let bez pěti
jmám živ býti, rač věděti.«

[40]) Každor. kal., l. c., 1617, 129.

[41]) l. c. z r. 1710. Srv. Joh. Practorius, Der abentheuerliche Glücks-Topf, 1660, 424, 445.

[42]) Kalendář vždycky trvající, 1771, l. 6b.

[43]) Č. Č. Mus. 1887, l. c.

[44]) O kouzelné moci kukaččině o sv. Janě vypráví slovenská pověra z minulého století toto: »Chceš-li, aby te žaden neprestrelil: chyť na svateho Jana kukučku a za tri dni chovej, potom ju rozparaj a najdeš v nej jeden kameneček, kteri při sebe nositi budeš. Sasínek v Archivu, vyd. Matici Slovenskou, II., str. 50. — Srv. l. c. str. 55: »Aby se te zbroj nechytila: kdy najdeš pred svatim Janem hada, utni mu hlavu a polož do ni za try hrachy a polož do zeme; ket ten hrach bude kvitnut, nos ten kvet pri sobe, kulky se neboj.«

Pouť.

Slavnosti náboženské, pouti, poskytovaly lidu příležitosť, že se scházíval do místa, kde pouť slavena, po bohoslužbě zdržel se tu, pobavil se se známými — a tak vedle církevní slavnosti o pouti vyvinuly se zábavy a radovánky rázu světského. Pouť byla výročním slavnostním dnem pro celé okolí, zvláště pro mládež, která scházívala se na pouť více pro zábavu, než pro pobožnost. Tak soudil už ve stol. XIV. Štítný. Nelíbilo se mu, že se toulají panny po poutech; netušil horlivý mravokárce v potulkách takových nic pěkného.[1])

Více ze stanoviska náboženského brojí proti »zamyšleným, lživým pítem« Chelčický.[2]) Touží na ty, kdož na poutech z úmyslu zbožného hledají pomoci svatých a putují pro odpustky až do Cách a do Étinku.[3]) Naráží však také na světské zábavy o pouti a slova, jaká položil do sousedství poutí, potvrzují bezpečně, že lid chodil se bavit na posvícení, trhy výroční a rovněž — na pouti. Hříšní hledají prý tajných míst, »někdy chodby nějaké sobě k těm zlostem zamýšlejíc, kamsi někam podál na trhy, na posvícení, na jarmarky, na púti, kde by se ukryli známých a přikryli zlosti své.« (Postilla, l. 155).

Podobně vyčítá Rokycana ve své Postile[4]): »Než teď hledí sobě

[1]) Vyd. Vrtátko, 20. Nepřítel čistoty: túlánie po krajích po ulicích, po cizích domech po pútech . . .

Postilla, l. 50, 84, 150, 173 a j. v.

[2]) Postilla, l. 181

[3]) Dr. Jar. Goll v Č. Č. Mus. 1870, 200.

kněze zjednati k sve voličce, aby jim lehce nebeské království ukázal: ‚Tuto dnes máte odpustky a tamto pouť dobrá!' A lidem milo ondy v letě se projiti, ono k sv. Prokopu, ono na Vyšehrad, ono k šlojieři nejistému.«

Zevrubnější popis pouti staročeské máme ze sklonku stol. XVI. Z daleka hrnou se na pouť kramáři, nesouce v nůších, putnách a břemenech šmejd a jiné zboží; jiní jako na trh vezou plné truhlice . . .[5] Poněvadž se sejde na pouť mnoho lidu, starají se, aby bylo s dostatek jídla a pití. Nesou tedy na zádech, vezou na kárách a na vozích maso, chleba, pivo a víno. Kdož pro pobožnost přišli, brzy toho zapomenou, rozjaří se, tancují a snad se nepohodnou, hašteří se mezi sebou místo modlitby.[6] Někteří slaví dle svědectví Rešelova[7] pouť ještě druhý den, dělajíce si, jak říkají, »tučné pondělí.«

Tak bývalo o pouti ve stol. XVI. a bývalo i v letech pozdějších. Kazateli Tannerovi (1672), nelíbí se putující mládež, nevěří jim, podezřívá, že »s tím samým oumyslem chodí do kostela, na processi a pouti, aby pod barvou a z příležitosti služby Boží neb modlení své oči popásli po mladicích.«[8] Chodívají na pouť jako dříve — jen pro zábavu pro tanec. »Při kostelíčkách marianských v lesích, na polích a na horách postavených nezvedená . . . sběř při vejročních takových kapliček slavnosti místo služby a uctění Marie na všelikeré rozpustilosti, žraní, tance, procházky a toulky se odevzdává. Jdoucích

[5] Poličanský, Pokuty (1613), 50: Jiní opět když se trefí k některému svatému pouť, mnozí byť bylo dvě neb tři míle od některého města aneb kostelíka, ať v nůších, putnách i v břemeních šmejd a jiné věci nesou, ještě nadto s vozem, veza dvěma koňmi anebo třima, nabera plno v truhlicích šmejdu, jako na jiný trh nebo jarmark jedou k prodávání a kupování — to vše v neděli. .

[6] Tom. Bavorovský J. Jireček v Č. Č. Mus. 1864, str. 28. . Vycházímeť i my na pustá místa, putujíce k tomu neb jinému svatému a to ne za jinou příčinou, jakž v tom vidíni býti chceme, než pro náboženství, abychom slova Božího poslouchali a Pánu našemu se modlili. Dobré předsevzetí; šetřte pruchodu! Na poušti není vystavených kuchyní ani krčem, protož obávajíce se, abychom v jedné neb druhé hodince hladem nezemřeli, dopouštíme toho, aby za námi netoliko na zádech nesli, ale také na kárách a vozích maso, chleby, piva a vína vezli, kterýmižto věcmi prvé než k místu modlitebnímu přijdeme, tak se cesty zaměstknají, že nesnadno každému vjíti do chrámu Páně. Tu již potom dábel dobrého Božího stvoření k zlému užívá, pijákovi namítá víno pálené, ukazuje sudy vinné, obracuje naň dejm z kuchyně a z toho potom to pochází, že mnozí zapomenouc se nad slovem Božím a nad tou příčinou, pro kteroužto vyšli, prvé se ptáti budou po šenkéři než po knězi. V tom potom uhledati se může skutek jich putování. Tento se bude v svém opití . . . váleti, jiný zlořečíc s jinými voditi, někteří tancují, jiní sobě kordy dělají . . .

[7] J. Jireček v Č. Č. Mus. 1864, str. 25—26.

[8] Bič, vyd. 1672, str. 145.

na pouť mnohokráte nejni cíl marianského uctění, ale zpotvořilé mysle obveselení a vyražení.« [9])

Mládež, toulající se po poutech, vtipkuje Bílovský [10]), že »putují, aby tam byl ten, ta, ty, on. Tak potom přichází tentation pokušení, z pokušení hřích.« Vyčítá jim: »Vy panenky, mládenečkové, kteří snad na pouti po ústech dychtíte a snad ten, ta, ty, on více pro líbání nějaké Mařeny, než pro pobožnost Marie jste se na pouť vydali!« [11])

Proto »jest tu vídati mnoho takových hejsků, kteří na to okolkují a toho starostlivě vyhledávají, aby natrefili na nčkterou paní nebo slečnu, které by sloužili a jí svou pravicí za ruku, jakoby bylo nebezpečenství aby chůzí neomdlela a na zemi nepadla, pozdržovali.« Zadíval se rozhorlený kazatel na zdvořilé mladíky, kteří takto putují s procesím a vzdychl si, že spíše místo pobožnosti »nějací frejíři vedou své milenky k tanci; nebo z tolika nakřivování těla, z tolika poklon, smíchův a žertů, pohrávání nic jiného hádati nemůžeš.« [12])

Že opravdu pro tanec na pouť chodívají, poznali jsme z dokladů již uvedených. Podezřívá mládež také Bílovský. »Chodívají často na pouť, aby se do sytosti skrze celé noci spolu vytřásli a vytancovali.« [13])

Z těchto a podobných [14]) stesků a výčitek, třeba přehnaných a slovy drastickými pověděných, vyrozumíváme, že pouti bývaly prostonárodní slavností lidu českého a proto jsme přibrali roztroušené narážky o nich do této knihy.

* * *

Dlužno ještě se zmíniti o stopách nynější svatojanské a svatováclavské pouti venkovanu ze všech krajin československých do »matičky« Prahy.

[9]) Steidl, Lauret. domeček, 1723, I. 6.

[10]) Sielus, vyd. 1703, I. D. 4.

[11]) Viv. Coel., 1724, 465. Srv. Veselý, Káz., I. 1724, 211. »Přišli do kostela ne pro Boha, ale pro nějakou bohyni, ne pro Marii, ale pro nějakou nechutnou Máru. . . . nemodlí se oni tu pánu Bohu, ale Boženkám svým« atd.

[12]) Bič, I. c., 253.

[13]) Sielus, I. c.

[14]) Damascen, Chléb, II. 752 (vyd. 1728). »Ptám se jiné: ‚Kamžto, panno Mařenko, tak vroucně?' ‚Na pouť, odpovídá, jsem se zaslíbila a musím ji vykonati.' — ‚Svaté předsevzetí; než prosím, ať je to s pánem Bohem. Medle dát pozor, ať místo pouti nehledá kouty, ať to není pokrytské putování.

Úcta Čechů k sv. Václavu je prastará.[15]) O pouti ku hrobu jeho do Prahy četli jsme zmínku u Dlouhovesského (1672). Promlouvá totiž r. 1673 »ke všem milým poutníkům svatováclavským přes celý ochtáb již na druhý rok z okolních měst, městeček, vesnic i také vzdálených na hrad Pražský k tělu sv. Václava nábožně velmi a vroucně putujícím!«[16])

O svatojanské pouti našli jsme svědectví r. 1721.[17]) Slavena bývala vždy hlučněji a hlučněji. R. 1724 zaznamenávají o ní Poštovské Noviny (č. 24) v tento rozum: »Minulou neděli odpoledne zdejší páni muzici virtuosi pod mostem pražským ke cti sv. Jana Nepomuckýho na tom místě, kde ten sv. mučedlník své mučedlnictví trpěl, a kde jeho měděnná postava na mostě pražském stojí, výbornou muziku na šífích drželi; na to také zdejší páni kupci, též na tom místě, na večer na šífích, které ozdobně illuminirované byly, ke cti témuž svatému velmi pěknou muziku dělati dali, při čemž po obikráte zdejší privilegirovaní páni střelci na svým, tak nazvaným malým ostrově v prostřed řeky Moldavy nad mostem pražským, s svými kusy a pollery mnohokráte slyšeti se dali.«

Zprávy o obou poutech uvedli jsme ovšem ne tak pro důležitosť jejich, jako spíše pro jich kuriositu.

---

[15]) Doklady podává Dr. J. Kalousek, Obrana knížete Václava sv., 1872, 35—39.

[16]) Podivín, 1673, l. A. 2.

[17]) Nová sláva král. č., 1721, str. 3. 16. (máje) na den sv. Jana Nepomuckého tak velké množství jak domácích, tak také přespolních pobožných křesťanův na Hrad Pražský k hrobu toho svatýho divotvorce se sešlo, že ačkoliv hned od dvou hodin ráno mše svaté čtené byly a 70 zpovědlníkuv sedělo, přece zpověď slyšeti sotva stačiti mohli.

Přede žněmi.

Blíží se léto a s ním venkovanům perná polní práce. Nebudeme tu líčiti, jak »v létě hospodář kupuje srpy, brousí kosy, ozbrauje podávky, připravuje hřebřiny, seká, žne, váže, mandeluje a do stodol sváží« [1]. To zatím není naším úkolem . . . Hleďme si jen prostonárodních obyčejův a pověr, pokud se každoročně opakovaly v letě, přede žněmi.

Hospodář od setby až po sklizeň má starosť, jaká bude as úroda. [2] Ze starosti té vznikají pak rozmanité prostředky, jak si možná přičarovati bohatou sklizeň a zaplašiti všelikou pohromu, na př. »aby jim nezmrzl hrách, když kvésti počíná, několik květu v jistém počtu pod hrudu aneb pod kámen kladou, aneb jisté cedulky do pole zakopávají.« [3] Nejvíce bál se ode dávna hospodář krupobití a bouře. Letopisy a jiné prameny staročeské obšírně vypisují, kdy a kde jaké hromobití se strhlo, jak z »černého mračna«

[1] K[illegible] Troj čest. 1748. l. B3.

[2] Srv. Dvorský, Ž. Čermnova, str. 315 (1652): »Bud pánu Bohu věčná chvála, [illegible] od čtvrtka skoro každý den prší a přenmile namoklo to boží obilíčko i jiné vše [illegible] by se smálo i se zahonstilo; an se pak tak převelice vždyckny k Mitrovicum mračí, [illegible] sem myslil, že tam náramně pršelo, dá pan Bůh, že taky vláha tam spadne; když Bůh dal vlážičku, dejtež předce sázeti čeli co nejdříve, my ho zdetky všudy již po polovice osázeného máme.« — Když pšenice kvete, bývají prý raci nejlepší. Tak [illegible] slýcháme. Srv. Tharsander, Schauplatz, 1735, II. 135: »Die Austern, Muscheln, Schnecken, Krebse und andere dergleichen Dinge sollen bei vollen Mond völler [illegible] sein, weil sie von der Feuchtigkeit des Monds fetter gemacht und gleichsam [illegible] werden.« Man hat auch bei uns ein bekanntes Sprüchwort, dass wenn [illegible] Haber säet und mähet, die Krebse am besten, folglich am völlsten seyn, welches [illegible] wohl eintrifft.

[3] Veselý Kalendář vyd. 1721 II. [illegible]

pršely kroupy »věčí nežli holubí a jako slepičí vejce,« [4]) »co dobré slepičí vejce a některé co husí, k tomu hranaté, majíc každá z nich v prostředku díru, jakoby ji nebozízem provrtal,« [5]) zase jinde padaly »jako dobré husí vejce a některé co slepičí, tak jakoby přepásané byly. . . . jiné opět byly jako kuchařské vidličky velmi špičaté a některé jako dobrý děbán.« [6]) Dokladů podobných jest až nazbyt. Štelcar Želetavský — abychom jiných pominuli — zapsal také důkladné zprávy o tom, jak »z povětří s deštěm pršeli hadi, štírové, žáby a jedovaté žížaly k záhubě lidem i hovadům.« [7]) V Korytanech prý r. 1550 pršel »žitný déšť«, lidé že jej sbírali, semleli a »za drahně času chleba dostatek měli« a pod. [8]) Jinde zase »pršel hrách, řípa, žito, pšenice, že se tím lidé živili za dlouhý čas«, a v zemi slovenské prý pršela »manna«, kterou i na Moravě »koštovali« dle svědectví osob, uvedených po straně od Štelcara (l. c.) [9]) Tyto a přehojné doklady příbuzné, popisy bouří, veliké vody a jiných neobyčejných zjevů přírodních líčívají živelní pohromy, — až někdy staří »za jiné neměli, než že soudnej den bude« [10]) — slovy takořka již stereotypními.

Stávalo se tedy za starých času, jako děje se podnes, že »hospodáři, kteříž se ke žni strojili, chystajíce se sklidě obilí, čistě m a ř e c píti, v své naději zmejleni a zarmúceni byli« [11]), a nic se nedivme, že »lidé zoufalí, když se jim od krupobití na obilí škoda stane, mají obyčej plakati, rukama lomiti, a za vrch se rváti, domnívajíce se, že jim Bůh dárce a stvořitel všech dobrých věcí velikou

[4]) Arch. J. Hrad. 1558. Šťastný z Pleší Jach. z Hradce: »Včera zde tak náhlý povětří přišlo, kterýhož lidé jakživi nepamatují; nebo veliké kroupy pršely, takže věčí nežli holubí a jako slepičí (vejce) byly, však proto škody nečinily.«

[5]) Štelcar Želetavský, Kniha Duch., l. N6.

[6]) l. c., l. N7.

[7]) l. c., l. F5.

[8]) l. c., l. O4. Více tamtéž. Srv. Tharsander, Schauplatz, 1735, I. str. 352 ad. »Von allerhand Wunderbahren Regen.« I maso a ryby prý padaly s deštěm. Viz C. Meyer, Aberglaube des Mittelalters, Basel, 1884, 91.

[9]) Četné doklady tyto a podobné čerpal Želetavský z kronik římských, českých, slezských, polských . . . . etc., kteréž mi učení muži na česko překládali, jako i knihy Metherologiam Joannis Garcei, kterýž spusobem filosofickým na větším díle sepsal exemplář o hromobití, jehož mám díl na česko přeložený od dobré paměti kněze Jana Semina Turnovského, někdy děkana na Horách Guttnách, když jsem u něho kaplanem byl. l. c., l. A8.

[10]) Anna z Hradce píše r. 1556. Jach. z Hradce: »A taky VMsti to za jeden div napsati musím, že jest v noci na Nový lítho takový povětří bylo, bléskání a hromobití, že jsme již za jiné neměli, než že soudnej den bude; co tím milej Bůh mysliti ráčí, to v rukou jeho svaty milosti jest. (Arch. J. Hrad.)

[11]) Želetavský, Kniha Duch., l. N6.

křivdu učiniti ráčil, když jim odňal obilí« (l. O2.) . . . Nářku jejich déle všímati si nebudeme, pozorujíce raději, co soudili staří Čechové o hromu a krupobití, [12]) jak je nazývali, jaký názor měli o jich vzniku, podobě a zažehnání zhoubného jejich účinu.

Jména hromu u jednotlivých národův, analogie názvů příbuzných, byla vyšetřena a srovnána od Grimma. [13]) Nám tu půjde o názvy staročeské. Vedle slova »h r o m« bývá jméno »z l ý«, »z l e j« [14]), jindy »h r o m o v á s t ř e l a«, [15]) často a podnes »B o ž í p o s e l;« [16]) od Štelcara nazván »h r o m — a n j e l z l ý« [17]). Místo »h r o m« říká v divadelní hře Brož: »By mne h r á c h spálil . . .« [18]) »Aby mne h r o b zabil, jest tak!« [19])

[12]) O původu krup a krupobití vypráví se v Rožnovsku: »Za dne velice parného sedělo několik sousedů ve stínu košatého buku. Hovořili a tabák kouřili. Nedaleko nich bylo jezero, z něhož donášeli sobě čistou a čerstvou vodu, aby nesnírnou žízeň parnem pusobenou uhasili. Jakmile byli první nádobu vyprázdnili, šel jeden z nich, aby zase čerstvé vody z jezera přinesl. Avšak přijda k jezeru, spatřil je zamrzlé. Zůstal jako zapomenutý. Když pak se vzpamatoval, běžel ke svým soudruhum pod buk a volal: Ach, bratrové, co vám povím! Pane Bože, nás chraň všeho zlého! Jezero jest celé zamrzlé!« Všichni se mu smáli a pravíce: »Nepleť košů a nematož! Jak by mohlo jezero zamrznouť, vždyť je tak hrozné horko! A ten co dříve byl vody přinesl, řekl: »Jak by mohlo jezero zamrznouť za tak malou chvilku, vždyť jsem z něho teprv před okamžením vody nabíral!« Ten pravil: No, bratrové, když mi nechcete věřiť, pojďte a přesvědčte se!« . . Za nedlouho potom přišlo několik čertů s cepy a začali to jezero mlátiť. Ti muži sedíce pod bukem s velkou hrůzou se na ně dívali. Čerti, když byli všecken led na drobné kousky rozmlátili, dali si kousky ty do velkých měchů a když s tím hotovi byli, radili se, kam s tím tovarem svým poletí? Jedni povídali: »Poleťme s ním na Moravu (Hanu).« Ale druzí bránili tomu, řkouce: »I tam nepoletíme; tam mají velice mnoho zlých psů, ti by na nás štěkali.« (V řeči pekelné slovou prý zvony na věžích z l ý m i p s y.) Kulda v Čas. Mat. Mor., 1870, 134—135. — Středověký názor o krupobití dle knihy biskupa Agobarda († 841): »Liber contra insulsam vulgi opinionem de grandine et tonitruis« C. Meyer, Der Aberglaube des Mittelalters, 1884, 88; Roskoff, Geschichte des Teufels, 1869, I. 299, 300. Lid ve Francii prý věřil, že ďáblové kradou obilí s pole a na lodích vzduchem vezou do báječné krajiny Magonia a tam prodávají. Na mnohých místech odváděli prý ti, kdož byli podezřelí, že povětří dovedou dělati, zvláštní dávky ze svého nekalého řemesla. Pod. viz G. Längin, Religion und Hexenprozess, 1888, 24.

[13]) Über die Namen des Donners, Eine akademische Abhandlung, Berlin, 1855.

[14]) Arch. J. Hrad. (VI. R. 1575): »V středu po nalezení sv. Kříže dáno 5 osobám, kteří na červené věži hasiti pomáhali, když z l e j zapálil po 15 gr. a jednomu 30 gr.«; l. c., 1623: »Tesařum od pobití na věži, kde z l ý u d e ř i l . . .

[15]) Paměti Val. Meziříčí a Krasna, 1877, str. 147—148. »L. P. 1720 dne 24. máje z dopuštění Božího neštastně h r o m o v á s t ř e l a do báně na věži chrámu Páně třela, . . . po druhé taková hromová střela do té báně třela . . .«

[16]) Histor. Sborník, 1885, 83: Dne 15. července 1764) . . . po půlnoci na pondělí o 1. jedné udeřil B o ž í p o s e l do stavení Jiřího Klejzara kostelníka.«

[17]) Želetavský, Kniha Duch., l. U5, 6: »Na které lidi h r o m a n j e l z l ý bije a jich stavení spaluje . . .« a často.

[18]) Starož. div. hry, vyd. J. Jireček 110.

[19]) l. c. str. 122.

Hrom představovali si jako »ohnivého kohouta,«[20]) nebo »černou slepici,«[21]) nebo »velikou kouli.«[22]) Naproti této víře lidové vykládá učeně Konečný, že blesk a hrom vznikají způsobem přirozeným.[23]) Blýskání že je dvoje: »Silné a mdlé.« Hromobití je prý: 1) rozmítající, 2) opalující, 3) spalující, 4) kamenné.[24]) Výklad ten jest ovšem ohlas školské učenosti tehdejší.

Vedle víry, že hřímání vzbuzuje Bůh, byla rozšířena za starých časů pověst, že také lidé čarodějní, zvláště ženy mohou působiti krupobití a bouřku. Želetavský sice tvrdí (l. E4): »Muž ani žena není tak mocný, aniž mají tu moc, aby mohli svým uměním, kouzly a čarami pravé povětří, krupobití, hřímání aneb hromobití učiniti . . .«: proto však přece uvádí několik dokladů, jak ďábel »užíval za svůj nástroj velmi staré ženy, s kterouž z přepuštění Božího povětřím, krupobitím a hromobitím nemálo lidí i dobytka a vosení po-

[20]) Želetavský, Kniha Duch., l. R4: »L. P. 1555 hrom, anjel zlý, ukázal se jako ohnivý kohout v domě farním ve vsi Konojedech, vypouštěje z sebe veliké jiskry ohnivé. A napouštěje z sebe veliké jiskry ohnivé a naběhav se dosti po síni, dal se do pivnice a odtud zpátkem letěv komínem vzhuru, teprv zapálil.« — l. c.: »L. P. 156[illegible] hrom, anjel zlý, ukázal se jako ohnivý kohout v městě Kouřimi v kostele, po němž běhal sypaje jiskry a dávaje z sebe smrad z síry. Potom z kostela letěl skrze skelné kolečko a udeřil na věž.

[21]) l. c., l. R5: »L. P. 1570 v času žně hrom, anjel zlý, z malého mračna černého letěl v spůsobu černé slepice v městě Náchodě do zámku do placu mimo krahulce, kteříž přivázán byl na bidle blíže věže, že se ten krahulec i splašil, a posadiv se na zem, veliký oheň z sebe vypustil a letěv zhůru tak hořel, jakoby deset vozův slámy aneb více zapálil, v tom roztrhl tu věž od spodku až nahoru, kteráž dosti tlustá byla, v níž tehdáž seděli dva vězňové a ty také omráčil.

[22]) l. c., R4, 5: »L. P. 1579 v neděli na den sv. Medarda hrom, anjel zlý, v městě Benešově udeřil na kostel v hřmotu velikém, až kněz s lidem padl na zemi, byl jako veliká koule a vypouštěje z sebe oheň jiskrnatý, valil se na hřbitově, Jana z Štemberka, jehož kus urazil. Odtud po cihlách kulil se skrze nohy Jana Sýkory kostelníka do kaply a dal se do almary, v níž na mnoha místech propálil přikrov aksamitový a tři voměrály od vornátu.

[23]) Viz Divadlo Boží, vyd. 1616, str. 114 nd.

[24]) Na str. 210 je narážka na »hromový kamínek«, o němž posud lid ledaco si vypráví: »Hromobití kamenné jest, když kámen, neb jemu napodobná věc tvrdá, z materie hromové ztvrdlá a spečená, s hromobitím z oblaku vyhozená jsúc, do[illegible] prudce spadá a na věci hmotné silně doráží; neb páry suché a horké smíchajíce se s materií zemnatou a zvláště některého zemského kovu, vzhuru bývají moci slunečnou vyvábeny a pozdviženy, a když taková materia do oblaku se dostává, od oblaku svírána i zapalována bývá.« Materia pak zemnatá, zvláště z kovu některého pošlá, od oblakové vlhkosti jako mouka od vody v jedno spojeno bývá a potom od horkosti, od níž i pára zapaluje se, i ta materia jako v nějaké klubko sehnána a zhuštěna bývá a ta zapálená materia z oblaku vypuzena jsúc spolu s ní i ta věc strdlá jako olovo z ručnice s velikým hřmotem vyražena býti musí. Srv. pověsti německé u Tharsandera, Schauplatz 1735, 371—382 »Vom Donner-Keil.«

tloukl,« [25]) jak baba čarodějnice v Plzeňsku »skrze povětří s ďábly na vosení hromobití a krupobití uvozovala. Vrchnosť majíc ji u vězení, dali jí na vůli, jestliže jim skrze čáry své a kouzla s pomocí ďábla spůsobí hromobití a krupobití, kde jí ukáží, aby to provedla, že při životu zůstane. Kteráž uvolila to učiniti a toho dovésti. A když od kata vyvedena byla a na nějakou hrušku posazena, řekl k ní kat: ‚Konejž, jakž jsi od svého pana ďábla naučena?‘ Tu ona užívajíc nějakých kouzlův, slova říkala; v tom z přepuštění Božího z černého mračna hrom k ní udeřil a s tou hruškou na drobné kusy ji rozrazil.« (l. P4, 5). [26])

Na ty, kdož hromují, hroma volají, [27]) posílá prý Buh svého posla nejčastěji. »Taková byla létha 1559 v času sena hrabání nějaká Lida, příjmím ‚pěkná‘, ve vsi Hlušicích, v kraji Hradeckém, kteráž šla na pole, aby hledala své dcery, pacholete, kteréž dobytek páslo. I přecházeje ouvoz k nějakým hruškám, kteréž slovou Vonšovský, a nenalezši pacholete, dala se v přísahání a hromování, před jinými tu přítomnými lidmi mluvíc: ‚Kde jest to pachole? Přála bych mu, aby je hrom zabil, aby se zase živé domův nevrá-

[25]) l. c., l. P. Viz tamtéž l. O8. a d. Srv. stať Ob die Hexen und Unholden auch Hagel, Donner und Regen mit der that machen können« v knize C. Lautenbauch, Zwei Gesprach, das erste: von Zäuberern . . , das ander: von Hexen und Unholden, Frankfurt, 1576, str. 98 a d. (v univ. knih. pr.).

[26]) Také mrazy dovedly prý čarodějnice zpusobiti. Srv. Brandl v Čas. Mat. Mor. 1880, 41: Item již několik let jest, jak mrazy dělala tímto spusobem: že do tří střepu vody nalila a dala do hnoje a tam do třetího dne jich nechala a vyjmouce to z hnoje na hranici nesla a nechala toho tam za dva dni a že toliko jednou ten mráz udělala, že tomu na dvacet let jest. — Pověra tato, že mohou lidé čarodějní pomocí ďábelskou pusobiti bouře, krupobití a pod. je rozšířena po celém středověku. Viz G. Roskoff, Geschichte des Teufels, 1869, I. 288, 289, 290, 298, 299; srv. usnesení církevního sněmu (Concilium Listinense r. 743), Indiculus superstitionum et paganiarum, č. 22.: De tempestatibus et cornibus et cochleis u Pertze, Monum., III. 18; G. Längin, Religion und Hexenprozess, 1888, 27, 28.

[27]) Lání a hromování zapovídala vrchnosť světská i duchovní. Dokladu staročeských zde pomineme, jen připomínajíce, že Tom. Rešel vydal r. 1562 zvláštní knihu proti zvyku tomuto: O nekřesť, a hrozném lání. . . . hromování (z něm.). Budiž tu uvedena také snuška podobných úsloví při hromování a přisahání z Poličanského, Pokuty, 1613, l. 37, 38: »A již téměř všichni lidé to za obyčej mají říkati, když mluví: Ví pán Buh. — Věru. — Na mou duši. — Přísahám Bohu. — Ať mne Buh tresce jakž bez toho nejde. — Zivt jest pán Buh. — Buh ví. — Buh svědek. — Boha sobě za svědka beru a Buh ví mé svědomí nejlépe. — Abych měl tě hodiny umříti. — Nevím, co mi se do večera stane, [illegible] bak pravda nebo nebuď. — Buh dej, aby mne hrom zabil. — [illegible] čerti vezmou. — Ať na mne slunce nesvítí. — Ať Boží [illegible] a věky nevidím. — Buh dej, aby tě hrom zabil. — Buh dej, aby tě čert vzal. — Buh dej, aby roztrhán byl na kusy. — [illegible] Buh dej, aby se zase ve zdraví nevrátil neb nevrátila. — Buh dej, aby se tvé krve psi nastřebali.

tilo', a než to slovo dořekla, udeřil k ní hrom a omráčil ji. Kteráž po tom udeření: ‚Zvysnedenej takový, udeř ještě!' A v tom než se nadála, udeřil k ní podruhé, až na ní šaty spálil a potom po třetí teprvá ji zabil a opáliv tělo její, nohu ji roztrhl.« [28])

* * *

Ochranou proti bouři, působené dle víry lidové mocí ďábelskou, bývala především modlitba [29]). S legendami dostala se do Čech nábožná důvěra, že obrazy svatých jsou ochránci domu před ohněm a hromobitím. [30]) V české úpravě legendy o desíti tisících rytířích prosí na př. sbor mučedníků:

»Jezu Christe, živý chlebe,
ješče my prosíme tebe:
budú-li naše mučenie
v svém domu jmieti na stěně
mastí neb černidlem psáno,
nebo z dřeva vyřezáno,
neb snad z kamene vyryto,
neb na knihách v skříni skryto
rač býti stráž toho domu
vždy od ohně i od hromu,
pošli anděla svatého
ihned v ten dóm z královstva tvého,
by ho střehl od všeho zlého,
i od smutka rozličného!« [31])

Podobně dle legendy staročeské prosí sv. Kateřina, aby Bůh požehnal tomu domu, kde budou její muka vyobrazena:

Ješče tebe prosi z toho:
kdež mé muky budú u koho
psány v domu, neb na listě,
nebo které knihy jistě
o nich budú učiněny,
rač jim dáti jich odměny,
Bože, aby se v tom domu
z náhlej smrti i od hromu
i jednej škody nestalo,
než sě vždy vše dobré dálo . . . . [32])

[28]) Štelcar, l. c., l. 116, 7. Srv. l. 93.
[29]) Více o tom viz u Štelcara, l. c., l. 83.
[30]) Srv. Arch. Pam. VIII. str. 383—384.
[31]) ČČMus. 1840, 289.
[32]) Položíme tu jiné prostředky staročeské proti tomu, »jestli který duom očarován. Vezma krev černého psa, pomaž stěn domových, kteréžto duom byl by

Podnes často vidíš na dveřích venkovských chalup »domovní požehnání« s obrazy svatých jakožto ochranců před všelikou pohromou.[33])

Bouřku, krupobití a povodně zahánějí dále — dle Solnického[34]) — svěcená semena, a dle Želetavského (l. S4, 5) »někteří byliny do ohně házejí, majíce za to, že se tím ďáblové s povětřím zahánějí.« Zvláštní ochranou bývaly svíce, svěcené na den Očišťování panny Marie — »hromnice«, »hromničky.«

Na pověry s hromnicemi touží již Štítný.[35]) »Hromnice« bývá také pravidelně nazýván den, kdy se světí svíce »hromničné«.[36]) Jako Štítnému, tak i rozhorlenému kazateli století XV. nelíbí se »pověry« na den hromnic: »Řiekáte hromnice, že by hrom nic neudělal, ktož má tu svieci; pověryť jsú to. Toť pak druhdy neudeří i na kostel z dopuštění Božieho? A co je tu svěc! Buďte múdři; sviece se proto požehnají, aby byly k poctivosti k tělu Božiemu, ne pro pověry.«[37])

Hromnic a tříkrálové vody[38]) často se užívalo přese všechny

---

pohoršen kterými kúzly nebo čáry — to pomazánie spomuožť. To die Sixtus k Octavianovi. Opět někteří pravie, že kdyžto vezma žluč černého psa a tu smieše s octem a tiem kropí stěny toho domu, v kterémžto sú čáry, z toho domu vyhánie ty všecky čáry a kúzla. — K témuž: Vezmi černobýl a pověs na odřvi toho domu, v kterémž jsú čáry, ten duom zprošťuje čáruov, aniž jemu mohú co učiniti zlého od těch kúzel nebo čáróv — a to jest zkušeno.« (Rukopis univ. knih. pr., sign. 17 B18, l. 99b.)

[33]) Na ochranu před bleskem, ohněm a jinou pohromou pověšují v Jihočesku (v okolí Třeboně, Soběslavě) na den sv. Vavřince (10. srpna) jeřabiny po stěnách domu, rozmanitě je upravivše, na př. navlečené jako ruženečky a pod. Původ zvyku toho je prý tento: »Když nepřátelé stíhali sv. Vavřince a on se ukryl v jednom domě, ana již nastávala noc, poznamenali si, v kterém domě to bylo, pověsivše naň pod lomenici jeřabinu, ale do rána visely prý na všech domech jeřabiny, tak že vrahové sv. Vavřince nalézti nemohli. — Sob., Rostl., 172, 173.

[34]) Compendium, 1630, l. E7. Snušku rozmanitých lidových kouzel proti bouři sebral Wuttke, D. d. Volksaberglaube der Gegenwart, 1869, 284. Zajímavé doklady středověké o kouzelných prostředcích podobných viz u Roskoffa, Geschichte des Teufels, 1869, II. 261—263. — U nás o témž dukladně pojednal Jos. Košťál, Vesna, 1887, 146 ad. Bouře, blesk a krupobití v pověrách i zvycích lidu českého.

[35]) Vyd. Erben, 309.

[36]) Hus. spisy, vyd. Erben, I. 474. L. P. 1413 na den jeho v chrámě obětování od panny Marie, od Simeona na ruce vzetí, kterémužto dni Čechové říkají hromnice, knížky tyto sú dokonány. — České pořekadlo dí: Na hromnice musí skřivánek vrznout, kdyby měl zmrznout.« Srv. Ctibor Tovačovský, Hádání, 1539, 116: »Bude chtíti vrch svého štěbetání učiniti, právě jako skřivánek na hromnice.

[37]) Ruk. univ. knih. pr., sign. 11F3, l. 170.

[38]) Dle Štelcara, O puv. kněžství, l. O4 byla svěcena tříkrálová voda tímto žehnáním: Zaklínám tě, stvoření vody, ve jméno etc., aby se stala vodou zaklínanou aneb posvěcenou k utíkání všeliké moci nepřátel, aby nepřátely vykořeniť i vyniť mohla

vyčitky mravokárců [39]) proti kouzlům a proti dábelské prý moci. Staří byli utvrzováni ve své důvěře k hromnicím výkladem církve katolické. Obšírně o tom hovoří Hoffmann (1642)[40]) a zvláště Mat. Šteyer. [41]) Rozvěcuje prý se hromnice »v čas zlého povětří«, »aby dábel skrze očarované povětří nemohl nám tak, jak by chtěl, uškoditi. Slušíť pak přitom pilně se pánu Bohu modliti« (str. 86). Odtud, z obřadu a výkladu církevního dlužno vysvětlovati, proč v domácnostech staročeských mívali »svíce hromničné parunkovýho vosku« [42]), a proč »svíce, kterýmž my Čechové hromnice říkáme, rozsvěcují se proti blýskání a hřímání.« [43])

Kromě na den hromnic, o kterémžto svátku vedle Pejta Hostounského [44]) rozhovořil se kněz Bílovský ve známém výkladu, že je to obměna pohanského svátku [45]), byly svěceny svíce také n a den s v. J a n a a P a v l a (26. června). Svědectví toto vypisujeme z ar-

i s anjely jeho.« Níže: »Aby to stvoření vody bylo k vyvržení ďábluv i nežitův, neb hliz škodlivých, že kde by koli vodou tou kropeno bylo, aby tam nebylo žádné nečistoty, a byl každý vysvobozen od nebezpečenství; ať tam není duch povětří zarážející — i ať odstoupí z raddy tajné nepřátel a jestli kdo závidí přebývajícím v dobrém zdraví i v pokoji, aby skrze pokropení té vody všecko odešlo.«

[39]) Konečný, Div. Boží, 1616, 221. Hrom nemá býti zaháněn . . . ani se světly a svíčkami hromničnými, pověrnými, ale svatými modlitbami.«

[40]) Zrcadlo náboženství, 1642, 178 a d. Proč se světí hromničné svíce.«

[41]) Postilla svát., vyd. 1719, str. 83: »Proč se na hromnice světí svíce.«

[42]) Kn. Arch. m. Pr., č. 1173, l. 73a (1584).

[43]) Solnický, Compendium, 1630, l. E5.

[44]) O posvěcování všelij. tvoru, vyd 1616, l. J3: »Starodávnej-li je obyčej svíce na den Očišťování panny Marie posvěcovati? Buh milý ví, kdy se to v církvi počalo. Sv. Augustina ta jest regule, když se neví počátek některého zachovávání církve, který ani plný sněm otcův svatých nenařídil, tehdy se má věřiti, že ten a takový obyčej pošel od apoštoluv.«

[45]) Coelum vivum, 1724, 82, 83. »Slavnost dnešní podlé něm. jazyka Liecht-Mess, Lucida Missa, světlá mše, anebo festum luminum, svátek světel, se nazývá; to pak nejen pro dnešní světla, které se světí, ale i pro vykořenění pověry oslepeného pohanstva, jenž věřilo, že na ten den Pluto, Buh pekla, Proserpinu, dceru vlastní Cereris bohyni chleba, zrádně chytil a násilně za manželku ji sobě a z sebou do temností pojal. Aby tedy ta bohyně chlebem pohanum vděčná byla, ten den po městě s pochodněma běhali, po rynkách se světly se toulali, ulice všecky svíčkami osvětlovali, slovem ke cti Cereris, kdo co měl, rozsvěcovali a pálili, jakoby Proserpinu ztracenou matce k vuli se světlem vyhledávali. Kterou bláznivou pověru v pobožnou ceremonii sv. církev obrátila, když ke cti a slávě pravé naší matky chleba a života, obilí a všeho pokrmu, světla světí, s nima na processí chodí a těma hromnicema netoliko Ježíše, lumen ad revelationem gentium, ale i Mariji Pannu, spravedlivou hromnici vyobrazuje.« — Výklad náboženský o starci Simeonovi v chrámě u Hofmanna, Zrcadlo náb., 1642, 178. Srv. Kolberg, Lud. XI (1877), 143. »Na pamiątkę iż Symeon trzymając Zbawiciela na ręku swoim, powiedział Ty jesteś światłość ku oświeceniu pogan — poświęcają księża świece w dzień Oczyszczenia Matki Boskiéj. Te świece bierze lud do domu, i w czasie burzy zapala, dla odwrócenia gromów i piorunów; ztąd nazywają się one gromnice.«

chivu Jindřichohradeckého,[46]) z listiny »Duchovní prostředek od JKnížMsti p. p. Jana Fridricha hraběte Waldšteina, bejvalého arcibiskupa pražského, proti povětří a bouřce . . . Na den těch dvouch svatých mučedlníkův Jana a Pavla, dne 26ho Juni, světějí se svíce a takové po posvěcení se rozsvítějí, při čemž ke cti a chvále těch dvouch svatých má se dáti mše sv. sloužit; po mši ale vezmou se ty svíce a uložejí se. Takové svíce mužou do zámkuv, do domuv, do dvoruv a kamž jeden chce, rozděleny býti, a když bouřka přichází, mají se rozsvítit. Přitom se znamená, že, když takové svíce jenom od jednoho se vymužou a mše sv na jeho oumysl čtena jest, ten užitek takové pomoci skrz přímluvy těch sv. jenom on dostává, kterej takovej dobrej skutek vykonáva; jestli ale celá obec takové pobožnosti oddána jest, tak také cela obec ten užitek a pomoc požívá. —

Předjmenovaný cnosti pilný kníže a otec v známost činí v jeho písmách, že on od jinších slyšel, že když kroupy při těch obcích padly, které k té cti a chvále těch dvouch svatých takové svíce rozsvítili a mši sv. sloužit dali, žádnou škodu neučinily; v jinších místech ale, kdež svatí ctěni nebyli, všechno potloukly a na mizinu přivedly, a v nejbližších místech.

Protož také on za dobré uznává, by jedno každé město, jedna každá vrchnost i také každá obec s takovou pobožností zaopatřena byla. Tyto svíce ale nemají se nikda rozsvítit a také nemají hořet více, jak dlouho bouřka trvá, a když se rozsvítějí, mají 2 otčenáše a zdrávas ke cti a chvále těch svatých modlené býti. Také se znamená mimo předepsaného, že na den těch dvouch svatých od práce půl dne zdržeti a mše sv. slyšána býti má.« —

Jiným prostředkem proti bouři a krupobití bylo zvonění a troubení proti mračnům. Je to zvyk starodávný, doložený již v IX. století,[47]) a původ jeho bývá všelijak vy-

[46]) Sign. 4E. 1. 1730. — Srv. Bílovský, Coelum vivum. 1724, str. 418 a d., kdež rozjímá kazatel o sv. mučedlnících Janovi a Pavlovi, proti bouřkám a škodlivým povětří patronech.

[47]) Viz obšírně ze starších skladeb Rocchu, De campanis commentarius, Romae, 1612, l. 137; z novějších H. Otte, Glockenkunde, Leipzig, 1858, 28 a d.; Back, Uiber Wetterläuten und Wetterhorn, Altenburg, 1855; Pfannenschmid, Erntefeste, l. c. 90, 304-308. Četné nápisy na zvonech označují, že se jich užívalo kromě jiného proti povětří. Známé motto Schillerovy básně o zvonu: Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango) s letopočtem 1486 čte se na zvonu z kostelíčka v Schaffhausen. Srv. Rochholz, Alemann. Kinderlied und Kinderspiel aus der Schweiz, 1857, 63. Podobné nápisy: A fulgure, grandine et tempestate libera nos Domine. Jesu Christe. — A fulgure et tempestate libera nos

kladán.[48]) Od sousedů přešel obyčej ten také do Čech. Zevrubně píše o něm Štelcar Želetavský:[49]) »Proč se ten obyčej zachovává, když na obloze nebeské mračna jsou a s nimi kroupy jdou, i také hřmí, že se proti tomu zvoní, aneb u vojště z ručnic a z děl střílejí? — To jest velmi starobylý obyčej, kterýž se začal ještě za pohanův; nebo oni když viděli, že mají na zemi pokuty přijíti, nemajíce zvonuov, užívali proti tomu střelby, chtějíce tím Boha rozhněvaného krotiti. Píše Seneka, mudřec pohanský, že to také zachovával I. p. 38. Caius císař. Ten když jednoho času učinil hody veliké svým knížatům, dvořanům a rytířům, a toho dne bylo veliké blýskání, hromobití a přívalové dešťoví, zdvihl boj proti bohu na nebi a kázal z děl, z lučišť a z jiných rozličných střel vzhůru střílet i z praku kamením proti nebi metati. Služebníci nemoudří uposlechše krále svého a chtíce ukrotiti hněvivosť Boží, pouštěli kamení a jinou střelbu na vejsost, to pak všechno letíc zase dolův, množství lidu pobilo.

Potom l. 280 místo toho střílení Felix, biskup římský, nařídil, aby se zvonové světili a těmi, aby proti takovým mračnům zvonili, slibujíc lidem, že ukrotí hněv Boží.

A tak lidé podle toho jeho nařízení posavad to zachovávají, ale bez modlitby málo co prospívá; nebo se to spatřuje, i sami mnohdykrát vídáme, když pán Bůh povětří aneb příval s krupobitím posílati ráčí, že se neděje po vůli jejich, ale po vuli Boží, tak že mnohdykrát málo co obilí zustává, jsouci krupami potlučené. A tím odnímá Buh dary své lidem bezbožným, kteříž samým zvo-

---

duxe. — Saepe tonanti Deo gelido strepit imbre procella, saepe procella mea voce tonante silet. — »Nos a fulmine terribili saevaque procella, o clemens noster, libera, quaeso, Deus.« — Aera dum crebris ego verbero pulsibus atrum, non timet effodi grandinis imbre seges. — s udáním místa, kde který jest, sebral C. Meyer, Aberglaube des Mittelalters, 1884, 185, 186. Viz také Montanus, D. d. Volksfeste, Volksbräuche, 1854—58, 39.

[48]) Hospinianus, De templis h. e. de origine, progressu, usu et abusu templorum l. V., Tiguri, 1603, 467: Equidem concedo iam inde a prima campanarum origine eas imminentibus tempestatibus pulsatas esse, sed ex superstitione aliqua id factum, hoc vero pernego; habuerunt enim causas non improbandas, unam naturalem, alteram theologicam. Ferunt namque vehementi commotione aëris, quem sonus ille campanarum concitat, nubes condensatas dissici. Ut enim lapillus in aquam coniectus giros facit multiplices, ita sonus vehemens aërem, qui aqua multo tenioris est substantiae, impellit et latissime diffundit. Deinde hoc signo homines ad preces excitare voluerunt, ut nimirum eo audito omnes et singuli Deum ardenter rogent, ut imminentem tempestatem pro sua gratia et misericordia avertere dignetur. Srv. Wierus, De praestigiis daemonum, l. c., 441—443, kdež uvedena řada kouzelných prostředku proti hromobití.

[49]) Kniha Duch., l. c., l. R8 ad. Po straně udává pramen. O tom píše Mart. Krovický l. 1560 proti Jindřichu, biskupu krakovskému, v listu 103.

něním jeho ukrotiti chtějí, ješto takoví pána Boha více pokoušejí, chtíce jeho moci božské překážku učiniti, kteráž jest mocnější, nežli ty jejich zvony a střelba.

Druhé věděti sluší, kdyby tak bylo, jak se lidé domnívají, že zvoněním rozhánějí mračna a zahánějí krupobití, tedy by tu, kde se zvoní a zvonové slyší, žádná škoda se státi nemohla; ale vidíme, že se jináče děje, nebo mnohdykrát kde se nejvíc zvoní, tu kroupy předce tlukou obilí, povětří se rozmáhá a hrom někdy zabijí i ty, kteříž zvonívají.«

V týž rozum varuje Konečný (str. 221), aby nebyla mračna zahánčna »zvoněním; nebo někdy i na takové zvonečky pán Bůh toho svého posla dopouští a je s zvonice srazí.«

Doklady toho podává s drastickým líčením Štelcar [50]) a naskytly se nám podobné případy častěji. [51]) Štelcar uvažoval také o tom, (l. S4) »má-li se dáti proti mračnům v e d n e a n e b v n o c i zvoniti? — Ve dne není potřebí, nebo bouře, hromobití, povětří a krupobití mají dosti veliký zvuk, kteryž obráží člověka i zemi, že se všeckno třese a té chvíle mnohdykrát člověk domnívá se, že se pod ním země otvírá. Protož kdož tím zněním od bouří velikých nechce se ku pokání svatému vzbuditi a od hříchuov povstati, málo se zvoněním polepší.

Času pak nočního muože se zvoniti, nebo zvon jest jako hlas živého člověka, ješto by mluvil k člověku: ‚Nelež a nespi! Zdaliž nevidíš, kterak Buh moc svou ukazuje? Podme do kostela, aneb v domě poklekněme na svá kolena a modlme se pánu Bohu pro ukrácení hněvu jeho.‘ — Také člověk času nočního, když takové pokuty přicházejí nemá leženi... Protož takové bdění i také zvonění noční jest pobožné a není na škodu; neb se tím člověk ze sna probuzuje.«

Opakuje se tu u Štelcara známý zjev, že mravokárce touží na pověry, hříšné obyčeje, ale potom nábožensky přemítaje o obyčeji, který kacéřoval, vykřičkuje z toho všeho, že s nábožným úmyslem

[50]) Viz l. S2 ad. na př. na l. S3. — Opět l. 1576 v Moravě, ve vsi Jakubově, blíž města Budějovic Moravských, ve žni, když zvonili proti mračnům, dábel jednoho z těch zvoníkuv vzal a tři dni při sobě měl, obýváje s ním po horách. Potom po třech dnech jej propustil a rozkázal mu sloup kamenný na rozcestí postaviti a to mezi cestami, kteréž vedou jedna k Dačicum a druhá k Babicum.«

[51]) Arch. m. Jindřichova Hradce, Memorabil. Buch. v. J. 1750. 12. června 1745 zvonili všemi zvony proti bouři a byla při tom zabita dívka, pod. ČČMus. 1847, 3[illegible]

dovoleno užívati obyčeje toho, zde na př. zvonění ne sice proti mračnům, ale pro povzbuzení křesťanského lidu k modlitbě na odvrácenou těchto mračen.

Podobně uložili páni v Poličce r. 1601[52]) knězi Eliáši, »aby zvonění proti mračnům, aneb když by jaká pokuta neb znamení hněvu Božího na nebi spatřino bylo, nebránil, avšak aby proč se to zvoní a co lidé slyšíc takové zvonění činiti mají, lid pokojně vyučoval.«

Proti mračnům a povětří zvonívali buď »pulsanti« zvonníci,[53]) synkové městští,[54]) nebo také učitel, jehož úkolem za neutěšených poměrů bylo vedle všeho jiného psáti cedulky velikonoční zpovědi, rozdávati je a sbírati, vyzváněti »frejunk« trhový, koledovati, na radnici hry tříkrálové provozovati, o muzikách hráti a také »Ave« proti mračnům zvoniti.[55])

Zvonění proti bouři a krupobití udržovalo se za souhlasu církevního ve století XVIII.,[56]) a udrželo se až do století našeho, a podnes místy zvonívají proti mračnům přese všechny zákazy.[57])

V některých obcích místo zvonění troubí buď ponocný nebo někdo jiný prý proti mračnům buď na troubu nebo na velikou lasturu, o níž vypráví si lid, jak kruponosná mračna jdou, že sama hučí a duní. Tak jsem slyšel v jedné vesnici v Táborsku.

Narážky na tento obyčej, že kromě zvonění ve století XVI troubili proti povětří, čteli jsme u Štelcara.[58]) L. 1574 zuřila v Počátkách bouře, hrom zabil dva zvonníky. »Trubačku pak s šesti osobami obrazil . . .« »Téhož dne a hodiny v městečku Jaroměřicích udeřil hrom na věž a zabil trubačku, když z věže vyhlídala . . .«

[52]) Kar. Adámek v ČČMus. 1882, 89; srv. ČČMus. 1847, 551.

[53]) Kar. Adámek v ČČMus. 1881, 449: »pulsantum od zvonění proti povětří a mrakum 46 zl. 43 kr. 2 d.

[54]) Melichar, Monografie m. Unhoště, 1888, 27: Jako v celých Čechách, tak i u nás zvonívalo se proti mračnům a sama městská rada ustanovila k tomu synky městské. Tak r. 1708 dne 23. května ustanoveni byli k tomu . . .

[55]) Tiray, Děj. Velké Byteše, II., 1888, 139.

[56]) Srv. Beckovský, Kat. živ. zákl. I., 1707, str. 81.

[57]) Obentraut, Přír. kniha pro rycht., 1847, 207: Zvonění proti bouřce. Před časy panovalo mínění, že se zrustající mračna zvoněním z místa, kde se zvoní, zažene a to místo před uderením hromu ochrání. Dle zákonu přírody však není tomu tak; zvoněním bouře se nezažene, nýbrž spíše přitáhne. Mnohonásobně již zkušenost dokázala, že mračna právě k tomu místu se přitáhla, kde se zvonilo.

[58]) l. c., I. 82, 3.

Dále věřili staří, že hromobití možná zažehnati čarováním a zaklínáním. »Lidé bezbožní chtějí prý toho dovodit žehnáním, ješto se jim Bůh nedá voditi po vůli jejich . . . Jiní potom chtějí zahnati mračna křížem.« [59])

»L. P. 1580 v Moravě, v Horních Dubňanech nějaká Majdalena Pavlova, když hřmělo, žehnala mračna a házejíc oknem na dvur chvoštiště, hřeblo etc., říkala: ‚Pomni, hrome, že jsi křtěnej!' A v tom prý on k stodole, v níž plno obilí měa, udeřil a ji do gruntu spálil se vším, nedbaje ani na svici rozsvícenou, ani na zaklínání.« [60])

Podobně čaroval onen, jenž potom »na trápení druhém horkém vyznal, že jednou bičem proti mračnu praskal, aby se rozešlo. Item že mračna zaháněl, že mu otec kázal« [61])

Zajímavá staročeská zaklínání mračen, patrně (dle jazyka soudíc) opisy, pořízené ve stol. XVI. nebo ve stol. XVII. ze starší předlohy, podařilo se mi nalézti v rukopisu univ. knih. pr., sign. II F 7 na l. 123—125. Uslyšíme tedy ze spolehlivého zdroje, jak kouzelný zaklínač za starodávna a snad místy potajmu podnes [62]) zaklínal a zaklíná mračna, děsivě vystupující na obzor, aby šla jinam, na skály, na hory, na lesy, na pustá místa a pod.

»Žehnání proti krupám a zlému povětří. Ve jméno pána N. J. K., jenž jest stvořil nebe i země, vody Jor-

[59]) Štelcar, Kniha Duch., l. 84, 5. Srv. Václav děkan Kutnohorský, Dialog t. j dvou formanno rozmlouvání, vyd. 1542, l. Hb: . . dábly zahánčti, povětří krotiti, rozličným nehodám spomáhati; Mat. Šteyer, Postilla svát., vyd. 1710, 271: Slovem všichni ti zle činí, kteří pověrečnými způsoby kroupy neb mračna zahánčti usilují.

[60]) Štelcar, Kniha Duch., l. 85.

[61]) Brandl v Čas. Mat. Mor. 1880, 42.

[62]) Srv. článek Jos. Smoly, Zaklínači mračen, Květy, 1885, 741—744. — Na srovnanou a zároveň na dukaz, že zaklínání staročeská, jež jsme našli, jsou původu prostonárodního, vypisujeme zaklínání zapsané v ČČMus. 1854, 546: Ve jméno Otce . . Zaklínám vás, andělé pekelní, kteří posíláte krupobití na tento svět, neškoďte ourodám Božím, ani zemi, ani chmelnicím, ani lukám, ani lidem, ani hovadům, ani žádnému stvoření Božímu. Zaklínám vás skrze početí panny Marie, skrze vtělení, narození a obřezání, skrze umučení a na nebe vstoupení P. N. J. K., abyste na skály a na hustiny šly a odkud jste přišly, tam se navrátily. Zaklínám vás skrze P. N. J. K., abyste neškodily, zaklínám vás skrze den soudný, abyste se nevymlovaly, že vás žádný nezaklínal a že vám žádný neodmlouval. Protiv se vám Bůh všemohoucí, protiv se vám Syn Boží, na kříži jenž pro nás hříšné umřel, protiv se vám Duch sv., protiv se vám blahoslav. p. M., matka Boží, skrze dvanácte tisíc ran P. a S. N. J. K., abyste se spokojily. Srv. Grohmann, Aberglauben und Gebräuche aus Böhmen und Mähren, 1864, 53, 54.

danské[63]) požehnal a pokřtěn byl, račiž požehnati tento oblak, v kterémž bouření jest, kdežto moc ďábelská svázána souc, tento oblak Boží pomocí zhyň a zahyň a obklič tě Otec † obklič tě Syn † obklič tě Duch svatý, † svatý Matouš, svatý Marek, sv. Lukáš, sv. Jan. Ve jméno Otce † i Syna † i Ducha svatýho † vše jednoho hospodina Amen. Ve jméno sv. Trojice, znamení svatýho kříže pána N. J. K. spasitele našeho zažeň přival škodný a dej vodám jámu ti(e)hou deštivou, jakož jest byla ti(e)ha v Jordáně, když pán naš J. Kristus pokřtěn byl od svatýho Jana. Pomni na nás, milý pane, jakož si přisáhl otcům našim, Abrahamovi, Izakovi, Jakobovi, aby nedopouštěl hněvu svého na pole, vinice, štěpnice, zahrady naše. † Zaklínám anděle pekelní, kderýž jest svrhl z nebe stolice velebnosti, jenž činíte násilé, bo(u)řky, povětří, posíláte kroupy † zaklínám vás skrze hroznej den soudnej pána N. J. K., abyšte šly, kroupy, od polí sennejch a sázenejch a odvedly se na pustiny a braly se, kdežto nesejí ani kdo sadí, ani kdo štěpuje, aby v den soudný nemohly řítci svou zlost, že nižádný nás nezaklínal. Protiviž se vám Bůh Otec nebeský † protiviž se vám Syn † protiviž se vám Duch svatý † svatý, svatý, svatý pán Bůh zástupův, všemohoucí věčný Buože, račiž požehnati těchto oblakův, aby ukrutnost ďábelská svázána byla; roztrhni je Bůh Otec, roztrhni je Bůh Syn, roztrhni je Bůh Duch svatý. Zbav tě anděla šatana, kderý si v tomto oblaku skrze umučení pána našeho J. K. a skrze umučení mučedlníka jeho, to

[63]) Vody »Jordánky« bývá užíváno při léčení prostonárodním. »Před sluncem východem anebo po slunci západu na vodu Jordánku k řece, kde se proudí. Kdo si jí nabrati chce, dojda ke proudu, pozdraví vodu takto:

Pochválen buď Ježíš Kristus, vodičko!
Odkud tečeš, vodičko?
Já jdu k tobě pro zdravíčko.
Ty tečeš až od Jordána.
Beru tebe v jménu Pána
Boha Otce i Syna, Ducha svatého.«

Těmi slovy žehná se voda proti proudu; pak se jí nabere do lahvice a tou vodou třikrát v řece se dotýkajíc, se říká: ‚Ve jménu sv. Jana Křtitele nabírám tebe, vodičko,' a odcházejíc, říká se: ‚S Pánembohem, vodičko; Buh ti zaplať, vodičko!' Jordánky užívá se v nemocech, při stírání souchotin a na lázeň dítěti chorému.« Tom. Šimbera v Čas. Mat. Mor. 1870, str. 37. Srv. Krolmus, II. 448:

Dej Buh dobrý den, vodičko!
Krista Pána křtitelničko!
Beru si tě k pomoci,
v této mojí nemoci.
Ty zaháníš všecky čáry,
trháš kovy, hory, skály,
a to všecko tvou mocí!

jest svatýho Jiří.[64]) Ve jméno Otce † i Syna † i Ducha sv. Amen

Žehnání ke povětří i dýšť. I zaklínám skrze Buoha Otce, Buoha Syna, Buoha Ducha sv., abyšte šly na hory, na skále, od našeho dříví, abyšte neuškodily, ani nemohly uškoditi ani vozimi, ani jeři, ani tomu, což křesťanské (dítě?) požívá. Ve jméno Otce † i Syna † i Ducha sv. Amen.

Stujte, mračna, stujte, kroupy, stujte, blejskání; stavuji vás Buožĺ mocí pána našeho J. K. a mocí sv. Ducha, mocí sv. Trojice, mocí panny Marie, mocí sv. Jana Evang., mocí všech svatých, mocí vší říše, naší mocí: i děte, obratte se, kroupy, na pusté hory, na lesy, na pusté vody. Tam se bíte, tam se tlucte.[65]) Ve jméno † Otce . . ., vše jednoho Hospodina Amen. Pane Ježíši Kriste, kterýž na tento svět přijíti, s čisté pokorné panny Marie naroditi se ráčil, rozpavši se na kříži svět si také vykoupiti ráčil, račiž pože † hnati těchto oblaků, kteréž před sebou vidíme, hrozná se ukrejvá bouře, zkaž je Otec † zruš je Syn † roztrhávej a na pustiny pošli Duch sv. † † † † (Tyto čtyři kříže na čtyři strany světa.)

Zažehnávám a zaklínám, kroupy a dešti bouřivej, skrze cherubin a serafin, skrze čtyřmecítma starcův, kteříž ustavičně před tváří Buožĺ stojí, abyšte, bouřivé kroupy, škody nečinily v tomto místě. Heli † Helioi pokoj Amen.

Já N. požehnávám tato mračna, tyto kroupy po všem světě, vám, mračna, vám, kroupy, přikazuji slovem pána našeho J. K., abyšte na polích N. nepršely a nepadaly. Vás, mračna, vás, kroupy,

[64]) Srv. Zbiór wiadomości do antropologii krajowéj. III. 1870. 57. Formuła na opędzenie chmur i dészczów:

A ty Panie Jury,
pozganiáj te chmury,
na tatarskie góry,
gdzie ptaskowie spiewają,
kropli wody ządają . .

[65]) Srv. v zažehnávání růže Erben v ČČM. 1860. 53. — Na růži. Dej na nějakou mělkou nádobu žhavé uhlí, nasyp do něho svěceného koření z věnečků od Božího Těla a něco sušených lupínek z růží, tím podkuřuj a při tom říkej:

„Zaklínám vás, pakostnice
růžovnice, kostnice
do lesa hlubokého,
do dubu vysokého,
do dřeva stoatého
a ležatého:
tam sebou mlatte a třískette
a této osobě jméno pokoj dejte."

posílám, zahaním slovem pána N. J. K. na lesy, na skále, na louky, na trávy, aby žádnému škody nečinily, ani nám taky Amen. A po tom na to řekej třikrát čtení sv. Jana.«

Zaklinači čili vodiči mračen podnes dle víry lidové mohou voditi kroupy od osení na pusté hory. »Nesmějí lidé takoví na sebe nikdy škrobené košile obléci a v zažehnávací modlitbě ani v jednom slově se zmýliti, sic by se na něj kroupy shrkly a jej utloukly.« [66])

* * *

Tomu, »kohož hrom opálí«, radí staročeský lékař: »Ten vezmi žlútky od nových vajec a lněný olej a vodu řěčnú, ztluč to vše v hromadu a nech tak státi chvíli; když se ustojí, tehdy tu mast sbera s vody, maziž se tú mastí, kdež hrom opálil, a tím se zhojieš, budeš-li často mazati.« [67])

O hřímání vůbec dočteš se v pramenech staročeských všelijakých zpráv, pranostik a rad. Poznali jsme ve stati »Březen«, že při prvním zahřímání klepali staří kamenem na čelo, aby jich hlava nebolela.

Podle toho, kdy hřmělo, usuzovali, jaká bude úroda na př.: [68]) »Hřmí-li často máje měsíce, znamená rok neúrodný . . . Hřmí-li v červnu, bude dobré obilé, ale dobytek bude mrtati, i lidé odpa-

[66]) Kulda v Čas. Mat. Mor. 1870, 134. Srv. tamtéž: »Jeden krupovidač snažil se strašné krupobití od polního osení na pusté hory odvrátiti. Z toho strašného mračna naň cosi volalo: ‚Marná snaha tvoje! Pusť! nezadržíš, zavinila jedna baba, co na sv. Marka na holém pecisku pekla placky.‘ Když to naň do třetice tak volalo, pravil zaklinač: ‚Neuškoď nevinným lidem, ale vyznač babu, která zavinila.‘ Načež na poli té baby napadlo krup na mandel zvýše a na jiných polích osení beze škody ostalo. — Jiný vodič krup usiloval těžké kroupové mračno na pustá místa dovésti, tu volalo naň cosi několikráte z toho mračna. ‚Pusť mě, déle nezdržím!‘ Ale zaklinač dovolit nechtěl. Až když viděl, že pro přílišnou vzdálenost mračna na pusté hory mu dovésti možno není, šel k nejbližšímu fojtovi a prosil ho velice, poněvadž těžký náklad veze, aby mu povolil po jeho polích jeti a co za tu cestu žádá, že mu zaplatí. Fojt ze zkušenosti věda, jak to zle s těžkým nákladem po špatné cestě jezdit, ochotně mu povolil a za přejetí nic vzíti nechtěl, maje úmysl bližnímu posloužiti. Vozka se poděkoval a odešel. Za malou chvíli počaly kroupy padati a tloukly, až všechno polní osení fojtovo na bláto uvedly. Jeho sousedum však ani v nejmenším neuškodily. Až bylo pozdě, teprv poznal fojt, jaký to vozka byl a jaký náklad vezl.«

[67]) Rukopis univ. knih. pr., sign. 17 H22, l. 284b.

[68]) Partlicius, Kalendář, 1617, mezi pranostikami. — Zmínky zasluhuje tato víra lidová: »Slýcháno od starých pobožných Čechuv, že v den soudný sedm hromuv biti bude.« Mik. Krupčhorský, Knížka o soudném dni, 1612, l. C4. — Zvláštní pranostika zapsána v Statutech univ. Prag., vyd. Dr. A. Spirk a Dr. A. Dittrich, 1847, 212: »In districtu Gurimensi nobilis quidam cum ante dies septem tonitrua eiusmodi audisset (18. dubna 1607), fertur dixisse: ‚Ej, to jest na chybu, mnoho toho roku zloděju bude.‘«

dati a mříti . . . Hřímání v červenci mnohým lidem smrt zvěstuje . . . Hřmí-li na sv. Michala, bude hojně obilé, ale ovotci ublíží a budou hrubí větrové . . . Hřmí-li v říjnu, vítr silný a umenšení ourod znamená . . . Hřímání v prosinci obroku hojně, pokoj a svornost znamená« a pod.

V »Sedlské pranostice«, vydané 1710, tištěna celá řada rýmovaných pořekadel o počasí, jichž ohlas posud mezi lidem se proslychá. Rýmuje na př :

»Naučil mne prostý člověk sedlský,
skusil jsem také z některé částky,
když lesové, háji se černají,
prška budoucí totiž znamenají.«

Známou a rozšířenou[69] pranostiku, že žáby mohou zvěstovati dešt. upravil rýmovník:

Když ráno žáby zvučně křehtají
rychlý déšť, přívaly znamenají.«

O vlaštovkách, vznašejících se nad vodou, takto povědél:

»Jistě bez všeho pochybení,
když vlaštovice k vodám létání
strojí, vodu křídlami tepouce,
déšť, mokrost přijde, věz brzce.«

O červáncích zarýmoval:

Večerní červenost čas vyznamenává,
jitřní červenost déšť ráda vydává.«

Odkazujíce k »Selské pranostice«, přestaneme na této ukázce prostonárodních pořekadel, bude-li pohoda či déšť . . .[70] Množství a rozmanitost jejich dlužno vyložiti tím, že rolník, zvláště přede žněmi, potřeboval ustálených jaksi pravidel a zkušeností, aby mohl usuzovati, bude-li déšť či jasno, a dle toho zařizovati svou práci ve žni.

[69] Stv. Zbiór wiadomości do antrop. krajowéj, 1882, (VI. 102, 103. Practorius, Gnicks-Topf 1660, str. 224.

[70] Narážka na starou lidovou pověst o dubu u Hammerschmida, Historie Klattovská 1699, 67. »Přihodilo se letního času, že panna Klavtoka procházela se na vejš jmenované žaludové hurce se dvěma děvečkami, i uhlídala krásnou dubu, an z jednoho místa v hustém lese vychází, a hned tychle tam poodběhla, aby původ té duby vyskoumala. Přijdouce tam, spatřila v tom místě čistý pramen sladké vody . . .« O dubě v podání českém ČČMus. 1854, 547; 1855, 181, Grohman, Aberglauben 40, 41.

Žencům odporučuje staročeský herbář:[71] »Mateřie dúška krmiem přimiešená silní velmi, a žencóm najvíce na poli, když žnú, a jestliže by se položil, neuškodí žádný had.«[72]

Začátek žní býval a místy posud jest slavnostní.[73] Ohlas nějakých staročeských obyčeju na začátku žatvy ozývá se ve slově »zážinek«, »zážinky«.[74]

[71]) Rukopis univ. knih. pr., sign. 17 B18, l. 130a.

[72]) Den 27. srpna, zasvěcený sv. Rufovi, byl považován za nešťastný pro Čechy. Toho dne totiž skonali králové Přemysl II. (1278) a Jan Lucemburský (1346). Srv. Tharsander, Schauplatz, 1735, 82: In Böhmen hält man den Tag Rufi für unglücklich, weil daran etliche Könige in Böhmen umkommen sind. Das kommt heidnisch gnug heraus und ist ein Einfall von den alten Römern entlehnet.« Pod. Balbín, Vita Arnesti, 1664, 116, 118.

[73]) Sobotka, Rostl., 62; Pfannenschmid, German. Erntefeste, 88, 89.

[74]) Jungm. s. v. — Narážka na slovanský obyčej tento u J. Lasicii (Lasiczki) Poloni De diis Samagitarum caeterorumque Sarmatorum . . libellus (1615), vyd. W. Mannhardt, Riga, 1868 (v univ. knih. pr.). Z knihy J. Maeletius (Malecki), Libellus de sacrificiis et idolatria veterum Borussorum Livonum aliarumque vicinarum gentium, 1563, Lasicius vypsal: »Similiter, quando iam segetes sunt maturae, rustici in agris ad sacrificium congregantur, quod lingua Ruthenica Zazinek vocatur i. e. initium messis. Hoc sacro peracto unus e multitudine electus, messem auspicatur, manipulo demesso, quem domum adfert. Postridie omnes, primo illius domestici, deinde caeteri, quicunque volunt, messem faciunt. Facta autem messe, solenne sacrificium pro gratiarum actione conficiunt, quod ruthenica lingua Ozinek, i. e. consummatio messis dicitur.« Zevrubný popis obžínek těchto l. c. str. 19, 20.

Po žních.

Zachovaly se zprávy o tom, že staří Slované, národ rolnický, děkovali bohům za požehnání úrody zemské. Po žních vstupoval žrec boha Svatovíta do arkonského chrámu na ostrově Ráně a s významnými obřady přinášel oběť dárci úrody zemské.[1] Arabský spisovatel Ibn Foclan (X. stol.) vypravuje o oběti ve žně u ruských Slovanů.[2]

Obřady podobné, ovšem jen zkomolené přežitky posvátné oběti bohum, udržovaly se v neurčitých rysech v paměti lidu slovanského.

[1] Popsal Saxo Gram. III. 404. Viz o tom Sobotka, Rostl., 61, 62. Jak známo, obětován byl božstvu Svatovítovi veliký, okrouhlý koláč ze sladkého těsta. Často již jmenovaný Uhmann Alt-Mähren, 1762, II. 405, 406 přivádí ve styk tento obyčejný oblibou koláču a vdolku na Moravě. Nemálo zajímavým slovům hovořívého vykladatele dáváme tu plné místo: Die Kuchen oder Fladen zu Ostern und andern Feiertägen und Kirchweihen zu backen, ist zwar in Mähren der Gebrauch noch heute, aber man weiss nicht, ob derselbe vom Witislao den Ursprung her habe oder nicht? und wann es auch sein sollte, so ist doch das Ziel und End solcher Backerei ganz anderst als der ersten, angesehen solche Kuchen oder Fladen nicht Gott zu Ehren, sondern viel mehr den Schmack mit einer seltsamen Speis zu ergötzen. Sie werden mit keinem Weinmätt, sondern mit süsser Milch eingemacht, und entweder mit Lebkuchen, oder Magsaamen bestreuet; auch mit frischen neuen Käss bestrichen, und mit Weinbeerleinen oder aber mit gekochten süssen Pflaumen überstrichen und insgesammt wohl gebuttert; der Taig dazu wird von Waitzenmehl mit süsser Milch eingemacht. Den armen Gebürgsleuten dienet auch das Gerstenmehl dazu und sie werden insgesammt Kuchen, Kolačen, auch Wdolky oder Dolken genennet. Bei denen Burgern und anderen auch Vornehmen werden solche in Gestalt einer kleinen runden Glass-scheiben, bei den Bauern aber zehn und mehrmal grösser gebacken, davon die Hauacken die grösten Liebhaber, also dass sie dieselben dem Fleisch vorziegen, auch sich dabei einbilden, dass ihnen solche nicht nur allein besser als das Fleisch gedeien, sondern auch ihre natürliche Kräften zur Arbeit stärken. Will alsdann die Bäuerin die Aufruhren unter ihren Gesinde vermeiden, so darf sie die Kuchelbackerei bis auf die heilige Jahrzeiten oder Kirchweih nicht verschieben, sondern muss öfter im Jahr, oder ja auch alle Wochen, wann nur das Mehl und die Butter vorhanden, solche dem Gesinde vorsetzen, wann sie sonsten die Ruhe in dem Haus haben will.

[2] Sobotka l. c. 62.

Hospodyně ruská na začátku žní jde s chlebem, solí a hromnicí na pole, žne — a první snop požatý odnáší domů, staví pod obrazy svatých. Zrní z něho dávají v kostele světiti a míchají do obilí, jež bude po jaře zaseto.[3])

Když obilí sklizeno, slaveny bývají posud po vlastech slovanských »obžinky, dožinky.« Mladá žnečka s věncem na hlavě podává hospodáři věnec z obilí a kvítí polního, přeje mu jménem všech ženců štěstí, zdraví. Hospodář je pak vyčastuje.[4])

* * *

Ve svátek Nanebevzetí panny Marie (15. srpna) dávali si staří Čechové v kostele světiti květiny a semena. Svědčí o tom Štítný,[5] že světívali »na svatú Královnu semena, kvietie.«

Obyčej ten patrně se udržoval stále, praví-li[6]) Pejt Hostounský r. 1616, že v den Nanebevzetí panny Marie světí se »všelijaké kořenní«. Byl to obřad v církvi tehdejší obyčejný. Odkazuje totiž Pejt k církevní knize pražské: »Toho (prý) máš dostatečnou instrukcí v agendě pražské.«[7]) Agendy jsme nečtli, ale za to zvěděli jsme v usnesení pražské synody z r. 1605,[8]) že se schvaluje zbožný prý zvyk světiti byliny na některé svátky, mezi nimi na den Nanebevzetí panny Marie.

Snad se nemýlíme, vykládajíce svěcení bylin o svátku panny Marie jako přinášení prvotin úrody zemské v oběť. Tak aspoň potvrzuje Hofmann r. 1642.[9]) Rozhovořil se poněkud obšírně o svátku »kořenné matky Boží.« Dovídáme se tu zároveň, že věřící užívají bylin, svěcených téhož dne, ku pověrám, čarám — a pověry přečasto zavánějí původem ze šerých dob pohanských! . . .

»Na ten den všelijaké byliny od pobožných do kostela se no-

[3]) Tamtéž. Srv. Wenn die Bauern das Korn einführen, so müssen sie von denen ersten Garben etliche nehmen und in alle Winkel der Scheuer Creutze damit legen, so kan der Drache keines bekommen. Praetorius, l. c., 1669, 240.

[4]) Obžinky polské u Goleb, Grv, 264 ad.; Maciej., Polska, l. c., III. 246. a j. O slovanských obžínkách srovn. F. Menčík ve Světozoru, 1880, 366 ad., 374 ad. — O českých viz pěkný popis Fr. Kováře v Ruchu, 1884, str. 434 ad., 454 ad. »Obžínky«.

[5]) Vyd. Erben, 307.

[6]) O posvěcování všelijakého tvoru, 1616, l. D5.

[7]) l. c., list G2.

[8]) Synod. archid. prag., 1605, F. 21. Omnino autem retinenda est pia et laudabilis consuetudo benedictionum panis, vini et aliarum rerum, etiam herbarum, quae certis solemnitatibus et praesertim paschae, nativitatis Domini, assumptione beatae Virginis, sancti Joannis Evangelistae, aliisque festivis diebus ex sacris ritibus non sine mysterio, uberrimaque fidelium utilitate fieri solent . . .

[9]) Zrcadlo, vyd. 1642, str. 185, 186.

sívají, kteréž se od kněze pobožnými modlitbami světí, a ty se z nábožnosti a ne z pověr proti čárům, hromobití i k lékařství užívají —, odkudž ten svátek má staré jméno od Čechův ‚kořenná matka Boží', nebo tehdáž každé koření a každá bylina, jako i obilí dozrává, proto prvotiny z nich jako za starého zákona Bohu obětujeme, tím prosíce, aby je nám sám požehnati ráčil. Rovně jako palmy na květnou neděli, nebo nejprvnější pupence z stromu světíme, aby je pán Bůh dále v zrostu spravoval; tak tuto byliny dozralé, aby je nám požehnal.« Podobně vykládá ve své Postille Šteyer [10]) a také tvrdí, že mohou věřící »svěcených věcí proti nemocem, neb čarám, neb proti jiným škodlivým věcem užívati.«

»Kořennou matku Boží« zná také Beckovský [11]) na zač. stol. XVIII. Poláci po stejném obřadu, jaký u nás je znám, nazývají pannu Marii »Matka Boska zielna.« [12])

Květiny a prvotiny sklizně světívali staří na den Nanebevzetí panny Marie, semena obilí, jež na zimu seli, na den Narození panny Marie. [13]) Jmenovaný již Pejt chválí [14]) svěcení rozličného semene, osení téhož dne . . . »Kdož neví kterak výborná věc jest při rozsívání všelijakých semen, kteroužto práci hospodáři okolo toho času, totiž Narození panny Marie, před sebe berou, na Stvořitele svého spomínati.« U Solnického [15]) se dovídáme vedle toho, že taková semena svěcená »zahánějí bouřku, přívaly, krupobití a povodně.«

* * *

K církevním obřadům po žních družily se radovánky světské na oslavu ukončení žatvy, při nichž čeleď na útraty hospodářovy se

[10]) Vyd. 1719, II. 284, 285 Na den Narození panny Marie se ptá: »Dobře-li katoličtí kněží dnes semena a jinými časy vodu, sůl, kadidlo, chléb a jiné pokrmy, svíce, kvítí, ratolesti a jiné věci světívají? Odpověď: Dobře to činí . . . .« Srv. Tomek, Police nad Medhují, str. 184. »V nanebevzetí panny Marie superior světil byliny.« — Redkev dávali si staří světiti »v první středu v puostě.« Štítný, vyd. Erb., 309. Srv. Kolberg, Lud, XI, 147, 148.

[11]) Zákl. živ. kat. I. 81.

[12]) Srv. Hospin., De orig. fest. Christian. l. 130a: »In hoc festo herbae, plantae, item radices et fructus arborei in Papatu colliguntur et benedicuntur, quod Maria rosae et lilio comparatur. Vuitekindus in Cumputo suo ecclesiastico hac de re ita scribit: Ferre solent hac die mulieres in templa fasciculos herbarum, in quas consecratione sacerdotis immitti vis fugandi cacodaemonas, spectra, veneficia et prohibendi fulmina, aliaque noxia creditur, si suffitus ex iis fiat, ob quam causam festum hoc vulgo Herbarium vocatur.« — O podobném zvyku německém u St. Mariä Würzweih obšírně jedná Montanus, Volksfeste, I. c., 38—41.

[13]) Solnický, Compendium, 1630, l. E7.

[14]) O posvěc., l. c., 1616, l. 92, 93.

[15]) Solnický, Compendium, 1630 l. E7.

veselila. Hospodář staročeský (stol. XV.) si postyskuje, že čeleď chce veliký plat. Pacholek při najímání služby už napřed si zamlouvá »dobré ožinky.«

»Jestliže jemu mzdy málo podám,
hned s ním nesmluvím, to jistě znám;
než daj jemu, co on bude chtíti,
a ihned chce dobré ožinky míti.« [16])

Jak se »ožinky« slavily, líčí Bílovský [17]) na zač. stol. XVIII.; dokladu staršího nemáme po ruce. Když prý ženci dožínají, uvijí věnec a vracejí se s ním z pole k hospodářovi — dělo se tedy za starých časů, jako se děje podnes. Děvče ozdobené věncem, přálo zdraví a štěstí. Tak soudíme z popisu slavných »ožinek« v Oveněi u Prahy, jichž se účastnila císařovna Marie Terezie (r. 1792).[18]) Po dávném zvyku ověnčené děvče říkalo vznešené paní — české, uměle složené přání, jež bylo asi ohlasem přání, při obžinkách vůbec obvyklého:

»Letos, buď Bohu chvála, přehojná žeň byla,
sejpka se rychle obilím naplňuje.
Radostí plesáme, že práce se skončila,
za každou krůpěji, která se vypotila,
nemálo dobrého se užije . . .« — —

Jako hospodář jednotlivý slavil obžinky, [19]) tak se připomíná slavení »dožinek obecních«. [20])

[16]) O manž., vyd. Hanka, 140.

[17]) Coelum vivum, vyd. 1724, str. 28.: Jak svědčí Pierius, předkové naši tyto lidi, kteří první klasy a obilí vynalezli, jako krále věncemi korunovali, a odtud i žencové naši snad na památku když dožínají, pod věncem z pole k hospodářovi se navracují.

[18]) »Děvče s růžovým věncem ze vsi Ovenče na ožinky JMstem Františkovi a Marii Terezii, králi a královně české, dvanáctý den měsíce srpna léta 1792. V Praze u J. G. Kalve.« V univ. knih. pr., sign. 52 B. 27.

[19]) Dlužno se zmíniti o zvyku, známém v některých krajích českých, že totiž ženci a žnečky svazují nebo ovazují hrstkou požatého obilí ruce, nohy a pod., kdo prvně k nim na pole přijde, buď hospodář, nebo někdo z jeho rodiny, nebo kdokoli jiný, cizí, aby jim dal na kořalku:. Obyčej tento bývá všelijak vykládán. Je prý to přežitek z dávných dob, kdy hospodář vystrojoval obětní hostinu své čeledi na začátku žní; místo hostiny takové že dává nyní jen zpropitné a »vázání« značí, že tak dlouho bude v poutech, dokud nezaplatí. Srv. Pfannenschmid, Erntefeste, 94, 95 a 400 a 401. Jiné vysvětlení podává Mannhardt, Die Korndämonen, 1867, 34, 35. Nepodobá se, že by bylo »vázání« hospodářovy rodiny a cizincu a zpropitné při tom přežitek skutečného se vykupování od smrti, kteroužprý ženci trestali kolemjdoucí cizince, považujíce je za polní bytosti, prchající z požatého obilí; analogie zvyku tohoto udržela se podnes také při stavbách, kdež zedníci příchozího pána neb cizince rovněž obvazují, aby jim dal zpropitné. Upomíná prý to na zvyk zakopávati do základu domu původně lidi, později zvířata (slepici, kohouta a pod.) — Zajímavější jest doklad, uvedený od Tylora, II. 360. Karenové (v Birmě) obětují bohyni úrody zemské na poli rýžovém v malé chatě, kdež jsou pro ni uloženy dvě šňury, aby jimi svázala ty, kdož na pole to vstoupí, a nepustila jich.

[20]) Tiray, Děje Velké Byteše, 1888, II. 166.

Posvícení.

Nejstarší svědectví o výroční slavnosti církevní — památce posvěcení chrámu v takové jaké osadě, čili »posvícení« zachováno ve vypravování o smrti sv. Václava. Legendy staroslovanské stejně líčí, že Boleslav »pozval bratra Václava, aby přišel k němu na posvěcení chrámu. I přišel Václav a mile oba strávili den posvěcení.« [1]

Po tomto dokladu z X. stol. našli jsme zprávy o staročeském posvícení až ve stol. XIV. Proto nesmíme však tvrditi, že by po staletí, z nichž dokladu nemáme, v Čechách posvícení neslavili. Soukromého života si staří odjakživa málo všímali, považujíce jej za zjev všeobecně známý, nedůležitý . . . . Teprve ve stol XIV. slovníkář přijal z obecné mluvy do slovníku význam »posviecenie« [2] a starobylá narážka v dialogu staročeském dotýká se zvyku, že si o výroční slavnosti Čechové kupovali dárek — po slavnosti nazvaný »posviecenie.« Zapsánoť ve vzácném dokladu: »Milý brachu, kup mi posviecenie.« [3]

Posvícení slavili Čechové hlučně. Pozeptáme se o tom zase u jediného nejstaršího zdroje zpráv o domácím životě staročeském — u mravokárcu.

[1] Překlad Jos. Kolářc ve Font. rer. boh. I. 125. Srv. I. 131. — O mythologickém významu posvícení viz Jul. Lippert, Die Religionen der europ. Culturvölker . . . in ihrem geschichtlichen Ursprunge. 1881. 155—156.

[2] Bohem. ve Zbírce sl., vyd. od Hanky, str. 43.

[3] I. c. str. 351. Dial. Bohem. »Bone amasie, emas mihi munus dedicationis.«

Štítný touží několikráte ve svých spisech na nekázané, »rozpuštěné« veselí o posvícení. O posvícení prý se mnozí vystrojí pro pýchu světskou a jdou na posvícení, ne aby se pokorně Bohu modlili, než aby ukázali svůj pych. »Hlasně zpievají v každém kostele na posviecení, řkúc: ‚Hrozné jest miesto toto a jistě nic jiného nenie, než duom Boží a vrata nebeská.' A jistě toj' zvláště Ducha sv. způsobením ten den to zpievání ustaveno pro ty, ješto na posviecení jdú proto, aby tu svój pych ukázali, zdali by se leknúc toho, žej' tu hrozné miesto, a uslyšiec, že tu není jiného, než duom Boží a nebeská vrata, i nechali své marnosti a počeli jimi do nebes jíti.«[4])

Na marnivost ženského pohlaví hartusí Štítný slovy tuze jizlivými. Všecko všudy prý nakládají na skvostná roucha, a domlouváš-li jim, odvětí: »Svým mužóm mosíme se tak připraviti, abychom se jim slíbily.« Štítný tvrdí, že to nebývá vždycky pravda. Nečiní to pro muže, »ale aby vesele mohla skákati na masopust neb na posvícenie, aby se slíbila mladým bláznóm, mniec, by to za najlepšie bylo, že jie tu snad v oči pochválí někto . . .«[5])

Příchozí na posvícení nedbali církevních slavností; raději po hodokvasu zaměřili do krčmy, kde jim hudci a pištci zahudli skočnou. Tak rozumíme stesku Štítného, že »hudci a pištci odvodie lidi náboženstvie a Božie služby — jakož vídáme na posviecení.«[6]) Zadarmo netrpí krčmář pištby a tance ve svém domě, a hudci také bez peněz nehudou, proto ti, kdož »posvíceničkují«, hodně promaří.[7])

Ke steskům Štítného druží se toužení Husovo na schuzky o posvícení, kamž se zvou jen pro pitky; »pro obžerstvie sě na posvícenie, na svatby i do krčem svolávají.«[8])

U Rokycany se dovídáme, že o posvíceních se přátelé navštěvují, jdou a jedou k sobě navzájem, aby se zase jednou viděli, aby se vyčastovali, aby si zatancovali. To vše se nelíbilo horlivému mravokárci a mluvě o církevním významu posvěcení chrámu, rozhovoří se dále:[9]) »Také ďábel má svá posviecení, ješto jeho udové

[4]) Vyd. Erben, str. 202.

[5]) l. c., str. 103.

[6]) Vyd. Erben, 171.

[7]) Vyd. Vrtátko, 251: »Jakož bývá, že krčmářóm a pištcóm nezdá sě, by i posvícenie bylo, když nenaberú mnoho peněz . . . .

[8]) Vyd. Erben, I., 123. — l. c. 81. ». . . tři čtí šli sú na posvícenie . . .«

[9]) Postilla ruk. univ. knih., l. 381—91.

obracejí ta posvícení v hříchy. Proto jedou a jdou na ně, aby rozpustilosti vedli, obžerstva, tance, freje, neřády; aniť by sebe nejednú neuzřeli — a tuť se sejdou. Tu zlá utrhání, dievky s pacholky, zhlédání oplzlá, z toho zlá myšlení. — — Toť jsou ďáblová posvícení, ješto neřku by se posvětily, ale ohavně se poskvrňují. Toť vám pravím, kdo ste bývali na těch posvíceních, třebať se káti a želeti s pláčem; jinak shledáte, jakť vám to na hrdlo vsede, když duše z těla půjde.«

Také Chelčický barví staročeské posvícení příliš na černo. Vytýká mladým lidem, že se toulají po posvíceních, po krčmách [10]), že mívá lid »přátelské kvasy« [11]), že dávají se na hry, svády.[12])

Uvedená svědectví mravokárcův o posvícení staročeském podávají obrázek takořka negativní a temný, ale přece dlužno si jich vážiti jako nepřímého sice, ale spolehlivého svědectví. Třeba přehnané snad výtky jejich svědčí o přílišných radovánkách posvícenských. Poznáváme, že staří rozjařivše se o posvícení, tropili ledaco nešvarného, rvačky pračky. Na vrub nemírných radovánek o posvícení, jaké tepají jmenovaní mravokárci, dlužno počítati nález o slavení posvícení v Praze z r. 1427. Téhož roku usnesla se o tom »obec všecka velikého a nového měst pražských, jsúci sebrána na rynku velikého města pražského; nález podepsaný z jednostejné vuole též obce i všech mistruov a kněží jest učiněn a ohlášen takovýto: ‚Mistři a kněžie jednosvorně hlediece napřed k chvále božie a ku prospěchu obecného dobrého, znamenavše, kterak obec tato skrze častá posvícenie, náklady na ně nemalé činieci, chudne, v nichž také hřiechové zjevní, jakožto obžerstva, opilstva i jiní rozliční neřádové svobodu mají, žádost upřiemnú napřed ku pánu Bohu a k obecnému dobrému majíce, aby ti hřiechové, jimiž pána Boha . . . k velikému hněvu popuzují, klesli a padli: jednostajně se vší obcí sú sě svolili a nalezli, aby na jeden den, toziž tu neděli po svatém Václavě, po všie Praze takové posvícenie ode všech stavuov duchovních i světských bylo svěceno a pamatováno; ne

[10]) Postilla, l. 29. . . . túlánie po posvieceních, po krčmách, v rozpuštěních nestydatých, oplzlých a ruffianských . . .

[11]) l. c., l. 30. . . péče o posvieceních, o zvaních kvasohodých, o kvasiech přátelských, o pilnostech světských.

[12]) l. c., l. 276. posvieceníe . . . lid skrze obžerstvie, opilstvie, hry, svády, smilstvie, aby dokonal prokletí a zatracenie své. — O svádě havířu, kteří šli (r. 1413) do Malína na posvícení, na cestě dali se do lusku a proto se s Malínskými seprali viz u Kapherského, v Historii kláštera Sedleckého, vyd. 1630.

proto aby tiem cti a chvály božie ubylo, ale aby to, což jest proti pánu Bohu a k nemalé záhubě této obce, padlo a kleslo.' A to sú slíbili zdržeti a zachovati v celosti a bez přerušenie všelikterakého.«[13])

Ale zastesklo se brzo Pražanům po časných kratochvílích posvícenských. »Leta 1483 konšelé Staroměští i Novoměští svolali všecky faráře na rathúz a chtěli, aby více nebylo držáno posvícenie ve všech kostelech pražských spolu jedné neděle, jakž jest byl obyčej prve, i ještě se nynie zachovává po Praze, že tu neděli před sv. Václavem posvícení se držívá po všech kostelech, krom římské strany kosteluov nic; než aby v každém kostele zvláště posvícení mievali, jakž jest někdy dávno bývalo a jak každý kostel má zapsáno. K tomu faráři odpověděli: ‚Až se poradíme s mistry'. Tehdy mistři šli s faráři k krali a statečně odepřeli, že toho neučiní; neb jest to od Konráda, arcibiskupa pražského, zřiezeno, aby pojednú všichni spolu i v klášteřích posvícení držávali.«

Tím popuzeni byli nemálo konšelé Staroměstští a rychtář Ambrož. Sebrali se s některými »neupřímnými« i s některými Němci v sobotu před křižovou nedělí, došli do kostela sv. Jiljí. Tam byl farářem mistr Duchek z Mělníka. V kostele zpívali nešpor. Nespokojenci »odstrčivše žáky od pulpitu a kněze Šimona od oltáře, zpievali sami nešpor o posvícení a kněz Huolka byl jich kaplan. Ten jim nešpor začínal.« Rychtář rozkázal »vystrčiti korúhev, jakož jest to obyčej o posvícení, jakž se jest i stalo . . .«[14])

Ze širokých slov staročeského letopisce dobrali jsme vedle zprávy o tom, jak byly v Praze posvícenské hody oblíbeny, svědectví o zvyku, vystrkovati o posvícení z věže kostelní korouhev.[15])

Posvícení bývala slavena po všech městech a vískách v Čechách, jak svědčí staročeské úsloví: »Žádné tak malé vsi není, aby v ní posvícení nebylo.«[16])

---

[13]) Arch. Č., I. 220.

[14]) Rukop. ryt. Neuberka, »Letopisy«, l. 165.

[15]) Příčiny zvyku tohoto vykládá r. 1642 Hofmann v »Zrcadle nábož.« 178), že na památku slavnosti posvěcení toho chrámu . . . »A poněvadž tedy o posvícení každý šenkýř věník svuj z domu vyvěšuje, obec svuj praporec při jarmarce a frejlinku vystavuje, proč by církev z domu Božího nevyvěsila, aby lidé věděli a znali posvěcení chrámu býti? A tím se lidé napomínají, aby najprv do domu Božího šli, a potom se mohou i v domě svém s přátely svými s bázní Boží shledávati. Vystrkují prý dále korouhev na truc všem nepřátelum církve, že církev s svými ceremoniemi nad sektáři vítězí. Totéž opakuje Beckovský, Zákl. živ. kat. II. 166 (vyd. 1707.)

[16]) Z protokolu kutnoh. J. Řehák ve »Sborn. hist.«, vyd. na oslavu trvání »Klubu hist.«, 1883, str. 43.

Bývala posvícení častá — a byly tedy návštěvy na posvícení také často. Jako toužil Štítný a jiní, že pohlaví ženské chodí rádo po posvíceních, tak si postyskuje také novomanžel v XV. stol. se svou ženou[17]:

»K tomu také na každé posvícenie —
nikdež jí těžko jeti nenie.«

Před takovými toulkami ženy po posvíceních varuje pan Jan z Lobkovic (1504) svého syna Jaroslava v Instrukci o ženění[18]: »Item ženu všetečnou odpustíš-li jednou na kderé veselí, přivykne již k tomu. Potom žádného masopustu, žádného kvasu ani posvícení nebude chtíti obmeškati a to bez tvé škody nebude moci bejti, útrata i zameškání doma ledacos.«

Výmluvným svědectvím, jak se stále přese všecko toužení mravokárců scházívali přátelé, aby posvícení okvasili, je zvláštní nález sněmu Jednoty Bratrské z r. 1506. Zakázali členům Jednoty, aby ani nestrojili, ani nechodili na posvícení; avšak přece jen nechtěli odporovati všeobecnému zvyku a přese všechnu přísnost slevují trochu, pod jakými takými podmínkami dovolují zábavy posvícenské. Vyložili svoje mínění v tento rozum[19]: »Při posvícení má se Bratr varovati k jiným choditi na posvícení, ani manželce, ani dětem svým nedopouštěti; a sám také posvícení aby nedělal, ani na ně zval. Než jestliže by kteří sami přišli, aby byli odbyti pěkně a skrovně, a aby jim bylo oznámeno, že my takových obyčejův nezachováváme. Než vždy má hleděti Bratr i Sestra, aby takovým přátelům neb hostem ku příkladu byli dobrými skutky nebo řečmi a v neděli k náboženství na kázání jich nabídnouti.« Aby pohoršení a sváda nevznikly, postarali se dále o tento slevek: »Item jestližeby Bratr měl ženu hospodyni nejednomyslnou a ona chtěla přately zváti, tak že by nechtěla nikoli jinak učiniti, muž jí povoliti pro zachování pokoje s ní, aby učinila skrovně, a sám, mohl-li by, někam odjíti.«

* * *

Ve stol. XVI. neskrblí zprávy o posvícení tolik slovy, jako úsečné narážky století minulých. Obrázek pozbývá rysu negativních a vytříbené doklady přímé kupí se v pestrou mosaiku.

[17]) Dle rkp. ryt. Neuberka »O manželství«, vyd. Hanka, str. 147.

[18]) Arch. Třeboň., Fam. Lobkovic. »Instructio dle ženění, aby nebylo želení; do smrti není změnění.« Čl. 15.

[19]) Výbor II. 1434.

Mívala-li každá víska svoje posvícení zvlástní, snadno vyrozumíme, že hodokvasům nebylo počtu ani čísla. Zvali se pořád a posvícením nebylo konce. Z četných dokladův o posvícenských návštěvách pánů i prostých chceme aspoň některý zde položiti.

Václav Lažanský píše[20]) r. 1555 panu Vilémovi z Rožmberka kromě jiného, že jel se svou manželkou a příbuznými »tu neděli po sv. Václavě k panu otci svému na posvícení jsa pozván . . .«

Jezdili urození páni po tvrzích slavit posvícení a bavili se také poddaní jejich posvícenskými radovánkami »Sedlské posvícení«[21]) bývalo hlučné a pověstné.

Poněkud drastické líčení posvícení selského zachováno v staročeské divadelní hře.[22]) Selský chasník Brož vyzývá zarmouceného soudruha Valentu[23]):

»Poďmež přece k posvícení,
nabudeš obveselení.«

Z jiného hovoru dovídáme se, že se tam chystá také sedlák Linhart s Antoštem. Praví prvý ke druhému[24]):

»Kouba posvícení strojí,
budeme tam všickni svoji;
Havel také s námi pujde,
počekejme na něho zde.«

Zatím pozdravuje Havel[25]):

Pomoz Buoh, sousedi moji!
Kdež se váš oumysl strojí?

Antošt: že jdou ke Koubovi na posvícení. Havel prý jde také:

»Však jsem přítel jeho ženy.
Pujdu já pod přísou s vámi;
vím, že trefíme k snídaní . . .

S jakou se strojí na posvícení Antošt, nepěkně vyzrazuje tato jeho rozprávka, od skladatele hry schvalně trochu drsně nastrojená:

Bude-li nám kdo překážet,
slovy dotejkat, urážet,
hned ho korbelem omráčit . . .

---

[20]) Arch. Třeboň., Fam. Lažanský, 1555. Pod. viz Dvorský, Zuz. Černín., 205.
[21]) Velesl. Nomenclat. 30.. sedlské posvícení, paganalia.
[22]) Vyd. J. Jireček, Sedlský masopust ; puv. vyd. 1588.
[23]) l. c., 144
[24]) l. c., 148
[25]) l. c., 149.

Když se pak dobře najíme,
pivem krky dolejeme,
a potom puojdeme k tanci.
Což nejsme čistí jonáci! . . .«

V krčmě si zavdali několik douškú a přicházejí do domu hostitele Kouby. Ten je hned vítá: [26])

»Přišli jste ke mně, Antošte,
věru jste mi vděční hosté.
Opravdu jsem se zradoval,
abych s vámi pohodoval . . .
Kedruto, Kmochna, kde jste tam?
Pročež ven nejdete sem k nám?
Proč mejch hostí nevítáte.«

Kedruta, žena Koubova, se stařenou Kmochnou přicházejí a Kedruta vítá všecky vespolek:

»Vítej nám Antošte, s tvými
sousedy vždycky milými.«

Po dlouhém zase shledání ptá se dcerka Koubova Bětka svého »pana« děda, ještě-li ji zná. Rozpřádá se prostosrdečný hovor. Dědek Antošt přikyvuje [27]):

Ou, znám tě dobře, Bětuško,
má roztomilá miluško.
Nu, když se pak chceš vdávati? . . .«

Po výkladu švitořivého děvčete odtuší Antošt [28]):

Bolí mne nohy od stání.
Koubo, dej radši snídaní;

Kouba pobízí hosti, aby sedali ke stolu. Chasník Brož bude nositi jídla . . . . S veselou se vrací z kuchyně [29]):

Hola, hosa! Již jdu zas k vám,
mastné zelí na stul vám dám.
Jezte a buďte veseli,
máte-li pivo v korbeli.

Nosí potom další jídla »hus, pečené prase, hrách, kroupy s švestkami, vodvářku s peckami . . ., sejr na panvi, klobásu s voctem,

[26]) l. c., 151.
[27]) l. c., 152.
[28]) l. c., 153.
[29]) l. c., 154.

s cibulí,« jelita, jitrnice a jiné pokrmy, jež jsou opepřeny nevtipným vtipem žertovného skladatele.

Valenta si pochvaluje [30]):

»Koubo, mnoho's dal strojiti,
chceš ty nás dobře uctiti.

Kouba odmítá skromně od sebe pochvalu:

»Tak hosté na posvícení
mají bejvati uctění.«

Najedli se, napili. Kouba děkuje za návštěvu, aby zavděk přijali, čím je pohostil. Napřesrok že toho dá víc.

Antošt děkuje jménem všech a vybízí ke zpěvu:

»Broži, zazpívejme sobě.
Co umíš? Pomohu tobě.«

Brož souhlasí a vyzývá na pomoc také Valentu:

»Rád. — Pomáhej nám, Valento,
zazpívejme veršík tento.«

Po této úmluvě zanotí píseň — ale dle skladatele »zpívají každej svou« . . . .

Po hodokvasu jdou do krčmy tancovat. Mimoděk vtírá se nám narážka Lomnického z »Traktátu o tanci« (vyd. 1597). [31]) Divně že skáčí tanečníci. Potutelný veršovec ten rád si všude zahrával na mravokárce. Také v rýmování o tanci dal se do výčitek. Nesmí prý ani všecko pověděti,

co bývá při posvíceních,
co při svatbách nezřízených;
jak mládenci nebo panny,
muži také, ženy vdaný,
dvorně sobě počínají,
čertovu vůli konají,
v tanci sebou zmítajíce,
jakoby štvali zajíce.
Jiné, mnohé nezpusoby
dějí se v tanci té doby,
až dobří lidé poctiví
div hořem bývají živi . . .!«

[30]) l. c., 155.

[31]) Titul zní: »Tanec anebo Traktát skrovný o tanci. Waldau, Böhmische Nationaltänze, 1859, II. 45—47. F. Dlouhý, O historickém vývoji tance, 1880, str. 35, 36. Osvědčila se tu potřeba, aby doklady ze starých památek a zprávy o nich uvozovány

Dobře však, že Lomnický na tanec svých vrstevníků, zvláště o posvíceních a svatbách se rozhorlil, aspoň nám uchoval jediná, vzácná jména staročeských dvou tanců národních, jež mu bezděky z péra vyklouzla.

Kdo tancoval prý tanec, nazvaný po oblíbeném jídle staročeském »Hrách a kroupy«, dupal a cupal si vesele nohama. Zpívali mu k tanci: »Hrachu, hrachu, krup, krup!« — a rozjařený tanečník chutě si pozpěvoval: »Tany, dany, lup, lup!« [32]).

Jiný tanec národní nazván od Lomnického »Předák«. Je prý to tanec čertovský a tanečníci přijdou do pekla. Tím ovšem o tanci »Předáku« málo pověděno. Zachovalo se však aspoň jméno jeho.

Pro úplnost obrázku o posvícení staročeském zašli jsme se s Lomnickým podívat na národní tance. Vracíme se do krčmy, kde posvícenští hosti tancují . . [33]).

Valenta si při tanci zpívá. Náhle se vytrhne z milostné písně: »Ej — Kerharte, nepředcházej!« Slova svá asi provází posuňkem, strkaje Kerharta do zadu. Ten se rozkřikne: »Válo, noh mi nepodrážej!« Valenta zase: »Proč mi pak v předek vskakuješ?« Kerhart se osopí: »A což ty mi rozkazuješ!« — — a sváda hotova . . . . . ! Tou posvícení končívá; dle slov z němčiny upravených, ale sem se hodících »na sedlském posvícení . . . k večeru mezi sebou odpustky dělí!« [34]).

Uvedený popis selského posvícení staročeského v XVI. století, ač z něho vane neomalený žert, jenž měl buditi smích u diváků, přece jen chová v sobě zrnko trpké pravdy. Sedláci měli obilí sklizeno — a na podzim důležité práce nebylo. Chodili tedy z vesnice do vesnice po posvíceních, při nichž rozmařile si vedli, zpili se a potom seprali; ba nepřestali na četných posvíceních hlavních, světili ještě vždy »mladé posvícení« [35]) — a tak z hodokvasů, pitek a neblahých následků toho všeho ani nevycházeli. K úsudku tomuto

byly upřímně a přesně. Waldau patrně měl knihu Lomnického v rukou. Z podivné však příčiny neudal, kde se jí dobral. Sháněli jsme se v Praze po ní v knihovnách, ale marně.

[32]) Waldau cituje str. 18. »Traktátu o tanci«. Následující tanec na str. 73.

[33]) l. c., 156.

[34]) Švorcperk Han., Instrukcí, 1538, l. 93.

[35]) Štelcar Želetavský, O církvi, l. k. 7. »Léta pominulého etc. 88 (1588) v neděli po sv. Diviši na gruntech urozené paní Veroniky Malešické z Říčan ve vsi Smilovicích blíž Rataj Mathouš Makal, krčmář, pamatujíc mladé posvícení, ráno žral s hostmi pálené a po paleným pivo do několika hodin na noc na pondělí tancujíc, bubnujíc a jiné nepravosti provozujíc . . .«

jsme dospěli po opatrné rozvaze. Považíme-li, že na sněmích století XVI. často bědují na nemírné posvícenské kratochvíle lidu selskeho, obnovují přísné artykule proti nim, není možná vykládati zápovědi sněmovní jako zúmyslné řády ukrutných pánů, nepřejících svym poddaným zábavy posvícenské.

Na potvrzenou vypisujeme ze sněmovních usnesení r. 1545 [36]: »Item posvícení sedlská aby zastavena byla, aby žádný pán, rytířský člověk, ani Pražané i jiná města, ve všech aby poddaným svým jich nedopouštěli; než do kostelův ke mšem svatým v náboženství aby se scházeli, to se nezapovídá a v to nepojímá ... skrze posvícení prý mnozí a častí svárove, mordové a jiní neřádové a hříchové proti pánu Bohu se páší a tudy lid sedlský v rozpustilosti, k outratám, záhubě a chudobě přicházejí. Jestliže by se pak kdo ze všech stavův tak, jakž se svrchu píše, nezachoval a takových posvícení aneboližto společných piv braní dopustil, takového každého, kdožby chtěl, bude moci tolikrát, kolikrátž by se toho dopustil, pokuty z desíti kop grošů českých před úředníky Pražských menších desk zemských pohnati a toho se naň dosúditi.« [37]).

Vedle světské vrchnosti kárají bezbožnosti posvícenské také duchovní, hrozí trestem od pána Boha [38]). V pondělí ráno po posvícení, tedy takořka uprostřed radovánek, bývalo requiem za zemřelé osadníky dle starého obyčeje, jak se dovídáme ze žaloby na faráře Kutnohorského Seliga r. 1532 [39]).

Dlužno se také zmíniti mezi posvícenskými obyčeji o tom, že dostávali duchovní o posvícení různé dávky a poplatky od svých osadníků [40]). Vůbec bývali staří Čechové, majíce o posvícení všeho

[36]) Lumír, 1851, I. 595. Srv. Sněmy z r. 1541, z r. 1547; Čas. Mat. Mor. 1870, 20 a j. v.

[37]) O posvícenské rvačce takové, jakých tenkrát asi více bývalo, zapsal zprávu Dačický v Pamětech (vydal Dr. A. Rezek, I. 140). R. 1507 v neděli den památky sv. Vavřince o posvícení na Kaňku zabit byl pan Vranovský z Valdeka ve svádě od jednoho hašpléře (pacholka při rumpalu) vlastním tulichem svým.

[38]) Bujní hodovníci, »pamatujíc posvícení«, kvasili, rozveselili se, rozličné hry a tance jeden přes druhého provozovali, častými truňky sebe navštěvovali, až obořili palác a potloukli prý se do smrti. Viz Štelcar Želetavský, O církvi, I. k. 4. (z lat.)

[39]) Borový, Akta konsist., I. 71. »O posvícení za mrtvé nedal sloužiti a kázal, že skutkové milosrdní nic nejsou; jeho kněz Florian pravil, že za mrtvé se modliti, skutky milosrdné činiti, tohkéž jest, jakoby umrlému koni oves vopálal.« — Zvyk uvedený znám je podnes.

[40]) V Nymburce na př. dávali důchodní ouředníci dle usnesení z r. 1575 děkanovi (dohromady s kaplanem a školními officiály) k posvícení 10 grošů českých. Dvorský, Pam. o škol., č. 282. Jiné doklady uvádí Dvorský ve Sb. Histor. 1883, str. 274. 275 (rok 1040).

hojnost, štědří a kdo přišel k nim prosit, s prázdnem ho nepustili. Hladový jindy žák libuje si, že o posvícení nemá v ničemž nedostatku [41]):

»Ba od ztravyť sě mámy pyšně,
masa, kur dosti přielišně;
toť na každé posviecenie
v ničemž nedostatka nenie!«

Přicházívali také žebrotou o posvícení starci, špitálníci. Tak soudíme dle řádu špitálníků Jindřichohradeckých [42]): »Též kdež by posvícení toliko na panství Hradeckým byly, tu aby jednoho, buď kterýby ve špitále tak čerstvý byl, anebo někoho jiného s nádobou poslali, aby ve jméno Boží do špitálu dali; nebo na těch posvíceních mnoho lidu bývá!« [43]).

* * *

O jednotlivých nepatrných narážkách na posvícení ve stol. XVII. [44]) nebudeme šířiti slov. Potvrzují, že posvícení, bujné staročeské posvícení trvá a slaví se jako za starých časů.

Na konci stol. XVII. a na zač. XVIII. pozývá nás na vycházku po posvícení moravský kazatel Bílovský [45]). »Poďme na posvícení do té aneb jiné dědiny! Tam najdeme okolo hospody dětí jako smetí,

[41]) Podkoní a žák, vyd. J. Jireček, v. 93—96.

[42]) Arch. Třeboň., Sign. II. 188. 1. Rok 1564.

[43]) Míněni jsou tu špitálníci u sv. Jana Křtitele. Na den tohoto svatého mívali posvícení doma — ve špitále. Píšeť Mandaléna z Hradce svému bratru Joachymovi r. 1564, že jim téhož dne dali čtyři krmě. »Naposledy každýmu sem dala c a l e t k u s m á s l e m a s ý r e m čistú napéci, aby to koláče byly; poněvadž je j e j i c h p o s v i c e n í bylo.« Arch. JHrad. Z výpisků p. archiv. F. Tischera.

[44]) Arch. JHrad. (sign. VI. R. 1017): »Mladým pánům, byvše u jezuitův n a p o s v i c e n í — 2 kopy 34 gr. 2 den.« dáno. — Štítek víry, vyd. 1018, str. 173. »Na posvícení nemá se toliko choditi pro jídlo a pití, prodávání a kupování a hraní . . . ., ale s pobožností a skroušeným srdcem má se každý dáti najíti.« — Poličanský, Pokut. a trest. přestupn., líčí posvícenskou rvačku l. 69, 70. »Stalo se jednoho času v neděli po sv. Mari Majdaléně v západ slunce, seděl jsem sám čtvrtý, kteříž jsou ještě živi, asi troje hony ode vsi Blažina; nebo v té vsi tehdáž pamatovali posvícení. V tom jsme uslyšeli v té vsi hlahol, hlomot a vádu od lidí zežralých, ani se rvou a perou, ale však žádného do smrti mezi sebou nezabili, jednoho zranili a posekali. A když jsou se poutišili a umlkli, hned přes nás v povětří vysoko nad námi veliké množství ďáblův letělo, ač jsme jich žádný z nás neviděli, než toliko hlahol a hlas lidský, nesrozumitelný, jako od mužského pohlaví, a ten hlas šel od půlnoci mezi poledne a východ, ke vsi Vojkovu; a mnozí jiní také ten hlas jdoucí po cestách slyšeli, nebo v tom Vojkově také v tuž neděli pamatovali posvícení. Ihned v tu hodinu svadivše se v krčmě v též vsi, vyhrnuli se ven před krčmu a tu na místě tři zustali a při tom jich velké množství posekáno, schromeno, kyjmi pomláceno.« — Srv. tamtéž, 104, 105. Komenský, Janua ling., 035: »Posvícení (Svěcení chrámu) s náležitou veselostí se slaví.« —

[45]) Siclus, vyd. 1703, l. D3.

tancují, skákají, křičejí, vejskají a holuby tlukou . . . « Modliti prý se nedovedou, ale před hospodou o posvícení přece skotačí.

S dětmi jsme hotovi. Jdeme dále do hospody. Děvčata i jonáci jsou vystrojeni svátečně. Ani k stolu Páně tak prý se nepřipravují, jako na posvícení[46]). Je tu chasa domácí i pozvaná přespolní. Často dojde ke svádě pro strčení loktem nebo nohou při tanci; jindy vypukne pračka ze žárlivosti a mnohý, maje na druha za lubem od posvícení loňského, letos se tu pomstí[47]).

Líčení Bílovského nepovídá ovšem nic nového. To vše a názorněji viděli jsme za dob starších. Také málo novinek o posvícení staročeském zapsal ve svých Pamětech rychtář v Milčicích, Vavák[48]); ale přece popis jeho chová v sobě leckteré třeba novější drobty kulturní.

Venkované zvou za našich časů na posvícení, posílajíce koláče. Obyčej tento připomíná r. 1774. kněz Seelisko, pravě: » . . . posílání při pozvání k shromáždění takovému přátelskému (o posvícení) darem nějakých moučných neb jiných pokrmův jest skutek štědroty křesťanské.« [49]) Vavák zná ovšem r. 1786 tento obyčej také. Charakteristický však jest dodatek jeho, že se roznášejí koláče nejen přátelům, než také do zámku pánům i paním, písaři i drábovi. Neodvedl-li jim rychtář koláčů, »těžkou a velikou výčitku slýchával« (str. 8).

V neděli o posvícení je všude veselo. Hosti obědvají. Sedlák a selka je nutí, aby hodně jedli: »Jezte, berte sobě, co se líbí, pijte a dejte si šmakovati.« V tom za dveřmi spustí muzika, někdy i dvě

[46]) Bílovský, Coel. viv., 192: »Na hody, na posvícení, na svadbu, předce pár dní se připravujete a kolik nepravím dní, ale kolik hodin, kolik okamžení k stolu Páně se strojíte.« Srv. Tanner, Bič, 231.: »Nejvinější jest nevypytvaná naše sedlská chasa, která se více bojí šafáře neb šafářky v ratejně, nežli pána Boha v kostele, a lépe se přihotoví když má jíti na posvícení neb svadbu, než když má jíti do kostela.« —

[47]) Bílovský, Pia quadrag. II, 10, 17: »A co se častokráte mezi bezbožnou chasou a mládeží přitrefuje. Na hody a dobrou vůli se zůví, na svadbu a posvícení, na poctu, aneb jak oni říkají, na zavdanou volají, veselou tváří vítají. Zatím hleď se; neb mnozí sem a tam mlčí, ale na tebe, ne jako křesťanský lidé, ale jako zlobiví psi vrčí. Pokus se před muzikou jim státi a zkusíš upřímnost jejich líbezného pozdravení . . . « l. c. II. 18.: » . . . Nynější nepokojní pacholci, kteří od jedné slavnosti k druhé, od jednoho posvícení do druhého, od jedněch hodův do druhých častokráte pro daremní příčinu, pro jeden tanec, pro bídné rukou nohou neb loktem strčení, pro hnojnou . . . dívku, takový hněv v srdcích svých proti sobě zachovávají, že po celý rok na spůsob pomsty myslí « —

[48]) Dr. Z. Winter, O selském posvícení obzvláště r. 1780«, v Ruchu, 1880, str. 7, 22. —

[49]) Vejkladové, str. 355. —

— zvuky různých nástrojů až uši proléhají. »Dva třebas s dudama, zas na housle i s valdhornama, opět s cimbálem, s píšťalou, havíř s kobzou neb citharou; přišel-li pak kolovrátek, ten v tom všem udělal zmatek.« (l. c.)

Po muzice přišel »kantor« s chlapci a zpívali vážný, nábožný »vinš«. Kantor potom si sedl ke stolu a chlapci spustili »veselé rajmy pro obveselení hostí.« Jich mistr pobavil hodovníky některými »šprochy« a hospodář dal mu za obvyklou návštěvu buď peníze, nebo dala hospodyně holce, jež ve dveřích čekala, koláče....

Nahoře podali jsme doklad z r. 1532, že v pondělí o posvícení bývala smuteční mše za mrtvé. Více než po dvou stech letech setkáváme se se svědectvím toho na sklonku XVIII. stol. u Vaváka [50]).

* * *

Léta 1787 nařídil císař Josef II. vida, jak častým posvícením lid selský byl sváděn k nemírnému veselí, aby bylo slaveno posvícení jednoho dne zároveň ode všech — v neděli po sv. Havle. Proto nazváno posvícení svatohavelské »c í s a ř s k é«.

Posvícení bývá slaveno podnes, ale starodávné zvyky posvícenské potrácely se a zakrňují víc a více [51]). Tážeme-li se, proč v uvedených dokladech staročeských není potuchy o některých obyčejích posvícenských, jako na př. o stínání kohouta, o stavení »máječek« a zavěšování na ně rozličných předmětů pro toho, kdo na vrchol vyleze, a pod., nezapomínejme příčiny často už jmenované, že se nikdo nestaral o zvyky, všem dobře známé, každoročně se vracející. Nestaral se o ně ani mravokárce, zahrnuje mlčky do svého toužení na posvícenské kratochvíle, hry, tance — všecky obyčeje lidu, jenž je každoročně opětoval, všeobecně známé. Hartusí-li tedy na »nešády« posvícenské, rozuměl káraný mravokárci, bližšího vysvětlování nepotřebuje. Nebylo ještě tenkráte Krolmusa, jenž by bedlivě, až úzkostlivě sebral prostonárodní zvyky a obyčeje a tak

[50]) »Tretího se časem, že pan kantor jda ráno v pondělí na r e q u i e m, netoliko smutnou, ale i potlučenou a zmodrilou tvář mival.« Kuch, l. c., str. 22.

[51]) Nemálo přispěly k tomu zákazy světské vrchnosti. Ještě z r. 1847 četli jsme v Příruční knize pro vesní rychtáře od M. Obentrauta, str. 151: »Posvícení se má podle předpisů všudy třetí neděli v říjnu držeti a nemělo by se, an to zapovězeno jest, jiného času strojiti. V některých místech panuje při posvícení ten zlý obyčej, že osadníci oloupané hladké smrčky na prostranné místo staví a na vrchol šatstvo, pentle a jiné předměty na odměnu tomu zavěšují, kdo na vrchol vyleze a to dosáhne. Tato hra jest pod pokutou pěti říšských tolarů zapovězena a dle okolností přiměřeným tělesným trestem přísně trestána býti má. — Zábava tato známa jest podnes. Viz o tom Světozor 1872, str. 543.

šťastně zachránil před zapomenutím přemnohé, o nichž dnes nic nevíme.

Tím spíše dlužno si vážiti aspoň těch dokladů, jež nám zachovány v památkách staročeských po všech pohromách a nepříznivých osudech, jaké stíhaly knihy a rukopisy české. Poznali jsme z nich, že posvícení poskytovalo příležitost, aby se známí a přátelé scházeli k družnému hodokvasu, mající na podzim pokdy více než jindy. Nemohouce pro práci dříve, dohovořili se o posvíceních při bohaté hostině o vážných záležitostech svých a po hodech, vystrojených s osvědčenou pohostinností staročeskou, vydávali se na společné radovánky. Že bývaly radovánky posvícenské někdy až příliš bujné, to nebude s podivením, ohlédneme-li se po zábavách své doby, která se přece honosívá nemalým pokrokem na dráze vzdělanosti.

Posvícení znamenalo tolik jako dobré, bezstarostné časy. S přídechem ironie ulevuje si manžel v rýmování (XV. stol.) po svatbě:[52])

»Však nikdež v ničemž řádu nenie,
jižť mám tepruv posvícenie!«

Z tohoto úsloví o posvícení vysvítá však přese všechnu ironii, že značilo »posvícení« blažené, šťastné dny. Dle Zámrského[53]) rozkošníci »jako na ustavičném posvícení svůj život vedou« a nešťastný Budovec v Antialkoranu dí: »... všudy nějaké posvíceníčko a něco pro kratochvíl a k zasmání slouží.«[54])

Když útrapy kormoutily lid český a když stenal pod jhem všeliké strasti, oddychl si úslovím: »Ne vždycky posvícení!«[55])

[52]) O manž., vyd. Hanka, str. 127. —
[53]) Sborník Histor., 1880, 151.
[54]) Vyd. 1014, str. 99.
[55]) Z Dobrovského Jungm. Sl., s. v. posvícení.

Na Dušičky.

Slavnost všech věrných Dušiček uvedena byla mezi svátky křesťanské na popud opata řádu sv. Benedikta jménem Odilo a přidružily se k ní — jak bylo dokázáno souhlasně od několika badatelů [1] — četné obyčeje a přežitky zvyků pohanských. Obyčeje, jiným národům známé, udržují se v rozmanitých podobách podnes také v Čechách.[2]

O původu svátku tohoto vykládá Zámrský [3] svým posluchačům v tento rozum: »Mnich řádu sv. Benedikta Odilo za jiné neměv, než že v hoře Etně . . . zemřelých lidí duše se trápí, lamentují a tak žalostně úpějí, aby jim odtud vždy nějak mohl spomoci, sváteční památku mrtvých lidí ustanovil. Odkudž svátek všech dušiček se urodil a každoročně hned druhý den po slavnosti všech sv. v církvi římské se připomíná, pravíce býti za slušné, aby se při památce všech sv. druhého dne památka všech duší lidí zmrlých činila, a mší služením, od živých pak za mrtvé své rodiče, přátely oběr, almužen, nejvíce pak zemlí rozdáváním, posty, vigiliemi a jistými k tomu zřízenými ceremoniemi duše z očistce vykupovaly.«

Housky, pečivo zvláštní podoby, »dušičky«, nebo chleba rozdávají na venkově podnes, kdož do kostela jdou, žebrákům a chudým, před kostelem nebo na hřbitově stojícím.[4]

[1] Tylor, II. 37; Pfannenschmid, Germanische Erntefeste, I. c., 168, 443 s hojnými doklady; Jul. Lippert, Die Religionen der europ. Culturvölker, 1881, 87—88, 152, 319, 410.

[2] Viz Krolmus, I. 480; Reinsberg-Düringsfeld, Festkal., 403—405.

[3] Postilla, vyd. 1502, str. 1245.

[4] Srv. obyčej polské u Kolberga, I. ud, XI. 1877, 44, 45.

O sv. Martině.

»Na den sv. biskupa Martina
milý hospodář a jeho družina
husy jedí, víno k tomu pijíce,
štědrého Martina chvalořeč;
paní, žáci a kněží se radují,
neb se jim koledy přibližují.
Pacholci a dívky svobodu mívají,
a u jiných pánův se zjednávají.«

Selská Pranostika z r. 1710.

Shodné zprávy české i cizí líčí, jak na Martina se staří scházívali, hodovali a korunou hodokvasu bývala martinská husa. Někteří mythologové, snažíce se z každého zjevu učiniti božstvo staropohanské, nebo zosobnění, symbol jaký taký, vykládali široce a dlouze, že byla husa martinská oběť a den sv. Martina slavností pohanskou.[1])

[1]) O huse martinské napsána již celá literatura: Wolfhart Spangenberg Lycosthenes Psellionoros Andropediacus), Ganns-König, Strassburg, 1607; Joh Olorinus Variscus, Die Martinsgans, Magdeburg, 1609; Sim. Beniowský Glattovius, Victima anseris in biographia D. Martini comprehensa et . . . Martino Bachacio a Naumericz consecrata, Pragae, 1608 (v univ. knih. pr. 52 C. 18, č. 6); Chr Frommann, Schediasma de ansere Martiniano, Leipzig, 1683; G. S. Treuer, Über den Märtensmann, Helmstädt, 1733; Marks, Gesch. vom Martinsabend und Martinsmann, Hamburg 1772 a j. v. Viz o tom zprávy a doklady o huse martinské Pfannenschmid Erntefeste, 228—235; 504. p. 35—307. pozn. 40. Montanus, Volksfeste, l. c., 52—57. — O tom, proč se o sv. Martině husa jídala a jídá, jest několik dohadu: Apokryfické legendy chtí to vysvětlovati, že husy svým štěbotem vyrušovaly světce při kázání, nebo že ho prozradily, když se skryl, jsa zvolen za biskupa Tourského, v husím chlévu. Za to je dal pobíti a upéci; odtud prý posavadní zvyk (Frommann, De ansere martiniano, c. 2.; Augusti, Denkwürdigkeiten, XII., 373; Friedrich, Symbolik, 687 a j. v. Po nich Pfannenschmid, l. c., 505, pozn. 37). Kromě jiných mínění pověděl zcela přirozenou příčinu Leibniz, proč na podzim o sv. Martině se husy jídají: poněvadž toho času krmné husy dorůstají (Script. II. Introductio, str. 28: »Anserem assatum in festo s. Martini per omnes fere domos mensis inferunt Germani.... Invitat anni tempus: tunc enim anseres pingues habentur. Rozumný tento výklad nevyhověl německým mythologum (Simrockovi, Pfannenschmidovi, Norkovi a jiným), kteří sice připouštěli, že okolo sv. Martina jest ovšem mnoho tučných husí, ale vyvozovali z toho, že právě proto byla husa martinská původně oběti pohanskou a teprve odtud stala se oblíbeným jídlem. Přese všechnu dobrou vůli mythologu zamlouva se však nepředpojatému

Tak soudí vedle jiných náš Hanuš[2]), Krolmus[3]), po něm Reinsberg-Düringsfeld[4]) a dle tohoto nejnověji Krek[5]). Svedlo je k tomu tvrzení, že na sv. Martina věští z »kobylky« upečené husi, jaká bude zima. To tvrdí už starý kalendář český[6]), ale mimoděk vzniká obava, že z nevinného zvyku, že soudívají po bílé neb brunatné barvě kosti pečené husy, bude-li zima sněživá nebo blátivá, hned odvozovati obět pohanskou, je přece jen kombinace směla a mythologické dohady takové, že by zabředly na scestí.[7]) Místo dohadů podobných vyličíme na základě staročeských dokladů, jak světili naši předkové památku sv. Martina.

Husa bývala na hodokvasu martinském oblíbeným jídlem národním. Žáci žebronili o sv. Martině »za hus tučnú« (XV. stol.). Řeznické cechy přesně vymezují[8]), jak dlouho okolo sv. Martina husy mají býti prodávány (XVI. stol.). Katolický kněz Hofmann vtip-

rozumu přirozený výklad Leibnizův, třeba nedovedl vysvětliti, proč právě na sv. Martina husy nejvíce se jídají. — Zmínky tu zasluhuje výklad latinského básníka Šentigara ze Hvožďan († 1554), proč se jídá o sv. Martině husa: jako prý bděly husy na Capitoliu a tím zachránily Řím před vrahy, tak prý má bdíti biskup a chrániti svěřené ovečky před vlky dravými atd. Farrago, I. 84.

[2]) »Na kostech husy Martinské (co snad bývala původně obět nějakého podzimního boha) na kostech, tudíž na tvrdé části vidělo se již dílem, jaká bude budoucnost, ku př. tuhá zima nebo délka života. Kosti jsou symbolem ztuhlé země samé«. Zased. král. uč. spol. č., 1807, 102. Srv. Báj. kal. 223.

[3]) l. c., I. 289—292.

[4]) Festkalender, str. 503.

[5]) Einleit. in die slav. Liter., 1887, 572. Srv. Světozor, 1875, 102; Bartoš, Lid a národ, I. 127. Více o tom Tharsander, Schauplatz, 1735, 201—202; Pfannenschmid, Erntefeste, str. 233—235; 507, 508, pozn. 48; Tettau und Temme, Volkssagen Ostpreussen's, 1837, 279; Quitzmann, Heidnische Religion der Baiwaren, 1860, 37—38 s hojnými doklady.

[6]) Kal. vždycky trvající, 1771, l. 70. Martinská hus upečená, když má prsa brunatné, velikou zimu; pakli bílé, sníh neb déšť znamená.«

[7]) Pověst lidová vysvětluje, proč husa o sv. Martině jest obvyklým jídlem, takto: Knížete Oldřicha, zatoulavšího na lovu v lesích křivoklátských, pohostil uhlíř husou. Kníže, vydávaje se za knížecího komorníka Matesa, pozval ho na hrad pražský. Na sv. Martina přišel opravdu uhlíř do hradu a pozdravil v panu Matesovi — knížete Oldřicha, jenž na památku pohostinství uhlířova ustanovil, aby každoročně Pražané svě tili sv. Martina pečenou husou. J. Sváček, Pražské pov. a leg., 1883, 170, 177.

[8]) Item co se prodávání hus dotýče, ty aby prodávány byly od husaček od sv. Václava až po sv. Martině tejdem a déle nic. List. cechu řezn. v Kroměříži, r. 1535. Kroměřížské Listy, 1887, č. 50. Item ti, jenž husy bíjí, mají teprv ten pondělí po sv. Sixtu počínati husy biti, jakž od starodávna bývalo, a dvě neděle po sv. Martinu zase přestati.« Řád cechu řezn. ve Znojmě, r. 1010. Lumír, 1853, 520. — »Item co se biti husí na městě dotýče, poněvadž se tím nemalá škoda v řeznickém řemesle děje a to se při jiných městech zachovává, že se nebijí před sv. Václavem, než počnouce od sv. Václava až do sv. Martina, pročež kdoby se jináče toho před tím časem (totiž před sv. Václavem a po sv. Martině) dopustil, aby jim s vůlí vrchnosti brány a do špitále dány byly.« V. Prasek, Paměti města Napajedel, 1881, str. 108.

kuje »nováky«, že haní ceremonie katolické, ale přece s katolíky pojídají »hus na sv. Martina« (1642).[9])

Šlechetná paní Zuzana Černínova s vřelým citem mateřským postyskuje si synu svému Humprechtovi, že sama a sama jedla »husičku svatomartinskou«. Heřman že odjel do Pacova na kvas martinský, »na svatomartinskou hus«[10])

Jedli tedy o Martině husu páni i prostí. Bývalo uvozováno příslovím: »Gaudia Martini facit anser et amphora vini. Radost Martina — jest hus a džbán vína.«[11])

Na začátku stol. XVIII. volá o sv. Martině z kazatelny kněz Veselý, že mívají kazatelové obyčej, »krajeti na svém kázání hus martinskou«, že o ni hovoří. Dle zvyku takového rozjímá Veselý před svými posluchači[12]): »Sv. Martin ačkoliv se nikda nemaluje s husou[13]), nicméně jakoby on k husi měl dědičné právo, na jeho svátek téměř nic jiného není slyšeti, nic jiného viděti, než samé husy. Na ten den hus bývá na kazatedlnicích, hus na rožni, hus na míse, hus na tabuli..... a jakový by byl svatomartinský panket, kdyby při něm nebyla hus!«

Kromě husy bývaly obvyklým jídlem na sv. Martina ode dávna — rohlíky svatomartinské.[14])

---

[9]) Zrcadlo, 322.

[10]) Dvorský, l. c., 246, 247. »Můj nejmilejší Heřman je u pana syna na Pacově. Prosil mě pan syn, abych ho odpustila k němu na svatomartinskou hus. Já jen tak sama musím jísti husičku svatomartinskou, když, mé nejmilejší dítě, žádný se mnou nyní nejste; nepochybně kde jsi koliv jedl husičku, že jsi také na mne, svou upřímnou matku, vzpomenul.« — O huse martinské napsali latinští básníci z kroužku Jana Hodějovského z Hodějova vzletné »ody«, na př. Joannes Schentigar. De festo s. Martini (Farrago, I. 88):

»Anserque pinguis nunc comedendus est
praesente mensis quolibet intimo,
sanctoque Martino canenda
carmina sunt, celebres et hymni.«

[11]) Veselý, Káz, II., 609, (1730 vyd.)

[12]) l. c., 617.

[13]) Veselý se mýlil. V Postille Mat. Šteyera, vyd. 1719, str. 359. vyobrazen sv. Martin jako biskup s berlou a vedle něho vysvětlitelný odznak — husa!

[14]) Dvorský, Zuz. Černín., str. 60, r. 1645. »Poslala sem taky na sv. Martina tam rohlíky. Jaká vzácnost byla i od pantáty, nadto od panímámy, že se jí prý v noci o nich zdálo.« — Dle Pam. knihy kost. Bernart. dostávala dvorská čeleď r. 1072 pšeničnou mouku »k sv. Martinu na rohlíky«. Hejna, Pam., str. 30. — Pfannenschmid tvrdí po jiných (Nork, Festkalender, 680; Simrock, Mythol., 503), že martinské rohlíky (Martinshorn) jsou symbolem zvířete, jež bylo obětováno při podzimní slavnosti pohanské. Viz Germ. Erntefeste, 210, 495. Týž (l. c. 495) odporuje jinému domnění (Leo, Rectitudines, 214; Rochholz, Wandelkirchen, 15), že rohlík martinský připomíná podkovu božstva germanského Wodana.

Zajímavo jest, jak si čeští poetové vykládali tvar těchto rohlíku. Ježto prý svěcení sv. Martina vzniklo z pohanské slavnosti boha vína, Baccha, a Bacchus bývá malován se dvěma rohy, má pečivo martinské podobu dvou spojených rohů.[15])

Husu, rohlíky a jiná jídla[16]) zapíjeli vínem. Staročeské úsloví o džbánu vína na sv. Martina položili jsme nahoře. Vtipnou narážku na martinské víno pověděl slavný humanista staročeský Bohuslav Hasišteinský, že prý ctitelé sv. Martina velebí světce pěnivým vínem a na jeho oslavu že se opíjejí.[17])

Věděli již staří, proč se popíjí při martinském hodokvasu víno.

---

[15]) M. Collini Ode de feriis s. Martini (Farrago I. 87):

»Arcuatas et biformes
huc placentas adde, cernes
vera vatem dicere. Io, io.
Pingitur Bacchus bicornis,
inde panis iste formis
sic duabus pinsitur. Io, io.«

Srv. Georgii Handschii Ode de feriis s. Martini (l. c., 90, 91):

»Qua manducemus curvas ratione placentas
et arcuata crustula? . . . .
Pinsitur idcirco scriblita bicornis, Jacchus
quod pingitur bicorniger. —

[16]) Dle Arch. JHr. (VI. R., 1031). »Přijato od Voršily, hofmistrně zámecké, l i č e k 35; ty jsou pro JMsti tabuli a čeleď k s v. M a r t i n u utraceny.«

[17]) »Ad sanctum Martinum.
Ille preces castas, alius ieiunia praestat,
hi saturant aras, hi tibi thura ferunt:
nos te spumanti colimus, Martine, Lyaeo,
inque tuas laudes ebria turba sumus.«

Farrago, vyd. 1570, str. 122. —

Srv. M. Collini Ode de feriis s. Martini (Farrago, I. 85):

»Pauper aeque, dives atque
musta putat apparatque
a n s e r e s ad prandia. Io, io.
Est nec ullus sic egenus,
cui vel a n s e r, vel L y a e u s
deest inter fercula. Io, io . . «

Srv. l. c., 84. Joannis Schentigari Ode de feriis s. Martini; l. c., 84—85. Thom. Miti De feriis Martinalibus; Sam. Rubini, De sancto Martino, l. c., 127. — Podobně líčí svěcení sv. Martina Thomas Naogeorgus (1511—1003), Regnum Papisticum, lib. 4:

Altera Martinus dein Bacchanalia praebet,
quem colit anseribus populus, multoque Lyaeo,
tota nocte dieque.

Srv. Hospin., De orig. fest. Christian., l. 140.

Slavnost při vinobraní splynula s hostinou martinskou [18]), a při této načínalo se slavnostně nově uležené víno. V ten rozum rýmuje staročeský Cisiojan (z r. 1656) [19]):

»Všichni svati s vinem sem jdou,
Vilibrod i hosti přijdou;
Martin maje šenkovati
a nejprv vykoštovati.«

Hodovali, kvasili o sv. Martině, až se to stalo pověstnym a »světiti Martínka« bylo užíváno s netajenou příhanou. Lomnický tepe [20]) nemilosrdně toho, kdo

»začasté na hodech bývá,
světí sv. Martina,
sedě u dobrého vína.«

Před takovými varuje, »kteří rádi Martínka světívají, a když jen kde co na kom vymluviti a vyklamati mohou, aby zas pěkně oplatili, o to se nestarají.« [21]) »Martínek« znamenalo našim předkům tolik co kvasovník, hodovník, prostopášník (Brandl, Gloss. s. v.).

Kdo často »martinkoval«, dospěl do Nuzic a Chudobic. Aspoň tak rozumuje pořekadlo [22]):

»Kdo Martínka často světí,
husy, koury mu zaletí;
dům, dvůr, louku i dědinu —
přivede vše na mizinu.«

* *
*

V suchu a teple pojídají šťastní boháči husu, zavdávají si o plnou, — zatím přede dveřmi zanotí ubozí žáci »koledu«: [23])

[18]) Nathan Drake, Shakespeare and his times, 1838, str. 93 cituje ze starého kalendáře (1000): »Martinalia, Geniale Festum. Vina delibantur et defecantur. Vinalia veterum festum huc translatum. Bacchus in Martini figura.« Pfannenschmid, Erntefeste, 502, 11°.

[19]) Pojedn. k. č. uč. spol., 1800, 58. Srv. Seb. Franck (1500—1545), Weltbuch: »Erstlich loben sy Sanct Martin mitt gnotem Wein, Genssen, biss sy voll werden. Unselig ist das Hauss, das nit auff des nacht ein gans zuo essen hat, da zepffen sy yre neüwen wein an, die sy bissher behalten haben.« Pfannenschmid, l. c., 500, pozn. 6°. Více o tom tamtéž, 222—227. Líčení téhož zvyku v Portugalsku l. c., 523.

[20]) Instrukcí, l. Fk.

[21]) Týž Tobolka zlatá, str. 129.

[22]) Jungm. Sl. s. v.

[23]) Připomínáme, že tento popěvek, v němž jest nejstarší zmínka o huse martinské, pochází ze stol. XV., a to proto, že dle Pfannenschmida nejstarší zmínka o huse martinské pochodí od kompilatora Annalů corvejských (Leibniz, Script. II. 308): »Othelricus

»Svatého Martina
všeliká dědina
dnes štědrost zpomíná.
Podle svého statku
vesele s čeládkú
tučnú hus, hus, tučnú hus jie,
víno pie —
beze všeho smutku!«

Hůře jest žákům nuzákům. Chudoba je zle trápí:

»Ale my školníci,
nevolní chudníci,
malí i velicí,
v škole vždy sedíme,
vesele strašíme;
neb nás dusí chudoba —
toho netajíme.«

Zavítali prý k dobrodincům, aby od nich vzali nějaký dárek, kterýž si hned neskromně předpisují:

»Račtež darovati,
majíc na paměti
svatého štědrosti,
abychom v radosti
podle vašie ctnosti
t u č n ú h u s upečnú
mohli s vámi jiesti.«

Zdá se, že přestávali také na menším dárku, nedostavše dle svého přání husy. Pějí totiž dále:

»Ale vy, bratřie milí,
majíc na paměti
svatého Martina rytieře,
nynie v této mieře,
n e c h c e t e - l i h u s y d á t i,
d a j t e d v a p e n i e z e;
ač nás darujete,
odplatu vezmete
v království nebeském.«[24]

de Svalenberg argenteum a n s e r e m i n f e s t o s. M a r t i n i pro fraternitate obtulit.« Poněvadž kompilator onen zemřel r. 1470, tedy v druhé polovici stol. XV., bude nálezeti doklad staročeský mezi doklady nejstarší.

[24]) Z rukop. univ. knih. pr., sign. 8G 15, V. V. Tomek, Děj. univ. I. 80, 81 a j. č.

Že dostávali žáci o sv. Martině koledy peníze, čtli jsme v archivu Jindřichohradeckém.[25])

* * *

Po »koledě« zmiňuje se Pranostika, že služebná chasa mění o sv. Martině službu .... Vedli si často služebníci, hledající o sv. Martině nového místa, prostopášně a natropili všelijakých mrzutostí. Propuštěni od pánů, scházeli se, v bujných radovánkách se veselili, aby na ně měli peněz, žebrali dotěravě »pomoci«, o příští službu starali se málo. Nevázaný život se jim více líbil, než poroba nové služby. Je to charakteristický doklad slavení sv. Martina od čeládky, že mezi čtyřmi výročními »dobrými pondělky« tovaryšů řemeslnických byl jeden »při sv. Martinu«.[26])

Bujnostem nezbedné čeládky nebylo míry, ani konce. R. 1598 činí proti nim opatření Rudolf II. v řádu města Prahy těmito slovy: »Strany pak Martinkův, kteří obyčej mají, ze všech krajin při sv. Martině dosloužíce, do Prahy se obraceti a zdeť v zahálce zůstávati: na to taky úředlníci pozor míti budou, aby jich šenkýřové nepřechovávali.«[27])

Již tento zákaz nepřímo svědčí, že chování čeládky o sv. Martině bylo z míry moc nevázané. Máme však o tom svědectví přímá. V neděli po sv. Martině Martínkové a sedlská chasa udeřili na domy židovské (v Žatci).[28]) Léta 1590 okolo sv. Martina »Martínkové i jiná chasa okolo Prahy, sebravše se v nemalém počtu v krčmě pod Prahou, přišli k Roztokám, tvrzi pana Davida Boryně, a tu nalezše zavřenou, někteří jsou povědomi, kterak se spouští, otevřeli sobě a zmocnivše se předně čeládky a ji uzavíravše, potom udeřili na starého pána, kterýž leže v komoře sám jediný, porozuměl, co se děje, vstal a vzav pytík peněz, vyhodil jim, řka: »Nu, padouškové, vím já, že byste vy pili; vezměte sobě a jděte do krčmy a propijte je.« Oni nemajíce na tom dosti, vzavše kládu nějakou, i vyrazili

[25]) Sign. VI. R, 1018. »Dáno žákům koledy na den sv. Martina 30 gr.« — O obyčeji tomto, známém po celé střední Evropě, viz zevrubné zprávy a doklady Pfannenschmid, Erntefeste, 200—209, 407, pozn. 14; Reimann, Volksfeste, l. c., 1830, 285; Montanus, Volksfeste, l. c., 1854—58, 55, 50; Cassel, Altkirchl. Festkalender, 1869, 108. Literatura písní svatomartinských (mezi nimi zvláště Simrock, Martinslieder, Bonn, 1840) s ukázkami podána tamtéž 468—487, pozn. 17.

[26]) Kniha ArchmPr., č. 994, l. 149.

[27]) Lumír, 1801, II. 1101.

[28]) Velesl. Kal. hist., 13. listop.

dvéře a tak i pána zmocnivše se, byli by ho tu hned i zabili, kdyby jeden z nich jeho nezastoupil.«

Volky nevolky dal jim klíče. Nabrali si peněz, zlata, stříbra a táhli dále. Zavítali k paní Johance na Oujezdci: »Dobyvše se na ni Martínkové, nepoznali jí, když ona proti nim, vidouc nezbytí, vyšla, jim klíče dala, oni nadavše ji býti šafářkou, propustili ji a tu opět dobře hospodařili, že jí zlatý řetěz, sukni její drahou, plátna, prostíradel a k čemu přijíti mohli, to s sebou odnesli. Potom někteří z nich přišli do dvoru pana Jana Chystala Chlopického žádajíce od něho nějaké pomoci, a on porozuměv, že jsou nějací špehaři, odbyl jich pěknými slovy, dav jim čtyři kopy a nazejtří ráno hned do Prahy se stěhoval. V Snitižkách u Zlíchova krčmu vytloukli, krčmáře s krčmářkou svázali, peníze, šaty ložní a k čemu mohli přijíti, to vše pobrali.«

Že to všecko tropila čeládka o sv. Martině ze služby propuštěná a nikoli »jedna z nejzpupnějších rot loupežnických«, jak Lumír (1851, II. 452, 454) tvrdí, — patrno ze začátku zprávy té, že sebrali se »okolo sv. Martina Martinkové a jiná chasa.«[29])

[29]) Jungmann v Sl. s. v. Martínek sděluje dle J. Löhra, Weltgesch., Leipzig 1812, I. 333., že za krále Václava utvořila se ze šlechty německé loupežná rota, zvaná »Martinsvögel« — že tedy odtud může pochoditi s příhanou výslovené jméno »Martínek«.

Večer před památkou sv. Ondřeje.

Po svátku sv. Cecilie (22. listopadu), kteráž jest ode dávna patronkou hudebníků,[1] blížila se památka sv. Ondřeje (30. t. m.) V předvečer — jak Ulman svědčí (1762)[2] — zkoušívala děvčata, která se dříve vdá. Každá vzala kousek chleba a položila jej na lopatu. Čí kousek pes nejdříve snědl, ta že se vdá nejdříve.

Prostonárodní obyčeje, jako slévání olova, pouštění svíčiček, věštby svadeb, smrti a pod. a jiné zvyky, jež byly ode dávna známy v Čechách i jinde[3] buď na sv. Ondřeje, na sv. Lucii, o vánocích až po Tři krále, dlužno — jak se nejspíše podobá — vykládati jako starodávné obřady původně při pohanské slavnosti zimního slunovratu, které se později poruznu přimknuly jakožto obyčeje a zábavy k některým svátkům křesťanským v době zimní, nejvíce pak vyspěly v lidové obyčeje vánoční.

[1] Srv. Pošt. Nov. z r. 1722, 31. ledna: »Císařští dvorští muzikanti minulou středu svátek své patronky sv. panny Cecilie v kostele při pěkné kumstovné muzice světili«; dle účtu města Unhoště r. 1702 dáno hudebníkům o slavnosti svaté Cecilie 2 zl. 30 kr.« F. Melichar, Monografie m. Unhoště, 1888, str. 178.

[2] Altmähren, II. 502: An der Vigilie Andreae des heiligen Apostels wo in einem Haus mehrere unverheirathete Weibspersonen wohnen, so bringt eine jede ein Stuck von ihrem Brod, merket ihr es wohl auf, darauf legen sie sammentlich ihre wohl gemerkte Stücke auf eine Schaufel und reichen sie einem Hund hin. Hat der Hund das z. E. von der Catharina auf die Schaufel hingelegte Stuck Brod von allen andern Stücken zum ersten angebissen, so wird Catharina vor allen anderen gegenwärtigen unverheiratheten Weibspersonen verheiratet werden. Podobně činí polská děvčata téhož času: Czyją gałkę pies pierwej zje, ta też pierwsza pójdzie za mąż. Kolberg, Lud., XVI. (1885), 121.

[3] Sim. Maioli Dierum Canicularium tomi septem, 1642, II. 420 (v univ. knihpr.): Vana fuerunt isthaec ethnicorum deliramenta; longe tamen vaniora sunt pseudot christianorum, qui per noctem, quae diem s. Andreae sacram praecedit, varie captan, auguria, dum alii certis ad hoc conflictis rythmis in nomine Diaboli horrendum dictu

V krajích československých slévali a slévají olovo vedle naznačených nahoře dnů jiných také večer před sv. Ondřejem. Obyčej ten líčí zevrubně Kulda [4]) a po něm jiní. Užíváme popisu Kuldova: »V svatvečer před sv. Ondřejem apoštolem, dne 30. listopadu, děvčata pilně sbírají olovo ze starých oken neb ho schválně kupují. Olovo to dají na lžíci plechovou, zapálí světidlo dřevěné a nad jeho plamenem drží lžíci, až se jim olovo rozpustí. U sebe mají mísu s vodou chladnou, do níž lejí přes klíč křížový (na zubech má podobu kříže) olovo rozpuštěné. Z olova se ve studené vodě v okamžení utvořují rozličné podoby, jako: šídla nebo kopyta ševcovská, člunky tkalcovské, zbraň vojenská, bochánky chleba pekařského, péra na psaní, srpy, rýče, motyky, cepy atd. Z věcí těch, k jichžto poznání ovšem živé obraznosti potřebí jest, děvy si povídají, jakého řemeslníka neb živnostníka za manžela dostanou. S radostí zvědavou vydírá družka družce ulité věci z ruky, chtíc dobře viděti, co se které ulilo.« [5])

Dorla v »Pohorské vesnici« Boženy Němcové vypráví: »Na

pedibus ad pulvinar conversis ad somnum sese componunt, alii nudi omnino aliquo se propripiunt . . , alii (quod putidum est) ad stabula porcorum ex illorum grunnitu auspicia de futuro matrimonio captant. Si quis enim, num virginem aut viduam in uxorem habiturus foret, cognoscere vult, is nec Deo, nec hominibus salutatis, media illa nocte recta ad stabulum sese confert, cui scropha cum suillis inclusa est; eo cum devenit, tacitus ad ostium stabuli pulsat, sique ad illam pulsationem scropha prima edit grunnitum, tum viduam sibi matrimonio iunctum iri firmiter credit; sin vero suilli primitus grunniunt, tum virginem copulatum sibi iri gestit. — Pod. Praetorius, Glücks-Topf, l. c., 1669, 378, 370: »Manche Jung Gesellen, Jungfrauen, Knechte und Mägde nehmen in acht den Andreas-Tag, an dessen Abend sie mit gewissen Ceremonien ihr Gebett thun und meinen, Andreas werde ihnen erscheinen und die Personn offenbahren und sehen lassen, welche sie künftig zur Ehe haben werden. — Adami a Lebenwaldt, Tractätl von des Teufels List und Betrug, Saltzburg, 1682 (v univ. knih. pr.), č. 8., str. 20: »Am Tag des h. Andreae oder Johannis thun die mannsichtigen Weibsbilder vor der Sonnenaufgang die Stuben auskehren und so sie zurück sehen, erscheint ihnen ihr Liebster oder Bräutigamb. Srv. Tharsander, Schauplatz, l. c., 1735, str. 83; J. Gebhardt, Oesterreichisches Sagenbuch, Pest, 1862, 404—407: Vorschau des Bräutigams in der Andreas- und Christnacht.

[4]) Světozor, 1858 (Příl. ke Slov. Nov.), 20; Čas. Mat. Mor., 1870, 130.

[5]) Srv. obyčej polský u Kolberga, Lud, X. (1876), 205: »S. Andrzej: W dzień ten wieczorem odbywają się i tu jak wszędzie znane przepowiednie. Topią wtedy ołów lub cyny na łyżkach, potém wlewają roztopiony w naczynie napełnione wodą; z nagłego tego przelania, tworzą się na wodzie różne figurki, już to podobne do narzędzi rzemieślniczych (np. stołów, szaf, tronów, ołtarzy i t. d.), już do wzbrojeń (np. broni różnej, pałaszów, kaszkietów, chorągwi, bębnów i t. d.), już do innych jakichkolwiek przedmiotów. Jeżeli zatém z przetopionego ołowiu utworzy się parobkowi na wodzie coś podobnego do broni, kaszkieta, lub pałasza, to wróżą mu na pewno, że będzie żołnierzem; jeżeli się pokażą skrzypki lub trąba, to będzie on muzykiem i t. d. Dziewczyna, jeżeli sobie uleje młotek lub miech, to pewno pójdzie za kowala lub ślusarza; jeżeli wóz lub kłos zboża, to za furmana lub rolnika i t. d. Podobné a jiné obyčeje polské o sv. Ondřeji l. c. III. 93, IX. 148, XVI. 121.

svatú Barboru hurízne si dívčí — když je huž tak velké jako já — višnovú neb křešnovú větvičku, dá do vody na teplé místo — nejlépe do chlíva — tu nejtepleji — ob den dává čerstvú vodu ha na vánoce vykvete... Ty větvičky nesú si děvčata na půlnoční za šněrovačkú, ha který chlapec ji chopne, za toho muší jít.«

Podobný obyčej děje se, nebo děl se mezi lidem v den sv. Ondřeje. »Sázívají děvčata haluzku z višně do kvítníka nebo do jiného hrnka a tu musejí vodou z úst polévati. Jestli haluzka do Božího narození z pupenců svých vykvete (se rozzelená) jest děvčeti znamením, že se do roka vdá.« [6])

* * *

Z pořekadel a pranostik staročeských o sv. Ondřeji uvádíme z Kalendáře Partliciova (1617): »Na sv. Ondřeje konec pocení.« Často opakuje se tato rada, jak

vlhký rok nebo suchý takto poznáš:
Sklenici plnou vody míti máš.
Na den sv. Ondřeje to činívej;
přebíhá-li vrchem voda, to znej:
vlhký rok ten; stane-li zároveň,
suchý a vypráhlý bude rok ten. [7])

[6]) Kulda, l. c. — O zvyku tomto srv. Mannhardt, Weihnachtsblüten in Sitte und Sage, Berlin, 1864, str. 169; týž, Baumkultus, 232, pozn. 3. Srv. Zbiór wiadomości do antropologii krajowéj, III. (1879), 110.

[7]) Selská pranostika, 1710, l. B5 a j. č.

Přástky.

Když však zimy čepec bílý
řasně pokryl každou chatu,
zněło v podvečerní chvíli
u vřících kolovratů
hojně starodavných bájí,
zkázek divných . . . .
Stat. Čech.

Zima přišla s dlouhými, smutnými večery. Na polích plno sněhu . . . Nebylo polní práce, jen po domácku v chatách, sněhem zachumelených, robili muži potřebné věci do hospodářství, ženy také ledaco podělkovaly, upravovaly — předly po chvilkách len, v letě sklizený. Aby jim bylo při kolovratu a přeslici veselo, jednak aby ušetřili světla a paliva, scházívaly se do některé chalupy za zimních večeru při praskající louči předly . . . Ke schůzkám podobným chodili také muži. Četná společnost vedle prace přástevnic bavila se žertovnými připovídkami, smutnými povídačkami, zanotila někdy písně, jindy dávali se do hry, do tance . . .[1] Doklady toho všeho, jež tu položíme, přispějí zevrubnějšími detaily k vyličení staročeských přástek.

Mravokárce Rvačovský touží[2] ve druhé polovici stol. XVI. na »noční toulky«, kde »lid obecný sejde se na přástky, na kterýchž častokrát čert držívá tarmark o vrkoče, za čímž jde přikázaní božských přestupování, vší pobožnosti zlehčování.«

Stesku tomuto a všem podobným třeba rozuměti tak, že scházela se tu mládež obojího pohlaví — a tím dávala přástka příležitost k umluveným schůzkám, zábavám, hrám, tancům a podobným zjevům, na něž mravokárci neustále hartusili. Kárali tedy přástev-

[1] Srv. Maciej., Polska, I. c., III. 180, 100.
[2] Masopust, I. c., I. 184.

níky také a vyčítali jim neplechy, páchané na přástkách, často snad příliš na černo barvíce schuzky takové.

Štelcar Želelavský se osopil slovy příkrými, drsnými[3]) na lid vesnicky, co všechno tropí na svadbách, o letnicích na posvíceních a na přástkách. Každý mravokárce přeháněl[4]) — a Štelcar chtěl patrně také působiti drastickým líčením hříšných nezbedností.

Ještě temnější obrazek přástek staročeských načrtán v »Rozmlouvání Petra se Pánem«.[5]) Sv. Petr vrátiv se z dobrodružné pouti hříšným světem, líčí Pánu, co tam viděl, jak kde pochodil. Mezi jiným přišel do vsi na noc:

»Všecku ves na kříž jsem zchodil,
však jsem nikdež neuhodil,
bych sobě zjednal hospodu.
Tak až jsem trefil náhodú
k jednomu, kdež byla přástka.«

Bylo tu veselo. Rozjařená mládež tropila prý rozličné »neřády«. Skákali s lavic a se stolu, »trhali smolu, též karytona honili«[6]), zpívali světské písně »frejířské«. Sv. Petr se rozhorlil, co že to páchají. Kromě dívek byly na přástkách báby, a z nich jedna se obořila na nepovolaného kazatele, aby pomlčel:

Nic vy, děvčátka, netbajte,
jedno vy sobě pohrajte.
Když jsem já bývala mladá,
skákala jsem také ráda.«

Světec ve zbožném zanícení napomíná prostořekou, že je nezpůsobná. Baba se neleká a vyhrožuje, pustí-li chasu na sv. Petra, že mu vlasy ošklubou — a hodila ho přeslicí, že utíkal honem z hříšných přástek.

Vylíčený obrázek ukazuje nejlépe, jak soudili mravokárci o schuzkách na přástky a prozrazuje, že na výčitkách jejich byla

[3]) »Totéž i ve všech na svadbách a letnicích, na přástkách i na posvíceních. Což jsem sám několikráte spatřil, když sedláci s pacholky, s ženami a děvkami svými se zežrali, že jsou s sebe roušky strhovali, střevíce zouvajíc, jimi házeli, divné a potvorné skoky a jiné nenáležité věci, na něž hanba hleděti bylo, provozovali, a někdy se všichni společně rvali.« Kniha Dach., l. C 2, C 3.

[4]) Na přástky touží »Křest. pobožných panen věnček poctivosti« (1581), l. N 10; Žalanský, »O čistotě«, str. 15, že prý »má panna doma sedati a doma příti.« Srv. Klem. Plzeňský, Rozkoš a zvule panenská, l. D 8.

[5]) l. c., l. C 8.

[6]) Kott vykládá úsloví toto (s. v. ve smyslu »biti«. Srv. Poličanského Pokut., l. c., 1013, l. H. Opilci »okolo stolu po lavicích honí karytouna a kněz přes bidlo dře kocoura.«

přece jen špetka pravdy. Toužení na přástky opakuje se často a často. Veleslavín jistě ze zkušenosti tvrdí,[7]) že ve vsích selská čeládka nerada slouží tam, kdež se jí brání choditi »nočním časem na přástku A vědomo jest, že při takových velicí se neřádové zbíhají.« Také Pejtovi se nelibí[8]) toulání po přástkách.

Vodňanský vytýká na zač. stol. XVII. nemoudrým matkám, že samy učí svoje dcerky toulati se po schůzkách přástevních.[9]) Konečný o něco později napomíná čeleď, aby se varovala prostopášnosti, světského šprýmování, aby nechodila na přástky.[10])

Záhy všímala si přástevních zlořádů spravedlnost světská. Na sněmu r. 1545[11]) vydali páni zakaz přástek. »Tolikéž i přástky a hry, na kteréž se scházejí a při nich hříchy páchají, aby každý pán, rytířský člověk, Pražané a jiná města na gruntech svých opatřili a je zastavili pod trestáním týchž lidí, jakž by se jednomu každému pánu mírně a slušně vidělo.«

Zákon si udělali a vydali — ale málo to pomohlo. Se zimou přicházely každoročně přástky s obvyklými, kaceřovanými zábavami.

Sněm vydal znovu artykul proti zbytečnému popíjení, »item posvícení, koledníku pivu, přástkám a hrám sedlským.«[12]) A roku 1595 zase přísně nařizuje a vyhlašuje, že »zapovídají se přástky, schuzky a tance a jiná rozpustilá noční sedání, jež se páší a provozují.«[13])

Páni se řídili artykulem sněmovním a když o masopustě k »soudu« shromážděným poddaným bylo vykládáno, co činiti mají a co nic, byl čten vedle jiných také tento zákaz (XVI. stol.): »Přástky, tance, ani žádných schuzek pacholkum s děvkami hned u žádného hospodáře, zvláště pak v domích šenkovních aby více nebývalo. Dopustil li by se kdo toho, den a noc v kládě seděti má a dá pokuty milostivé vrchnosti jednu prostici soli. A nad těmi

[7]) Čelední vudce, str. 24.

[8]) l. c., 1610, 112.

[9]) Nathan. Vodňanský, Široký plac, vyd. 1005, l. 47. »A v pravdě mnoho se nynějších časův matek nachází, kteréž Herodiady v tom následují, něco dcery své tancovati, klevetati, po panketích a přástkách se toulati.«

[10]) K. Konečný, Kazatel domovní, 1018, 370. »Mají se pobožné čeládky varovati všeliké nevážnosti, marnosti, rozpustilosti a prostopášnosti, šprýmování světského a opilého; do krčem, na přástky, na posvícení, do tancu, zvláště ve dny páně nechoditi«

[11]) Sněmy, 1545, l. A 2.

[12]) Velesl., Kal. hist., l. 10. Srv. Potvorný drak Apokal, str. 203, 204.

rychtář a konšelé pozor míti mají. Jestliže by to od nich dopúštěno a přehlídáno bylo, tehdy oni také touž pokutou vrchnosti povinni budou, k tomu den a noc ve věži seděti mají.« [14])

Že i tento a jiné podobné řády pozdější nezastavily přástek, na něž se i ve stol. XVII. a XVIII. venkované v zimě scházeli, svědčí rýmování Selské Pranostiky, [15]) že po Havle

potom na přástkách sedí,
a vodnici neb kolník [16]) jedí.

A svědčí také výčitka kněze Bílovského (začát. stol. XVIII.) [17]): že rodiče, aby ušetřili světla, posílají děti na podezřelé přástky. Posílají »do té neb jiné chalupy na přástku, mezi štverádské tovaryše a tovaryšky. O bohaprázdné schůzky!« [18])

Ať už soudili mravokárci o přástkách, jak soudili, [19]) kulturní význam jejich je přece nepopíratelný. Při krbu v chatách venkovských zachována přese všecky pohromy mluva česká, a přežily-li s ní české písně, pohádky a podání lidové vůbec v témž pohostinném zátiší krušná léta, která na Čechy se přivalila, byly to zvláště přástky, kam lid se scházíval, kde kmet dětem zkazky z dávných dob vyprávěl, kde děvčata s mládenci zpívali. Přástky byly takořka pokladnicí, v níž se skrýval a zachoval částečně poklad drahocenný — prostonárodní podání české.

---

[13]) Sněmy, 1595, l. B. Srv. Žerotínovy záp. o soudě panském, Brandl, II. 38, 39. r. 1597. »Zvláště pak nařídilo se vrchnostem, aby přetrhovaly hříchův a rozpustilosti proti pánu Bohu, nemírná pití a obžerství, neřádná posvícení a hody, tanec i hry, hromování, přisahání, lání, noční toulání a schůzky, povyky, přástky a střelby.« — Srv. Decreta synodi 1591: »Noční predky mají ovšem zakázané býti pod biršagem a strafováním a vězením.« Bartolomaeides, Memorab. prov. Csétnek, l. c., 223.

[14]) AJHrad., Artyk. k sond. podd. Srv. Griesp. hosp. z r. 1588: »Přástek, aby žádný u sebe nedopouštěl a zvláště pacholkum a pacholatům a kdožby je u sebe dopouštěl, JMsti pánu pokuty bečku soli aby dal. Rychtář ať na to pozor se vší bedlivostí má, neprohlídaje ani promíjeje v tom nižádnému a kdožby se toho dopustil, o tom každém aby vrchnosti oznámil, a pakliby rychtář v tom se tak nezachoval, o tom věda, takovou pokutou bude též povinnen.« ČČMus. 1835 str. 158.

[15]) l. c., 1710.

[16]) Jgm. Sl. »sladká řepa«.

[17]) Siclus sanct., 1703, l. Q 3.

[18]) Siclus, l. c., Q 3. Srv. tamtéž. A abych na přástku přišel, kterou snad sám čert nočního času vymyslil . . .«

[19]) I v době nové brojí proti přástkám zákon světský. Viz Obentraut, Přír. kniha, l. c., 1847, str. 165.

* * *

»Hned pohádek zlatý zdroj
z duše k duši letí . . .«
Ad. Heyduk, Na přástkách.

»A při krbu, když mrazný přijde leden,
o vašich rumech divné báje snaje
a dětem svým je s chvěním vypravuje:
o poledníci, o ohnivém muži,
o světélkách, jež do bran vašich vběhnou,
o plamenech, jež ze zdi vašich šlehnou
a šerem noci modrou hoří ruží . . .«
Jar. Vrchlický, Na Krakovci.

Na přástkách vyprávěl si lid pohádky, báchorky a pověsti, rozprávěl o nadpřirozených čarovných zjevech, jež obraznost mu vykouzlila a zahalila zároveň tajemnou mlhou, pro kterouž nikdy o bytostech oněch neměl pravého a vždy stejného ponětí. Báječné bytosti takové mohou — jak lid věřil a věří — působiti blahým či zhoubným vlivem na osudy člověka smrtelného. Z pohádek a bájí staročeských mnohé kolují podnes mezi lidem . . . Poznavše poněkud na základě několika dokladů staročeské přástky, chceme nyní poslechnouti některé starodávné báje, pokud v písemných památkách jsou doloženy, doplňujíce drobty a úlomky, sebrané z různých pramenů, příslušnými odkazy na národní podání nynější.

Šotek (skřítek, diblík, hospodáříček).

Po dávném názoru snad všech národů neničí smrt života lidského nadobro. Duše zemřelých trvají dle víry lidové v přátelském styku se svými příbuznými; mezi nimi dlíce, jim pomáhají, jich opatrují, jindy rozhněvání jim škodí, kárají, trestají[1]). Zesnulí předci trvají tak i po smrti v rodinném kruhu se svými dětmi. Lid tomu věřil, že při domácím krbu mají s ním účast strasti i slasti . . . Z takovéto pocty zemřelých přátel, ochrancu, rádců, vyvinul se u všech národů kultus domácích, rodinných bužků,[2]) kteříž byli nazýváni u Slovanů[3]) »děd«, »šetek (šotek)«,[4]) »skřítek«, »diblík«, »hospodáříček«.

[1]) Více o tom Tylor, II. 24 ad.

[2]) Srv. J. Jireček, ČČMus. 1861, 358, 359; Afanasjev, Poetičeskija vozzrěn. II. 71 ad.; Krek, Einl. in die slav. Literaturgeschichte, 1887, 410. Srov. Grimm, Mythol. I. 467—484, R. Scharbe, De geniis, manibus et laribus dissertatio, Casani, 1854 (v univ. knih. pr., sign. 23 J. 188).

[3]) Dr. Han. Máchal vyličil význam děduv u Slovanů vubec ve Zlaté Praze 1884, 80—95, 107, 119.

[4]) Obě jména se střídají.

Vedle známých již dokladů.[3]) že staří Čechové ctili tyto domácí bůžky, podáme tu některé jiné doklady toho, dosti zajímavé a posud neznámé. Kosmas výslovně praví.[6]) že praotec Čech přinesl na plecích svých do nové vlasti domácí bůžky (p e n a t e s) a stanuv na Řipu, položil je na zem. O témž rýmuje Dalimil, překládaje Kosmovo »penates« — »d ě d k y«:

Vybra sě (Čech) se všemi z země,
jiejž bieše Chrvati imě,
i bra sě lesem do lesa,
d ě d k y své na plecú nesa.«[7])

Jména »d i b l í k« »s k ř í t e k«[8]) zapsána jsou v nejstarších slovnících staročeských, což je nejlepší svědectví, jak byly názvy ty rozšířeny mezi lidem českým. Rozkochaný překládá[9]) »grillus« — »d i b l í k«, »titivillus« — »škřietek« a toto (»s k ř í t e k«) ztotožňuje později[10]) Rešel s latinským »l a r d o m e s t i c u s«. Podobně v Nomenclat. lat. boh.[11]) přeloženo »s k ř i e t e g« — »titivillus« a »grillus« — »d i b l í k«.[12])

Působením zákazů církevních ošklivil si lid pohanské zvyky, zapomínal na stará božstva pohanská; nemoha se však přece jen vymaniti z nejasných, zkomolených upomínek doby pohanské, pokládal návodem kněží, jej kárajících, vše, co mu připomínalo onu dobu, co si s sebou bezděky přenesl z doby pohanské do církve křesťanské. — za hříšné, čertovské a ďábelské . . . Tak i bývalí domácí bůžkové přetvořeni za ďábelské příšery. Horlivý kazatel nemohl však jich tak snadno vypuditi z domácnosti staročeské; požívali skřítkové i nadále důvěry, ale s přídechem obavy, že přece nedobře takovým ďábelským zjevům svěřovati svou domacnost.

Rozpustilý sluha Mastičkářův Rubin vyčítaje zázračné masti, hlásá o třetí schránce:[13])

»A totoť jest puška třetie,
pro tuť baby s k ř i e t k e m k čertu vzletie.«

[3]) Viz studii J. Jirečka ČČMus. 1863, 262—269.
[6]) Font. rer bohem. I. 5.
[7]) Srv. o tomto místě úvahu J. Jirečka, ČČMus. 1861, l. c.
[8]) Grimm Mythol. I. 447, 448 snaží se podati etymologii slova s c r a t ahd., s c r i t t a ags., s c r a t angl. atd. Nevěří výkladu Hanušovu (Wissenschaft d. slav. Mythus, 1842, 301, 302), že pochází s k ř í t e k od s k r ý t i.
[9]) Vyd. Hanka, 55.
[10]) Jungm. Sl. s. v.
[11]) Vyd. Hanka, 157.
[12]) Srv. slovník Veleš. (Hanka, 130): »grillus d i e b l í č e k.«
[13]) Listy filolog., 1880, 96.

*

Skřítka zná také mistr Hus. Vytýkaje duchovním, že při modlitbě v rychlosti vynechávají leckterá slova, zmiňuje se o úsloví, že slova podobná sbírá tajemná jakási bytost, »skřetek«:[14]) »A jakož žernov, když nenie právě zkřesán, nedobře mele zrn, než na přeskáčku, též my řiekáme ne všech, kteráž máme řiekati, slov; protož jest příslovie toho: ‚Úlomky hodinných slov zbierá skřietek'. O co jich nazbierá po druhých! . . .«

Podobným tajemným zjevem byl diblík. Jasně naznačil pověru lidu staročeského o něm Koranda, rozhorliv se v náboženské polemice:[15]) »Tento pak pisák, kdež položil, že se nedá viděti (Kristus ve svátosti), v tom zavierá, že pán Kristus, mluviece s žalostí, jest křesťanóm za diblíka, kterýž někde bývá, ale nedá se viděti.«

Zajímavý jiný názor lidový o skřítku zachoval budoucnosti Ctibor Tovačovský z Cimburka († 1494).[16]) Děťátka nekřtěnátka byla považována za skřítky, diblíky: »Dítky zmrlé, kteréž při porodu zmírají, vyobcují z pohřebův jiných křesťan, ježto to dítě bude pošlé z bohabojných manželuov, cnostně živých . . ., kteří příliš budou toho žalostni pro tu příhodu na ně dopuštění a rádi by za to smrt vzali. Tožť to dítě za nekřtěné položí a odsoudí za skřítka neb diblíka.«

Rozprávívají ještě jiné »potvorné jakés věci o obludách a diblících . . .«[17]) Nevyhladili a nezaplašili skřítkův ani přisuzováním pekelné moci od staročeského krbu. Názor o nich mění se v ruzných variantech, ale přece stále jen dleli šotkové v domácnostech — po domnění lidu —, pomáhali v lopotě a klopotě, hospodařili s těmi, v jichž domě byli. Položíme hned svědectví, jak prý nad hospodařstvím bdí, pečují o domácnost rodiny, kde jim dopřáno útulku. Mravokárce horle proti nim, mimovolně se přiznává, že sám věří, že se mohou lidem ukazovati a jim pomáhati, třeba to sváděl po známé methodě na účiny pekelných příšer, ďablu.

[14]) Vyd. Erben, I. 306—307.

[15]) Koranduv Manuálník, vyd. Jos. Truhlář, 1888, str. 169.

[16]) Hádání Pravdy a Lži o kněžské zboží, vyd. 1539, l. 95 b. Srv. Poličanský, Pokuty, 1613, 154. . . . I počal sobě velmi nad tou bídou stejskati a naříkati, rozprávěje lidem, že když má na něj nějaká starost anebo neštěstí přijíti, vždycky proti němu nějací neznámí děti v jeho stavení pláčí, nevěda a nerozuměje tomu, že jsou to nedůvěřátka a nekřtěňátka.

[17]) Erasma Roterd., Chvála blaznovství, přel. Řehoř Hrubý z Jelení, vyd. 1864, str. 42.

»Pohany ďábel rozličně mámil, když se jim často jako nějaký slouha domácí ukazoval, něco i při dobytku zpravoval, a oni sobě jich vážili a za štěstí takové čeledíny míti pokládali. Takoví ďáblové slovou diblíkové, skřítkové a hospodáříčkové, kteříž ukazováním svým jen lidi v pověrnosti posilují a mámí. Čehož i křesťané nejedni prázdni nejsou, zvláště kde kněží posluchačů svých věrně slovem Božím nevyučují, od pověr neodvozují, pro ně netrescí, nýbrž je v tom zlém ceremoniemi pověrečnými a modlařskými posilují.« [18])

Ďáblové ti tropí v domácnostech, zvlaště v noci, skotačivé reje. »V domích a příbytcích lidských neobyčejné bouchání, jakoby kus skály spadlo, neb z velikého děla vystřeleno bylo, slýchá se, někdy hlas neokrouchaný, sténání, oken aneb dveří otvíraní a zase zavírání a jiné věci podobné i vídají se i slýchají se, za čímž obyčejně něco nového a divného brzy v takových místech stává se . . . Někdy na stěny tlukou, v knihách se vertují, peníze čtou, hrají, tance provodí v noci, nádobím všelikým hýbají, třískají, v dílnách kovářů a jiných řemeslníku, jako jiní dělníci tlukou a dělají, ve dne však všecko v cele se nachází.«

Kromě toho všeho, co neposední »ďáblové« dle Konečného tropili po domích, dovídáme se u Štelcara Želetavského, [19]) že někdy také děsili a strašili robě v kolébce. Za jeho doby bylo zvykem »posluhovati večeří Páně« dítěti, »aby pokojně spalo, aby hoteček, hospodáříček, ďábel, duch domovní nestrašil.«

Důkladně rozhovořil se o skřítcích na začátku stol. XVII. kněz Havel Žalanský. Slova jeho jsou srozumitelná a proto, bychom nesetřeli s nich původního pelu, podáme je tak, jak je Žalanský píše: [20])

»Jsou-li dobří či zlí anjelé ti diblíkové, domovní ti a tovaryští duchové, kteří skřítkové, šetkové, neb hospodáříčkové slovou? — Na tom se v jistotě založiti máme, že ti diblíkové nejsou než ďáblíkové, a ti služební a tovaryští duchové nejsou dobří, ale zlí anjelé, a toho jsou tito důvodové: I. Že se již, jakž napřed hojně psáno, dobří anjelé lidem tak neukazují za zákona nového, jako se někdy ukazovali za zákona starého. II. Skřítkové (prý) ti statek opatrují, dobytek krmí a hlí-

[18]) Konečný, Divadlo Boží, vyd. 1616, 146, 147.
[19]) O stvoření světa, vyd. 1591, l. A. 3.
[20]) O anjelích, vyd. 1618, 63—66.

dají, pročež hospodáříčkové slovou. Ale k povinnosti dobrých anjelů to nepřísluší, aby oni nětco za lidi dělali, skutky a práce povolání našeho činili . . ., ale aby když bychom my práce povolání našeho věrně konali, naši strážní a ochrancové byli v pracích (pravím) těch, kteréž povinně z rozkazu Božího konáme.

Jestli pak předce věc křesťanu náležitá těch skřítků služby a pomoci v správě anebo v hospodářství užívati? — — Nikoli. Mnozí sic jsou v tom domnění, že je může člověk v domě svém trpěti, a jejich služby s dobrým svědomím užívati, poněvadž jsou tak pokojní, přátelství pohodlní, a lidem sloužiti a dobré jich opatrovati, chtiví a hotoví. Ale ač oni vlídně, lahodně, přátelsky se staví, a službami svými nám na hotově býti chtějí, však jich nemáme poslouchati, nemáme jich v domě trpěti: nebo tou oulisností svou a šibalstvím ďábelským o to hrají, aby v nás důvěrnost k Bohu umrtvili, a bázeň Boží z nás pomalu vyrazili, potom aby učení o stráži anjelů dobrých v nás zviklali, abychom o ní dobře nesmýšleli. Summou nic dobrého neobmejšlejí, když se k lidem tak stavějí. Ďábel zajisté nikdy od sebe nebyl a není rozdílný, vždycky on obyčej měl dvojím způsobem lidi oklamávati a na zahynutí přivoditi: anebo skrze lísání a chlácholení, aby nás tak pod zástěrou anjela světlosti k hřešení přivedl, aneb skrze přístrachy a děšení, aby nás k nevěře neb k zoufání přihnal.

Co pak ti činiti mají, kteří by diblíky takové slovy příkrými z domu vybyli, a potom škody a nesnáze pociťovali a v správě hospodářství žádného štěstí neměli? — Poněvadž to písmy svatými stvrzené jest, že ti tovaryšťí duchové nejsou anjelé, než ďáblové: pobožní hospodářové a hospodyně proti takovým diblíkům, nejinak než jako ďablíkům se hraditi mají. Pročež na jejich hněv, vstekání a bourení nic nemají dbáti, ale pánu Bohu svému modlitbami vroucími se modliti, aby on bouře jejich stavil, zlá usilování skrotil a zastavil, když by jejich hospodářství kazili, aneb i tělům a zdraví jejich škoditi chtěli. Kde se takové skroušené modlitby dějí, Bůh je slyší a ďábel odjíti musí.«

Podobně rozhovořil se o skřítcích Poličanský.[21] Křesťané posud prý »věří v nějaké neviditelné a nepatrné noční duchy, jež jmenují parkové, skřítkové, ale mohou nejvlastněji slouti noční ďáblíkové a zlí menší duchové. Takoví bludní lidé všelijakou

[21] Pokuty, vyd. 1613, 23—25.

bludnou víru k nim přikládají. O těch nočních ďáblících a lidech pověrečných obšírně v své knížce, jenž slove Koule všeho světa[22]) sem položil, jest před rukama tisknutá, kdo chce, může sobě v ní to obšírně přečísti.

Ti takoví duchové v rozličném způsobu se lidem ukazují jako v způsobu malého dítěte, nebo jako opice a tak mámíce a šálíce lidi bludné, přivozujíce je k přestoupení tohoto (I.) přikázání . . . Byl jeden sedlák ve vsi Smilkovicích. On maje v svém dvoře noční škřítky — oni se jemu i jeho čeledi nočním časem ukazovávali v rozličných tvářnostech, v osobách a v spůsobích. Jednoho času nočního, když měsíc stavení osvítil, oni svým obyčejem po stavení a střechách běhajíce, štěbetali a hráli jako malé děti. A hospodář chtěje se na ně podívati, vyšel nahoru na pavlač, vystoupil nahoru na zábradlo, upadl zpátkem na zemi a srazil hlavu a tu hned duši vypustil, nemohše říci: Bože, buď milostiv mně hříšnému!«

Skřítkové vidouce pána mrtvého, bědovali a hořekovali hlasitě. »A hned v tu hodinu slyšáno tu od těch škřítků plakání a naříkání, jako by litovali smrti a zahynutí jeho. Pohleď ďáblovy lichoty, jak chytře a lstivě umí s takovými zacházeti, kteříž jsou jeho, aby jich nevyrazil z jich bludu.«

Patrno z toho, jak těsně dle víry lidové sloučeni byli skřítkové s osudy domu, jehož ochránci byli. Poličanský ovšem to svádí na ďábelský klam a mam, ďáblovu lichotu, jak nechce mistr tisíce řemesel, čert, vyvésti lidi z bludu, proto je šalbou mámí!

Ještě podivnější příhoda stala prý se ve Srbích, v jedné vsi, řečené Perk. Byli tam téměř všecko všudy pověrečni, skladali svoje naděje pouze v kouzla, čáry, »a zvláště sami u sebe smýšleli, kdo by měl u sebe nejvíce škřítkuv a komu nejvíce na hlavě vlasy zmotrchají a spletou, ten se za nejšťastnějšího a nejlepšího pokládal.«

Duchovní jejich kázal, modlil se — a pomohlo to. Vyváděl je z bludu, obrátil na pravou víru. »Opustili takovou ďábelskou pověru a ujali se pravé víry a ty noční škřítky rozličným způsobem od sebe honili, pudili a odbejvali.

Potom přihodilo se jednoho času, že nějaký kněz z daleké krajiny k tomu vesnímu knězi šel a nemoha do té vsi záhy dojíti,

[22]) Škoda, že se tento spis snad nezachoval. Aspoň jsme se marně po něm pídili.

opozdil se za vsí a když se přibližoval k plotům a zahradám, i viděl po měsíčním světle, ani proti němu jdou u velikém houfu, v způsobu opice a malých dětí, řečí jeho přirozenou rozprávějíce a zhusta mluvíce a štěbecíce. Potom domyslivši si, že sou obludy, hned je počal zaklínati mocí pána Boha všemohoucího, aby mu ten houf pověděl, zlé-li jest, čili dobré stvoření? Oni mu pověděli: »Jsme ďáblové a duchové noční a jmenováni jsme od lidí škřítkové.« Ze vandrují, jsouce vyháněni. Jdou sobě jinde bytu hledat.

Přes to přese všechno nemohl se lid vymaniti z pověry o diblících. Potřeboval jejich pomoci při hospodářství, domníval se, že vždy a všude provází jej sbor skřítku dobrodějů, a že by se s nedobrou potázal, chtě na sebe skřítky nevlídností popuditi.

Spisovatelé přirovnávají stále hospodáříky k římským ochranným bůžkům domácím, zbožňovaným duším zesnulých předků. Komenský překládá[23]) »famulantes lares et penates« — »posluhující škřítkové a hospodáříčkové (šotkové).« Pavel Stránský zná[24]) šetka, skřítka, diblíka, přirovnávaje bytosti ty k římskému »Lar, Vesta« a po něm to opakují v dlouhé řadě domnělých božstev Bolelucký,[25]) Pešina z Čechorodu[26]) a Kořínek.[27])

Podnes známé úsloví[28]) »Není ani křístka doma« znala dobře z podání lidového paní Zuzana Černínova, píšíc:[29]) »Ach, má milá Zuzanko, pros ode mne svého pana manžela, že ho pro Boha prosím, aby Tvé milé jediné sestřičky, toho statečku jejího Rade-

[23]) Janua linguar., 987.

[24]) Respublica Bohemiae, vyd. 1634, VI. str. 251: »Terrestres (dii) habiti sunt: Zel, Poleb, Szetek sive Sskrzitek, Diblík h. e. Genius, Liber, .. Lar, Vesta.«

[25]) Rosa boemica, vyd. 1668, str. 200.

[26]) Prodromus Moravographiae, vyd. 1663, str. 214 ad: »Domácí bohové jich byli: Zel, Poleb, Šetek neb Skřítek, Diblík.

[27]) Staré paměti Kutnohorské, puv. vyd. 1675. Vypisujeme z vyd. r. 1831, str. 221: »Hora pak Kutná tím se honositi může, že se nikdy slepým, němým, hluchým a od lidí dělaným modlám neklaněla. Nikda domácích šetku, skřítku a diblíku nechovala, jim nekouřila. Nikda ani v moru Tříbka, ani v hladu Živěny, ani v dešti Pohody, ani v suchotě Mokrosly, ani při ženském porodu Mařeny, ani v neplodnosti Zizíly nevzývala. Když kdo z horníku umřel, žádných peněz se mu do pravé ruky nedávalo, nimiž by svému na onen svět vudci za provedení a plavci přes pekelné řeky přeplavení zaplatiti mohl atd.

[28]) Srv. A. Jungmann, Krok. 1831, 379: »Není ani skřítka doma« zobecnělo t. j. odešli a ani toho hospodáříčka doma nenechali, neb také, živé duše tam nebylo. Čelakovský, Mudrosloví, 494: Ani Skřítka (Křístka) doma není;« Kulda v Čas. Mat. Mor. 1870, 124: »Není ani skřítka doma«, mluví do jizby vstupující, nikoho-li nenajde doma.

[29]) Dvorský, Zuz. Černín., str. 4

nínského neopouštěl; nemá tam téměř ani křístka, kdo by jí co opatřil.«

R. 1710 píše Středovský, [30]) že za jeho doby kolují mezi lidem venkovským četné pověry modlosluţebné. Středovský budoval si ovšem mythologii dle názorů sve obraznosti, avšak zda se pravděpodobnou zpráva jeho, že skřítkum a šetkům připravovali za jeho času jakési oběti. Mnozí prý jdouce spat, nechávají oněm na mísách drobty a zbytky jídel a doufají, že tak za pomoci a ochrany skřítků dobře pochodí v hospodářství.[31])

»Vzývání hospodáříčkuv«[32]) trva mezi lidem i ve století XVIII. Ulmann počítá [33]) mezi domací bužky, jejichž pocta stále udržuje se v lidu, šotka neboli skřítka; uvozuje přísloví »Aby tě skřítek vzal.«

Poličanský zapsal, že komu skřitkové »nejvíce na hlavě vlasy zmotrchají a spletou, ten se za nejšťastnějšího a nejlepšího pokládal« (viz nahoře). Zajímavé jest, že cosi podobného zná z tradice lidu moravského Ulmann. Slovo »skřítek« slove prý tolik co »Wichtlzopf«, po česku dle Jungmanna (Sl. s. v. »koltún, koltoun«, — »vlasů bolestné spletení z nemoci, u Poláků nazvané goždziec«. Co by to značilo, více vysvětliti neumím. Dle Ulmanna ty, kdož mají takového skřítka (»Wichtlzopf«), bolívá hlava a jsou jakoby na mysli pomatení.[34])

[30]) Sacra Moraviae historia, 1710, 54, 55: Nihilominus varias adhuc superstitiones Idolomaniae proximas apud vulgum, ruricolas maxime et silvestres illos animas hodieque conspicimus. Noti sunt apud istos Pohoda, Nehoda, Tříbek et Šetek sive Škřítek, dii lares, a majoribus traditione relicti, quibus huc usque plurimi cubitum ituri, offulas in mensis relinquunt, sibi adpromittentes, prosperum oeconomicarum rerum his tutelaribus progressum.

[31]) Srv. Lasicius, De diis Samogitarum, l. c., str. 20: »His penatibus ipsi collocant vesperi in horreo super mensam, mappa stratam, panes, caseos, butyrum et cervisiam. Nec dubitant de fortunarum accesione, si mane hos cibos absumptos reperiant. Quod si aliquando intactus cibus in mensa remanet, magna augmtur cura, nihil non adversi intuentes.

[32]) Bílovský, Coelum viv., 1724, 294: »... všechny pověry ..., povětří zaháněni předpovídání, hospodáříčkuv vzývání ... od ďábla a úředlníku jeho pochází.«

[33]) Altmähren, 1762, II 498: »... jedannoch findet man manche abergläubische Gebräuche heutigen Tag bei dem Pöbel, als die Ueberbleibsels der alten Heidenschaft, sonderlich in dem Hauswesen und in der Erwerbung der Liebe bei den unverheiratheten Personen, und zwar in dem Hauswesen dauert noch die Gedächtniss der alten Hausgöttern als Pohoda, Nehoda, Ssotek oder Sskřítek, obwohlen dass darinnen nichts anders als lautere Einfalt. Dahero wann sie einander böses aus Ungeduld wünschen, jedoch den Teufel nicht nennen wollen, sagen sie: ‚aby tě Sskřítek vzal,' d. i. dass dich der Skřítek hohlet.

[34]) O nemoci »Koltun« dle víry lidu polského viz Kolberg, Lud, 1882, XV 159, 160. Altmähren, l. c. »Und das Wort Sskřítek heisset so viel als der Wichtlzopf, oder ein verwirrtes und zusammen gepapptes Haar, so man nicht kann vonsammen

Skřítkovi byl — ač-li to doklad spolehlivý — dle Seeliska zasvěcen čtvrtek. »Přes ten celý a také u večer a v noci příští, též jinou jakoukoliv práci konati nejenom dovoleno jest, a žádné nejenom zásluhy nemají ti, jenž ve čtvrtek příští nechtějí, z příčiny té, že někteří starší lidé jistiti chtějí, kterak od svých předkův a oni zase od jiných před-předkův za jistou pravdu jsou slyšeli, a bezpečnou toho správu dostali, jakoby za starodávna v zemi české bydlící pohanský a pověrečný lidé dříve nežli světlo samospasitedlné víry v Čechách z nesmírného milosrdenství Božského se zastkvělo, modlám a svým falešným bohům v slepotě bludu svého sloužíce, ten čtvrteční večír pohanskýmu křístkovi a jiným modlářským domovním bůžkům (jichžto za opatrovníky a hlídače příbytkův svých ďábelskou ošemetností zaslepeni jsouce, drželi; od nichžto také ono známé staročeské přísloví: ‚Nejni doma ani křístka' pošlo) ke cti ve čtvrtek nepřadli a noc tu čtvrtečnou zahálčivými pověrami a jinými nešlechetnostmi strávili.« [35])

Nevíme, odkud Seelisko čerpal tuto zprávu; že však byl opravdu čtvrtek dnem jaksi svátečním, kdy se dle víry lidové nesmělo příští, potvrzuje souhlasně Bílovský.[36]) »Ve čtvrtek večír a přes

kämmen. Und die jenigen Leute, die solchen Wichtlzopf haben, leiden grosse Kopfschmerzen und manche auch grosse Verwirrung des Verstandes, dass sie ihnen gar einbilden, als wann sie vom Teufel besessen sein sollten. Aber rühren solche Wichtlzöpf von einer Hauptkrankheit oder Zauberei her? last man es zu errathen. Es giebt solche Leute, die von solchen Wichtlzöpfen und folglich von den davon rührenden Schmerzen befreien können, und dieses zwar, wie sie sagen, durch gewisse sympatetische Mittel. Wir kennen eine gewisse Weibsperson, die einen Wichtlzopf hatte; diese trieb dergestalten gleichwie ein vom Teufel besessener Mensch, sie ging von einem heiligen Ort und Gnadenbild zu dem andern, sie schrie, juchsete, wurf sich zu Boden etc. Wann sie das allerheiligste Abendmahl empfangen sollte, hatten die Priester keine geringe Mühe mit ihr. Dieser nun bereitete man nun ein Bad von geweihten Kräutern zu, liess sie darinn gar oft baden. In einer Zeit wickelte sich ihr Haupthaar auf dem Wirbel in Gestalt eines türkischen Bunds gemählich so stark in ein, dass endlich das sämentliche Haupthaar ausgerissen, in diesen Bund eingewickelt worden, letzlich aber dieser Bund hinabgefallen und das ganze Haupt fingernackend oder kahl hinterlassen hat. Nach diesem hoffete man diese Person würde von ihren Leibes und Gemüthskrankheiten gänzlich befreiet werden; allein man sichet sie heutigen Tag öfter ganz kraftlos, und sie klaget auch, sie sehe öfter verschiedene Gespenster um sich herum und auch aus ihrem Mund herausgehen. Hiervon aber wollen wir nicht urtheilen, noch sagen, dass das etwa lautere Einbildungen, so entweder aus einer durch die vorgegangene Krankheit, oder durch eine Zauberei vermsachten Gemüthsverwirrung entstehen mögen, jedoch müssen wir bekennen, dass uns die Sach gar artlich vorkommt

[35]) Vejkladové, vyd. 1774, str. 28, 29

[36]) Káz. Doctrina et veritas, 1721, 271. Srv. Ulmann, Altnähren, 1762, II. 501 »Am Fest Agathae spinnet das Garn keine Hauswirthin noch die Magd, damit die Pferde nicht schwitzen.«

cely rok a od vánoc až do sv. Třech králův, žádná děvečka nepřede.« Shoda tato a výklad Seeliskův zasluhují povšimnutí.

Víra v domácí bůžky, skřítky, doložena jest také od Faust. Procházky, [37]) Moravce, [38]) a udržela se až po naše časy [39]) v rozmanitých variantech.

Kulda vysvětluje známý obyčej, že v chatách venkovských mívají v rohu jizby skřínku se svatým nějakým, nebo výklenek s obrazem nebo soškou a že je toto místo podnes místo čestné, kdež sedává hospodář, vzácný host a o veselce nevěsta, tím, že za starých dob bylo to místo pro bůžky domácí, skřítky, šotky [40]) a tak že se dochovává vlastně starodávný kultus jejich až podnes. [41])

* * *

Lid si vypraví, že pod domovním prahem skrývá se ochránce domu a rodiny — had hospodáříček. Podobnou víru lidovou zapsal Poličanský. [42]) »... A jiní uhlídajíc ho (hada) ve dvoře

[37]) De secular. liberalium artium in Bohem. et Mor. fatis commentarius, vyd. 1782, str. 27, 18: »Utrosque (penates et lares familiares) Bohemis haud fuisse ignotos, relicta hodieque vestigia satis indicant.« Adagium scilicet illud in vulgus frequentantum, quum domus vacua significanda est: Není ani skřítka doma! Ne lar quidem domi est. Eiusdem modi sunt multae illae in credula plebe de penatibus O Hospodáříčcích narrationes, nonnullorum quin etiam inprimis agrestium animis persuasio, in aedibus iis, in quibus omnia ex voto gerantur, larem, Hospodáříčka inesse.

[38]) Fr. Morawetz, Moraviae historia politica et ecclesiastica, Brunae, vyd. 1785, I. 48: Immo deos penates et lares familiares domi quisque suae tamquam aedium rerumque suarum praesides venerari consuevit. Hinc illud apud omnes pervulgatum: ‚Není ani skřítka doma' ne lar quidem domi est. Eiusdem quoque modi est anilis de penatibus (hospodáříček) narratio et nomina Czernebog, Diblík aliaque in vulgus nota.

[39]) Viz Bartoš, Lid a národ, I. 133, 219; Jos. Koněrza v Nár. poh., vyd. Slavií, 1878, II. 2., str. 145—147 (O skřítkovi).

[40]) Čas. Mat. Mor. 1870, 123—124.

[41]) Slovo rarášek — dle Ant. Jungmanna (Krok, 1831, 372) zlý duch, jenž vicher dělal (?) — značilo starým pravidelně ďábla. Vedle dokladu, sebraných od Jungmanna Sl. s. v., na př. Bílovský, Cochum vivum, 1724, 407 ...kontrafekt černého raráška vymazali; 291: žebnačky říkání opakují, že sám rarášek, mistr jejich tomu nerozumí. Pod. l. c. str. 333, str 852; Fabricius, Mravná naučení, 1761, I. 254: ...čeledín, který již skrze rarášky a příšery laje, jestli ho nerozeznáš, bude brzo s latinskýma svátostma hřímati. Steyer nazývá ďábla vedle rarášek také »prašivec« (Postilla svát., 1719, 280). Srv. Veleslavín, Silva quadril., 244. Bývá také čert nazván kornyfl (z lat. cornifer) na př. Staroč. div. hry, vyd. Jireček, 53; Knížka rýmovní, 1779, l. a7 ...by tě měl kornyfel vzíti, l. 65: I kde budeš toho hledati, kornyfel ví. U Beckovského (Studnice vod živých, 1694, str. 11) slove pekelný lidských duší hltoň« a nazván různými ještě jmény. O raráškovi pověry viz u Grohmanna, Aberglauben aus Böhmen, 1864, 15, 16. Dle Kollára I. 114 Rarášik jest Slovákum bůžek štěstí a neštěstí, obzvlaště při hrách, losování, zisku. Jest maličký tak, že se schovává do měšce, do váčku, do truhly. Kdo ho prej při sobě nosí, tomu dopomáhá ku štěstí a vubec k jakémukoli žádanému cíli. Srv. Dobšinský, Prostonár. obyčeje, 1880, 116, č. 14. O prašivci viz Jos. Košťál, Vesna, 1888, 257.

[42]) Pokuty, 1613, l. 19, 20, 22.

a zvláště když jest veliký, jmenují ho šťastným starým hospodářem«

Zbožný mravokárce rozpomenul se tu na bibli, na šalebného hada v ráji a povzdychl si: »Ó, pěkný hospodář! Zdaliž jest v ráji dobře nehospodařil, až na všechny nás, pominulé, přítomné a budoucí smrť uvedl!« Na výstrahu, aby dokázal hříšnost a škodlivost pověry o hadu hospodáři, rozpovídal se velmi pěkně o skutečném prý případě, jak pochodil s takovým hadem jakýsi statkář. Vypravování jeho dýše prostou srdečností mluvy staročeské, a neváháme slovo od slova věrně je opakovati: »Ve vsi Mokřanech byl jeden sedlák, nepříliš bohatý. Ten sa pln srdce pověrečného a všelikých pobuňkův a daremních babských smyšlinek a navyklostí, ten sobě také choval v světnici hada velikého a v něm sobě veliké štěstí v domě zakládal, pravě, že jest to starý hospodář a dokud je on tu, že mu se všechno šťastně a dobře povede. Přihodilo se v jednu neděli, že ten hospodář šel do kostela, poslouchati nového kněze I zbudil Buh ducha sv. v tom knězi, mluvil o tom ohavném hříchu modlářském, jak jest veliký hřích, kdož takovou pověru mají . . .

A ten hospodář tak toho kněze dlouho poslouchal, až mu slovo Boží v srdce padlo . . . . Poznav, že přestupuje Boží přikázání, když v tom hadu tak hrubě štěstí sobě zakládal — a přišed domu z kostela, všem svým přikázal, aby více tomu hadu podle prvnějšího obyčeje jísti nedávali, ale nad to ještě více po všech koutech kázal mu kouřiti jelením rohem, aby ho z domu vyhnal; neb had před takovým kouřením musí vycházeti Potom ten hospodář opět v druhou neděli, pojavši všecku svou čeládku i manželku s sebou, nechavše toliko jedne služebné děvky, aby oběd vařila, do kostela šel. Ta dívka roztloukši hrách, zpolehla na lavici.

A když tak dobrou chvíli v světnici ticho bylo a had z podzákladem z díry vylezši, vždy hlavou svou na všecky strany počal obraceti, hledě poslouchati, — a potom když nebylo žadného hnutí v světnici, lezl k roztlučenému hrachu, vstrčil do něho hlavu a potom ocas a vpustil jed do něho a vlezl zase do své díry, odkudž ven vylezl a děvečka tomu všemu mlče se dívala, a když z kostela přišli, co viděla, o všem jim zprávu dávala, hned ten hrách vzavše, do ohně jej uvrhli, kromě nějakou částku ho kočce a psu mlsnému dali, ti jakž jej sežrali, hned v pěti hodinách zcepeněli.«

Ať již tato pověst domácího původu či cizího,[43] posud se udržuje mezi lidem a v pohádkách doslechneš se o ní všelijakých podrobností.[44]

Vodník.

O báječné bytosti, jež vládne ve vodách, koluje u všech národů celé hejno příbuzných pověstí.[45] U Čechů bývá nazýván vodní duch v o d n í k, nebo po německém slově »Wassermann« — h a s t r m a n. Pod jménem tímto znám byl starým Čechům již ve století XIV. V nejstarších slovnících českých čteme doklady toho: »cocadnia: v a s e r m a n«[46] a cocodina: »v a s t r m a n.«[47]

Vedle tohoto slova nazýván byl vodník — »v o d n í m u ž.« Při masopustním mumraji r. 1555[48] byly čtyři osoby »připraveny k v o d n í m m u ž ů m nápodobny.« Poznáváme tu zároveň, jak si staří představovali vodníka. »Kabáty na sobě měli žluté, tak přistrojeni, co by n a z í byli a pludrhozy z telecích kož i c h l u p a t é a na nohách punčochy zelené.«

Takovou nějakou podobu dle názoru tehdejšího měl vodník. Potvrzuje to rozprávka Poličanského o tom, že Bůh přísně trestá, kdož znesvěcují den sváteční: »Praví, že byl jeden člověk před lety blíž řeky Vltavy, majíc chaloupku podle potoka Radičky. Ten nikdá v neděli do kostela k slovu Božímu nechodíval. Raději chodíval ledakdes na toulky, buď s ručnicí na zvěř, nebo do potoka na raky a ryby. I přihodilo se v jednu neděli, že šel podle svého obyčeje s sakem do potoka chytati ryb. A když je lapal, přišel k němu nenadále pozadu veliký, velmi hrozný a strašlivý muž, j s a n a h ý a p o v š e m t ě l e c h l u p a t ý. On pak ohledši se, velmi se ho ulekl a zděsil. I promluvil k němu ten hrozný muž: ‚I proč mé

---

[43]) Srv. podobnou v Directorium humanae vitae alias parabole antiquorum sapientum, (v univ. knih. pr., sign. 44 E 55), cap. IV. — Podobně věřili Litvané. Serpentes et sacros colebant, dum nemini nocere videbantur, aedium servatores atque penates existimantes . . . Olaus Magnus, l. c., 97. Srv. Lacicius, De diis Samogitarum, l. c., str. 21.

[44]) Pověst o hadu »jako pozlátko blyskavém« s b l y s k a v o u k o r u n k o u n a h l a v ě viz u Poličanského, l. c., l. 30, 31. — Zvláštní pověru poznamenal Bílovský, Coel. viv., 470: Když se ženský v l a s s. v. do hnoje zakopá, říkávají, že z vlasu toho had se urodí.

[45]) Viz Tylor, I. 108—110; II. 210 a d.

[46]) Nomenclat. lat boh., vyd. Hanka, 165.

[47]) Slovník Veleš., l. c., 115.

[48]) Březan, Život Viléma z Rožmberka, 90.

rybičky chytáš a dnes jim pokoje nedáš?' A ten člověk chtěl z toho potoka prchnouti a utéci — a v tom ten vodní muž aneb hastrman sáhl po něm svou hroznou tlápí a popadše ho svými hroznými pazoury, všeho jej skrze šaty zdrapal a zprojímal a kosti v něm polámal a vyhodil ho z toho potoka na břeh. On sa strachy a bolesti omámen, ležel tu chvíli dobrou. A okřávše zase přišel k paměti. Potom od toho mačkání stonal dvadceti neděl, čině pokání, až potom zemřel.« [49])

Zajímavé zprávy o kultu vodních bytostí zachoval Hammerschmid. Podobá se, že čerpal aspoň podklad těchto zpráv z podání lidového a k tomu si ještě ledaco přimyslil, anebo odkudsi vypsal. »Vodní bohy« vykládá ovšem jakožto »ďábly«. Zmiňuje se kromě jiného nepřímo o posavadní víře lidu českého, že prý je to hřích studánku znečisťovati.

Vypravuje o studánce u města Klatov [50]) . . . »Všickni pohané z vděčnosti k vodním bohům, . . . jim při týž studánce podlé svého pohanského spůsobu oběti konávali«. Vodní bohové ponoukali je k rozličným pověrám. Jsou to jen ďablové »a nazývají se jménem vodních bohův proto, že při vodě a ve vodě lidem vesměs škodějí; však těm, kteří je ctí, za časté také mnoho dobrého prokazují. Protož neznabohové v ně jako v své pravé bohy věří, vzývajíce a bojíce se jich. Ti tehdy vodní bohové svou pekelnou vnadu fortelně nastrojili při týž studánce, poněvadž sem celý Burkový dvůr chodíval a ke vší potřebě odtud vodu brával, majíce také obyčej tu studánku skoušeti tímto spůsobem: Kdykoliv někdo těžce stonaje, pro sebe vodu ze studánky dal přinésti, jestli umříti měl, voda v studánce se kalila; pakli on nemocný měl z té nemoci zase povstati, zůstávala čistá. [51]) Tu studánku Klatovku i v křesťanstvu někteří tak skušují, však křesťanům to nesluší. [52]) Pohané pak že věřili, jakoby vodní bohové tou vodou vládli, když znamení dobré měli a voda nemocným se nekalila, obyčej měli těm vodním bohům zde hned oběti pohanské činiti . . . . Poněvadž pak ne sama Burka, ale všickni vůbec toho znamení z té studánky Klatovky užívali, zá-

[49]) Poličanský, Pokuty, vyd. 1613, l. 54, 55.

[50]) Historie Klattovská, vyd. 1699, str. 8—10.

[51]) Srv. l. c., str. 10: »Kteří pak uznali, že se uzdravují (neb ďáblové bystřeji to, než lékaři vyshoumati mohou), těm čistou či křišťal nechávali a nic jim vodu neměnili. Protož modloslužebnost a vodních bohův počestnost ustavičně od lidu podvedeného ďáblům se konala . . .«

[52]) Patrná narážka, že lid ještě za času Hammerschmidových tak věřil.

palné oběti od všech při té studánce k uctění vodních bohův se vykonávaly.

Při tom také věřili, když celá studánka sama od sebe se zakalila, že bohové se hněvali a když někdo něco nečistého do té studánky jakýmkoliv způsobem spustil, že velikou nepočestnost i té vodě jakožto daru Božímu i samým bohům učinil. Stalo se jednoho času, že ňáký popravní mistr navracujíce se domu z popravy, omočil svůj krvavý meč v té studánce, aby jej omyl, a hle celá studánka se zbouřila, skalila a skarbovala, sladkosti také a uzdravující moci ztratila. On pak popravní mistr ve třech dnech se roznemohl umřel. To znamenajíce Burka paní s domácími svými, za to držela, že bohové se rozhněvali a někdo něco nečistého do té studánky byl vhodil a tudy ten veliký svých vodních bohův dar jest potupil. I doptali se a dověděli, že popravní mistr, navracujíce se z popravy, meč svůj krvavý v Klatovce omýval a po třech dnech na to umřel. Všickni tehdy ten skutek za největší hřích pokládali, tomu smrt téhož kata a skalení té studánky připisovali a jak by svých bohův hněv ukrotili, snažně jsou pečovali. Paní Burka poradíce se s domácími na tom se snesla, aby panna dcera Klatovka (jenž tu vodu z obzvláštní vodních bohů náchylnosti a milosti nabyla) sama všechnu studánku vyprázdnila a co nejpěkněji vyčistila. Laskavě k tomu přivolila panna Klatovka a vybereuce sobě k té práci jistý den, s Burkou mateří svou a bratrem Tuhoňem k ní se vypravila, studánku prázdnila, sklidila, až ji docela se vší pilností vyčistila.[53])

Burka tu hned, aby zase milostivý bohy sobě způsobila, zápalnou oběť z vonných kvítí učinila. Od toho času není paměť, aby studánka sama od sebe se byla celá skalila.«[54])

Slova Hammerschmidova zřejmě nasvědčují, že přese všechnu strojenost nepochodí šmahem z jeho hlavy. Všeho toho z čista

[53]) Národní podání zachovalo podnes kusé aspoň svědectví o slavnostním vymývání studánek. Srv. zprávu L. Železiny v Nár. pohádkách, písních . . ., vyd. »Slavií«, 1873, I. 1. str. 25: Před více než 50 lety každoročně, když nejdelší den byl«, odbývala se národní slavnost u Litochy. Děvčata napekla věnců, jež ozdobila pentličkami strakatými a šla pak s jinochy s hudbou k Litoše (studánce). Chasníci opatřeni náčiním, studánku vyčistili a vybrali, načež pak vespolným tancem a zpěvem den až do soumraku ztrávili a s hudbou opět domu se vracelí. Pod. Reinsberg, 187, 188.

[54]) Chanovský, Vestigium Bočiniae piae, 1659, 180 vypravuje o studánce Vodolence (u Sušice), že rolníci v čas sucha nabírají z ní vodu a dávají do svých studní, doufajíce tak, že bude pršeti. »Ex Wodolanka sacpius rustici tempore siccitatis hauriunt aquam et in suos puteos et fontes infundunt, certam concipientes spem, se ex nubibus coeli pluviam habituros, et obtinent speratam. Hic, num causae naturales operentur, an miracula, an superstitio, doctiores disputent et indicent.

jasna vymysliti si nemohl. Zmínka o znečišťování studánky, o prorokování, jest-li voda kalná, že nemocný zemře, pakli čistá, že bude živ, výklad o tom, že »vodní bohové« lidem mohou škoditi i také mnoho dobrého prokazovati — to vše nutká čtoucího k úsudku, že v popisu Hammerschmidově dočítáme se starých zkazek o kultu vodních bytostí, třeba původní podoba jejich jest poněkud zabarvena a setřena příměsky pobožného spisovatele.

Pověsti o hastrmanovi tedy znali staří Čechové ode dávna. Doklady, jež jsme tu položili, jsou bezpečným svědectvím. Vedle nich svědčí tak ovšem nejbezpečněji národní podání, které udrželo až po naše časy rozmanité zkazky o vodníkovi v paměti českého lidu.

Fabricius touží v polovici minulého století v kázání na fintivé panny, jak se rády myjí, strojí, aby se líbily. »Mnohá se často mejc, jako h a s t r m a n v e v o d ě s e š p l o u c h á.« [55])

Tak a podobně vypráví si lid, jak vodník, ve vodě laškuje, »rád se sluní sedě na vrbách . . . Jsouť lidé, ještoby přísahali, že jej skutečně viděli.« [56])

Ze všelikých pověstí o vodníkovi [57]) uvádíme zprávu Štěpánovu o »hastrmanech, kteří ve vodách bydlí, kdys leckdys vycházejí z vod, ano i poblízké mlejny a jiná osamělá stavení, nejvíce ale spustlá neb ostavělá navštěvujíce, tam pod všelijakým jménem a pod všelijakou záminou s lidmi rozmlouvají a je škádlí, mnohokráte i naspolek s nimi přinesených vařených neb pečených ryb pojedí; při všem přetváření však k poznání jsou po zeleném obleku, z jehož levého okrají (šosu) vždy skápí voda a po zelených vlasech. Takové zelené vlasy prý mají i hastrmanky a jich dítky, které sobě časem na výsluní na hrázi rozčesávají. Je-li u rybníka jaký strom, pro kratochvíl se na něm houpávají, neb po vrchu vod všelijak sobě počínají. Jsou pak vždy nepřátelé lidstva, vždy očihujíce, jakby koho mohli utopiti. Na suchu prý nemají k člověku žádné moci, kdyby ale někdo jen dosti málo smočil nohu neb ruku v jich vodě, tu že již dostávají k němu přístupu.« [58])

[55]) Mravná nauč., vyd. 1703, II. 248.

[56]) A. Jungmann, Krok, 1831, 383.

[57]) Květy, 1830, 357; 1846, 230, 795; 1847, 467. J. V. Houška, ČČMus. 1855, I. 46; 1857, III. 58—59; J. Svátek, Obrazy života, 1861, 315; Grohmann, Aberglauben aus Böhmen, 1864, 11—13; Kulda, Čas. Mat. Mor. 1870, 125; F. Bayer, 1875, 84; Nár. pohádky, vyd. Slavií, 1874, I. 3. str. 1—10; 1878, II. 2., str. 120—131; Bartoš, Lid a národ, I. 128, II. 30, 71. Dětská hra »na hastrmana« Bartoš, Naše děti, 181.

[58]) ČČMus. 1834, 180.

Zmek.

Z m e k (zmak, zmok, polsky s m o k,[59]) buď v podobě zmoklého kuřete do domu přichází,[60]) nebo v podobě ohnivého draka, nebo ohnivého řetězu přiletí[61]) a nosí hostitelům svým peníze, bohatství.

České doklady o zmeku jsou dosti staré, ale zprávy jejich kromě jména nepovídají téměř nic více o báječném zjevu. Dělo se tu se slovem »zmek« jako s mnohými jinými jmény bájeslovných bytostí, že nátlakem duchovních, kárajících zbytky bájí pohanských, prohlašovány byly bytosti ony za čerty a ďábly a tak v této podobě, často bezděky, udržovaly se v podání národním, nejvíce v úslovích, pořekadlech.

Se »zmekem« setkáváme se dvakráte v nejstarších slovnících: »belial z m e k.«[62]) Máme tu opět svědectví, přibral-li slovníkář význam do slovníka, že to bylo slovo rozšířené, a tedy »zmek« ve století XIV. že byl lidu českému dobře znám.

Znal jej Štítný, píše-li: »Z m e k lidi nuzí zlú žádostí.«[63]) Jinde[64]) vykládaje o tom, že křesťané jsou v kostele roztržiti, také zmiňuje se o zmeku: »Přeluzije z m e k v kostele, když překážie náboženství, ponúkaje, aby člověk na jiné myslil, než to, pro něž jest šel do kostela, dávaje na mysl se i ono, zda by Boha za čím zapomněl.«

»Zmek« značí tu patrně tolik co »zlý duch«, satan, ďábel a v tomto významu vyskytá se pravidelně v pramenech staročeských. Co později tvrdí Blahoslav,[65]) že totiž z m e k, z polského s m o k, znamená čerta nebo satana, toho dokladů máme poruce několik.

---

[59]) Více o něm viz Kolberg, Lud, 1881, str. 25—28. Srv. výklad Kollárův, Nár. Zpievanky, I. 416. Zevrubně pojednal o zmoku Szulc, Mythol. słowiańska, 1880, 47—56.

[60]) Dobšinský, Prostonár. obyčeje, 1880, 117: Zmok i Zmak. V podobe umoknutého kurčaťa priplichtí sa k ľuďom, žerie sám veľa, ale i vláči zbožie a peniaze do domu, kým v práci nepretrhne a nerozpukne sa. Ináč zprostiť sa ho nemožno. Aj v podobe ohnivých reťazí spúšťa sa dnu kochom do domov, keď peniaze nosí hospodárovi. Kto nenadále zmáha sa a bohatne, o tom hovoria, že mu zmok peniaze vláči. Srv. píseň u Kollára, I. 9. 10.

[61]) A. Jungmann, Krok, 1831, 384. Byl by tedy podobný »Plivníkovi«, o němž viz u J. Jungmanna, ČČMus. 1832, 403. Srv. Jos. Košťál, Vesna, 1888, 257.

[62]) Nomenclat. lat. bohem.: »belial-z m e k«. (Vyd. Hanka, 165); Klen Rozkochaný: »belial-z m e k« (l. c., 55).

[63]) Jungm. Sl. s. v.

[64]) Vyd. Erben, 203.

[65]) Grammatika, 175: »Z m e k adhuc m i r e apud nonnullos est in usu, z m e k t. čert neb s a t a n; venit a polonico s m o k, d r a k.«

Hus v rozhorlení se ptá: »I kde u z e m k a (m. zmeka) naučili sú se, aby za sedláka dali pět kop?« [66]) Místo úsloví, že někomu pomůže sám čert, čteme: »Jedno ačť by mu pomohl sám z m e k!« [67])

U Tkadlečka [68]) v sousedství boha Velesa zapsán zmek opět ve smyslu již zmíněném: »Jakýť jest črt aneb ký V e l e s aneb ký z m e k tě proti mně zbudil a navedl!« V témž rozumu přibral zmeka skladatel do rýmování: [69])

». . . an sebú vrže jako z m e k,
přisaháť, by sám byť byl rek.«

Vedle významu »zmek: ďábel« znali staří také význam původní, znali pověst o kuřeti zmoklém, zmáčeném, aneb nějakou pověst podobnou. Tvrdíme tak na základě přísloví, jež zapsal pan Smil Flaška z Pardubic († 1403): »Z m o k m o č i d l a n e z u o s t a n e, ani žába.« [70])

Můra.

Víra, že člověk některý buď za živa, nebo po smrti v rozmanitých podobách vkrádá se v noci do příbytku, zalehne si někomu na prsa, svírá jej, dusí, až sotva dechu popadá, nebo jej ssaje, zvláště malé děti — víra taková a podobná rozšířena jest v lidstvu ode dávna. Nám tu nejde o vyčítání jednotlivých názorův u národů cizích,[71]) ani o shrnutí podrobností, pokud v posledních letech byly sepsány z národního podání českého a slovanského vůbec, [72])

[66]) Jungm. Sl. s. v. Srv. I. c.: V ta doby sšedše se z m e k o v é . . . (zli duchové) Belial rukop. v knih. mus., 5.°.

[67]) Hanka, Starob. sklád. IV. 82.

[68]) Výd. Hanka, II. 2.

[69]) Fejfalík v Sitzb. Wiener Akademie, XXXIX. str. 712.

[70]) ČČMus. 1827, II. 67.

[71]) Harenberg, Über die Vampyrs oder blutsaugenden Todten, Wolfenbüttel, 1733; R. Leubuscher, Über die Wehrwölfe und Thierwandlungen im Mittelalter, Berlin, 1850, 20; Hertz, Der Werwolf, Beitrag zur Sagengeschichte, Stuttgart, 1862, kdež na str. 5—7 zevrubná literatura příslušná.

[72]) Hanuš, Wer-Wölfe oder Vlkodlaci v Zeitschrift f. d. Mythol., IV. 107; týž, Wissenschaft d. slav. Mythus, 1842, 332—334; S. Ljubić, Obićaji kod Morlakah u Dalmacii, U Zadru, 1840 (v mus. knih.), 40—41. L. Hic, Narodni slav. obićaji, 1846 (tamtéž), 204—207; J. Lelewel, Czesc balwochwalcza Slawian, 1855. (tamtéž), 10; Valvasor, O upírech a vidmách, ČČMus. 1840, 332—261; Kolberg, Lud, VII. 41, 66, 67 a d., 291—310; XV. 35—37, 38—44; 1884 (XVII.) 94—97, 99—100 a j. v. Srv. Berwiński, Studya o literatúrze ludowej, Poznań, 1854, I. 105; Zbiór wiadom. do antropologii krajowéj, 1880, II. 9—29. — Z českých viz Kollárovy Zpěvanky I. 418, 419, bohatou sbírku u Grohmanna, Aberglauben aus Böhmen, 23—27; srv. Čas. Mat. Mor. 1870, 129—130; 1875, 80 a j.; Bartoš, Lid a národ, I. 128, 217 a j.

toliko podáme doklady z památek staročeských, že staří znali také domnělé návštěvy můry aneb bytosti podobné.

Nejstarší posud zprávy o tom dočtli jsme se u kronikáře Neplacha (1322—1368). Pastýř Myslata ve vsi »Blov« u Kadaně obcházel v noci okolní osady a trápil, dusil lidi. Když byl r. 1333 probodnut kolem, volal prý: »Mnoho mi uškodili; neboť mi dali hůl, abych se proti psům ohánčl.« Po všelikých mukách měl býti upálen. Kohokoliv v noci před tím jmenoval, ten zemřel v témdni. Trápení lidí po jeho upálení přestalo.[73])

R. 1340 zemřela jakási žena v osadě, jménem »Levin«. Po smrti v noci vstávala a chodila mořit lidí. Probodli mrtvolu její kolem, ale vstala v noci opět a dusila lidi jako dříve. Teprve když ji spálili, při čemž nějak nemohli hranici podpáliti, netrápila ni koho. [74])

Jméno »můra« zde ovšem není položeno, ale pravdy nikterak nechybíme, vykládajíce moření lidí dle popisu Neplachova za pověru o můře. Český název, snad nejstarší, zachován ve slovníku Velešínově. Slovo »suga» přeloženo tam po česku »móra«.[75])

Ze stol. XV. máme již doklady zevrubnější. Staří tenkráte věřili, že se vplíží baba-můra k novorozeňátku a je ssaje. Schová-li se přes noc voda z koupele, kde nemluvně bylo umyto, ve džbánu, dobře jsouc přikryta, prozradí se ráno onano baba, přijdouc do stavení, kde je šestinedělka. Poučuje tak staročeský lékař, co činiti, »aby můra dítěte nesála. Tehdy bába, kdy k večeru dítě zmyje, té vody po zmytí nalej do čbánu a což muož' nejlépe, za-

[73]) Vyd. Dr. Jos. Emler, Font. rer. boh. III. 480, 481: »... in Bohemia circa Cadanum ad milliare unum in villa dicta Blow quidam pastor nomine Myslata moritur. Hic omni nocte surgens circuibat omnes villas in circuitu, homines terrendo et ingulando et loquebatur. Et cum fuisset cum palo transfixus, dicebat: Multum nocuerunt michi, nam dederunt michi baculum, ut me a canibus defendam; et cum cremandus effoderetur, tumebat sicut bos et terribiliter rugiebat. Et cum poneretur in ignem, quidam arripiens fustem, fixit in eum et continuo erupit cruor sicut de vase. Insuper cum fuisset effossus et in currum positus, collegit pedes ad se sicut vivus, et cum fuisset crematus, totum malum conquievit et antequam cremaretur, quemcunque ex nomine in nocte vocabat, infra octo dies moriebatur.

[74]) l. c., III. 481: Quedam mulier in Lewin mortua fuit et sepulta. Post sepulturam autem surgebat et multos ingulabat et post quemlibet saltabat. Et cum fuisset transfixa, fluebat sanguis sicud de animali vivo et devoraverat slogerium proprium plus quam medium, et cum extraheretur, totum fuit in sanguine. Et cum deberet cremari, non poterant ligna aliqualiter accendi, nisi de tegulis ecclesie ad informacionem aliquarum vetularum. Postquam autem fuisset transfixa, adhuc semper surgebat; sed cum fuisset cremata, tunc totum malum conquievit.

[75]) Jungm. Sl. s. v. mura.

hraď a tak nech až do zajtří a tuť zví, že ta baba ráno přijde a tu, kdež šestinedělka leží. oznámíť se ta muora.« [76])

Můra ssála v noci také dospělé. Radí jmenovaný rukopis (l. c.) dále, co činiti, »aby můra nesála«, v tento rozum: »Zmaž sobě cecek, vezma zpáry mezi prsty; aneb uřež brady kozlové a přilož k kuoži a nebudeť sáti viece.«

Ve století XVI. zná Veleslavín vedle »můry« [77]) také »morousa«. [78]) Byla tehda mezi lidem pověra, aby při křtinách nenesli dítě »do sínce nebo kostela, že by bylo morous« [79]).

Komenský zachoval zprávu o »psí můře« [80]) a zmiňuje se, že »baby čarodějné, můry (stryges) a žháře na hranici pálí . . .« [81]) Uvedené již doklady potvrzují, že pověst o babě-můře trvala stále mezi prostým lidem; vzdělanější však připisují dusivý tlak báječné můry přirozenému působení krve. Tak vykládá »můru« Beckovský. [82]) Rozhovořil se, »co smejšleti máme o tom snu, který od Čechův můra se jmenuje? Neboť mnozí lidé domnívají se, že jest to nějaká noční obluda, která ve spaní na člověka přichází a jeho násilně tíží, jakoby ho udusit

[76]) Rukopis univ. knih. pr., sign. 17 H22 (dle Jungm. Hist. lit. str. 80, č. 277 z XV. stol.), l. 287. Srv. Wierus, De praestigiis daemonum, 1564, II. 232: »... incidit mihi in manus vetula quaedam (quas a strigis avis nocturnae similitudine Striges vocant), quaeque puerulorum sanguinem e cunis absorbent«; L. Ilic, Nar. slav. obyčaji, 1846, 298: Připovědaju, da i malu dĕcu mora obĭčaje sisati. Matere, da ju od toga odvĕrnu, mecu ugledala u bešiku (zibku), jerbo je obce mněnje, da se mora veoma ugledala boji. Srv. Dobšinský, Prostonár. obyčaje, 1880, 115.

[77]) Silva quadril. 830. — Slova »mura« užívalo se, jako podnes, nadávkou. Srv. Lomnický, Hádání aneb rozepře mezi kněžem a zemanem, 1588, předml.: »Protož již to vubec vešlo, všem známé takové heslo, že tu každá . . . Můra, Manda, Rejna nebo Dura . . . směle rozkazuje.

[78]) l. c., 172.

[79]) Štelcar Želetavský, Kniha o stvoř. světa, 1501, l. A3. — Tak prý Štelcarovi vyprávěly ženy Doušová Mandelina Rejtharka a Lidmila Vančěková, kteříž při porodu žen těhotných bývávají a dítka křtu sv. přimášejí. Kromě uvedeného obyčeje zasluhují zmínky popsané tam obyčeje jiné: ». . . aby dítě nesouce ke křtu, dávali mu krajíček chleba, aby se s ním křtilo, že jest dobré pro psotník . . . Opět vejda do sínce aby z sebe kmotra svrhla plášť, že nebude míti dítě padoucí nemoci. Opět otec aby při křtu nebyl, že dítě vyrostouc, bylo by zrádcem otcovým. Opět kněz, když dítě křtil, bylo-li jest na Tři krále, jak se jmenuje Boží křtění, dal jméno pacholeti ‚Křtěn', od Hromnic ‚Hron', od Ducha sv. ‚Duchek', od Trojice sv. ‚Trojan', od svátosti ‚Svatoš' a děvčeti ‚Sváta' . . . Opět po křtu kněz rozkázal dítě nésti na oltář, že bude moudré. Opět vejda s ním do kostela, aby sedli na kámen, že bude míti dítě tvrdé zuby.« — Následující srv. s pozn. 30. ve stati Velikonoce: »Opět kdo by jedl hlohyni, tomu kněz neposloužil oltářní svátostí, že K. P. měl z toho korunu.

[80]) Janua linguar. 575: »Kdo na znak leží a psí murou obtížen bývá . . .«

[81]) l. c., 660.

[82]) Základ. život. kat., vyd. 1708, III. 24.

chtěla. Taková těžkost přichází od hrubé a temné páry, která do mozku vstupuje a cesty k dejchání zamezuje; a z toho takový člověk poznati může, že má mnoho hrubé a melancholické krve, která z nezáživnosti žaludka pochází.«

Lid nedbal věcného výkladu a věřil dále, že mury v noci se toulají po cizích příbytcích a lidi dusí. Veselému vyklouzla z péra zmínka o tom:[83] »Jest on (závistivý) jako mura; v svém domě nevidí nic, co má, vidí jen, co v cizím domě se nachází.« Jiná zprávička o můře u Koniáše. Popisuje bombastickými slovy pekelná muka, straší, že v pekle nehodné ženy

noční mury[84] cecají,
mouřeníni v tmavé síni
v strašáka s nimi hrají.[85]

* * *

Osoby, jež byly podezřívány, že moří v noci lidi, byly trestány mukami a ukrutnou smrtí, jak za starých času bylo obyčejem. Četné výslechy osob podobných z Čech a Moravy byly již sebrány[86] a jsou charakteristickým příspěvkem na poznanou doby, jíž se týkají.

Podáme tu ukázkou, jak r. 1665 v obci Vernsdorfu ve Slezsku na panství Černínském chodila můra na celou ves, od rychtáře po ovčáka. Rychtář a konšelé prosí úředníka hraběcího Ondřeje Štirbu za pomoc:[87] »Tímto poníženě dáváme zprávu, že ve zdejší obci mnozí lidé nemohou v noci míti pokoje, že velmi tísněni a tlačeni bývají. Mnohokráte stěžovali si nám, že by vrchnost měla býti tázána na radu, měla by vymysliti prostředek, jak by mohlo býti stavováno toto zlo. Nebylo možná tak velikou tíseň a takové soužení déle snášeti, ač jsme na začátku stížnosti podobné, často opětované, jen za žertíčky považovali.« Konečně že přece tomu uvěřili. Děje prý se tak, jako se stalo v jich obci před třiceti lety, kdy také lidé mořeni byli a pokoje neměli, až dvě čarodějnice spáleny byly.

[83]) Kázání, vyd. 1730, II. 388.

[84]) Hýbl, Hist. česk. div., XVI.: Mezi prvními hrami českými také hra Noční mura prý tiskem vyšla; ale nedopátrali jsme se jí.

[85]) Cytara, 1746, 563.

[86]) Horký, Brünner Wochenblatt, 1824, 382—384, 386—388, 391—392, 394 až 396. Srv. D'Elvert, Schriften d. histor.-stat. Sektion . . ., 1859, 410—424.

[87]) Arch. J. Hrad., sign. IV. E.

zemdlena. Jednou se jí to ukázalo jako bílá paní, nejen v noci, než také ve dne, asi v pět hodin odpoledne. Jindy slyšela, ano to jde jako čtvernohé zvíře . . . Mě to mačkalo jednou. Jednou mi to vstouplo do nohou v posteli a šlo si to po mně . . . Mou ženu tísnilo to několikráte.« Dalšího souseda navštívilo to často a velmi ho to dusilo, ba chtělo prý mu to odnésti lůžko. Ženu jeho to mučilo po čtyři noci z míry moc.

Zase jiný si stěžuje: »Bylo to na mých dětech. Matku mou zmačkalo tak, že — salvo honore — krev z krku chrlila.« Ženě to nedalo také pokoje. Na zahradníka to došlo dvakráte, jednou jako by hnědý pes, po druhé mělo to podobu zajíce. Manželku jeho mořilo to dvakrát. Naposled ukázalo se jí to jako šedivá kočka a mermomocí tahalo jí to lože.

Jinde zjevilo se to jako černá kočka s předníma nohama bílé barvy; pak zase jako kočka celá černá. Škrabala v komoře na zeď, v komíně taky. Když to přišlo naposled, střelil svědek po tom; načež to (jak sousedé slyšeli) půl hodiny bědovalo, úpělo. Syn Krištof zavíří na troubu a strašidlo vyskočí na pavlač a dobrou chvíli tancuje.

Pekaře to pomačkalo, když v noci bděl, dost a dost, a pak zmizelo, zanechavši po sobě nelibý puch. Jinam přišlo to už devětkrát a zvláště ženu svědka zahradníka dusilo, štípalo na prsou. Malé robě chtělo to vzíti z kolébky.

Tak a podobně zní výpověď dalších sousedů vernsdorfských. Někde to šelestí, šustí, jinde hřmotí, rachotí; tam zase běduje, skučí žalostně. Bere to z postele peřiny a pak mačká, až mořený chudák jedva dýchati může. Ženě zahradníkově dává to políček na levou tvář. Manželce tesařově píská to ke všemu tomu do uší a chce ji z lože vytáhnouti. Zámečníkovi to otvírá a zavírá čtyřikráte dvéře a chodí po světnici jako bílá paní. Mlynářskému zjeví se v osm hodin ráno strašidlo, dusí ho a po té mění se to v zajíce. I do pastoušky to zabloudilo a v podobě kočky pastýře pomačkalo.

Svědectví takových že by mohli uvésti ještě mnohem více, ale netroufají si milostivou vrchnost obšírnějším spisem obtěžovati. Po-

Jako všude jinde,[88]) tak i v Čechách vypravuje si lid o divých lidech, kteří v lese bydlívají, lidem škodí i prospívají. Tak »divé ženy,«[89]) na Moravě »v ě š t i c e«,[90]) kradou matkám »koutnicem« robě a za ně dají buď svoje šeredné dítě, nebo váleček a pod. Jindy přicházejí »lesní ženy« do vsí prosit za to či ono. Hovoří po česku, ale všecko jen mluví záporně: »Neprosím vás, nepůjčte mi ne-díži...« Za laskavé chování dobře se odměňují.[91]) Z »divých mužů« budiž uveden »H e j k a l« nebo »H e j k a d l o«.[92])

Doklady staročeské nejsou hojné. Svědčí však přece buď přímo či nepřímo, že pověst o divých, lesních lidech byla za starých časů známa. »D i v o k é m u ž e« mívaly některé rodiny ve znaku. Z popisu jejich jak tak poznáváme, kterak si představovali divé lidi, na př. stojí dle popisu[93]) muž divoký »na trávníku zeleném, maje ledví a hlavu zeleným listím ověnčené, ruku levou v bok podepřenou,

---

[88]) Viz zevrubné zprávy u Mannhardta, Baumkultus, 86 a d.; Antike Wald- und Feldkulte aus nordeuropäischer Uiberlieferung, 30 a d.

[89]) Ant. Jungmann, Krok, 1831, 351.

[90]) Kulda, Čas. Mat. Mor. 1870, 128; Bayer, Čas. Mat. Mor. 1875, 87; Nár. poh., vyd. »Slavií«, 1878, II. 2. str. 143—145.

[91]) Více o tom Houška, ČČMus. 1855, I. 47. Srv. článek Fr. Bartoše v literární Premii Umělecké Besedy« (red. Jos. Holeček), 1888, str. 21.

[92]) H e j k a d l o prý jest »obluda neb strašidlo nejvíce lesní, však i jinde za lidmi pocestnými noční doby povolávající: ‚Hej! hej!‘ (tudy ‚Hejkadlo‘). Běda prý tomu, kdoby dle povolávání zaměřil cestu; nejlépe, dí dále, nevšímati sobě hejkání a pospíchati pozorně započatou cestou.« Tak vypravoval čeledín J. Štěpánovi, faráři v Pohoří v Mirovicku (v jižních Čechách). Viz ČČMus. 1834, 186. Srv. Nár. poh., vyd. Slavií, 1878. II. 2. str. 137: »Okolo Křivoklátu v lesích je lesní muž, kterému říkají ‚H e j k a l‘, ale nikdy se neukáže. Když v noci pasou v lese dobytek . . ., tu slyší někdy náramné zahouknutí a hned na to je slyšeti, jakoby byl les plný dřevařů, kteří dělají paseku: tu je slyšeti sekání, hned zas, jak strom padá, hned zas, jak pila řeže, — a to je ten ‚Hejkal‘. A jak to noční pasáci uslyší, padne na ně strach a uhánějí i s dobytkem z lesa, neboť jim dává ‚Hejkal‘ znamení, že někdo z fořtu na ně jde. — Srv. Quitzmann, Heidnische Religion der Baiwaren, 1860, 173: ». . . In der Oberpfalz ist der H o y m a n n, welcher in Wäldern oft in riesengrosser Gestalt erscheint und die Wanderer durch seinen Ruf: Hoi, he helfts, neckt und irreführt . . . Auch in Österreich erscheint der H e h m a n n und im Tiroler Innthale täuschen Pütze die Wanderer mit dem Rufe: »Hoiih! helfts uns!«

[93]) Archeol. Pam. IV. 68, pozn. 14.

pravou pak drže stromek březový . . .« Jinde [94]) mají ve znaku »muže divokého nahého . . ., majícího vlasy dlouhé, dlouhou bradu špičatou, našedivělou a na hlavě zelený věnec břečtanový a držícího v pravé ruce vzhůru nad hlavou palici dubovou.«

Netvrdíme, že právě takto lid český si představoval lesního divokého muže, ale máme tu aspoň zapsané jméno jeho vedle popisu, jakou asi měl podobu. Jméno samo napovídá, že patrně tehda věřili v existenci nějakých divých mužů.

Téhož jména dočítáme se při zmínce o mumraji, že páni kratochvilně »přestrojili se jako divocí muži« [95]) a jinde vzácný dvořan, s pěti jinými »vzal na se larvu, tvářnost lvovu vypodobňující, a šaty tlustě pomazané smolou, na níž se držely chlupy ze lnu, tak že se v nich král a jeho tovaryši jako nějací l e s n í n e b d i v o c í muži býti zdáli.« [96])

Není to pouhý překlad slov cizích. Že staří opravdu měli nějaké pověsti o divých lidech, bezpečně svědčí Komenský, zapisuje-li při výkladu slov »fauni et satyri«: »Lesní bohové a diví muži (chlupáči) vymyšlené věci jsou.« [97])

Zajímavější a charakteristický doklad zapsán v lékařském rukopisu [98]) mezi radami, »když dítě snu nemá«: »Vzíti u večer dítě, dyž by ho měl položiti na ruku, jíti s ním k voknu, s kterýho by se mohlo k lesu hleděti, byť dosti daleko byl, říci takto: ‚D i v í m u ž i, d i v í ž e n y, d i v í d ě t i, v z a l i j s t e t o m u t o d í t ě t i s p a n í, v e m t e m u z a s e n e s p a n í. N a v r a ť t e m u z a s e s p a n í!‘ A to po třikráte tak říci, naposledy říci: ‚Pán Bůh dej, aby pokojně spalo!‘ Též lípeji bejvá, že zase spějí.«

* * *

Z »divých žen« zná národní podání [99]) ode dávna »p o l u d n i c i«, »p o l e d n i c i«, jež se v poledne přiloudí do stavení v podobě ošklivé stařeny, buď bere neposlušné děti, nebo je krade, za ně dadouc svoje středné; kdo se jí neklaní, toho přes nohy bije

[94]) Arch. Pam. VII. 318.
[95]) Luk. Pollia Sedm. káz. o životu věčném. 1604, l. 128.
[96]) Steyer, Postilla, 1710 158.
[97]) Jungm. Sl. s. v. divý.
[98]) Rukopis univ. knih. pr., sign. 1714, str. 80.
[99]) Viz o tom dukladnou studii K. Haberlanda, »Die Mittagsstunde als Geisterstunde«, Zeitschrift für Völkerpsychologie, 1882, 310—324. Uvedeny jsou tu četné doklady slovanské.

a pod. Báječná bytosť tato zjevuje se někdy v podobě muže, probíhá v poledne lesem a polem, kdo mu ublíží, tomu »P o l e d n í č e k« škodí.[10])

Staročeské doklady máme po ruce dva. V Mater Verborum přeloženo lat. »driades, deae silvarum« — »p o l u d n i c e«[1]) a v slovníku Klena Rozkochaného značí »p o l u d n i c č« — »satirus.«[2]) V obojím tedy je poludnice báječná bytost, snad lesní, a zdá se, že původní jméno »poludnice« prostonárodní etymologií ztotožněno s »polednicí,« jež v poledne se zjevuje.

O analogickém báječném zjevu »k l e k á n i c i« a »k l e k á n í č k o v i«[3]) nečtli jsme posud v pramenech staročeských ničehož nic.

Bludičky (světýlka).

Když za mlhavých večerů podzimních mihá se nad bařinami příšerný rej modravých světýlek, spřádá si o nich obraznost prostého lidu rozmanité báje.[4]) Československý lid vypráví o »s v ě t l o n o š i c h« (jakž také bludičkám říkají) mnoho a mnoho pověstí.[5])

Z bájí staročeských o světýlkách, jež prý se zjevují jakožto předchozí znamení smrti,[6]) nebo jako hvězdičky vyskakují z klá-

[10]) A. Jungmann, Krok, 1831, 350; Grohmann, Aberglauben aus Böhmen, 13. Srv. Kaz. Szule, Mythologija slowiańska, 1880, 170—171.

[1]) ČČMus. 1877, 384.

[2]) Vyd. Hanka, str. 61.

[3]) Květy, 1846, 511; ČČMus. 1853, 473. Srv. Grohmann, Aberglauben, 15; Bayer, Čas. Mat. Mor. 1875, 92; Bartoš, Lid a národ, I. 130.

[4]) Viz o tom obšírné zprávy v knihách vesměs v univ. knih. pr.: Joh. Praetorius, Daemonologia Rubinzolii, 1662, 262—272; týž, Satyrus etymologicus oder der Reformirende und informirende Rübenzahl, 1668, 564—573: Von den Feuerzeichen, Irrwische genannt, so sich zu nachts sehen lassen; týž, Anthropodemus Plutonicus, 1668, str. 251—274; týž, Ander Theil der neuen Weltbeschreibung, 1677, 445—450; Erasmus Francisci, Der höllische Proteus, 1690, 173—182; Tharsander, Schauplatz vieler ungereimten Meinungen, 1735, 344—347; Ferd. Sterzingers Geister- und Zauberkatekismus, 1783, 66; Joh. Wiegleb, Onomatologia curiosa, 1708, 971—972; Quitzmann, Heidnische Religion der Baiwaren, l. c., 178—179. V uvedených knihách sebráno hojně lidových pověstí o bludičkách a připojen přirozený výklad, jak světýlka vznikají.

[5]) Viz A. Jungmann, Krok, 1831, 348; Grohmann, Aberglauben, 19—22; pověst o jejich původu Čas. Mat. Mor. 1870, 125; srv. l. c., 1875, 84. Svědomitě sebral československé pověsti o světýlkách a žhavém muži pilný sběratel pověr a zvyku lidových Jos. Košťál ve Vesně, 1888, č. 11—16.

[6]) Chanovský, Vestigium Boemiae piae, 1650, 186: In arce Kamen, quae antiquitus semper fuit dominorum Malowecz, praenuncia mortis singulorum erant tria lumina miraculose accensa, et circumeuntia in terra in hortulo quodam dictae arcis.

šterních zřícenin, kde mniši byli pobiti,[7]) zajímavý jest doklad, že znali »toulavá« světla, »o h n ě b l u d n é«. Kaplan v Staré Boleslavi, Steidl z Greifenwehru píše o nich v souvislosti s náboženským výkladem, o kterýž nám tu nejde:[8]) »Nechť odstoupí s v ě t l a t a n o č n í t o u l a v á z k a l u ž i n, m a r a s t u a b a h e n v y c h á z e j í c í, světla ošemetná na hory a skály uražený, do oudolův věčného skažení zavádějící. To jenom noci světské oklamávající jsou pochodni, pravé svělo nemající, o h ň o v é b l u d n í!"

Pověst, že světýlka kmitají se také nad místem, kde leží poklad,[9]) zapsal již Bílovský:[10]) »Když v noci oheň ze země nahoru plápolající vidějí sprostáčkové, říkávají: ‚P e n í z e h o ř í!'«[11])

[7]) Hammerschmid, Hist. Klattovská, 1699, 49: »V husitských časech téměř všichni řeholníci toho Ostrovského kláštera zmordováni byli, od kteréhožto času povídají plavci, že vídávají v n o c i j i s k r y, jako ňáké hvězdičky jasně vyskakujíc z onoho klášterního sídla, což ovšem znamení jest téhož místa veliké svatosti, že tam až posavad sv. těla, reliquiae, nebližto sv. ostatky skryté zůstávají.«

[8]) Slunce ustavičně na poledni, . . . sv. otec a patriarcha Dominik, vyd. 1718 (v univ. knih. pr., sign. 54 D25, č. 1), l. B.

[9]) Srv. Lumír, 1853, 355; Čas. Mat. Mor. 1870, 94; Dobšinský, Sborník Mat. Slov., 1870, I. 196; Košťál, l. c., str. 256.

[10]) Coel. viv., 1724, str. 356.

[11]) Mezi nadpřirozené zjevy čítá lid m a m o n u (Bartoš, Lid a národ, II. 41). Slovo to ujalo se v řeči vlivem evangelia (Matth. IV. 24). K němu se přimknuly rozmanité názory lidové, odvozujíce prostonárodní etymologií slovo to od »m á m i t i«. (Podobně Poláci, Viz Kolberg, Lud, 1882, XV. 45, 46.) Vhodně pověděl již Blahoslav (Grammat., str. 229): M a m m o n neb m a m m o n a (ač mnozí z Čechu nevědí o tom, by to slovo bylo jazyku jiného t. syrského), ale domnívajíce se, že to nomen mammon derivatum a verbo m á m í m, m á m i t i, z m á m i t i; nebo mnohé lidi mámí peníze, neb statek, čest, sláva, svět etc. Srv. Wierus, De praestigiis, 81: M a m m o n a voce syriaca cupiditas pecuniae et divitiae«.

V zimě.

V měsíci prosinci či (jak staří etymologisovali) v p r a s i n c i zabíjeli za starých časů jako podnes na venkově v zimě zvířata, jichž jméno svádělo k naznačené etymologii, a pochutnávali si na pokrmech, z nich upravených.[1])

Zima přinášela s sebou obvyklé radovánky a zábavy zimní. Bruslí pro zábavu v nynějším slova smyslu, pokud z památek písemných usuzovati můžeme, Čechové za doby staré neznali. Bývá dokazováno na základě vykopávaných kostí, že dávní obyvatelé krajů československých za »doby sobí« jezdili na kostech těchto po zamrzlých řekách a jezerech.[2]) V otázce té si netroufáme rozhodnouti.

[1]) Partlicius, Kalendář, 1617, 108. »Česky sluje (December) p r a s i n e c od sviní, které se tohoto měsíce prasí a prasátka obyčejně od lidí v Čechách jedí; nebo N ě m c i j i c h n e u ž í v a j í .« — Selská Pranostika 1710:

»Na sv. pannu Kateřinu
sluší se schovati pod peřinu;
pak na sv. Mikuláše,
tuť jest zima všecka naše.
Zabíjej vepře a svině,
ať se klobásek najíme;
v ty doby sedláčkové na kamnách sedí
a jelita s uzeným masem jedí.« —

[2]) Obraz nártní kosti koňské, upravené za bruslí (z Nákla u Olomouce) podal Dr. J. Wankel v Časopise muzejního spolku Olomuckého, 1884, str. 139. Ve Světozoru 1888, str. 204, 205 dokazuje J. Soukup-Chabrów na základě vykopaných prý bruslí, že jsou přemnozí na omylu, kdo soudí z dokladu Šaškova, že bruslení bylo té doby (XV. stol.) v Čechách něčím nevídaným. Proč bychom se byli učili v cizině bruslit? U nás jest bruslení zrovna tak starobylé jako u Skandinávců, možná ještě starší. Vždyť pro samou starobu neznáme ani slovanského patrona božského sportu tohoto atd.« Slova tato a další nasvědčují chvalné snaze autorově, dokázati, že se Čechové neučili v cizině klouzati po ledě, ale rozhorlení vlastenecké nestačí ještě na dokázanou pravdy, nejsou-li důvody závažné a bezpečné proti tvrzení opačnému. Že by Čechové, žijící ve střední Evropě, znali brusle dříve, než severané Skandinavci, jež drsná příroda nutkala ku vymyšlení nástroje podobného, nebude přece nikdo tvrditi. — Náčrtek dějin bruslení vůbec podal Aug. Krejčí, Nauka o bruslení, 1887, str. 5—9.

kdo pravdu má a kdo nic, nejsouce k tomu povolanými. Doba předhistorická nespadá do rámce naší práce a neradi bychom také zabředli v nejistých dohadech.

Že ve stol. XV. neznali ještě staří Čechové nástroje, jimž možná po ledě rychle ujížděti, svědčí výrok Šaška z Mezihoří. Doprovázeje totiž pana Lva z Rožmitálu na cestách západní Evropou, vypsal, jak se v Brusselu dívali na služebníky svého hostitele, kteří si »něco« upevnili pod nohy a tryskem se prohánĕli po ledové hladině, že by svižností a rychlostí koně předhonili. Šašek tvrdí, že jakživ toho neviděl a nikdy o tom neslyšel.[3]) Spolehlivé svědectví toto potvrzuje domnění naše, že v Čechách neznali podobné jízdy pro zábavu po ledě.

Až ve stol. XVI., kdy styk Čechů s cizinou byl větší a větší, a cizí mrav doznával u nás obecné záliby, zachována narážka na nějaký nástroj, jenž měl podobný účel, jako moderní brusle. Jungmann ve Slovníku (s. v.) uvozuje slovo k o s l e (polsky kosle, mor. kůsle) jako »nástroj k navázání k nohám a k běhání neb sklouzání se po ledě, nebo po sněhu, kraple.« [4]) Zároveň přidává doklad z Hosiovy Kroniky Moskevské.[5]) upravené z lat. spisu Alex. Guagnina. Uvádíme celé zajímavé místo z původního vydání r. 1590 (str. 65, 66). Popisována krajina Permia, kdež prý ještě mnoho »modlářů zpohaněných, kteříž v lesích a pustinách onde i onde bydlejí. V zimě na saních po sněhu se vozívají, zapřahnouce psy neb bílé jeleny, kterýchž k tomu místo hovad jiných užívají. Pěší pak na k o s l e c h (jakž na mnoha místech po ruské zemi ten obyčej jest) velmi hladce po sněhu běží a říkají jim N á r t y od nártu. Jsou pak deštičky jakési obdlouhní na způsob podšvů, tří neb

[3]) l. c., str. 28. Ea die, qua dominus duci valedicebat, mirabile spectaculum conspeximus: Vivarium est Bruxellae, arci contiguum, in eoque piscina, cuius summum tunc glacie obductum fuit. Id vivarium dux ministros suos aliquot ingredi iussit et super piscinam glacie concretam, depugnare. Illi — duodetriginta erant — tanta agilitate pedites inter se depugnabant, ut me nunquam tam agiles homines vel vidisse, vel audivisse affirmare possim. Praecipue unus eorum tanta agilitate praestabat, ut sacpissime viginti duos adversus se pugnantes solus sustinuerit. Tantaque erat eorum in cursu velocitas et in convertendo celeritas, ut nullius equi cursus eis acquiparari possit. Cupidus eram explorandi, quidnam pedibus supponerent, quod se tam celeriter in glacie convertere possent. Nam magnum esset miraculum, si supra terram tanta in convertendo celeritate uti quirent, quod quidem facile assecutus fuissem, sed a domino, qui ex arce cum duce ea spectabat, discedere non potui.

[4]) Jungmann uvozuje z Dobrovského jiný význam téhož slova k l u š t k y (kluz-ký), kraple, železka pod obuv uvazovaná ke sklouzání se po ledě.

[5]) Viz o knize této náš článek ve Slovanském Sborníku, 1887, str. 274. a d. Mat. Hosia ‚Kronika Mozkevská'.

čtyř loktův zdélí, kteréžto na nohy obujíce a postrkujíce se bidlem na konci špičatě železem okovaným, velmi prudce se ženou, že žádný kůň i nejhbitější jich neuhoní; neb koni na překážku jest v běhu tvrdosť a drsnatosť sněhu, vrchové a jiné podobné těm věci. Kteří pak na nártech se vozí, přes vrchy, pařezy i jámy snadně přejíždějí a tím způsobem všelijakou zvěř chytávají a šípy postřelují.«

Uvedené zde staročeské »k o s l e«, jež se shodují dle svědectví Jungmannova s polským nástrojem téhož jména a se slovem moravským »küsle«, vzniklým změnou hlaskovou z téhož slova, prozrazují, že překladatel Čech znal nástroj, jímž možná po ledu a sněhu choditi. Nejlépe tomu nasvědčuje, že se neřídil otrocky originalem, překládaje latinské »in N a r t i s« po česku »na k o s l e c h« a teprve potom zmiňuje se o názvu ruském »Nárty«, že pochází od nártů.[6])

Jiné narážky na bruslení u starých Čechů jsme posud nečtli.

* * *

Obyčejnou zimní zábavou v krajích severních bývala a bývá s a n i c e. Se zákazem bujných radovánek při noční zábavné jízdě na saních setkáváme se již ve stol. XV.[7])

Narážky a zprávy staročeské o sanici stávají se čím dále, tím více hovořivější. Popis saní, dovedně upravených, na nichž vezli děti královské do Vratislavě, zachován u Veleslavína.[8]) Král Vladislav přijel prý v zimě r. 1511 se svými dětmi Ludvíkem a Annou do Vratislavě, »kdež Slezáci králi Ludvíkovi mladému člověčenství a poddanost slibovali. Děti královské vezli na saních, na nichž jim udělána byla jako světnička, a jeden pozadu sedě, vždycky pomalu dříví do kamen přikládal a topil.«

Jízda tato nebyla ovšem pro zábavu, ale zmínili jsme se o ní pro pozoruhodné zařízení pohodlných saní

Přímou zprávu o sanici staročeské ve stol. XVI. čtli jsme

---

[6]) Orig. lat. »Pedites autem in N a r t i s (quemadmodum in plurimis Russiae locis mos est) celeriter per nivem iter conficiunt«.

[7]) V Zhořelici vydán r. 1476 zákaz: »Item sullen fort mehr Manne, Junkfrawen und Frawen bey Nacht nach der vierundzwanzigsten Stunde uff den S l i h t e n nichten fahren.« Srv. více o tom Scheible, Die gute alte Zeit, 101.

[8]) Histor. Kalendář, str. 53 (29. ledna). — Zprávy o staročeských saních vubec máme zatím jen kusé. V Archm. Pr. v Knize čís. 1173 na l. 9a chomout k sankám (r. 1584), na l. 30a našli jsme »s a n ě ž e l e z n ý« (r. 1585), na l. 71b »k o r b u jedno na sanč (r. 1585), na l. 209b opět »k o r b u na sanč (r. 1591). V Knize č. 1174, l. 8, »saně jedny« (r. 1598) a pod.

u Březana.[9]) L. 1556 18. února »byvši dobrá sanice, pan Joachim Hradecký se panem Vilémem z Rosenberka a panem Henrichem z Švamberka jeli na Bystřici na saních, a toho dne zase na Hradec se navrátili.«

L. 1619 29. prosince vozil se dle Kapihorského [10]) k večeru falckrabě Fridrich po městech pražských na saních, maje červený aksamítový kožich, klobouk bílý a na něm žluté peří.

Zevrubnější popisy zábavné jízdy na saních přinášely na začátku stol. XVIII. Pražské Poštovské Noviny. R. 1722, 24. března zmiňují se v dopisu z Moskvy »o velké držanu býti mající sanici.« R. 1726, dne 7. ledna a dne 2. února rozepisují se o nákladné a kratochvilné projížďce na saních po městě Vratislavi. Téhož roku 10. ledna vylíčena sanice ve Vídni, při níž urozené panstvo jelo na vyzdobených saních podle vytažení losů, »na place císařského burgku několik kol učinilo« a »merendou« v paláci zakončilo hlučnou svou kratochvíli.

Zábavy podobné pořádali páni také v Praze. Poštovské Noviny věnují pokaždé sanici urozeného panstva dlouhý sloupec a líčí obšírně mluvou tehdejší s povídavou důkladností, co všechno bylo při takové kratochvíli.

Dne 22. ledna 1726 [11]) píší české noviny: »Při nynější dobré sanici zdejší vysoce urozené panstvo s jezděním na saních své vyražení mívá a mezi jiným včerejšího dne pan Jan František Václav hrabě z Kaisersteinu nákladnou projížďku na saních skrze města pražská v následujícím pořádku držel: při čemž začátek učinil pan stallmistr s prázdnými saněmi a za ním dlouhé sáně s polními trubači a vlaskými bubny šestmi koňmi vezeny byly; za nimi následující páni kavalírové následovali . . .« (vždy dáma s pánem). »Na to opět jedny dlouhé sáně s polními trubači a vlaskými bubny té skvostné sanici závěrek učinily, která jistě jedna z těch nejpěknějších jmenovati se může; nebo dobře vynalezených a bohatě ozdobených saní, též bujných, velmi pěkně okrašlených koní, před každými saněmi šest jízdných sloužících v pěkné g a l l a liberaji jelo, z nichžto čtyři hořící oskové fakule a dva štangle nesli; při každých sanich pak čtyři běhouni s hořícími fakulemi a dva hejduci běželi, což také

[9]) Život Viléma z Rožmb., str. 113.
[10]) Historie kláštera Sedleckého, 1630, str. 105.
[11]) Oatemí pražské pošt. nov., 1726, č. 7.

k podivání hodné bylo — a všechny okna v domích, kady ta sanice jela, též plné ulice lidu byly.«

Páni tehdejší řídili se ve všem všudy mravem cizinským. Není tedy s podivením, že se předstihovali navzajem ve skvostné výpravě, že po cizím zvyku jezdívali na saních večer a po nákladné sanici pořádali účastníkům zábavné jízdy »merendu«, »bál«.

Noviny líčí[12]) dne 26. ledna zase skvostnou sanici. »Minulý pondělí na večer vysoce urozený pán pan Filip Josef Chinský . . ., hrabě z Chynic a z Tetova . . ., na jedenácti nákladně ozdobených dlouhých saních zdejšímu vysoce urozenému panstvu skrze města pražská skvostnou projížďku držel, při čemž na osmdesát vysoce urozených osob obojího pohlaví přítomných bylo. Napřed jeli polní trubači a vlaské bubny; na posledních saních valdhornistové závěrek učinili. Před každými saněmi jak jízdní, tak pěší sloužící pánův kavalírův, v nákladné liberaji, oskovými fakulemi svítili. Po té kratochvilné a k spatření hodné projížďce, nahoře pravený pan hrabě z Chynic a Tetova svým vysoce vzáctným hostům nákladnou merendu připravil a bál držel«.

Podobné popisy nádherně vypravené jízdy na saních opakují se v Poštovských novinách několikráte[13]) a na oblíbený zvyk vystrojovati skvostnou sanici naráží také kazatel Veselý.[14])

Nepřikládáme ovšem sanici pánů staročeských (jak jsme ve zprávě Březanově viděli), ani sanici pánu na začátku stol. XVIII., chystané s bujným přepychem po cizím zvyku a mravu, zvláštní důležitosti. Chtěli jsme jen podati obrázek zimních zábav, jaké si vystrojovali urození páni v Čechách.

* * *

Lid prostý neměl ani času, ani peněz na podobné zimní zábavy. Bavil se tím, že se díval, jak páni strojí nákladné kratochvíle.

Za neveselých dnů a ještě smutnějších zimních večeru scházeli se venkované na přástky, chodívali k sobě navzájem na besedu[15]),

[12]) Sobotní pražské pošt. nov., 1726, č. 8.

[13]) Out. pošt. nov., 1726, č. 9., dne 27. ledna atd.

[14]) Kázání, I. 287 (1724). »Stalo se v Španělích, že když sníh veliký napadl, jako se i u nás stává, zeman jeden sanici držel. Mezi tím, když on největší parádu před množstvím lidí dělal, padla mu na hlavu sněhová koule, kterou ho kdosi byl udeřil . . .

[15]) Na besedy, schuzky, zvláště v neděli touží mravokárci a kazatelé často. Srv. Štítný (vyd. Erben, 108.) ». . . túlánie nepotřebné, aneb klevety působice na besedě . . .« Gindely, Dekr. J. Br. str. 114. »Zahálek, tulaček, besedování daremního se varovati ; str. 119 (r. 1506). Vdovy a vdovci aby »po domích po besedách netěkali«. Sixt Palma

kdež se bavili přátelským hovorem, písněmi a pohádkami [16]), četbou zábavných knih, jež vyhověly svým slohem a obsahem požadavkům čtoucího lidu.

Netvrdíme, že toliko v zimě scházívali se na venkově k družné zábavě a že jen za zdlouhavých večerů zimních čítali knihy, dělo se to i jindy — ale je zcela přirozeno, že venkovan v zimě, kdy neměl mnoho na práci a byl nucen nepohodou zimního počasí ku pobytu

---

Močidlanský, Rozjím. pob., kterak den Páně svěcen býti má, 1598, l. a2. Na procházky jdou, na b e s a d á c h sedají, ne o Bohu a dobrodiních jeho, ale prázdné, marné, utrhavé etc. řeči mívají. Compelle intrare . . ., 1625, l. B4, 5: . . . poprocházeli se, kratochvíle a rozkoše marné provodili, aneb na b e s a d á c h sedíce jiné přetřásali a místo dobrodiní Božích vděčného považování řeči prázdné, klevetné neb utrhavé, opilé, nečisté tropili . . .; atd.

[16]) Slovo p o h á d k a mělo u starých význam nynějšího slova h á d a n k a — Srv. Rozkochaný Sl., vyd. Hanka, 70: aenigma — pohádka. Veleslavín, Silva quadril., 377. Jungmann, Slovník, s. v. Stesky na opilé, dvojsmyslné hádanky často se opakují. Hus (vyd. Erben., I. 127): Kterakž tehdy obdržíme, co od Boha žádáme a prosíme, tak posměšné jsúce živi a mluviece opilosti nehodné a p o h á d k y, jenž chýlé mysl ke zlému. I. c., I. 273. . . . A také mezi dvořkami, jenž dávají sobě s pacholky o p i l é p o h á d k y, aby pokrytě sebe popázeli. . Srv. Milič, O zármutcích církve sv., l. 24a. Druhdy veda veselé řeči, nebo nějaké rychnosti aneb kunšty aneb směšlivé lehkosti, nebo s m ě š n á p ř í s l o v í, popuzování k smilstvu. . — Mezi hříšníky na příděstí rukop. XV. stol. v univ. knih. pr. (sign. 9B9) jsou: Ancillae cum famulis, vel viri cum mulieribus risus vel cachinnos et p o h á d k y proferentes et ad luxuriam provocantes. Hanuš, Výbor, 40. Srv. výčtku Rvačovského, Masopust, l. 78b. — Potv. drak apokol., str. 217, 218: Býval obyčej za starodávna, že při pankeřích k přetržení opilství subtilné, utěšené, v t i p n é p o h á d k y společně na se vydávali. Podnes místy se tak děje. Komenský, Janua, 941. Sprýmy, ostrými připovídkami a pohádkami se potýkati vtipná věc jest. — — Teprva později slovo pohádka znamená tolik co báchorka, povídačka. Hammerschmid, Allegoria, 1715, str. 5., v. 66, 67:

vel simul antiquas čitábant ordine knížkas,
et de more pias soliti povídáre pohádkas.

Bílovský Doctrina et ver., (zač. stol. XVIII.), 266: Co mnohé hospodyně? Ony samy s čeládkou lenosti se odevzdávají, místo žalmův klevety, místo písniček pobožných daremnýma světskýma šprýmy, p o h á d k y a špinavými zpěvy čas v den sváteční tráví a mařís. — Pohádky a báchorky považovány byly za věc nedůležitou, všední a nebyly tudíž sbírány a uveřejňovány, jako se děje v době novější. Sem tam dočtli jsme narážky na ně, na př. setkali jsme se se jménem »P e t r o v s k ý c h« loupežníků, jež dle pohádky domácí zvířátka pes, kohout a jiná oklamala. Jungmann se domnívá (Sl. s. v.), že Petrovský byl loupežník ve stol. XVII. a odtud že jméno to později znamená vubec loupežníka. Rosa zná na konci stol. XVII. ve svém Slovníku úsloví H l e d í j a k o P e t r o v s k ý (škaredě). Hammerschmid, Hist. Klattovská, 1690, 27: Na noc vždy ty vrata zavírati poroučela, aby bezpečněji Klatovští nočně odpočívati, ač časem také proti loupežníkům a škůdcům, p e t r o v s k ý m . . . se obhájiti mohli. Týž Allegoria, 1715, v. 208, 209. . . . hinc ubi furca stat atque P e t r o v s k i s

nocte diuque patent otevřené vrata viselcis. Damascen, Chléb trojí, I. (1728), 714: Co chudí říkají? . . . Nic nemluví, nýbrž j a k o P e t r o v š t í pod sebe hledí. Dobner, Annales Bohem., II. (1763), str. 119: Stranskius ab hoc monte (Petrzin) n o t i s s i m u m i n B o h e m i a l a t r o n u m n o m e n, quos P e t r o v s k y appellamus, profluxisse scribit; nam cum pleraque huius montis cava et tegendis grassationibus idonea essent, isthic se maleíici homines occulere, impetum in viatores facere, factaque caede in nota latibula cum spolio refugere. Cui malo ut Pragenses praeverterent, excubias, quos lingua patria Straž appellamus, hic perpetuo aluerunt, unde dein nomen montis Strahov cruitum est, qui pariter hodie intra muros pragenses est..

v jednotvárné chatě svojí, že se mu doma zastesklo, že často si chodíval buď pohovořit do chalupy sousední, nebo, uměl-li čísti, že se doma obveselil knihou, buď sám pro sebe čta, buď jiným předčítaje.

Štítný odporučuje čítání nábožných knih [17], pobízí k četbě za kratkých dnu zimních: »... jsú-liť dnie kratčí, ale v noci některú chvili máte čísti písmo sv.« [18]

Vedle sv. písma a nábožného rozjímání zatoužil lid po četbě zábavnější. Knih českých zvláště po rozšíření umění knihtiskařského byla veliká síla. Všecky šmahem nevyhověly vzdělání a vkusu prostého lidu českého. Za to některé tklivou látkou buď dojímajíce, buď čtveračivým obsahem obveselujíce tak se zalíbily, že se těší obecné oblibě podnes a podnes bývají znovu a znovu tištěny pro lid, jenž se po nich poptává a shání.

Nebude snad od místa, uvedeme-li tu některé doklady staročeské, jež jednak prozrazují, které knihy lid český rád čítal, jednak budou zajímavými příspěvečky k dějinám literatury.

Kromě sv. písma vídali jsme nejčastěji v inventářích měšťanu, vzdělancu, i v knihovnách urozených pánů mezi všelijakými kronikami — historii českou. Tou se staří rádi obírali. »Mnozí lidé rozumní světští i duchovní, rádi čtú kroniky i příhody lidí těch, kteříž sú před námi byli a kterak se jest za jich časuov dálo, a to pro dvoji věc: Jedno proto, nalezmú li v těch kniehách co dobrého, řádného a poctivého na kterém předku, aby se téhož chopili, příklad sobě z toho dobrý vezmúc, a jiným aby k témuž uměli raditi. Druhé proto, naleznú-li co zlého, neřádného, nepřikladného, ježto by kto proti Bohu a cti učinil, aby se toho napred sami uměli varovati a jiným uměli řiediti, aby se toho vystříchali; nebo sčastný jest ten, kohož cizie škody a příhody opatrna činie.« [19]

[17] Vyd. Erben, str. 1. ... aby mohli krátiti chvíli, čtúc v nich (v knihách a zvláště v svátky doma ve vsi, kdež ani kázánie bývá, ani nešpora. Str. 3. A není-liž lépe čísti dobré na hradiech neb kdež kolivěk ... zapomenúc klevet na besedě ...

[18] l. c., str. 4.

[19] Staří letop. č. III. str. 1. Srv. v předmluvě Veleslavínově k prvnímu vydání (1578) Kal. Histor. »A protož nejprve věděti sluší, že kteříž historie a kroniky s pilností čtou, dvojího užitku nabývají. Jedno poznávají, co se před nimi paměti hodného zběhlo, a tudy vtip, rozum a smysl svůj ostříce, ne toliko jako z dětinství vycházejí a v dospělý věk rostou (poněvadž neznati, co se před tebou stalo, jest vždycky dítětem býti; ale také moudrosti a opatrnosti té nabývají, že o přítomných a budoucích věcech po jistých příčinách zdravě souditi mohou. Druhé, setříce v historiích rozličných příkladu, život svůj jako po pravidle spraviti, ctností a chvalitebných skutkův následovati, hanebných nešlechetností a hříchův uvarovati se mohou«.

Ze všech jiných svědectví o zálibě četby historické připomínáme slova Veleslavínova [20]: »Vždycky ten dobrý obyčej mívali slavní lidé v světě, a ti, ješto nad jinými správu sobě poručenou měli, že jsou s obzvláštní rozkoší a chutí paměti o věcech předešle stalých, a všelijaké hodnověrné historie rádi a bedlivě čítali, netoliko pro kratochvíl a občerstvení mysli, kteráž z toho pochází, ale více pro užitek, kteréhož odtud hojného nabývali.«

V knize upravené z polského spisu P. Skargy pobízí r. 1634 překladatel (Placel z Elbingu?) [21]: »Čti českou kroniku k vzbuzení rytířské zmužilosti, národu našemu příslušející, nebuď v čítání lenivý. Tou prací vyhneš zahálkám, hrám, zlým rozprávkám a jiným hříchům.«

Nebudeme šířiti slov o tom, čím byla četba historie domácí národu českému, jak v dobách trudných poskytovala útěchu a zároveň posilu. Tím bychom zabočili od směru této stati. Chtěli jsme jen několika doklady ukázati, že mezi rozmanitými knihami bývala s oblibou čítána česká historie. [22])

Kromě vážné historie čítali staří jiné »světské kroniky«, kalendáře, »rozprávky«, a »knížky šprýmovné« [23]). Zahlédli jsme často v domácnostech staročeských »knihu velkou Kozmografii« [24]), Rva-

[20]) Ve věnování »Kroniky světa« od Jana Kariona, 1584.

[21]) P. Skargy, Pobožný soldát, 1634, l. 67.

[22]) Na svých schůzkách kromě jiné zábavy hovořívali a hádali se páni o věcech historických. L. 1560 bavili se v Budyni na zámku u pana Zdárského děkan Budyňský Jeremiáš Brodenus, probošt Doxanský a jiní. Pan Zibřid Ždárský připomenul, že jest to bylo v Čechách i v Uhřích dobře, dokudž nebyl vzat od Turku Dolejší Bělehrad; ale jakž jest vzat za krále Vladislava, čím dále vše hůře, až do těchto časů, že jest Turek pobral, že málo zůstalo země uherské. K tomu děkan Brodenus řekl, že jest Bělehrad vzat za krále Ludvíka slavné paměti. Pan Ždárský hned děkana vybízel, oč chce s ním vetovati? Děkan řekl: »Oč vy chcete?«, a pan Ždárský zase řekl: »Oč vy chcete, pane děkane?« I řekl Brodenus: »Líbí-li se vám, o sud vína dobrého.« A pan Ždárský k tomu řekl: »Jsem-li dobrým Ždárským, chci vám propadnouti na ten sud vína 1000 kop míš. a připovídám vám dáti. Když si to děkan hned osvědčil, řekl pan Ždárský: »A já ještě pravím, jestliže to okážete, že za krále Ludvíka vzat jest, jsem-li dobrým, že vám druhý kop míš. přidati chci. Na to se rukou dáním jeden druhému zavázali, pod »zrádcí« kdoby komu nedostál a své řeči zadost neučinil a smlouvy nedržel. I přinešena jest hned kronika Hájkova a tu děkan panu Ždárskému ukázal, že Bělehrad za krále Ludvíka vzat jest léta 1521. — Dr. Borový, Ant. Brus Moh., str. 111.

[23]) Kniha Archm. Prahy, č. 1173, l. 44b (1585): »Almárka a v ní písničky drobný, kalendáře starý a jiné rozličné rozprávky tištěné. I. 230b (1591). Jan Jitčínský impressor měl na skladě »knížek šprýmovných padesáté«.

[24]) Arch. Hrad., Invent. Mandel. z Hradce (1580). V světnici, kde umřela, byla kromě jiného Kniha velká Kosmokrafia. Kniha Archm. Pr. č. 1173, l. 270 (1585), v domácnosti staropražské »Kosmographia česká nevázaná«, l. 34b (1585): »Cosmographia česká«.

čovského Masopust [25]), Prefátovu Cestu do Benátek a do svaté země [26]), Aubana-Mirotického Obyčeje a prava všech národu [27]), Radu zvířat [28]) a jiné knihy [29]).

Jmenované skladby nebyly však tak oblíbenou prostonárodní četbou, jako rozmanité »kroniky« jiné, jež byly zaneseny do literatury české proudem z bohatého zdroje středověké literatury románské a německé. Zvláště některé brzy v Čechách zdomácněly.

Starých vydaní těchto knih, jež se posud tisknou a na venkově prodávají, je nyní velmi málo. Tím vzácnější jsou svědectví staročeská o nich.

V inventáři knihtiskárny Jiřího Melantricha z Aventinu z roku 1586 [30]) jsme se dočtli zpráv o několika knihách zábavných. Měli na skladě »O Apollonovi králi« 3 nevázané knížky [31]) a vázaných v krámě na prodej 23 [32]); »O Herkulesovi« 2 knihy [33]) a v krámě knih vázaných »O Herkulesovi« 20 [34]); »Rozmlouvání Boha s Evou« 3 [35]) a vázané v krámě 4 [36]); »O Piramovi a Tysbè« 27 [37]) a v krámě vázaných knih »O Piramovi a Tysbè« 11 [38]).

[25]) Kniha Archiv. Pr., l. c., v inventáři knih Jiřího Mel. z Aventina, l. 84a »Masopustů in 4° 20«. Knihař Pavel jich měl na skladě 5 (l. c., l. 85b). V domácnosti kdesi měli »Masopust český« (l. c., l. 96b, r. 1587).

[26]) Kniha Archiv. Pr., l. c., l. 70b (1585) mezi knihami v inventáři domácnosti staročeské »Cesta Prefátova do Jerusaléma česká.« l. 130b (1588) »Cesta Prefátova do Benátek«. Arch. Třeboň, Fam. Říčan. V inventáři † Zdeňka Říčanského Kavky z Říčan (r. 1584): »Cesta z Prahy do Benátek«. Srv. předmluvu Veleslavínovu ku překladu Butingovy knihy »Itinerarium sacrae scripturae« (1592) ... Druhý z Čechův, kterýž cestu do země svaté a do Jeruzaléma, i to, což tam viděl a slyšel, vypsal a vubec na světlo vydal, byl Oldřich Prefát z Vlkanova, rodič pražský... Kterážto kniha poněvadž vubec známá jest a ještě se mezi lidmi nachází, muže v ní čísti, kdož to věděti žádostiv.«

[27]) Arch. Třeboň. Fam. Říčan., l. c. »Obyčeje a práva všech národu«. Archiv. Pr., l. c., l. 73a (1584) »Obyčeje a práva všech národuov«.

[28]) Arch. Třeboň, l. c.: »Rada zhovadilejch zvířat«. Archiv. Pr., l. c., u Jiřího Mel. z Avent., l. 84a (1586): »Kniha radda zvířat 4«, l. 85a »Radda zvířat 20«, knihař Němec na Malé Straně měl jich na skladě 20 (l. 86b).

[29]) Arch. Třeboň., l. c. »Kniha o hořekování a naříkání spravedlnosti, Kniha páně Tovačovského oddána králi Jiřímu, Cronica světská o císařích ..., Kniha o Teplicích moravských doktora Jordana« atd.

[30]) Kniha Archiv Pr., č. 1173, l. 82 ad.

[31]) l. c., 82b.

[32]) l. c., l. 83b

[33]) l. c., l. 83b.

[34]) l. c., l. 84a.

[35]) l. c., l. 82b.

[36]) l. c., l. 84a.

[37]) l. c., l. 83b.

[38]) l. c., l. 84a. Poznáme hned stesky mravokárcu, že knihy tyto a podobné jsou čítány. Srv. Joannis Lodovici Vivis, Von underweysung ayner Christlichen Frauwen (přeložil do němčiny Christophorus Bruno), Augsburg, 1544 v předmluvě: »... Darzu

*

Oblíbenou četbou lidu českého byla a jest posud [39]) vlastenecká kronika o knížeti českém Štilfrýdovi a jeho synu Bruncvíkovi, kteří se v cizině potýkali »pro žádnou chloubu, ani pro peníze, ale pro čest jazyka svého českého« a dobyli zemi české místo bývalého znaku (kotel) orla černého v zlatém poli (Štilfrid), později pak lva bílého v červeném poli (Bruncvík). O kouzelném meči Bruncvíkově, jenž na povel »Všem hlavy dolů« stal se osudným nepřátelům rekovného knížete českého, ledaco podnes bájí lid .... Prefát z Vlkanova v předmluvě svého cestopisu (1563) odporučuje četbu své knihy těmito slovy: »... nechť sobě toto mé prosté sepsání místo Bruncvíka a kroniky o Štilfrýdovi a místo jiných neužitečných básní čtou a rozjímají.« V týž rozum si zarýmoval Jiřík Strejc v úvodě knihy »Mravové aneb naučení potřebná« (1600), l. a 11:

Když čteš jiné knížky v světě,
na podzim, z jara, v létě,
Štilfrýda, Bruncvíka, Snáře
a k těm podobné fatkáře,
postrp mne, čtenáři milý,
a nebuď tak rozmařilý,
přijmiž i toto mé psaní.
Nechciť v něm tvého sklamání.
Není-liť oněch mrštnější,
ale jest užitečnější.
Onano nejisté věci
zvěstují naskrz svou řečí,
lidských uší jen k lektání,
smíchu, žertu zpravování ...

Jiří Melantrich měl na skladě nevázaných knih »O Bruncvíkovi« 61 [40]) a vázaných 14 [41]) — tedy nepoměrně více, než knih jiných.

auch von wegen der verderblichen bücher, wölcher art inn Hyspanien seyndt, Amadisus, Splandian, Florisand, Tirant, Tristandt, wölches narrenwerks kayn end ist, es kompt täglich newes herfür, der Celestinisch mantel ain mutter der schalckhayt, der kercker der lieb. Im Frankreych Lancilotus vom See, Paris und Vienna, Punthus und Sydonia, Petrus auss der Provintz und Margalona, Melusina die unerbittlich fraw, allhie im Niederlandt. Der Floro und die Weyssblum, Leonella und Camorus, Curias und Floreta, Pyramus und Thisbe. Es seynd auch etlich aus dem Lateynischen, inn die gmain sprach gebracht nämlich, die unschimpflichsten schimpffbossen Poggei, Euryalus und Lucretia, Die Centonomell Boccatii

[39]) Máme tu před sebou vydání patnácté, tištěné dle úpravy V. K. Krameria, u M. Landfrassa v Jindřichově Hradci, kdež bylo vydáno mnoho těchto oblíbených starodávných knih prostonárodních, jimiž se tu obíráme.

[40]) l. c., l. 82b.

[41]) l. c., l. 84a.

Poznali jsme, že spisovatelé staročeští brojili proti rozšířené četbě kronik o Bruncvíkovi, odporučujíce za ně skladby svoje. Nath. Vodňanský také s výčitkou píše o vrstevnících [42]: »... nikdá poctivé práce lidské a spisův prospěšných neto'iko nečtou, ale raději s Bruncvíkovými klevetami, Frantovými Právy a jinými daremnicemi se obírají, je zlehčují.«

Charakteristický doklad, jak působila četba oblíbeného Bruncvíka mezi lidem prostým i mezi urozenými, zachován v poetickém listu, jejž posílá z ciziny r. 1547 Bohuslav Hodějovský z Hodějova svému strýci Janovi st. Hodějovskému z Hodějova. Přirovnávaje se ke lvu, jehož věrnosti Bruncvík nechtěl věřiti, vykládá široce známou látku pověsti o Bruncvíkovi. [43]

»Práva Frantova« [44] byla asi kniha žertovná a dobře-li soudíme, je to táž nebo podobná kniha, která byla později vydána pod názvem »Práva nepravá nezdvořilého doktora Krobiana v nichžto pod žertem opravdově mnohé nynější nemravy směšné představuje« [45], (v univ. knih. pr, sign. 54 E 415).

»Po Frantovsku se chovati« [46] znamenalo starým vésti si neomaleně, hloupě, bláznovsky, co bylo hodno zapsati do »Frantových práv« (Č. Č. Mus. 1862, 93). Šeb. Brandt pokřtil ty, kdož neohrabaně si vedli, neznajíce slušnosti a mravu, jménem »cech pod patronem sv. Grobianem.« Pod ochranu sv. Grobiana dáváni všichni, kdož měli neuhlazené chování, a jméno patrona toho skvělo se na knihách, směšným návodem, parodií vedoucích ke slušnému chování. Tak vyšla latinská kniha Frider. Dedekindi Grobianus 1549, vydaná r. 1551 po německu a jiné skladby podobné [47].

[42] Široký plac neb zrcadlo světa, 1605, l. 19b

[43] Viz Farrago, II. l. 10b—12b.:

Parca fidem, vitamque meam dissolverit una,
corrupto sed erit corpore viva fides,
ut leo, cui fortis socio diffidit et exul
Bruncvicius, de me, quod dubites, doleo.
Sors mea dissimilis non est, Hodeine, leoni,
et referam, siquidem fabula pulchra satis . . . atd.

[44] Ve skladě Melantrichově, l. c., l. 82b: Frantových práv 58; Pranostik Frantových 15 l. 83b, v krámě Frantovy práva; l. 81a pranostiky Frantovy 2; l. 86b Frantovy práva 20.

[45] O knize této viz náš článek v Hlasu Národa, 1887, ze dne 7. srpna.

[46] Sedláček, Hrady, III. 19 a dni své po Frantovsku strávil.

[47] Více o tom Gust. Milchsack, vyd. Friedrich Dedekinds Grobianus, 1882 v úvodu.

Grobianus, Krobian, Hrubeš[48]) byl přeložen a upraven ve stol. XVI. také po česku. Naráží na to Rozmlouvání Petra se Pánem[49]) kdež se praví o školmistřích, že v krčmě

místo Cisiojanu
učili se Grobianu
a čtli o Biancefoře...
Nevím, což čtli potom více,
tak hádám, že Májový sen.[50])

Nebyl však Grobianus přeložen všecek dle slov Jiřího Strejce v knize »Mravové«, l. C2.:

Ale k vyčítání všeho,
musil bych mluviti mnoho.
Víc o tom o všem Grobián,
latinským jazykem vydán,
s příklady ušlechtilými
vypsal před lety mnohými.
Z něhož něco do češtiny
pro některé ctné hrdiny
nedávních let vyloženo,
všechněm vubec předloženo.[51])

Podobá se, že Práva Frantova měla nejspíše obsah podobný. Že to byla kniha tenkráte rozšířená, svědčí žaloba Tom. Bavorovského:[52]) »Žádnému ještě zbráněno a zapovědíno není, aby Práv

[48]) Práva nepravá, l. c., úvod: Protož tuto Krobianus, jenž se vykládá Hrubeš, učiti bude způsob svých nemravuv.«

[49]) Konr. Hosa Rozml. Petra se Pánem, l. B7.

[50]) Zpráva o Májovém Snu zachována v doslovu překladatele staročeské divadelní hry »Žebrákuv s kupcem hádání« (vyd. 1573). Vynechal prý věci oplzlé, překládaje z polského originálu.

V čemž jestli se kdo kochá,
jest toho nemalá trocha
v Májovém Snu kdys napsáno,
i tištěním ven vydáno...

Staroč. div. hry, J. Jireček, 108. — Titul knihy o Biancefoře zněl: Velmi pěkná a nová kronika anebo historia vo veliké milosti knížete a krále Floria a jeho milé panie Biancefoře s utěšenými figurami..., v Praze, u Jana Šmerhovského. Jul. Koráb, Vývoj knihtisk. a české prvotisky, 1880, 50.

[51]) Srv. Dačický Tragedie masopustu (l. c.):

V tom také přišel Grobian
jsa od Bacchusa obeslán,
a jakž jse jedné zasadil,
hned dvě sklenice rozrazil,
krkal, chrkal, všemi strkal,
na ctnosti lál a naříkal,
pravě, že jim nepřivykal...

[52]) ČČMus. 1864, str. 34.

Frantových, Rozprávek Markoltových.[53]) kronik smyšlených a jiných světských někdy dosti oplzlých kněh čítati měl.«

Staří znali dále kromě jmenovaných »kronik« také »Eigenšpigla«. Budovec ve svém Antialkoranu[54]) zmiňuje se v řadě jiných o této knize, považuje četbu knih podobných za nemoudrou. »Ať českých básniček dotknu: kronika o Biancefoře, o Štilfrýdovi a jiné, též Amadis francouzský a třebas přidejme i Markolta i Eigenšpigla, též i o Satranské zemi, do níž se lidé skrze klobásy projídají.« [55]) U Melantricha našli jsme »Elenšpigle 2.« [56])

Jak působila četba knih uvedených, svědčí úsloví, jež vznikla v lidu z látky knih těchto. Zmínili jsme se o »škaredé Markoltce« (pozn. 53). Na vrub četby o vychytralém Enšpiglovi dlužno počítati, že říkali staří a říká se posud: »Chytrák, vybranej jako pul Elenšpíkla.« [57])

Z četby látek cizích přecházely v mysl lidovou nové názory, neznámé předtím látky. Ponenáhlu srostly v tradici lidové s látkami domácími a kolovaly ode rtů ke rtům jako každá jiná zkazka lidová. Pěkný doklad toho podává pověsť o Melusině.

Gallská tradice vyprávěla o krásné Melusině, jež všetečností svého chotě byla na věky odsouzena, aby v povětří lítala, plakala, kvílila.

Tresť této pověsti přešla skoro do všech literatur evropských. V XVI. stol. byla v Čechách četbou již rozšířenou. Knihtiskař Burian Valda praví ve věnování knihy r. 1579: [58]) »Užitečněji bude tuto

[53]) Oblíbené čtení středověké o rozmlouvání škaredého Markolta s králem Šalamounem. Ve skladě Melantrichově, l. c. l. 82b »O Markoltu 90«, l. 83b »O Markoltovi devět knih«. Z četby knihy této vznikala úsloví jako u Zámrského, Postilla, 136. »... ač se tuto nemíní, aby sobě kdo z oumysla škaredou Markoltku pojíti a pěknými pohrdati měl.« Poličanský, Pokuty, 1613, l. 42. »Jakož říkávají: od přirození směšný jako Markoltova dcera.« — Rešel, Jes. Sirach, l. Ff6: »Šeredná Markoltova dcera«, l. Hh: »Markoltova sestra« atd.

[54]) Vyd. 1614, 99.

[55]) Srv. Rvačovský, Masopust, 1580, l. 190. »V Satranské zemi u Kašné Hory tento ďáblík (Lenoch) se vylíhl, kteráž jelitovými a klobásovými ploty jest opentlena a lihancovými prkny opažena. Kdež jest též znamenitá vobora a v ní rozličná zvěř, nejvíce pak vepřové a svině pečené, majíce ve hřbetě nože a řezáky, běhají. Tito pak ďáblíkové na též hoře ležící, čekají, až jim k ústum přiběhnou a tu vyňmouce řezák, uřeží sobě, což chtějí a kdy chtějí. Pramenové pak mléka a strdí, zté hory se prejštící, také jim hned v ústa tekou, aby nelačněli, ani nežíznili nikdy.

[56]) l. c., l. 83b.

[57]) L. Domečka dle rukopisu »Paměti Třeboňské« v Ohlase od Nežárky, 1887, č. 9. »... selský syn, chytrák, vybranej jako pul Elenšpikla.«

[58]) Příkladové, řeči a naučení vybraná z kněh hlubokých mudrcu, 1579, l. a 8.

sobě moci jeden lístek přečísti, nežli básnivé kroniky o Meluzíně, o Gviškardovi a o Emilii etc.«

Že tím naráží na české vydání knihy o Meluzíně, patrno z inventáře knihoskladu Melantrichova, kdež byly mezi knihami jinými »O Meluzině knížky 4«[59]) a vázané »Melusiny 3.«[60])

Pověsť líčila Meluzínu jako pannu s rybím ocasem od polovice těla. Tak byla vyobrazena ve starém vydání pověsti v Augspurku r. 1480.[61]) Takovou podobu měly tedy svícny v domácnosti staročeské, praví-li se, že kdesi na mazhauze v domě staropražském byla »figura Meluzíny na spůsob visutého svícnu«[62]) a jinde »v prostřed světnice Meluzína s rohami v spuosob svícnu visutého.«[63])

Četba pověsti o Meluzíně[64]) měla trvalý vliv v prostonárodní tradici. Když prudký vítr pronikavým hvizdotem v komíně skučel, slyšel v tom lid žalostivé bědování zakleté Meluzíny[64]). . Doklad toho našli jsme ve Fabriciově knize z r. 1761. Žena se vadí s mužem, když přijde večer z hospody pozdě domů a tu prý »domácí meluzina oknem věje«.[65])

Aby uchlácholily sténání bědující Meluzíny, sypají báby dle Ant. Jungmanna za okna mouku, aby si pro ni přišla[66]).

---

[59]) l. c., l. 82b. Také v Prostějově byla tištěna r. 1555 Kronika kratochvilná o ctné a šlechetné panně Meluzině . Z něm. přel. od Durynka z Ryngolu« a r. 1567 prodávána se svolením biskupským v Olomouci. Dudík v Čas. Mat. Mor. 1875, 123.

[60]) l. c., l. 83b.

[61]) Viz Lacroix P., Sciences et lettres au moyen âge, 1877, 288. Na str. 280 jest obraz dle vyd. z r. 1480.

[62]) Kniha Archm. Pr., č. 1174, l. 103 (1601).

[63]) Kniha Archm. Pr., č. 1173, l. 222b (1591).

[64]) Dle zprávy Hýblovy, Historia česk. divadla, str. IV. snažili se spisovatelé českých divadelních her na zač. stol. XVIII. uváděti na jeviště látky lidu známé a oblíbené, mezi nimi byly prý Umučení Páně, Jenoveva, Tři krále, Meluzina, Bruncvík a t. d.«

[65]) Mravná nauč. I. 31. Napodobně muž nesluje Petr, Jan, Jakub, než jak pak? To já mlčím, však jest to častěji po ulici slyšeti, jak mu říkají, zvláště tehdáž když u večer později ochlastaný domu přichází a domácí meluzina oknem věje.«

[66]) Krok, II. (1831) str. 303. V Čechách hučení a fičení větru podnes se jí připisuje; báby sypaly mouku za okna, aby si pro ni přišla.. A. Jungmann soudí, že Meluzina s bajkou francouzskou, že byla poloryba za prince z Lusigňanu provdaná, pak zmizela, kdykoli z rodu Lusigňanského někdo umříti měl, kvílením a úpěním smrť předpovídala, nic podobného nemá. Tvrzení toto jest ovšem nesprávné. Čechové by si nemohli vymyliti sami ze sebe pověsť, jež se shoduje s tradicí francouzskou. — Sem dlužno zařaditi mylné domnění Hanušovo, že prý Meluzina slula puvodně Medulina (Páj. kal. 150, 151), ba že masopust je slavným dnem navštěvování Berchty, Meluzíny či bílé paní (l. c., 82) a také vánoce že jsou jí zasvěceny (l. c. 45, 46).

Podnes scházívají se venkované v zimě na besedy, rozprávějí o všelijakých novinách, čítají kroniky a mezi nimi, jak spolehlivý znatel lidu našeho svědčí,[67] také kroniku »o krásné Meluzíně«. Politují nešťastného osudu jejího, kdykoli zimní vichřice venku zasvistí a žalostivě skučí.

[67] Bartoš, Lid a národ, I. 139.

Na den sv. Mikuláše.

Auban-Mirotický zmiňuje se vedle jiného[1]) o středověkém zvyku, že žáci chodívají na sv. Mikuláše s biskupem. »Na den pak sv. Mikuláše mládenečkové, kteříž pro učení do škol chodí, mezi sebou tři vyvolují: jednoho, kterýžby biskupem a dva, kteříždy kaplané byli. Ten toho dne ode všeho houfu žákovstva do kostela slavně uveden jsa, při službě Boží v koruně biskupské na vyšším místě sedí: kterážto služebnost když se dokoná, s vybranými k tomu duom od domu chodí a zpívajíc, peníze shromažďuje . . .«

Dle svědectví ze stol. XV.[2]) byl tento žákovský obyčej také v Čechách znám. Chodívali »s biskupem« školní mistři a žáci, vyšňoření drahocenným šatem, plným klenotův a skvostné ozdoby. Obchůzka takového biskupa a jeho komonstva čili rytířstva sv. Mikuláše nazývána uvádění biskupa do domu (episcopum conducere in domus). Přílišna nádhera podobných průvodu se nelíbila občanum Starého i Nového Města. Zapověděli (dne 6. prosince 1447) »rytířum školním svatomikulášským na koních jezditi, než chtějí-li, aby prostě ve svých šatech pěšky chodili, aneb v městských sukních nedrahých, bez všelijakých nádherností a ozdob, bez pásů pozlacených, bez zápon, bez věncu perlových atd. A to uložili zachovati na budoucí časy.«[3])

Žáci však vedli svou dále. R. 1499 svoláni byli rektoři škol pražských a napomenuti, aby sv. Mikuláše slavili bez všeho pře-

[1]) Obyčeje . . ., l. Bb.

[2]) Veleslavín, Kal. Hist., str. 604. Srv. Lumír, 1852, str. 1172, 1173.

[3]) Srv. Partlicius, Kal. hosp., 1617, str. 113. Téhož dne (6. prosince) l. 1407 (1447) zapověděl ouřad pražský rytířum školním mikulášským na koních jezditi. Kdosi připojil k tomu: Mohli aspoň jezdit na dřevěných, nechtěli-li jsou pěšky chodit.

pychu a hlučného pruvodu. Slíbili, »že se pozlatiti nechtí, ani užívati drahých kamenu a stříbra, že zanechají vozy, koňstvo a trouby a že pokorněji sobě budou vykračovati.« Tak slíbili, ale nepolepšili se. O sv. Mikuláši vyjeli si zlatem ozdobeni po starém zvyku na vozích, na koních, s hudci — a hřmotili po ulicích jako kdy jindy . . . Za neposlušnost byli někteří trestani, před rektora universitního zavoláni — konečně pře skoncována na přímluvu některých měšťanů.[4])

Podobné průvody znali také v jiných městech českých. V Jindřichově Hradci jezdíval prý »sv. Mikuláš« na děianém koni v pruvodu andělu, vojáku, židu, mastičkáři, bručícího medvěda, čertu, z nichž jeden vedl kozla, a jiných přestrojených mladíku.[5])

O nadělování sv. Mikuláše dětem, kteréž nejspíše souvisí s obřady zimního slunovratu, později na vánoce přenesenými, máme několik svědectví. Zase Auban-Mirotický (l. c.) poznamenal, že »vigilií toho dne (sv. Mikuláše) k postění se děti od rodičuo svých tímto způsobem ponoukáni bývají: totiž že tomu věří, že ty dárky, kteréž se jim do střevícuo, pod stolem pro tu příčinu položených, v noci vkládají, že se jim od nejštědřejšího biskupa sv. Mikuláše dávají, a protož s tak velikou žádostí se postí, že když se, aby tudy k nezdraví nepřišli, zbáváno bývá, ku pokrmum je nutiti musejí.«

Puvod toho obyčeje byl vykládán již u starých tím, že dle legendy »sv. Mikuláš nějakému potřebnému měštěnínu, tři dcery majícímu, pytlík peněz mlče v noci oknem do komory hodil, tak aby své dcery s věnem poctivě rozevdati mohl. Proto je prý sv. Mikuláš patronem dítek, kteří s radostí toho večera a s postem čekají, aby od Mikuláše darováni byli.«[6]) Výklad tento bývá častěji opakován.[7])

Nádhera a slavný pruvod rytířu svatomikulášských, jak jsme ji poznali ve stol. XVI., časem zakrňuje v pouhý obyčej, choditi s přestrojeným Mikulášem po domích, kde měli děti. Ba i to bývalo zakazováno, že prý se tím děti straší. Tak na jedno pachole

[4]) Lumír, 1852, l. c.
[5]) Lumír, 1863, 1193, 1194.
[6]) Partlicius, Kal., str. 191.
[7]) Srv. J. K. Foršt, Kněz veliký v zásluhách, sv. biskup Mikuláš . . ., vyd. 1752, l. Bi. . . z té příčiny . . . na památku toho tak svatého a štědrého skutku až dosavádě v spusobu sv. Mikuláše dítkám se dary dávají, aby se Boha nespouštěli, ale jeho božské pomoci se přidrželi.

v Mělnice r. 1607 na den sv. Mikuláše »vyskočil Daniel Voborský v světnici školní z zákamní, vzav na sebe potvornou larvu a (je) tak přestrašil, že skrze to v těžké a nebezpečné nemoci až posavad s velikou bolestí, starostí a nákladem rodičův zůstává.«

Otec nemocného děcka položil sobě velikou stížnost do Jana Voborského, správce školy mělnické. Rektor a mistři pražské university kárají ho proto: »S nemalým jest nám podivením, že ty, jsa za předního správce školy města Mělníka, smíš se toho dočiňovati a přes poručení potvorného biskupa strojiti a na skrácení zdraví malých dítek témuž starému biskupu v škole i také krom školy dovolovati, aby jiné děsil a k nemoci, snad i k smrti, čehož milostivý pán Bůh uchovati rač, připravoval . . .« [8])

Dočtli jsme se podobných narážek, že přestrojení »Mikuláši« děti nerozumně strašili. Kněz Seelisko chválí [9]) zbožný obyčej udělovati a nakládati na sv. Mikuláše dětem hodným ořechy, jablka a hračky, neposlušným metlu, [10]) ale napomíná, aby se to dělo »při tom starodávním obyčeji předkův . . . všechno s mírou a rozumným rozvažováním, bez nešikovného, ano i mnohokráte velmi škodného strašení mládeže a bez všech k vychování dítek nepatřících okolostojičností«

»Mikuláš« sám ovšem dětí nestrašil, ale za to čerti a »smrt«, jež se přidružila k průvodu jeho. České Noviny z r. 1786 [11]) přinášejí zprávu z Klatov, že »několik ničemných chlapů se přestrojilo za Mikuláše, z nichž někteří převlekli se za akolity v duchovních komžích, za laufry, za smrt [12]) a jiní zase za čerty a v té

[8]) Dvorský, Pam. o škol. č., 384—386.

[9]) Vejkladové, 1774, 128—130.

[10]) Srv. Fabricius, Mravná nauč., I. (1761), 7, 8: Učiním-li počátek od dětí a to sice od těch, které ještě sv. Mikuláše neznají, snadno uhodnu, o čem se jim v adventě zdává, totiž: nejvíce o sv. Mikuláši, že jim něco naloží, tomu na př. nový šaty, druhému že buben, třetímu že píšťalu, čtvrtému že koně, pátému že cukr, mandle a fíky. Než mnohému dítěti zmehne; neboť ráno vstane, jako jindy nemodlené, nic jiného nepostihne, leda dobrou, čerstvou metlu, na nejvejš některý ořech nebo jablko; ale přejte dětem jejich radosti, pokud k tomu měšce sv. Mikuláše stačí, dopomáhejte jim, aby se jim jejich sen vyplnil, ponévadž tím spusobem rodičové často více vyřizují u svých dětí než lánim, zlořečením, hromováním, klovcováním, nebo talířem po nich házením.

[11]) Lumír, 1863, 1194, 1195.

[12]) Srv. Zeit a pravda, 1796, II. o. »V Čechách ještě před nedávními lety byl ten obyčej, že školnistři Mikulášem přede dnem toho svatého chodili a dítky právě dobré kázni na odpor škaredou přistrojenou smrtí a ohyzdně přistrojenými čerty trašili.

maškaře probĕhali celé město, děsili po domech dĕti a s čeládkou neslušně a nelidsky zacházeli.«[13])

Starý zvyk udržel se po naše časy. Podnes škádlí čtveračivý čert nejen dĕti, než také dospĕlé, a nechtí-li se tito modliti, vyšlehá jim jako dĕtem, ne-li více.

* * *

O bajeslovném významu památky sv. Mikuláše podány rozmanité výklady. Mannhardt dokazuje[14]), že památka tato vznikla prostou personifikací téhož asi času (6. prosince), s níž se spojily příslušné staré mythické názory.

O tomto domnění rozhodovati nebudeme. Názory slovanských národu o sv. Mikuláši nevedou k dohadum podobným, jsou původu jiného. Afanasjev ukázal shodnými doklady z tradice slovanské, že po názoru slovanském přenesena byla na sv. Mikuláše představa mythické bytosti, vládnoucí vodami.[15])

Je tedy zajímavý staročeský ojedinělý doklad ze zač. stol. XVII., zapsaný od Mat. Poličanského[16]), jehož kniha obsahuje četné zprávy o prostonárodních obyčejích a víře lidové, že sv. Mikuláš vládne vodou. —

[13]) Povšimnutí tu zasluhuje domnění P. Sobotkovo, odkud vzniklo slovo Mulišák (t. j. strašák u dĕtí). Přestrojený Mikoláš vybízeje dítky k modlitbĕ, zahučí na ně, aby je hodně postrašil: »Muli se, muli se« (t. j. modli se), odkud dostalo se mu jména »mulišák«, jež potom přeneseno na strašáka vubec. Světozor, 1882, 612.

[14]) Viz o tom Antike Wald- und Feldkulte, 184—187, pozn. 2. — Srv. téhož Baumkultus, 327.; Pfannenschmid, Germ. Erntefeste, 522.

[15]) Poet. vozrĕn., I. c., I. 475. Srv. I. c., II. 214, 215; 293.

[16]) Pokuty a trest., 1613, l. 15.

Den sv. Lucie.

Dle víry lidové jest sv. Lucie ochranitelkou proti čarodějnicím. Od svátku sv. Lucie (13. prosince) až do Božího narození dávají hospodyně kravám kousek těsta, smíchaného s rozličným kořením a zeleninami, aby neměly nad nimi čarodějnice moci. Po jmenovaný cas bývá chlév uzamčen, aby odtamtud nemohla čarodějnice vzíti ani ždibec hnoje. »V těch dnech hospodyně nedá ani neprodá žádnému ani lžičku mléka, kdyby kdo a jak prosil, bojíc se, že by mléko přišlo čarodějnici do rukou kteráž by pak dobytku uškodila. Když se čarodějnici podaří někde kousek hnoje popadnouti a ucho z rendlíku vzíti, nastrká toho hnoje do jeho díry a tím potom tak dlouho hospodyni škodí a užitku odbírá, pokud hnuj z rendlíku se zachová... Od sv. Lucie až do Božího narození dělá se stolek. V těch 12 dnech každý den se na něm něco udělati musí. Kdo chce poznati čarodějnice, musí ten stolek s sebou do kostela vzíti na jitřní Božího narození, v kostele se naň posaditi a sedě na něm všecky čarodějnice uzří!«[1]

Lid moravský si vypráví, že na sv. Lucii všechny čarodějnice shromažďují se na Radhošti.[2] Ochranou proti nim bývá vedle zmíněných prostředku toto: »Od Lucie až do Božího narození odhodí se každý den jedno dřívko a na Boží narození jestli jimi zatopí, tož se žádná čarodějnice neudrží a musí přijít na ten oheň do toho stavení.«[3]

[1] Více o tom viz u Kuldy Čas. Mat. Mor. 1870, 137.

[2] Bayer v Čas. Mat. Mor. 1875, 64.

[3] L. c. Srv. Kulda, l. c.: ... / těch dřev nesmí se žádnému, nechť je kdo-koliv uhlí dáti, sic by čarodějnice uškodila.

Doklad podobné jakési lidové víry na Moravě z r. 1629., že na sv. Lucii čarodějnice škodívají dobytku, potvrzuje stáří víry této a svědčí, že den sv. Lucie býval za starodávna dnem mezi jinými památnějším.

R. 1629. viněny dvě ženy, »že jsou v Stříbrnicích směly mluviti, když nějaká hadačka tam byla a Dorotě Sbraňáčkové hádala, že by též Dorotě Sbranačkové nejbohatší sedlka na svatou Lucii dům její hlinú z hrobu, kostmi od šibenice vezmouc obsypala a tak že žádného štěstí na dobytku koňském i jiném míti nemůže . . .« [4])

Zdá se, že zjev tento souvisí s tím, co podnes lid si vypráví o moci čarodějnic na den sv. Lucie.

* * *

Pořekadlo »Svatá Lucie noci upije« nebo »Na den sv. Lucie — ta již noci upije« [5]) je původu starodávného [6]) a je rozšířeno po celé Evropě [7]): značí, že pomalu začíná se již den zase dloužiti.

* * *

Pro celek budiž zde ještě vzpomenuto, že chodívala po domích od večera před sv. Lucií až do vánoc přestrojená ženská, »Lucie«, »Lucka«. Pamatuji se na tento obyčej z dětství. Kromě jména však více o něm nevím a vypisuji tedy líčení obyčeje toho z Dobšinského: [8]) »Niekde tú istú úlohu, čo Mikuláš, koná Lucka t. j. prestrojená a v bielo oblečená ženská, chodiaca takže po domiech s darmi pre deti, od predvečera sv. Lucie až do Vianoc kedykoľvek.

[4]) Brandl v Čas. Mat. Mor. 1880, str. 40. Více o této při a rozsudku tamtéž.

[5]) Krolmus, I. 141; Čelakovský, Mudrosloví, 450.

[6]) O dni sv. Lucie široce rozepisuje se Joh. Praetorius, Philologico-historicum schediasma de Bruma, vom Luzien-Tage, Lipsiae, 1027 (v univ. knih. pr.). Tamtéž na l. D4: »Lutze, sagen die Bauern, machet den Tag stutze.«

[7]) Poláci říkají: Święta Luca dnia przyrzuca. (Kolberg, Lud, XVII, 1884, 170). —

»Na św. Łucę
noc się z dniem tłuce.
Święto Łuci,
noc króci.«

Zbiór wiadomości, 1882 (VI), 182. Srv. pořekadlo francouzské: »A la sainte Luce du sault d'une puce« (Čelakovský, l. c.); St. Luzen macht den Tag stutzen (Graesse, D. d. Landmanns Praktika, 1859, 181 a j. v.

[8]) Sborník Mat. Slov. I. 208, 209; Prostonárodnie obyčaje, povery a hry slov., 1880, 178, 179.

Inač ale táto »L u c k a k ľ u c k á« t. j. kľuckajúc či na prstoch ticho idúc nemo príde do domu a pochodiac v tom bielom závoji po izbe, takže aj odide z domu. Jestli domácí takto zahalenú Lucku na isté nepoznají, nerečú jej nič a majú pred ňou akúsi bázeň; jestli ju ale zpoznajú, odkryjú závoj a potom robia si s ňou žert, smiech a zábavu.«

V Budějovsku chodívali prý s »Luckou« (Loucí, Lucií), potvorně oděnou, jež přišedši do domu, ptala se hospodyně: »S h l o u c e l y - l i v a š e d ě v k y k o u d e l e ?« (přetřásajíc na přineseném kuželi koudel jakoby předla). Odvětila-li hospodyně: »N e s h l o u c e l y«, mrskala metlou nedbalá děvčata.[9])

[9]) J. Štěpán v ČČMus. 1834, 187. — Jména sv. Lucie užívá se v zaříkadle škrkavek (Erben v ČČMus. 1860, 54):

S v a t á L u c i e tři dcery měla:
první přídla,
druhá víla,
třetí motala.
Dej, Bože, aby té osobě (jméno)
ty škrkavky pominuly . . .

Srv. říkadlo polské Zbiór wiadomości do antropologii krajowéj, III (1879), 51:

Święta Zochilja trzy córecki miała:
Jedná prácka, drugá svácka —
a trzecia po świecie chodziła —
urzeki odczyniała . . .

Moc některých svatých dle víry lidové.

Pokusili jsme se v úvodě aspoň krátce ukázati, jak ponenáhlu přecházelo náboženství pohanské v náboženství nové, křesťanské. Byl to spor tuhý. Kam bylo se najednou podíti celému sboru posvátných božstev? Loučení s bývalými ochranci, k nimž lid pohanský tak útulně přilnul, nedělo se rychle. Křesťanství vyhlašovalo všeliký směr sobě protivný za působení ďábelské a tak z pohanských bytostí bájeslovných stávaly se bytosti pekelné, hříšné [1]). Čech křesťan na př. místo »U čerta« říkal: »U Velesa!« — »Pomůže mu sám zmek!« — »Aby tě skřítek vzal!« — a přece Veles, Skřítek, Zmek byli Čechovi pohanu nadpřirozené zjevy dobrotivé, jejichž pomoci potřeboval.

Po čase boj se mírnil. Některé bájeslovné prvky vloudily se v nové učení a zde doznaly vhodné proměny. Staří ochránci domů, polí, stád, hojitelé nemocí, krotitelé povětří a bouře, a jiná božstva, k nimž se pohan v potřebách svých důvěrně obracel za pomoc, byli zastíněni září svatých, kteří převzali úkol oněch bytostí pohanských.

Svatým přisuzována moc zvláštní, tak že každý skoro důležitější případ v životě lidském, že každá choroba, ba každý stav, jednotlivá řemesla [2]) a pod. měly svého ochránce, »patrona«, některého sva-

[1]) Důkladně jedná o tom Roskoff, Geschichte des Teufels, 1869, II. 149 a d.; Meyer, Aberglaube des Mittelalters, 1884, 148 a d.

[2]) R. 1630 vydána byla kniha »Bohabojní a svatí cechové t. j. ze všech cechův, řemesel, obchodův lidských vybraní bohabojní muži.« Jsou tu uvedeni patronové všech řemesel: apotekářů: sv. Apollonius; lékařů sv. Lukáš; hospodářů (hostinských) sv. Julianus; kameníků sv. Claudius, Nicostratus, Symforianus, Castorius, Simplicius; kovářů sv. Eligius; koželuhů Šimon z Joppy; krejčí Florentius; kupců sv. Homobonus; malířů sv. Lukáš; mlynářů sv. Vinokus; nádeníků sv. Theobaldus; pekařů sv. Vilím; plavců Arnoldus Hubertus; poslů sv. Adrian;

tého [2]). Jako bylo všude jinde, tak i v Čechách touží Štítný [3]) na to, že »mnozí ctie svaté jen pro zdejší odplatu, právě pohanským obyčejem, ... sv. Šťastného (Felixe) a jeho tovaříše, aby jim sbožie přibývalo, sv. Jana Světlého, jemuž sú Burjan [4]) vzděli, aby krúpy nebily ...«

Dle Štítného jsou to »obyčeji pohanští«. Jemu přisvědčuje

rybářu sv. apoštolové; sedlářu sv. Gualfardus; šlejchýřu (kteří stříbro dělí) sv. Andronikus; ševcu sv. Kryšpín a Krispian; stanu řemeslníku sv. Pavel a sv. Aquila; tesařu sv. Josef; tkalcu sv. Severus a sv. Vorrenus; uhlíři sv. Alexander; vinaři sv. Noe; valcháři sv. Menignus, sv. Anastasius; zahradníku sv. Paulin, sv. Mauritius; zámečníku sv. Dunstanus a sv. Apelles; zlatníku sv. Eligius neb sv. Loy; zvoníku sv. Konstantin, sv. Quido. Více o tom viz v knize jmenované.

[2]) Viz Schindler, Aberglaube des Mittelalters, Ein Beitrag zur Culturgeschichte, 1858, 107 ad. Srv. J. Lasicii De diis Samagitarum (1615), l. c, str. 16—18: »Et tamen permulti sunt Christiani, qui hoc unico omnipotente numine minime contenti, et tam Samagitas, quam veteres idololatras imitati, alios sibi ipsis adiutores finxerunt. Johannes enim et Paulus superstitiosa opinione illorum quaeque noxia a segetibus avertit (Srv. stať »Přede žněmi«, pozn. 47) Ignis Agathae, ceu Vestae datus est curandus. Florianus miles incendia restinguit ... Nicolaus, quasi alter Neptunus, maris curam gerit. Idem a periclitantibus iis vocibus excitatur: ‚O sancte Nicolae, nos ad portum maris trahe'. Eidem sacella in littoribus consecrantur. Huius collega est gigas Christoph. Canitur et B. Virgini, exortis procellis istud carmen: ‚Ave maris stella. Dei mater alma' et ‚Salve Regina ...' Vino praeest Urbanus. Rubiginem frumenti purgat Jodocus. Brucos depellit Magnus. Anseres curae sunt sancto Gallo, oves Vendelino, equi Eulogio, boves Pelagio, porci Antonio ... Gertrudis mures a colis mulierum abigit. Literarum studiosi Catharinam virginem Alexandrinam, veluti alteram Minervam, alii vero Gregorium, quasi Mercurium colunt, ac huius die festo primum suos natos in scholas mittunt. (Srv. stať »Na sv. Řehoře« pozn. 2.: ‚dies Gregorio sacrata, in qua parvuli ducuntur in scholas ...' Mohli bychom tedy obchuzky řeholských vojáku vysvětlovati obyčejem, že toho dne bývala pacholata poprvé vedena do školy a rodiče jednak chudým žáčkum, jednak učitelum dávali koledy. »Pictores Lucam, medici Cosmam et Damianum, fabri Eulogium, calcearii Crispinum, sarctores Guthmanum, figuli quendam Goarum, venatores Eustachium, civem Romanum; scorta Aphram et Magdalenam invocant ... Imploratur in pestilentia, ut olim Apollo, Sebastianus, in morbo Gall. Rochus, in febri Petronella, in dolore capitis Ita, dentium Apollonia, in partu Margarita, quemadmodum quondam Juno ac Lucina. Joh. Evang. a veneno conservat. Wolphgang. contractorum medicus est. Romanus Daemoniacos solvit. Marcus mortem repentinam avertit, Martinus miseriam, quem et ego puer hisce verbis inclamabam: ‚Martine sancte pontifex, sis miserorum opifex, fer opem tuis famulis.' Leonhard. vinctorum compedes rumpit. Vincentius amissa restituit. Valentin. comitiali morbo laborantes sanat, quapropter nos epilepsiam Valent. morbum vocamus. Susanna ignominiam arcet. Otilia oculis aegrotorum medetur. Collo praesidet Blasius, scapulis Laurentius. Erasmi venter est totus. Nicolao apud nos gregis est custodia iniuncta. Andreas vigilia festi sui invocatura iuvenis puellis, futuros illarum viros praemonstrat. Barbara a caedibus bellicis conservat, quocirca tam a nostrae gentis hominibus in auxilium magnis clamoribus elicitur. Invocatur et virgo Maria, cuius carmen ‚Dei para' vocatum, legibus addictum nostris ...«

[3]) Vyd. Erben, 166.

[4]) Slovo Burian bývá pravidelně po staročesku psáno a tištěno: Bur-Jan. V Instrukci poddaným m. Poličky r. 1710 zakazuje se světiti památka »Martina Luthera, Jana Husi, Jana Buriana a jiných těm podobných kacířuv a svudcuv ...« Více o tom Č. Mus. 1840, 455.

Chelčický [6]). »Již sv. Barbora jest schválena, že muož bolest očí uzdraviti, sv. Apolena [7]) zuby, sv. Valentin [8]) padúcí nemoc — a tak ktožkoli co trpí, vždy k každé příhodě a nemoci jest zvláštní svatý, ještoto pomáhá, uzdravuje a zprošťuje, aby tu již nebyl potřeben Kristus, kdež zastává sv. Jiří s kopím před drakem.«

Horlí dále bratr Lukáš [9]), že »sv. Blažkovi přidali moc nad odutými hrdly k uzdravování i k dopuštění, sv. Lucii nad očima a Apoleně nad zuby a Hátě a Barboře nad prsy... A tak dlouho by bylo vyčítati, kdo má moc nad nebem, nad zemí a nad peklem, nad vodami, úrodami, povětřím, hromem, krúpami, nepočasím, zdravím, nemocemi.«

Žalanský se vysmívá [10]), že »blázni jsou a modláři, kteří od ďábla posedlé k sv. Anastaziovi a Korneliovi aneb k zaklínačům vodí«. Poličanskému se také nelíbí [11]), že »křesťané poctu Boží přenášejí ke všelijakým posuňkům, poboňkům a pověrám, říkajíce: »Tento vládne válkou — a to o sv. Jiří, a sv. Hroch morními bolestmi, sv. Valentin padoucí nemocí, sv. Mikuláš vodou a sv. Filip a Jakub ourodou zemskou, sv. Barbora očima, sv. Otilie zuby, sv. Marketa ohněm, sv. Blažej vlky a jinou lítou zvěří, sv. Háta hady [12]), sv. Medard deštěm, sv. Burjan hromobitím a bouří.«

»Někteří, aby nebyli raněni, aneb jak říkáme, aby byli fest a zmrzlíci [13]), svou zbraň jistým spůsobem žehnají, aneb rozličné cedulky s divnými slovmi a lživými modlitbičkami popsané, které sv. Lvu aneb sv. Karlovi Velikému připisují, u sebe nosívají«. [14])

[6]) Postilla, l. 15. Srv. l. 132: — na přímluvě sv. Linharta, ještoto okovy vládne a jako sv. Valentina, ještoto vládne padúcí nemocí, těch přímluv sú plni, neb jsú je svatokupci zvelebili hříešníkóm pro své lakomstvie.

[7]) Regule bratrstva sv. Apolleny v knize vyd. 1740, Lék. duchovní proti bolení zubú (v univ. knih. pr., sign. 54 F 266).

[8]) V skladbách lékařských domácích i cizích, pravidelně slove padoucí nemoc — nemoc sv. Valentina.

[9]) Dr. Jar. Goll v ČČMus. 1883, 369.

[10]) O anjelích, l. c., II. 113.

[11]) Pokuty, 1613, l. 15.

[12]) Při volbě této patronky působila nejspíše prostonárodní etymologie. Srv. Joh. Praetorius, Thesaurus Chiromantiae, 1661 (v univ. kn. pr.), str. 19.

[13]) Srv. o tom Quitzmann, Heidnische Religion der Baiwaren, 1860, 29—30, 290; Roskoff, Geschichte des Teufels, 1869, II. 440. 441; Meyer, Aberglaube des Mittelalters, l. c., 275—279.

[14]) Veselý, Kázání, 1724, I. 109. Tamtéž: ... aneb kamizolku s hroznými figurami vnitř znamenanou, kterou oni inferni camisiam, kamizolku pekelnou nazývají, na sobě vždycky mívají; aneb s pargamentovým pásem všudy popsaným, všudy

Ztratí-li se někomu něco, okradou-li ho, »dají mši čísti k sv. Antonínovi; pak-li to hned ráno sv. Antonín nepřivede, tu hned posla k babě, aneb hadačovi vypraví, sv. Antonína opovrhne, kněze a církev sv. opustí. Bolejí-li koho zuby, postí se k svaté Apollonii...« [15])

Mezi patrony proti rozličným nemocím dlužno zařaditi také mistra Jana Husi. Dle víry českého lidu býval ochráncem proti bolení zubů. Aspoň píše Řehoř z Kleblatu, arciděkan v Krumlově, r. 1633 19. srpna arcibiskupu pražskému: »... Po výpovědi všech tamějších obyvatelů narodil se Hus u nich v Husinci; ukazují také dům, v němž se narodil, z kteréhož domu uřezávají si třísky jako remedium proti bolení zubů« [16]). Cosi podobného věřil lid o kazatelně Husově v kapli Betlémské. Balbín zapsal o tom zprávu, že viděl tuto kazatelnu, kterouž líbával lid pro bolest zubů a snad prý i pro vážnost Husovu [17]).

* * *

Jmenovaní patronové byli vzýváni zvláště v lekovadlech a zaříkadlech v nemoci a jiných příhodách. Bylo již několikráte upozorněno na formule zažehnávací, že prý často v zdánlivé směsici

rozličnými křížemi naplněným přepásají.« Srv. Bílovský, Coel. viv., 1724, 312, 735: »Střelci a myslivci dobří též vojáci pobožní, aby jim ručnice od čárův nakažená nezelhala, na pánvici kříž dělají, anebo touto jménem Ježíše znamenají«; l. c., 348: »Jiní do střechy anebo do jakékoliv díry v domě proti ohni, jako do vězení Syna Božího hostii strkají. Jiní proti železné zbrani a kulkám bohaprázdně se opatřují.«

[15]) Bílovský, l. c., 289, 290. Srv. Max. Stosz, Slavný a radostný vůz..., vyd. 1737, l. Cb: »Tak sv. Rochus a Šebestian po celém světě jsou patronové proti moru, sv. Florian proti ohni, sv. Apollonie proti bolení zubu, sv. Liborius proti kamenu, proti bolení očí sv. Lucie, proti bolení hrdla sv. Blažej, v stracených věcech sv. Antonín Paduanský, v nebezpečenství dobrého jména a pověsti sv. Jan Nepomucký. — K rukop. univ. knih. pr. 17 D4 přivázán na konci lístek: Oratio antiquissima de S. Liborio episcopo et confessore. Contra morbum calculi.... Podobné obraz sv. Liboria na přídeští knihy l. c., sign. 34 C46. »De morbo calculi«. Na Karlově v Praze vzniklo r. 1676 bratrstvo sv. Liboria, patrona proti nemoci kamene. Eckert, Posvátná místa král. hl. m. Prahy, 1884, II. 160.

[16]) Archeol. Pam. X., 849.

[17]) Epitome histor. rer. Bohem., 1677, 414: »... Hussii cathedram puerilibus annis stantem in illa Ecclesia vidimus, quam rude vulgus ad dolorem dentium, ac fortassis etiam ob docentis authoritatem stulte solebat osculari.« — O nějaké »modlářské« úctě sv. Anny ČČMus. 1847, I. 552 srv. l. c., 1882, 80 dle archivu města Poličky, r. 1601: »Poněvadž na den sv. Anny jakýms starodávným návykem lidé modláští do kostela Radiměřského se scházeli a tu rozličné pověry činíce, šaty a k tomu podobné věci nesli, před jakýs špalek věšeli a tím pánu Bohu se rouhajíc, skryté jeho milosti božské tím překážku činili, toho aby víc dopuštěno ani domácím ani přespolním nebylo, nýbrž na ten den sv. Anny, aby ouřadové přísežní z moravské strany při jedněch dvéřích stáli, nic toho do kostela vnášeti, ani kněží a Boží službě žádné překážky činiti nedopouštěli a kněz o té věci ouřadu ten den před tím připomenouti má a oni se tak poslušně zachovati mají«.

všelijakých slov a úsloví skrývají se zkomolené a svatými jmény místo božstev pohanských vyzdobené zlomky prastarých písní obřadních. České národní podání zachovalo podnes zbytky starodávných zaříkadel. V pramenech staročeských roztroušeny jsou některé podobné formule, jež se hlásí původem svým k domácímu, prostonárodnímu podání, kdežto jiné jsou pouhým překladem pozdějších zaříkadel, kolujících po středověku. Položíme tu některé zajímavější ukázky ze snůšky sebraných posud dokladů.

Dle bratra Lukáše [18]) jest sv. Blažej patronem proti bolení hrdla. Víra ta vznikla vlivem církevním [19]) Poličanský však tvrdí (l. c.), že sv. Blažej vládne »vlky a jinou litou zvěří«, že je tedy ochráncem stád, »patronem« pastýřů. Řeh. Krek dokázal [20]), že na sv. Blažeje (Vlasij), podnes ochránce stád dle víry lidu ruského, byla přenesena pocta pohanského božstva, ochránce skotu, nazvaného »Veles«.

Máme bezpečné svědectví a doklady [21]), že staří Čechové znali boha Velesa. Dočtli jsme se však také vedle tvrzení Poličanského, že sv. Blažej byl vzýván ve formulích, jimiž pastevci žehnali stádo, vyhánějíce je na pastvu. Obšírné žehnání to odkudsi vypsal Bílovský a neváháme posud neznámá zaříkadla ona doslovně zde opakovati a upozorniti na analogii víry lidové na Rusi.

Nejvíce »čár, pověr, nadšení, navažactví etc.« jest prý u myslivců, mlynářů, polních mistrů a při pastýřích, u těchto zvláště [22]).

»Medle slyšte jenom, jak se pastýřové modlí, když stádo vyhání, anebo pasou: .† † † Ve jméno Boha † Otce, Boha † Syna, Boha † Ducha svatého. Pán Bůh ráčil počíti, též já N. vyháním tento Boží dobytek na to Boží pole, na Boží louky, vyháním na ty Boží průhony, pod to jasné slunečko, pod oblohu, pod panny Marie její sv. plášť, pod Pána Krista obranu, pod roucho sv. Blažeje. Jděte mně ticho, stádo Boží, na to Boží pole, tak jakož jest byl tichý a pokorný Beránek K. J., když jsou ho nemilostivě jali, vázali, mrskali, bičovali, trním korunovali, ostrými hřeby na sv. kříži ruce i nohy přibili; anebo jakož byla čistá a pokorná panna Maria, ktera

[18]) Srv. pozn. 9. a 15.

[19]) Viz o tom Hospinianus, De orig. fest. Christian., l. c., l. 43.

[20]) Einleit. in die slav. Literaturgesch., 1887, 451—473.

[21]) Doklady uvádí J. Jireček, ČČMus. 1875, 405—410. K nim přidej doklad z Postilly Zámrského (»Něco o bohu Velesu« ve Slovanském Sborníku, 1880, 318, 319). Srv. Zoubek, Vypsání hradu Potenštejna v Hradecku, 1870, 55, pozn. 10.

[22]) Sbírka kázání Coelum vivum, Oppaviae, 1724, str. 306—310.

synáčka svého K. J. milého pod svým srdcem nosila a svými ho panenskými prsy krmila. Jděte mně, stado Boží, na to Boží pole pohromadě, tak jakož zástup jdoucí z kostela, držte se jedni druhých, tak jakož jsou se drželi čertí nespravedlivého Jidáše v pekle, proklatý čerte, odkud jsi sem přišel, jdi tam zas, co jsi chtěl zde učiniti, učiň to tam, toho mi buď na pomoci Bůh † Otec, Bůh † Syn, Bůh † Duch sv. Amen.'

‚Pán Bůh ráčil počíti, tak též já N. vyháním tě, stádo Boží, tímto průhonem na to Boží pole, na to čisté humence, na Boží louku, pod tuto nebeskou oblohu, pod Pána Ježíše obranu, pod panny Marie plášť, pod roucho sv. Blažeje; jdi tam, svatý milý Blažeji, do Bethléma k panně Marii, ať ti půjčí tři zámky, tři klíče, jdi tam k východu, k poledni, k západu, k půl noci, zamkni tlamy všem vlkům, vlčicím, rysům, rysicím, hadům, hadicím, štírům, štírycím, sršným devaternicím, čarodejníkům, čarodejnicím, aby toho dobytka necítili, neslyšeli, kůže nedrali, chlupu nedrasili, masa nežrali, krve nechlamali, kosti nelámali, ani toho Božího stáda neviděli, tak jakož jsou židé P. K. neviděli, když ráčil z mrtvých vstáti † hůl † hůl † hůl † lesní psi, vlku divoký, potvoro chlupatá, byl-li si na tom poli, když se byl pán Ježíš narodil, když byl obřezován, když byl od Jidáše zrazen, když byl mrskán, ubičován, uplván, trním korunován, ostrými hřebíky na sv. kříži přibitý? nebyl-li si, nebuď! O proklatí a zlořečení psi lesní, klín tobě v tvé tlamě vězí, koudel tobě (s. v.) v ... hoří, matka Boží tobě na tvém krku stojí, aby jsi ty, proklatý pse lesní, nemohl viděti, ani slyšeti, tvé prokiatý tlamy otevříti, ani tomuto stádu uškoditi. Já N. vás zaklínám ne svou mocí, než P. K pomocí, zaklínám vás, vlci lesní, ďáblí poslaní, protivníci a tovaryši nepraví, zaklínám vás devět † † † † † † tisíci, devíti † † † sty devadesáti devíti ránami K. P., když jest byl ukřižovaný, zaklínám vás slápějí panny Marie, dvanácti apoštoly, čtyrmi evangelisty, toho mi dopomáhej Buh † Otec, Buh † Syn, Bůh † Duch sv Amen.'

‚P J K., syn P. M., ráčil počíti, tak já N. po jeho drahé milosti vyháním tě, stádo Boží, s tímto průhonem na to Boží pole, s P. J. v tichosti, jděte mně tiše, stádo Boží, tak jako jsou šly všecky milé dušičky za P. J. K., držte se jedni druhého, jakož jest držela P. M. synáčka svého na svém sv. lunu při jeho sv. křtu. Stuj † stuj † stuj † stádo Boží, na tomto poli, tak jakož jest stála P. M. s sv. Janem pod křížem, anebo jako stojí drahé Boží tělo a

draha Boží krev v kalichu na sv. oltáři. Toho mi dopomáhej Buh † Otec, Buh † Syn, Buh † Duch sv. Amen.'

‚Pán Buh ráčil počíti, tak já N. po jeho drahé milosti vyháním toto Boží stado s tímto průhonem na to Boží role. Pane, nemohu pro vlka, vlčici, pro rysa, rysici, pro štíra, štíryci, pro hada, hadici, pro sršni devaternici, pro čarodějníky, kouzedlníky, pro jinou divokou zvěř. Jdi tam, sv. Petře, k panně Marii, na jejím sv. lůně vezmi tři klíče, tři zámky, jdi tam k tomuto stádu, kde se kolivěk pásti bude, zamkni tlamy všem vlkům, vlčicím, rysům, rysicím, i vší divoke zvěři, aby tomuto stádu neuškodili, pokud mně N. písku z moře nevynesete, hvězdy na nebi nepřečítáte, tak vy zlí tovaryši posláni i neposlani, žádné moci neučiňte. Toho mně dopomáhej atd.'

‚Šla, panna Maria s sv. Petrem, sv. Blažejem, sv. Mikulášem, sv. Josefem přes hory chaldejské, potkali se s nimi devadesáte devět vlkův a vlčic, ptala se jich P. M.: ‚Kdež se berete, vy proklatí vlci a vlčice?' — ‚Jdeme tam na to role, abychom škodili tomuto stádu.' — ‚Jdi tam, sv. Petře, k východu; sv. Blažeji, na poledne; sv. Josefe, k západu; sv. Mikulaši, k půlnoci, aby nad tímto stádem žádné moci nemohli míti. Toho mi dopomáhej atd.'

‚Jdi tam, sv. Danieli, k mýmu stádu, zamkni vlkům jejich tlamy a divoké zvěři, ať neškodí tomuto stádu z předku, ani z zadku, tak jakož jsou neškodili lvové v jámě Babyloně tobě, sv. Danieli. Toho mi dopomáhej atd.'

‚P. J. K. po svém sv. umučení ráčil jest na kříži říci to poslední slovo: ‚Dokonáno jest', tak já N. po jeho drahé velebnosti a milosti t e n t o s p i s.[23]), tato pravá a sv. slova z a v í r á m, aby toto mé žehnaní, zaklínání, k dobrému prospěchu a užitku bylo, tak abych já N. s tímto stádem mohl bezpečen pásti. Toho mně buď nápomocná Trojice sv., Buh † Otec atd.'

Takové a těm podobné modlitby, zaklínání, zařikání a zažehnání mají pastýřové, polní mistři a hospodařové. Čím pak jich více mají a umějí, tím v větší vážnosti při obcích postaveni, větší plat dostávají«.

* * *

Proti čarodějum a »l e k o v n í k ú m« [24]) často horlili staří mravokárci a kazatelé [25]). Naproti tomu věřil lékař, že možna hojiti

[23]) Narážka, že Bílovský tato žehnání odněkud vypisoval.
[24]) Rukop. Svatovítský, l. c., 326.
[25]) Viz Štítný, vyd. Erben, I. 8 ad. Srv. Rokycana, Postilla, l. 5b: »Činíte-li?

rány »žehnáním a slovy«; »nebo jest pán Buoh všemohúcí dal moc kamení, koření rozličnému a slovóm dobrým, nebo jest samým slovem všecky věci z ničehož stvořil a učiněny jsú. I protož nemá proti tomu nižádný mluviti ani sě tomu protiviti« [26]).

Stesky na čarování a lekování opakují se různými slovy v památkách staročeských. Pomineme jich. Dle slibu položíme tu jen některá zařikadla starodávná, jejichž ohlas podnes ozývá se v národním podání.

Jak Bílovský napověděl, pomáhají babám při žehnání »m u ž í č k o v é«. Praví totiž [27]): »Skoro největší zaneprázdnění jim dělají lidé nemocní; nebo tenkrát nejvíc musejí sobě hlavy lámati, duchy své a p ř á t e l s k é m u ž í č k y obtěžovati: ‚Zda-liž ta oslepla od součinka? Zda-liž tomu někdo nětco na cestu nevylil? Zda-liž ona nětco na hodech nevypila? Hlava ji ráno bolí. Zda-liž onomu někdo nedodal? Hryze ho v břiše. Ten loktem nemůže hnouti, schne mu celé rameno, jiný má suché lámání v kyčlích. Této zní v uších, onou h u s e r [28]) trápí, toho m r z i n a drží etc. Žehnejte, žehnačky, hádejte, hadači, odkuď to?...‘ Co ti kouzedlníci? Dřívej, je-li přítomná osoba nemocná, tuto žehnají, divnými kliky háky znamenají, t ě l o n e s o u k a n ý m a n i t i m ě ř í [29]), r u c e a r a m e n a s y r o v ý m a p r o v a z y v á ž í, ž i l o v a t ý m a s t a h u j í, k ř í ž m ě n í, l e v o u r u k u ž e h n a j í etc. Zase jiní k o c m o u d e m n e m o c n é h o k o u ř í, d o k o m í n a s e d í v a t i a n a l e v é n o z e s t á t i p o r o u č í. Predivné recipe předpisují: Z d e v í t i s t r o m ů v l i s t í, z j e d e n á c t i s m e t i š t í s m e t i z m í c h a t i a t í m s e k o u ř i t i n a ř i z u j í... Navrátí-li se někomu zdraví? To se nebo přirozeně, nebo s pomocí ďábla stává...« [30])

vy tak, křesťané, ha! Ono k hadačuom, k hadačkám, ono k žehnáním, ono k lekováním, ono k uomomu, i k uomomu.

[26]) Rukop. univ. knih. pr., sign. 17 H23, l. 17.

[27]) Coelum vivum, 1724, 207.

[28]) H ú s e r, h o u s e r dle Jungm. Sl. — husák, bolení v kříži, žlatá žíla (Us. Hradiště).

[29]) Srv. Jos. Smola, Lékovadla či zařikávadla, Květy, 1885, II. 343.

[30]) Pod. Damascen. Troji chléb, 1728, II. 1103 O jak u mnohých nad pána Boha více platí lecjakás stará bolnohá, prožlutlá a čarodějná baba, když jenom může a umí notné s čertem zacházeti, když jenom umí s svým lekováním a pověrečným zažehnáváním buďto střídy, bolení zubuv, hlavy a tém podobné neduhy, jak od lidí, tak taky od dobytka ne svou, ani pomocí Boží, ale mocí ďábelskou zahánětí«. Srv. Veselý, Kázání, 1724, II. 109: Někteří aby nemocné koně, aneb i člověka uzdravili, říkají nad nim rozličná neznámá slova, rozličná žehnání, aneb p r o v a z e m o d č e r n é k r á v y ránu a bolavé místo potírají. Srv. Uhmann, Altmähren, 1762, II. 502.

V zaříkadlech bývá obyčejem vedle jiných také úsloví, jak pán Ježíš nebo panna Maria potkají se s některým svatým nebo s nemocí a pod. Narážka na podobnou formuli jest zachována již od Štítného [31]) »... repce baba pochukujíc a praviec, by B u o h ch o d i l p o z l a t é m m o s t ě a u t k a l s e s s v. P e t r e m, n e b s s v a t ú M a ř í a n e b s k a k ú s d o b r ú b r a t ř í...«

Na přirovnanou vypisujeme žehnání z rukopisu lékařského [32]): »Tuto sě pokládají opět jiná slova, kterýmiž pan Labuť a pan Hlabart hojí a ta sě vykládají takto: ‚Šli tři š ť a s t n í b r a t ř i e jednú sčastnú cestú. I potkal jest je pán Buoh, i řekl jim: Kam to jdete, tři sčastní bratřie? — Pane, jdeme rozličného kořenie ryt na rány na rozličné, na sečené i na bodené. — I řekl jim pán Buoh: Jděte a vezměte z beránka vlny a z révy vína a z olivy olejě [33]) a viežte ve jméno mé a menujte ‚Bez přiemětuov i beze všech přivřených věci' a žehnajte: Ve jméno...«

Na »v y v i n u t í k l o u b ů, anebo na z l á m á n í k o s t í« říkala prý baba [34]):

»Ve jméno sv. Ducha:
Jel pán Ježíš na oslíčku,
sv. Petr na koníčku:
‚Petře, pospěš!' — ‚Pane nemohu;
zlámal mi kůň nohu'.
‚Nu, sejdiž se kosť k kosti,
kloub k kloubu, srst k srsti,[35])
ať jest zase tato bolest celá jako kámen,
dejž to Duch sv. Amen!'«

Dětem žehnali na »b o ž e c« těmito slovy [36]): »P. J. K. počal: já po jeho svatý milosti počínám: Šeltě pánbůh cestou, potkal se s ním božec: ‚Kdešto jdeš, bošče?' — ‚Jdu (pomenujíc menem dítě) do hlavy, rukou, nohou, břiška, hřbetu, všechněch oudů kosti třiti, masa ssáti, krve píti, žil trhati'. [37]) — ‚Nechodiž ty, božče, (vopěty pojmenujíc dítě mínem) hlavy, rukou, nohou, břicha, hřbetu, všech-

[31]) Vyd. Erben, 9.

[32]) Rukopis univ. knih. pr., sign. 17H23, l. 10b, 20a.

[33]) Srv. u Bílovského, Coel. viv., 1724, 291: Když znamenají nedostatek bělma, v kterém zřetedlnice oka sedí, těmito slovy b ě l m o žehnají a zahání: ‚Pane Bože všemohoucí, já pro tvé božské milosti žehnám bělmo na oku, prosím sv. panny Barbory, sv. Veroniky, Otce, prosím sv. Trojice, aby mně byla dnes nápomocnice, aby z toho oka bělmo zašlo a tak jak slunce jasné bylo. Jděteť tam dva svatí na horu olivetskou, utrhněte tam b e r á n k a n a o l i v ě, setřete mně tím téměř tohoto oka bělmo, aby bylo tak čisté, jak čistá byla přeblahoslavená P. M. Voda vodice, zlá neštovice, prosím milé sv. Trojice, sv. Veroniky, sv. Barbory, dopomáhejte mně k tomu Buh Otce...

[34]) Poličanský, Pokuty, 1613, l. 37.

[35]) Srv. říkadlo zapsané v ČČMus. 1860, 57; Grohmann, Aberglauben, 181.

[36]) Rukop. univ. knih. pr., sign. 17D4, str. 80.

[37]) Srv. říkadlo v ČČMus. 1860, 55—56; Obrazy života, 1860, 436, 437; Grohmann, Aberglaub., 162, 177, 178.

něch oudu kosti třiti, masa ssáti, krve píti, žil trhati. Jdi ty, božče, na rozcestí, kde páni formani jedou, ať tě v potkovách koní roznesou. Jdiž do studánky, kde lidi vody neberou; vykoupej se vykálej se. (též pojmenuj dítě) na pokoji nechaj'. To po třikráte říkati na(d) dítětem a potřetí a ‚Amen' říci — že má bejti lípe dítěti.«

»Střídy v hlavě« lekuje baba takto [38]):

Ve jméno Otce: šlo sedmdesáte a dva střílův,
potkal se s nimi pán Bůh:
‚Kdež to jdete, střílové!' —
‚Jdeme Janových kostí lámati.'
‚Jděte na dříví a skály a lámejte je
a tohoto Kuby nechte s pokojem'.

»Navní kost« žehná baba říkajíc: »Jakož kamení neroste od Božího narození, tak ty také neroste!« [39])

Blahoslav (1523—1571) zapsal ve své Grammatice [40]) toto zařikadlo: »Na Moravě staré babky směšně žehnávaly ourazy dětí plačících, hojíce je tak:

‚Ve jmě ranca
kus mazanca,
by to robě sedělo,
toho by nemělo!

Říkadlo toto znal také Poličanský. Rozhorliv se na čarodějné báby, vytýká mezi jiným [41]): »Jiná baba opět, když jednomu učej léčí, nad vodou vzívaje, říká:

‚Ve jméno svatého Rance
kus mazance,
ať učej přestane
a zdraví nastane.
Dopomáhejž mu toho sv. Kondrát.

Podobně lekuje baba učej dle Mat. Šteyera [42]). »Nad vodou zivajíc, říká:

‚Ve jméno sv. rance
kus mazance,
ať ten učej přestane
a zdraví nastane.
Dopomáhejž mu toho sv. Kondrát.

[38]) Poličanský, l. c. Podobná zařikadla ČČMus. 1854, 536; l. c. 1863, 53. Jos. Smola, Květy, 1885, II. 342; Zbiór wiadom. do antrop. krajowéj, 1870, II. 54, 55.
[39]) Pod. ČČMus. 1854, 535; l. c. 1855, I. 55; l. c. 1860, 54; Smola, Květy, l. c., 338, 340, 346.
[40]) Vyd. 1857, str. 271.
[41]) Pokuty, vyd. 1613, 30.
[42]) Postilla svát., vyd. 1710, 273.

Jako Steyer, tak touží i kněz Bílovský na »směšné« a bezbožné pověry podobné, »zlolejské a zlodějské«, v něž matky, hospodyně, ženy, hospodářové věří více než v Boha [4]). »Baba když oučinek léčí, nad vodou vzívajíc říká:

„Ve jméno sv. Rance,
kus mazance,
ať ten oučinek přestane
a zdraví nastane.
Dopomáhej mi toho sv. Kondrát.“

[4] Káz. Coelum vivum, vyd. 1724, 332, 333.

Význam některých dnů.

Víra, že některé dni jsou pro člověka šťastné, že dobře pochodí při své práci v týchž dnech a naopak jiné že vždy přinášejí jen nezdar a neštěstí, víra taková sahá svým původem do dob prastarých, pohanských. Učení křesťanské mělo však při tom také vliv, že některému dni přičítána moc taková a jinému jiná. Pátek na př. jest den nešťastný, ježto byl téhož dne Kristus ukřižován.

Podobně věřili ve středověku, že každý den v témdni má zvláštní důležitost a víra tato měla nemalý význam v životě veřejném i soukromém [1]). V Čechách bylo tomu, jako všude jinde. Konečný rozjímaje o zjevování se strašidel, ďáblů »jako na poli, kde války krvavé byly, na místech pustých, popravištných, v klášteřích, při hrobích, mezech, žalářích, domích a zámcích některých a zvláště zpuštěných«, tvrdí, že si zvolují i »časy zvláštní, raději noční, nežli denní,... dny pak zvlaštní, jako páteční [2]), sobotní a postní [3]).«

Poznali jsme, že čtvrtek [4]) byl prý zasvěcen Skřítkovi a že téhož dne nesmělo se přísti. Bílovský touží na pověrečný obyčej [5]), že v »suché dni chleba nepekou, šaty neperou, hnoje

[1]) Více o tom s doklady: Rochholz, Deutscher Glaube und Brauch im Spiegel der heidnischen Vorzeit, 1867, II. 9—55; Ursprung des Namens und der Weihe jedes der sieben Wochentage; Meyer, Der Aberglaube des Mittelalters, 1884, 205—210.

[2]) Z pověr německých. »Wenn man des Freitages die Nägel abschneidet, so hat man Glück«, Praetorius, Glückstopf, 1669, 205. — Am Freitage soll man kein Kind baden, l. c., 380.

[3]) Div. Boží, l. c., 148.

[4]) O významu čtvrtku Dr. H. Petersen (přel. M. Riess), Über den Gottesdienst und den Götterglauben des Nordens während der Heidenzeit, Gardelegen, 1882, str. 54—57.

[5]) Doctrina, 1721, 274. Dle něm. pověry nemá se péci chléb v pondělí, ve středu a v pátek. Srv. Praetorius, Glückstopf, 101.

nevozí, aby hrom neudeřil na pole«. O tomto obyčeji zmiňuje se také Ulmann, dodávaje, že v sobotu nezaorává lid hnoje, aby na poli nebujel plevel. Chce-li prý hospodyně, aby měla ranná kuřata, nasazuje kvočnu o »nové« n e d ě l i [6]), když lid vychází z kostela [7]).

[6]) Dítě narozené v n e d ě l i bude prý šťastné. Praetorius, l. c., 379: »Am Sontage gebohren werden, soll sonderlich gut sein, und gibt man für diese Kinder seind glücklich für andern. Srv. Grohmann, Aberglauben aus Böhmen, 106, č. 750.

[7]) Altmähren, 1762, II. 501: »In den vier Quatember-Zeiten wird kein Dung auf die Aecker hinausgeführet, damit der Schauer denen Erdfrüchten nicht schade. Solchen Aberglauben abzubringen, hat man als Landpfarrer den Dung in der Quatember-Zeit ausführen lassen, aber ein grosses Murren unter den Pfarrkindern dadurch erwecket. Als aber nach dem Schnitt die Erdfrüchten einen reichen Seegen Gottes gezeiget, gab man ihnen einen starken Verweiss wegen ihres Aberglaubens, jedoch könnte man denselben nicht abbringen. — Die Hauswirthinen backen auch aus dieser Ursach dieser Tägen kein Brod und waschen gar nicht. — An keinem Samstag wird der Dung eingeackert, damit kein Unkraut wachse etc. Und dergleichen den gewissen Tägen angebundene Aberglauben mögen wohl vor denen Heiden ihren Ursprung haben, welche ihren Hausgöttern gewisse Täge in der Wochen gewiedmet, und in solchen Tägen ihnen zu Ehren keine oder nur eine gewisse Handarbeit vorgenommen haben. — Wann die Hauswirthin fruhzeitige Hänel haben will, setzet sie Hänne auf die Eier am neuen Sontag, da das Volk aus der Kirchen hinausgehet.

Vánoce.

Přežitek pohanské slavnosti zimního slunovratu přimknul se v církvi křesťanské k vánočním hodům. Pravdivosť domnění tohoto byla potvrzena a uznána od vynikajících badatelů.[1] Staročeské obřady při letní rovnodennosti poznali jsme ve stati o zvycích svatojanských. Obdobou této letní slavnosti byla slavnosť zimního slunovratu, jejíž symbolický význam obměněn a dle nauky křesťanské upraven ve slavení svátků vánočních.

Nejstarší, poněkud zajímavější doklad o vánocích staročeských[2]

[1] Szulc, Myth. słowiańska, l. c., 220—223; Tylor, II. 208; Neander, Kirchengeschichte, III. 473; Creuzer, Symbolik, I. 761; Krek, Einleitung in die slavische Literaturgeschichte, 415, 583. — Monografie o vánocích psali: Joh. Praetorius, Saturnalia absurditatis, seu deliramenta superstitiosa, quibus abiectum vulgus, ut rustici, servi, ancillae, et inepti quivis, hinc inde, proh dolor! in Germania gaudent, in S. S. Natalitiis Christi et venerandum festum genethliacum Salvatoris impie et execrabiliter profanat, Lipsiae, 1663; Ariste Viguié, Noel, Etude sur les origines de cette fête chrétienne, 1870; o vánocích na Rusi dle M. Zabylina Slov. Sborník, 1885, 44 ad.; Jos. Marbach, Die Weihnachtszeit, nach Bedeutung, Geschichte, Sitten und Symbolen, 1858; P. Cassel, Weihnachten, Ursprünge, Bräuche, Aberglauben, 1861; H. Handelsmann, Nordelbische Weihnachten, Ein Beitrag zur Sittenkunde, 1861; W. Mannhardt, Weihnachtsblüthen in Sitte und Sage, 1864; G. Uhlhorn, Das Weihnachtsfest, seine Sitten und Bräuche, 1869; Bartynowski, Obchód swiąt Bożego Narodzenia w Polsce, 1887.

[2] Vánoce ve slovníku Bohem. Hanka, Zbírka nejdávn. slovn., 43. Ve slovníku Klena Rozkochaného Štědrý večer (l. c., 102). R. 1617 pokusil se Sim. Partlicius (Kalendář, 192, 193) o etymologický výklad slova vánoce: Nativitas Christi. Německy sluje Weihenacht vedle zvyku starých, kteří času, místa ne od dne, než od noci jmenovati obyčej měli. Sluje pak Weihnacht od posvěcení, že jsme té noci narozením Páně Bohu posvěceni. Staří Němci jmenovali tento den Weinachten od vína, že jeden druhému víno v dar posílal. A mám za to, že české slovo vánoce od toho Weinachten pošlo: vánoce, vína noc; nebo Čechové ještě až posavad tu noc téměř až do jitřní o závod píti obyčej mají. Že vánoce příbuzno s německým Weihenacht, dobře Partlicius uhodl; lépe než pochodil s nesprávkou o vína-noci, vypsav ji snad z knihy Hospinianovy, De origine fest. Christ., l. c. I. 158, 159, kdež o tom pojednáno obšírně. Srv. Praetorius, Schediasma

zachován v řádu Arnošta z Pardubic (1357).[3] Touží v něm na bezbožné hráče v kostky, že prý to ohavný hřích večer před hodem narození Páně »po všeobecném zvyku« hráti hru kostečnou. Ba že nehrají pouze prostí, pouze muži, také urození, také bohaprázdné ženy dávají se do kostek a tak ve hříších tráví místo zbožnosti posvátný čas štědrovečerní. Podobné hraní se tedy věřícím přísně zakazuje. Každý zákaz líčí v negativním obrázku to, co skutečně bylo. Máme tu svědectví v řádu Arnoštově, že Čechové ve stol. XIV. dlouho do noci bdíce, vesele slavili štědrý večer, hrávali v kostky.

Zase z řadů církevních se dovídáme,[4] že l. 1366 nakázala pražská synoda před svátky vánočními, v adventě půst, zvláště těm, kdož mají hojnou zásobu ryb, nebo si je mohou koupiti. Kdož ryb nemají a pořídíti si jich nemohou, těm půst zmírněn tak, aby jedli ovoce a sýr (syrečky). Nahlédli jsme tu do staročeské kuchyně před svátky vánočními. Že řád církevní nebyl jen na pergameně, než také od lidu zachováván, svědčí Chelčický (XV. stol.).[5] Vytýká křesťanům, že se více starají o tělo, než o duši, v adventě víc o jídlo, než o náboženství, říkajíce: »Advent[6] jest. Nemáme masa jiesti: budem c a l t y kupovati.«

»C a l t o u« dlužno rozuměti pletené pečivo, jmenované později »h ú s c e« (houska),[7] naši »v á n o č k u«. Tak totiž v Budějovicku dle

de Bruma, vom Luzien-Tage, 1657, l. B2: ... Dran man die Nacht must wachen, und trincken Wein, auch frölich sein und lachen, der sonst verboten ihnen, daher das Fest die W e i n a c h t e n mit Sinnen ... — Jinou etymologii uvádí r. 1774 Seelisko (Vejkladové, 130): ... jmenujeme taky v á n o c e jako by řekl d v a n o c e, že toho času ještě noc tak dlouhá jest, jako v létě dvě noci.

[3] F. Menčík, Několik statutu a nařízení arcibiskupu pražských Arnošta a Jana I., Poj. kr. č. spol. nauk, VII. 11, 4., str. 17. Prohibitio ludi taxillorum in vigilia Nativitatis Christi«.

[4] Höfler, Concil. Prag., str. 11. »Item cum ecclesia Romana, quae est mater omnium ecclesiarum sit magistra tam in capite, quam in membris, deo permittente periclitatur, ut vestris ieiuniis et devotis orationibus prosperet, hortamur in domino, quod ieiunium adventus Christi omnes et singuli, qui valent et possunt, praecipue qui copiam piscium habere vel emere possunt, cum humilitate observent. Alii vero, qui propter vitales defectus vel pecuniarios dictum ieiunium in cibis quadragesimalibus observare non possunt, eisdem esum ovorum et lacticiniorum seu caseorum libere permittimus et indulgemus.

[5] Postilla, l. 1, 2.

[6] V adventě udržován byl také zbožný zvyk, že zvonívali hlásný »na p o k o j«. Viz Dr. Herm. Jireček, Vys. Mýto, 1884, str. 66.

[7] Srv. Sedláček, Rychnov, 1871, 35. Za 2 h ú s c e k š t ě d r é m u v e č e r u JMsti starému i mladému pánu hraběti i za koření do nich 1 zl. 51 ... Za h ú s c e radním a starším k štědrému večeru 3 zl. 10 ; Dr. Z. Winter ve feuilletonu »Štědrý den v radnici staroměstské«, Národní Listy, 1886, č. 353 žertovným způsobem vylíčil, jak rozdělují na radnici štědrovečerní h ú s c e«.

Jungmanna [8]) nazývána byla vánočka i v tomto století. Calta byla vždy obvyklé jídlo staročeské o štědrém večeru. [9])

O štědrém dnu ve stol. XV. dočtli jsme se několika zpráv. Po večeři zasedali staří, jak jsme poznali výše, k společné zábavě, hrám. Štědrý večer byl dobou všelikých kouzel, pověr a rozmanitého čarování, [10]) což vše pochodí z dávných dob pohanských. Starostliví hospodáři vykuřovali kadidlem obydlí, chlévy. [11]) Známí posílali si a dávali dárky štědrovečerní. [12]) Bděli až do jitřní. Pobožní šli do kostela, kdež se rozhlaholily veselé melodie vánočních písní; [13]) pohodlní a rozjařeni bavili se dále.

Zajdeme do domácnosti staročeské o štědrém dnu ve stol. XVI. a zač. XVII. [14]) Po večeři pochutnávají si na jablkách a louskají ořechy. [15]) Vykuřují kadidlem příbytek buď sami, nebo přijdou kouřit kněží a žáci. [16]) Tropí čáry, kouzla, pověry. [17])

---

[8]) Slovník s. v.

[9]) V účtech Arch. JHrad. (sign. VI. R, 1612): »K svátkům vánočním na calty pro zámek, dvory ... vydáno pšenice 6 str.« — Tamtéž r. 1631 »Pekařům od přinesení calt na zámek štědrého večera: 1 kopa 30 gr.« — V Selské Pran. (1710):

»Potom na vánoční časy,
máme hned rozličné kvasy ...
tuť se dost calet najíme,
a svěcené vody také píme.«

Jindy značí calta vůbec koláč, placku. — Jungm. Sl.

[10]) V kázání na štědrý den (v rukop. univ. knih. pr., sign. 11 F3, l. 58): »Pomněčtež! Vesperae hodie erunt solennes, ante prandium convenite, ut feliciter začali tu slavnost a pojezte záhe, non expectantes sero, quia postea homo non fit depositus ad devocionem, když jie pozdě na noc. Po nešpoře pojezte časem svým skrovně a pomněte dnes varovati se čáruov, kouzluov. O hroznýtě to hřích! ... Non sedeatis hodie diu, záhe položte se.«

[11]) Chelčický, Postilla, l. 18: »Lid plný hřiechuov a slepotú obtiežený, jenž nemá ducha ani srdce v sobě, tělesné obyčeje a mrtvé toliko plní na den Narozenie Kristova. Čáry, kúzla a pověry jedná na ten hod a myslí, co na které mši má oběry položiti, co kterým koledníkóm dáti, kterak všecky pokoje i chlévy zkaditi, sobě rozkoši slavné připraviti, v rúcha čistá a drahá se obléci a světu se v nich poctivě ukazovati.«

[12]) Rukopis 11 F3, l. c.: »Largum sero vocatur ista dies, quod ... large nos donavit milý Buoh quasi hodie suo carissimo filio et in memoriam illius largitatis christiani etiam homines habent modum, quod ex caritate uni aliis dona mittunt, quia nobis omnibus dar nad dary quasi hodie datus est.«

[13]) Chelčický, l. c., 1b. 23: »Hříšní lidé radují se (Narození Páně) v pravdě, leč skrze píšťaly varhanuov a skrze nějaké písně s lámanými notami.«

[14]) Náboženský traktát »Advent a štědrý večer« vydal l. 1506 Jak. Sof. Walkmberger Vodňanský z Walkmbergu (v univ. knih. pr.).

[15]) Arch. Třeboň., sign. II. 14. 1. c. »V pátek na štědrý den dáno Adamovi Fukarovi za jablka a za vořechy do dvoru koupenejch i na zámek XV. groš.«

[16]) Arch. JHrad., sign. VI. R., 1618. Kněžím i žákům od kouření v pokojích na štědrý den 2 kopy.« R. 1619. »Kněžím od kouření na zámku na štědrý den 40 gr.«

[17]) Na doklad, jak mnohá pověra neznámého, dávného původu udržuje se tradicí lidovou a vyskytá se u národů rozličných, působíc folkloristům nemalou potíž s výkla-

Vidíš tu [18]) vedle bobku a medu svěcenou křídu, černý kmín a — nač zvláště ukazujeme — nevyhnutelný přídavek štědrovečerních obyčejův u všech Slovanů — česnek. [19]) Mezi těmito štědrovečerními zvyky staročeskými překvapeni jsme obyčejem, podnes dobře známým, ukazováním »zlatého prasátka«. [20])

Dětem naložili rodičové dárky »pod titulem Krista Pána« [21]) a také dospělí se těší darům, jakéž si o štědrém dnu vzájemně znám a přátelé posílají. [22])

---

dem, uvádíme pověru známou dívkám českým a ruským (Hanuš, Báj. kal., 45). Dají rosničku (zelenou žábu) do mraveniště. Mravenci ji oberou. Kostru pak si dívky schovají a píchají o vánocích mládence, který se jim líbí. Tím si ho přičarují. Kulda v Čas. Mat. Morav. 1871, str. 138. »Kdo chce přilákati k sobě milence neb milenku, nechť chytne zelenou žábu a dá ji do nového hrnce. Hrnec s tou žábou ať zahrne do kopence mravenčího, a nechá ho tak uzavřený 24 hodin v kopenci. Po 24 hodinách není ze žáby nic více než kostky, a sice háček, vidlička a pohrabáček. Tyto přirozené nástroje nechť vezme z hrnce a hrnec roztříská. Píchne-li potom chlapík děvu (nebo děva chlapíka) tím háčkem aneb tou vidličkou, musí za ním (za ní) choditi, kdyby jak bylo; i kdyby ji (jej) uvázali, musí se utrhnout a přijít. Kdyby však později hoch své děvě nebyl nakloněn, odvrátí ji pohrabáčkem, kutáčkem čili hřebelkou od sebe. Děva taktéž učiniti může milenci svému, má-li tyto kouzelné nástroje.« (Srv. Bartoš, Lid a národ, II. 172 a znárodnělou píseň Čelakovského »Děvče, já ti udělám«, sloka 7.). Podivili jsme, čtouce o témž kouzlu milostném v rozšířené knize středověké Wierus, »De praestigiis daemonum«, II. 287. »Item os de rana viridi, in formicarum acervo exesa: sinistri enim ossis contactu amorem, dextri vero dissidium excitari tradunt. Vel ut alii referunt, a formicis obesa ranae ossa coniice in aquam, quorum aliqua aquae innatant, quaedam subsident; haec ligata in albo sindone et suspensa, amorem conciliant, illis contacto homini odium paritur.«

[18]) Šimon Žlutický píše roku 1588 příteli Mrázovi do Slaného: Já na štědrý den štědře celý den bez jídla, pití, zlatých prasátek, kadidla, bobku, česneku, medu, svěcený křídy, černého kmínu a což některým babám více náleží, jsem ležel. Jitřní slavnou nešporu na luoži jsem strávil a k veliký mši-a kázání sotva jsem vyšel.« Dr. Z. Winter v poznámce ke své povídce »Žena« v Ruchu, 1885, I. XIII.

[19]) V Haliči a Malorusku dávají na štědrý den při večeři před každého stroužek česneku a pod. Srbové mažou se na šlapadlech, prsou a pod pažím štávou česnekovou, aby k nim vědmy neměly moci. Dle Afanasjeva, Vozrěnija Slavjan na prirodu, II. 571; Sobotka, Rostlinstvo, 296. V Čechách dostává o štědrém večeru pes domácí, kohout, kačer, houser po kousku česneku. Hanuš, Báj. kal., 33; Sobotka, l. c.

[20]) O novočeském zvyku Květy, 1836, 242 ad.; 1839, 356. Hanuš pokusil se o výklad dle známé methody své, Báj. kal., 11. Viz také studii F. A. Voráčka ve Sborn. Slov. 1887, 215. Srv. A. Jungmann v Kroku 1831, 365: »Parychta, bužek neb strašidlo. Jest povídačka, jestli dítě na štědrý den se příliš nají, neb před časem jedlo, (co že zlaté prasátko neuvidí, sem a tam povídají), že přijde Parychta a takovým dětem břicha rozpárá.«

[21]) Partlicius, Kal., 193: »Tohoto dne mají obyčej dítkám rodičové rozličné věci klásti času nočního pod titulem Krista Pána a slují ti darové... darové Krista Pána, tím sobě ku paměti a dítkám svým přivozujíc štědrost Boží a spasení, kteréž nám z milosti dobyti a darovati ráčil syn Boží.«

[22]) Partlicius, l. c., 147, 148: »My křesťané na štědrý den jeden druhému dary odsíláme, tím sobě štědrost pana Boha všemohoucího a nám dání syna jeho milého připomínajíce.« — Veleslavín, Silva quadril., 645: »dar štědrého večera«. Šimon Žlutický

Narážky na zvyky štědrovečerní ve stol. XVII. a XVIII. podávají víc a více podrobností. Vidíme tu stále dárky štědrovečerní [23]), dětem »naložil Ježíšek«. [24]) Lid vesele a hojně hoduje [25]). hádá bu doucí osudy pomocí kouzel, pověr a »báchor«. [26])

V knize Ulmanově (1762) setkáváme se již s celou řadou vánočních obyčejů, zevrubně popsaných. Po večeři rozkrajují jablka. Jsou-li jádra neporušena, bude ten, kdo jablko rozkrojil, po celý rok zdráv; komu se to nepodařllo, ať čeká v příštím roku choroby nějaké či snad smrti. [27])

Někteří nechávají přes Boží hod jídla na stole, ve světnici nemetou až na prostřední svátek, aby se tam domácí hmyz nezahnizdoval. [28]) Také dávají kravám zbytky od večeře, aby hodně dojily, [29])

posílá r. 1601 správcům školy v Lounech dárek štědrého večera — soudek piva rakovnického, poroučeje jim synka svého v ochranu Dvorský, Pam. o škol., 308. 309. — Arch. JHrad. VI. R. 1619) »Štědrého večera rozdáno — 53 slepice.«

[23]) Anastas., Zrcadlo, 1660, l. a2. »Obyčej chvalitebný mezi křesťany jest, že ten den před památkou narození Krista Pána štědrý den se jmenuje; snad proto, že tehdáž pobožní křesťané o to pečují, aby jeden druhého nějakým obzvláštním dárkem poctili.« O darech štědrovečerních vrchnosti srv. Erben, Die Primatoren der k. Altstadt Prag, 1858, str. 151, 152; J. Solař, Dějepis Král. Hradce, 1870, 307—308. Dle seznamu z r. 1706 odváděny byly tyto vánoční dary k úřadu podkomořskému královny české: Hradec Králové dával bažanty, Mělník víno, Králové Dvur mříňky, Jaroměř lososy, Bydžov raky, Chrudim pšenici, Mýto Vysoké pstruhy, Trutnov plátno, Polička oves. Viz Lumír, 1860, I. 189.

[24]) Veselý, Káz., 1730. 3., str. 761. Bývá při těchto vánočních svátcích tento obyčej mezi křesťany, že rodičové své dítky rozličnými věcmi obdařují a říkají, že jim to J e ž í š e k n a l o ž i l.

[25]) Beckovský, Zákl. živ. kat. III. 462 (1708). ... na štědrý večer celý den se postí a večer však tak svý žaludky naplňují, že ani to mnohýkráte zažiti nemohou; na jitřní když zvoniti slyší, do kostela potácejíce se pospíchají.«

[26]) Seelisko, Vejkladové, str. 130, 131: »Ten večír mnohé k o u z l a, a kdo to nemuže dovésti, aspoň pověry a b á c h o r y k o n á.«

[27]) Altmähren, II. 500. Nachdem man am heil. Abend den ganzen Tag gefastet hat, bringet die Hauswirthin allerlei Fastenspeisen und Obst auf den Tisch und als man sich satt geessen, forschet man auch die fernere Gesundheit und das Leben aus den Aepfeln folgender Weise aus: sie schneiden den Apfel mitten in zwei; ist es ohne Verletzung eines einigen Körnleins geschehen, so soll derjenige, der den Apfel in zwei geschnitten, das ganze Jahr frisch und gesund verbleiben, und entgegen der ein Körnlein oder mehr verletzet hat, eine Krankheit oder gar den Tod zu gewarten.«

[28]) Ulmann II. 500. »Andere lassen die Speisen durch den ganzen morgenden Christtag am Tische stehen, lassen auch das Zimmer nicht auskehren bis am Fest des heil. Stephani, aus Ursach dasz sich das Ungeziefer darinnen nicht aufhalte. Die Hauswirthen streuen auch in die vier Theile des Zimmers die Arbeiss aus einem Löffel aus, das Ungeziefer zu vertreiben.

[29]) Ulmann II. 500. »An eben diesem heil. Abend pflegen die Hauswirthinen alle überbliebene Speisen zusammen zu klauben und geben sie ihrem Hornviehe zu geniessen um viel Milch davon zu bekommen. Srv. Zingerle, Sitten, Bräuche ... 1871, 196. Lid český si vypráví, že o půlnoci na štědrý den muže člověk rozuměti zvířatům, hovořícím mezi sebou. Víra tato bude původu starodávného. Vypisujeme její analogii ze spisu Ad. a Lebenwaldt, Tractätl von des Teufels List, vyd. 1682, č. 8. str. 20

a slepicím zrní, aby hodně vajec nanesly.[30]) Známý zvyk dávati drůbeži česnek o štědrém večeru jest také od Ulmanna zapsán.[31])

Děvčata nosíce o štědrém večeru dříví, vezmou několik polínek a pak počítají: Je-li suda, brzy se vdají; je-li snad licha, má děvče po naději, že se příští rok vdá (l. c.). Chodívají se také dívat do studně, aby budoucího ženicha tam spatřily. Třesou plotem, až se ozve pes; na které straně pes zaštěká, odtud přijde ženich. Při tom soudí také po jemnosti či hrubosti hlasu psova o stavu téhož ženicha. Ulmann poznamenal, že dříve než vdavek chtivá děvčata zkoušívají svůj osud, slékají se do naha.[32])

(v univ. knih. pr.): Die einfältigen Bauersleuth wollen in der H. Christi Geburtsnacht Ochsen und Esel reden hören.«

[30]) Ulmann II. 499. Am heiligen Abend schütten die Hauswirthinen den Hännen den Haufsaamen vor, damit dieselben durch das ganze Jahr Eier legen.«

[31]) Ulmann, II 500: Die Hauswirthinen geben dem Ganser und dem Han ein Spaltel Knoblauch ein, damit sie jungen Gänseln und Hüneln vor den Raubvögeln schützen. Noch eines: Wann die Mentscher das Holz in die Kuchel bringen sollen, nehmen sie etliche Stuck davon in ihre Armen und zehlen sie hernacher in der Kuchel; sind solche Stücke paarweiss, zu Exempl. 6, 8 oder 10, sollen sie bald verehliget werden. Sind ihrer 5, 7 oder 9, haben sie das zukünftige Jahr keine Hoffnung der Ehe. Srv. vánoční obyčeje zapsané u Th. Naogeorga, Regn. papisticum, lib. 4. a u Hospin., De orig. fest. Christian., l. 252a.

»Quattuor accipiunt (puellae) caepas, vel quinque, vel octo,
atque indunt certum nomen, prae aliisque cupitum
cuique, dein propter fornacem ex ordine ponunt.
Et quae prima suum protrudit caepula germen,
illius haud dubie nomen quoque sponsus habebit.
Inquirunt etiam sponsi moresque animumque,
sol postquam occidens coelum terrasque reliquit.
Namque struem lignorum adeunt tum perque tenebras
fortuito inde sudem casu quaeque extrahit unam:
quae fuerit si recta et nullis horrida nodis,
commodus ac comis speratur rite maritus;
sin vero prava et nodis incommoda duris,
improbum ac pravum sperant obtingere sponsum.«

[32]) Ulmann, II. 499. Eben in der Christnacht sehen die Mentscher in die Brünnen hinein, ihre Bräutigam in dem Brunnwasser zu sehen. Srv. Wierus, De praestigiis daemonum, l. c., 400. Sie schütteln auch die Gärtenzäume so lang, bis sie einen Hund bellen hören, woraus sie schliessen, dass der Bräutigam von eben dieser Seit, an welcher der Hund bellet, herkommen würde: dabei beobachten sie auch die Stimm des bellenden Hundes, und wann die Hundesstimm grob und tief gleichwie eines Fleischerhundes, hoffen sie einen Fleischer zu ihrem Bräutigam zu erlangen, und so fort nach ihrer selbsteigenen einfältigen Einbildung . . . »Bevor aber die mannsichtigen Mentscher ihr Glück auf solche oder andere Weise auszuforschen versuchen, legen sie ihre Kleider ab, und bleiben fingernackend.« Obyčej polský viz u Kolberga, Lud, X (1876), 58; Zbiór wiadomości do antrop. krajowéj, 1878, II. 21. Srv. Praetorius, Glücks-Topf, 1669, 379: »Manche nehmen in acht den Christtag, die mit gewissen Worten und Wercken sonderlich in der Mitternacht nackent und stillschweigent gewise Gichtbäume versetzen, das Gicht an ihren Leibe und dessen Glieder zu vertreiben, oder auch ihre Bäume bei solcher Zeit verbinden, dass sie fruchtbarer werden. Zde je narážka na obyčej podnes známý, ovazovati o vánocích a o půlnoci s velkého pátku na bílou sobotu stromy se slovy:

Ulmann mohl dobře znáti tyto a podobné zvyky štědrovečerní.[33] Byl totiž knězem v některých osadách moravských, a jak svědčí skladba jeho, všímal si bedlivě obyčejů lidových. Zprávy jeho jsou nemalé ceny, ježto pochodí z doby poměrně dosti staré. Kdežto jiné doklady o prostonárodních zvycích staročeských jsou porůznu sebrané, bezděčné jen narážky, vznikly doklady Ulmannovy z opravdové snahy zapsati lidové obyčeje pro budoucí paměť.

* * *

Zprávy o slavení vánoc u starých Čechu doplňují dva vzácné doklady, ze stol. XVI. a ze stol. XVIII. Zimní slunovrat býval pohanům dobou radostnou. Bujně se rozveselili. Přestrojili se za

»Obouvejte se stromy,
bude zejtra mráz!
nebudete-li se obouvati,
posekáme vás.«

Sobotka, Rostl., II. Srv. popis obyčeje polského, Kolberg, Lud, XI. (1877), 39; l. c., XVI. (1883), 102.

[33]) Podnes známý obyčej vánoční pouštěti svíčičky v ořechových skořápkách po vodě v nádobě a hádati z toho (srv. citát ve stati o Třech králích pozn. 3.) snaží se mythicky vysvětliti Dr. W. Schwartz, Indogermanischer Volksglaube, Berlin, 1885, 35 ad. — O jiném obyčeji se skořápkami ořechovými, Ulmann II. 500: »Mit den Nussenschälern haben sie verschiedene aberglaubische Gebräuche. In der Christnacht widerfuhre uns beiläufig vor 20 Jahren, dass als wir das heil. Messopfer zu verrichten zum Altar traten, einiger auf dem Tisch des Altars aufgestreuten Nussenschälern ansichtig wurden, wir sahen auch eine in einem leinenen Tuch vermummte junge Weibsperson so sich mit dem rechten Arm an das Altar anlehnete, und uns anlachete. Diese war uns verdächtig, ob sie solche Schäler auf das Altar gestreuet hätte, dahero sahen wir sie scharf an, und kehreten die Schäler mit dem Schnupftuch hinab. Das Weibsbild machte sich unverzüglich davon, verkrochte sich unter die Leute, und wir fiengen das heil. Messopfer an, doch nicht ohne Bedenken, zu verrichten . . .« »Hat die Hauswirthin am heil. Abend eine trächtige Kuhe in ihrem Stall, und kommt denselbigen Tag eine fremde Mannsperson zum allerersten in das Haus, so soll die Kuhe ein Stierlein, kommt aber ein Weibsbild zum ersten hinein, soll die Kuhe eine Kalbine bringen . . . . Na srovnanou vypisujeme vánoční obyčeje z kniby Tharsanderovy, Schauplatz, 1735, str. 83, 84. »Die heil. Christnacht ist vor anderm vielen abscheulichen Unternehmungen unterworfen. Die vorwitzige Mägde, welche sich nach nichts mehr, als einen Mann sehnen, halten diese Nacht für bequem, darin ihren künftigen Bräutigam zu erfahren oder gar dessen Gestalt zu sehen . . . Sie sprechen das Vater Unser rückwärts und machen sich Hofnung, dadurch ihren künftigen Bräutigam zu Gesichte zu bekommen. Sie giessen Blei oder Zinn ins Wasser, damit sie sehen mögen, von was für Profession ihr künftiger Mann sein werde. Sie ziehen ein Scheit aus dem Holtz-Stoss, um zu erfahren, ob ihr Bräutigam lang oder kurtz, krumm oder gerade sein werde. In den Spinnstuben greift man über die Schwelle nach den Haaren die der Liebste trägt und vermeint davon ein Bündlein zu erhaschen. Man deckt den Tisch, trägt Brod auf, legt auf jede Ecke des Tisches einen Teller und invitiret durch ein sonderlich Gebet den Liebsten, dass er kommen und ein Messer bringen wolle. Sie schütteln die Zäune und geben acht, woher die Hunde bellen, und bilden sich ein, dass ihr Bräutigam von solcher Gegend kommen werde. Sie binden ein Dreier oder Heller auf die grosse Zeen, setzen sich damit auf den Kirchweg und sehen sich unter den Leuten, die in die Frühmessen gehen, nach dem Bräutigam um, den sie darunter gewiss zu erblicken hoffen.« Více tamtéž, str. 87—91.

zvířata, těkali po domech, zpívali laškovné písně, vedouce si nevázaně.[34]) S těmito zakořeněnými zvyky církev křesťanská dlouho zápasila. U Slovanů západních podařilo se jí vyhladiti přestrojování se v masky o štědrém večeru; avšak u Rusů, kam se vliv osvěty západní nemohl vetříti, trvá pradávný zvyk podnes. Zakuklení »okrutnici«, přestrojení za zvířata, karikatury, nazývání jsouce také »kuděsniky« (šibaly), »kuliky«, »ščegoljami«, tropí žerty po domích, provázeni lidem běhají po ulicích, škádlí kolemjdoucí. Ba sám car Ivan Hrozný přestrojoval prý se takto se svými »oprič-niky« (jízdní družinou). Průvody okrutníků bývají vypraveny v některých místech se zvláštními obřady.[35])

Podobně chodívali koledou ještě na konci XVIII. století Srbové, podivně oblečeni jsouce, žertovali, skákali a zpívali písně kolední. Vzácný doklad toho zachoval Dositij Obradovič v knize »Rady zdravého rozumu«,[36]) vydané v Lipsku 1783. Kdežto Vuk Karadžič si vážil zbytku písní koledních, domnívaje se, že obřady spojené se zpíváním jejich dávno již vymizely, popsal je Obradovič dle vlastní zkušenosti. Svědectví jeho je tedy důležito pro koledu srbskou a zároveň důležito na srovnanou předchozího zvyku ruského a následujících polského a staročeského.

Obyčej ten byl a jest posud znám také Polákům a na Litvě. Zachoval o tom zprávu vedle jiných Rej (XVI. stol.).[37]) Přežitek

[34]) Hanuš, Báj. kal., 34—46.

[35]) Viz o tom v Slov. Sborníku, 1885, 46, 47. Srv. Afanasjev, l. c., I. 717—719.

[36]) Sovĕti zdravago razuma., str. 35, 36. Odtud uvozuje V. Jagić, Archiv für slavische Philologie, 1887, str. 352.

[37]) Viz obšírně a s výkladem Berwiński, Studia o literaturze ludowéj, I. c., I. 11—13; Maciejowski, Polska, III. 234, 235 mezi jiným: Kolędując gawiedź wiejska, łączyła... widowiska świeckie z obrzędem religijnym, przebierała się za dzikie zwierzęta, lub przebrane obwodziła po siołach, kolędy przy tem spiewając... Jeszcze w XVI. wieku wieśniacy włoczyli się, wilczą obnosząc skórę (Reja Wizer. 16.), tudzież wodzili tura: to jest przebranych ludzi za wilków lub turów... oprowadzali, śpiewając stosowne piosnki.« Srv. Wójcicki, Zarysy domowe, III. 274. — Starý doklad o podobném zvyku litevském čti jsme v knize »Magica de spectris et apparitionibus spiritum... Lugd. Batavorum, 1650 (v univ. knih. pr., sign. 22K172), str. 168: In Prussia, Livonia et Lituania veneficorum maximus est numerus, qui festo Nativitatis Christi sub noctem, deposito in certo loco hominis forma, lupi assumunt faciem et in silva rusticorum aedes aggrediuntur, cerevisiae dolia cibunt, pecora jugulant. Srv. Kolberg, Lud. X (1876), 58: »W wilię Bożego narodzenia chodzą po wsi gwiazdory. Dziwnie są poprzebierani. Jeden ma dużą czapkę czerwoną (papierową); czasam i maskę na twarzy o dużych oczach, wąsach i t. d. drugi ma różge w ręku. Straszą dzieci uciekające, lecz przytrzymawszy je, pytają: czy umieją paciorek, czy grzeczne i t. d.«; l. c., 180: »Po wieczerzy we wigilią Boż. Nar. chodzą po wsi gwiazdory, t. j. parobcy przebrani w kożuch odwrócony włosem na wierzch, przepasani pasem skórzanym, czapka (kapturek) na głowie wywrócona barankiem do góry, twarz usmarowana sadzami, krótki

podobných obřadů pohanských udržován byl podáním lidovým také v Čechách. Poličský děkan kněz Adam Kouřimský píše l. 1586 v úterý po sv. Tomáši, radě městské trpkou žalobu, »že ‚kalafaktor s mendiky' na štědrý den do barev ďábelských se strojíce, černíce a šaty na rub obláčejíce, ne jináče než jako čerti, na ohavu každému dobrému a nejvíc na potupu p. Boha všemohoucího po městě běhají, rozličné nezpůsoby provádí, k čemu přijdou, kradou a mocí berou prodavačkám a potom ještě po domech holdují.« — »Sám ďábel jistě takovou koledu zavésti musil a v pekle začíti, neb se podobného případu nikde mezi pohany nenachází. My pak v písmě sv. máme o tom soud boží, že kdokoliv z mužů do šatů ženských, anebo zase žena do šatů mužských obláčejí se, ohavní jsou před Bohem a kdož jsou ohavnosti páchali, poroučel je mordovati: mnohem tedy daleko tíže hřeší, kdož takovou ohavnost páchá, že se do ďábelských šatů strojí, a jsa člověk, ne v jiné pohlaví člověčí, ale v pokolení ďábelské se proměňuje. — Ačkoli pak pověreční modláři, papeženci a římští kněží praví, že by to na škodu nic nebylo, poněvadž to od dávných časů se zachovávalo: item, že se tu ukazuje způsob lidský, když padne v moc ďábelskou — ale musejí se s tím se vším za to styděti. Stotisíckrát lépe by bylo, aby nám toho předkové byli nezačínali; neb jest věc kacířská, z Manichovy sekty pošlá, kteří Boha i čerta ctili, a dávno jest písmy sv. zavržená.« Žádá tedy děkan, aby »jakožto přední z lidu o to mezi sebou se snesli a to v larvách potvorných po městě a domech běhání a holdování složili a summou podle úřadu zapověděli pod skutečným a přísným trestáním.« [38])

Podobně touží r. 1725 kněz Veselý na staré hříšné obyčeje, jichž není možná vykořeniti. Připletl do kázání zmínku o ptáčnících a pokračuje: »Jací jsou to medle ptáčníkové, kteří na mnohých místech na štědrý večer v cizím peří po městech litávají? Říci chci: Jací jsou to medle lidé, kteří na tak svatý, na tak milostivý den před narozením Páně do maškary se strojívají a v masopustním mumraji po

bat w ręku. Każą oni dzieciom odmawiać pacierz; nie umiejących go biją, przenosząc z figlów bicie to i na dziewki... ; podobný popis na str. 180, 187 »... Wyszedłszy na ulicę, uderzają kijem swym każdego spotkanego, który im się prędko zdrogi umknąć nie zdąży« ; srv. l. c., XI (1877), 142; Zbiór wiadomości do antrop. krajowéj, 1878 (II), 21.

[38]) Kar. Adámek v ČČMus. 1882, str. 87, 88.

domích běhají a za to od křesťanů peníze dostávají?« [39])

Shoda tohoto zvyku staročeského o štědrém večeru se zvykem srbským, polským a se zvykem ruským je patrná — a nutká mimoděk zjev tento k úvaze o příbuznosti bývalých všeslovanských zvyků na oslavu zimního slunovratu.

V Čechách obyčej ten, přestrojovati se o koledě a tropiti bujné žerty, vymizel snad nadobro. Nejistý ohlas jeho vyznívá z obchůzek hochů koledníků, »oblečených prý za pastýře a jeden za čerta.« [40])

Po nábožném zpěvu pastýřském křičí čert:

O vy batuláci,
sprostý tuláci,
do kostela nechodíte,
pánu Bohu se nemodlíte;
zanechte toho dítěte
a přidržte se mně
krále, knížete.

První pastýř:

Bratře, jest tady čert,
chce s náma míti nějaký žert,
zažeň ho do pekla.«

Druhý pastýř:

»Di, ty mrcho huhlavá,
do tvýho pekla,
sic tě uvážu na řetěz,
budeš skákat jako pes
z místa na místo.

Čert ustoupí a pastyři vítají zase nábožným zpěvem Boží dětátko.... Zdálo se nám, že jednak přestrojování při této koledě, jednak »čert« (o němž se zmiňuje děkan Poličský r. 1586 v dokladu nahoře položeném), jednak přihrublý ton vánočního popěvku toho mohl by souviseti s pověstnými obchůzkami zakuklených koledníků staročeských.

* * *

Maciejowski soudí, že zbytkem takových obchůzek přestrojené, čtveračivé mládeže jsou po smyslu věrouky křesťanské upravené

[39]) Káz., II., str. 333.

[40]) F. O. Turner (Kamenice nad Lipou) v »Kolédách vánočních«, vyd. od poh. kommisse »Slavie«, 1878, 210, 220.

písně a obchůzky kolední. Podivné slovo »koleda«! Kolik již bylo výkladův, odkud asi pochodí![41] Tolik je jisto, a v tom se badatelé shodují, že obřady a obyčeje kolední jsou rázu čistě slovanského z doby pohanské, a že původem hlásí se do doby, kdy Slované ještě žili pospolitě.

U Chelčického jsme čtli nejstarší narážku na staročeskou koledu, jež bývala od starých Čechů po známé církevní methodě vykládána za zvyk původu křesťanského.[42] Chelčický vytýká svým

---

[41]) Jeden výklad zní, že má koleda původ ve slově collecta t. j almužna, ježto prý sv. Štěpán byl almužníkem (!) Tak vykládá Blahoslav ve své Grammatice (str. 345): »Podobně jako koleda, dies colenda, collecta. Slovo potom i píseň, kterouž toho dne žáctvo zpívá, koleda. A že ty písně některé bývají marné barachty o domnělých svatých a nejistých historií, přišlo to slovo v přísloví, takže rozprávky a klevety marné etc. nazývány bývají koledy anebo žvanice.« Srv. Vít Jakeš Přerovský, Zrcadlo rod bezb., 1615, l. B4: »Jiní říkají: Nežli bych víceji toho otce, té matky, těch starých... bublání, kázání, koledování snášel, raději s nimi nebudu...«) — Druhý nejapný výklad chce vyvozovati koledu z vánoční písně »Collaudemus Christum regem... Ještě dále zašel vykladatel, že prý koleda zvána od klekání před Kristem, od kolen dání, anebo od dávání darů kolem dání«, nebo z lat. »cole (crucifixum) da. Jiní přisuzují původ koledy jihoslovanskému chorovodu, národnímu tanci: »kolo«. Opět jiní rozloživše slovo na dvě části kol-jeda (kolem jedoucí), nebo koljeda (kruhové hody), hledali výkladu tomu přiměřeného. Na Rusi chtěli někteří odvozovati koledu od kláty (koloda), poněvadž prý zapalují na vrších v tu dobu ohně. Popov, Rakowiecki, Karamzin považovali ‚Koledu' za božstvo slovanské. Jiným bylo to božstvo Ko-Lada, ba někteří (Trstenjak, Kollár) ztotožňovali slovo to s božstvem indickým Kalanda. Kostomarov odvozoval koledu od kola, symbolu slunce. Srv. Jungm. Sl. s. v.; Hanuš, Wissenschaft des slavischen Mythus, 1842, 102—104. Téhož Báj. kal., 49, 50. — Všecky tyto pokusy etymologické (sv. také doklady u M. Zabylina ve Slov. Sborníku, 1885, 45) charakteristicky ukazují, kolik libovolných dohadů v bájesloví možná smysliti — — a přece není z nich ani jeden správný. Ze všech podobných výkladu slova ‚koleda' uznán jedině za pravý ten, jejž podal Drinov Dr. Konst. Jireček ve svých Dějinách bulharských (str. 58): Římská okkupace Dakie nezůstala bez vlivu na Slovany sídlící v sousedství a snad i v zemi samé. Drinov poukázal především na slovanské koledy, svátek pohanský, jehož název ze slovančiny vyložiti nelze. Vyskytá se u Slovanů skoro u všech (staroslov. koleda, bulh. koleda, srb. koleda, kolenda, rus. koljada, pol. kolęda, čes. koleda). Původ má slovo to z lat. Calendae... Přijetí slova toho předpokládá bezprostřední styk Slovanů s Římany, styk před rozchodem Slovanu, před jejich příchodem na poloostrov balkánský, nepochybně v Dakii. — Tento výklad zatlačil všecky ostatní a bývá často uvozován. Nejnověji se ho dovolává Krek v Einleit. in die slav. Literaturgesch., 278. — U nás probral otázku koledovou dukladně ve Slov. Sborníku, 1887, str. 1 ad. a v časopisu Vyšehrad (red. J. Klecanda), 1888, č. 5 S. J. A. Vorářek.

[42]) Srv. Balbín, Epitome histor. rer. bohem., 1677, 210: Hic (Cosmas Pragensis episcopus, † 1098) avertendis, quae invaluerant, superstitionibus instituit, ut parochi cum divorum reliquiis hymnos sacros cum ministris canentes quotannis oppidanorum et rusticorum domos et casas adirent et crucem osculandam domesticis omnibus porrigerent quod hodie Coledam appellant, qui crucis osculum recusaret, comprehenderetur et causam diceret. — Beckovský, Zákl. živ. kat. I. 151 vyd. 1707: »Koná se také o vánocích od dítek koleda, která nic jiného není, toliko zpívání písní po domích o narození Krista Pána na památku, že anjelové pastýřům radostné Krista Pána narození zvěstovali, pro kteroužto také příčinu děti také zpívají: Zvěstujem vám radost převelmi velikou etc. ... Sedlisko. Vejkladové, 1774, str. 135, 136. Počátek

vrstevníkům o vánocích (Post., l. 18), že pečuji o malicherné věci, »c o k t e r ý m k o l e d n í k ů m d á t i.«

Slovem »koleda« rozuměli staří Čechové několik věcí, znali několik druhů koledy. Koledou nazývána obchuzka malých dětí a žebravých žáků,[43]) obchůzka kněží, zvoníka a jiných funkcionářu kostelních, obchůzka školních officialů — a při tom všem sbírání obvyklých dávek — »koledy«. I přátelé mezi sebou, páni sluhům a pod. o vánocích dávali dárky — a ty sluly rovněž »koledy«. Posléze sluly koledy dávky poddaných pánům o vánocích.[44]) Podáme řadu dokladů na potvrzenou slov povědčných.

Z rukopisu Mikulovského[45]) (XV. stol.) poznáváme, že kněží chodili o štědrém dnu koledou u svých osadníků. Neznámý skladatel takto si zarýmoval:

Hospodář, otrok, dievka, pán,
každý jest byl zavázán
k úročním oférám.
Na štědraj den daj k o l a d u
faráři peněžitú
a cti drahým pitím.
Potom čekaj i zvoníka[46])
mezi hody i středníka,
k o l a d u připravě.
Neměl-li's jim peněz dáti,
musil's obilím odbyti.«

Ulmann zmiňuje se o tomto obyčeji, přidává, že na místo, kde farář seděl, sedají si honem buď hospodyně, nebo děvečka.

k o l e d y stal se v Čechách původem Kosmy, biskupa pražského a kníže českého Břetislava (jakž Jan Doubrava [Doubravius] v své kronice vypisuje): Příčina toho byla, že mnozí z lidu českého, jsouc již křesťané, předce ještě často se zpátkem k modlářství obraceli, nařídil tehdy biskup a kníže, aby v čas vánoční kněží příbytkuv v sobě svěřené osadě navštívili, hospodářové ale s domácíma je očekávali, Boží umučení, neb obraz ukřižovaného Spasitele, kleknouc na kolena uctivě líbali. Jestliže by pak kdo té poctivosti Kristu Pánu byl vzdáti nechtěl, ten aby za pohana jmín a držán byl. — Výklad tento, Hájkovi a jiným známý, vysvětloval by vykuřování obydlí o štědrém večeru kadidlem, jako přežitek tohoto navštěvování.. Koleda sama jest ovšem mnohem starší, než mylně hádá výklad tento.

[43]) »Koledy« začínaly již svátkem Všech Svatých a končily na Tři krále. Dvorský, Pam. o škol. č., str. 2., pozn.

[44]) Srv. Tomek, Police nad Medhají, str. 168 dle urbáře z r. 1406.

[45]) Jul. Fejfalík, Sitzber. Wien. Akad., XXXIX. str. 652.

[46]) Proti chození zvoníků po koledě vydala města Pražská l. 1600 zákaz. Tolikéž co se z v o n í k u v při všech kostelích nebo farách, kteří též sobě v obyčej jsou vzali po všech farách koledou na Tři krále vytloukati, dotýče, taková koleda po cizích farách také se jim zapovídá a toliko po domácí faře své na ni vycházeti se dopouští pod skutečným trestáním.« Dvorský, Pam. o škol., 62.

Onano proto, aby se housata dobře vyvedly; děvečka proto, aby se o masopustě vdala [47])

Vedle koledy duchovenstva a žákovstva neblaze prosluly koledy selského lidu, obvyklé totiž o vánocích schůzky, kdy za vybrané peníze kupováno společné pivo čili »pivo koledni« a při pití tropeny všelijaké nezbednosti. Volá z kazatelny zase kněz Litoměřický [48]): »Pomněte tam doma nedopouštěti těch koled rozpustilých, hospodáři, hospodyně! Hodyť jsou Božie.. Žáčkové chudí, když koledují, totě jiné, tutě almužna; ale toto vykoledujíc, aniť se potom zžerú, zrubají po ulicech!« — Horlil kazatel proti »koledním pivu« a horlila světská vrchnost také.

Na sněmu na začátku XVI století takto vyhlásili shromáždění páni: »Též také koledni piva aneboliżto vobecní, kteráž sobě složíc mezi sebou peníze, v větších neb v menších počtech lidé sedlští kupují, aby jim odpouštěna nebyla, poněvadž skrz posvícení a takový jich sňatky aneb schuoze mnozí a častí svárové, mordové a jiní mnozí neřádové a hříchové proti pánu Bohu se páší a tudy lid sedlský v rozpustilosti, k outratám, záhubě a chudobě přicházejí. Jestliže by se pak kto ze všech stavuov tak, jakž se svrchu píše, nezachoval a takových posvícení aneboliżto společnejch piv braní dopustil,« tomu artykul sněmovní vyměřuje přísné pokuty. [49])

Chodívali po koledě netoliko malé děti, [50]) než také pacholata dospělejší, žáci. Koleda byla žákům ve stol. XVI. a na zač. stol. XVII. důležitým zdrojem výživy. [51]) O vánoční koledě nosili s sebou »dětátko«. V archivu Jindřichohradeckém v účtech [52]) z r. 1583

[47]) Ulmann, II. 500, 501. Wann der Pfarrer an den Weihnachtsfeiertägen nach catholischer Gewohnheit seine Pfarrkinder besuchet, und ihre Häuser einweihet, pflegen die Hauswirthinen auf diesem Sitz, darauf der Pfarrer ruhen soll, einen Federpolster oder ein leinenes Tuch zu legen; so bald sich der Pfarrer aufgerichtet, setzet sich allsogleich entweder die Hauswirthin, oder die Magd darauf, die Hauswirthin dessentwegen, damit ihr die jungen Gänsel gerathen; die Magd aber, damit sie in dieser ankommenden Fastnacht einen Mann bekommt.«

[48]) Rukop. univ. knih. pr., II E 3, l. 00.

[49]) Sněmy, vyd. 1541, list A2. Srv. usnesení sněmovní z r. 1545 (Lumír, 1851, I. 505.)

[50]) Štelcar, O původu kněžství, list G5: »Kmotrové i to jsou zachovávali času vánočního, když dítky na koledu přišli, tehdy je examinovali. Jestliže jsou uměli, tehdy je penězy, koláči darovali; pakli neuměli, po pardusu místo koledy dávali.

[51]) O koledě žákovské viz náš článek na základě publikace Dvorského, Paměti o škol. č., ve Vlasti 1888, v článku »Vánoce«.

[52]) Sign. VI. R., 1583.

poznamenáno: »Ve čtvrtek den sv. Jana Evangelisty dáno těm, kteří s děťátkem po koledě chodili, 15 gr.« O koledě na Tři krále chodívali »s hvězdou«, jakž jsme poznali ve stati o svátku sv. Tří králu

Přišedše na koledu zpívali vánoční písně a dostávali za to dárky.[53] U některých sousedů bývali přijati nevlídně, u některých je uláli.[54] Po všelikých osudech a vyjednáváních byly koledy »složeny« a místo nich placena za ně náhrada.[55]

Pacholata však chodívala po koledě stále[56] — a zvyk ten udržuje se na venkově podnes.[57]

Napověděli jsme, že o vánocích dostávali koledy také funkcionáři kostelní, úřadníci a čeleď od pánů. V účtech archivu Jindřichohradeckého je síla dokladů toho. Páni z Hradce a jistěže i jiní páni čeští udělovali koledy štědře. Písař vykázal těmto vánočním darům v účtech z každého téměř roku zvláštní rubriku.[58]

[53]) A v pravdě takový pobožný obyčej od předků našich vždycky velice vážen a držán byl, tak jsou sobě v ničem jiném víceji nezakládali libosti, jako v tom, aby v klidu doma zůstávajíce, k sobě žákovstvo očekávajíce, o narození Syna Boží zpěvy s veselou myslí prospěvovati slyšeti; kteréžto žákovstvo dle možnosti své dobrodiním svým fedrovali.« Dvorský, Pam. o. škol. 65—67. — Srv. Arch. JHrad. (l. c.): Dáno žákům koledy 15 gr. (1598). — Dáno žákuom koledy z poručení JMsti 30 gr. (1606) a t. d.

[54]) ... to při všech nařídili: když při dotčených svátcích žákovstvo každé fary jejich domácí mezi ně do domu na koledu vcházeti budou, aby před nimi domů nezavírali... Dvorský, l. c., 62. Pakli by kdo proti nim neměšťanské zatvrdilosti prokázal, že také v potřebách svých dobrodiní kostelních též od kněžstva a žákovstva užívati nebude« (l. c.). — Třetí, urazové z hryzení od psuv a jiné zlé příhody, které se pacholatům na koledu chodícím přiházívají, .. v osmi i víceji domích nic koledy nevezmou, ale místo koledy u některých je i ulají. Dvorský, l. c., 65. —

[55]) l. c., 65, 66; 104; 206, 207. — Srv. Dr. H. Jireček, Vys. Mýto, 63; Winter ve Zlaté Praze, 1888, 579, 582.

[56]) Srv. Beckovský a Seelisko v pozn. 42. Bílovský na zač. stol. XVIII. vybízí své posluchače, aby dětem tyto tři dni (vánoční) koledy rozdávali. Coel. Viv., 906 ad.

[57]) Viz o tom pěkný článek Koleda u nás i jinde« od F. V. Vykoukala ve Květech, 1884, I. 45 ad., 189 ad.

[58]) Sign. VI. R. s udáním roku: Koledy literatům 29 gr., 1 den. Též tovaryšům mlynářským 7 gr. 4 den.« (1570). — Literatum dáno, kteří v německém kostelíku zpívají, koledy 15 gr.« (1575). — V pátek den tří králuv z poručení JMsti mladé paní dáno těm, kteří v německém kostele zpívají, koledy. (1576). — »Dáno literátům koledy 30 gr.« (1586). — »Vydáno koledy čeládce JMsti 12 kop, 30 gr., 3 den.« (1592). — Z poručení JMsti dáno knapum koledy 7 gr., 3 ½ den.« (1596). — Dáno mnichum do kláštera koledy 3 kopy (1598). — Dáno literátuom koledy z poručení JMsti 3 kopy. Též trubačuom 1 kopu, 30 gr. Též pacholatuom z seminarium 1 kopa. Též sládkuom 1 kopa. Též myslivcuom 25 gr. 5 den.« (1606). — »Hrobaři nového krchova koledy 6 gr. Hlásným koledy 25 gr. 5 den.« (1617). — Dáno literátum koledy z poručení JMsti 6 kop. Koledy zvoníkovi 30 gr. Koledy varhaníkovi 1 kopa 6 gr. (1618). — Koledy kněžím, žákum a jiným vydáno 25 kop 57 gr. a t. d. — Vybrali jme z dokladu, jež jsme čtli

Z dávných obyčejů vánočních dožila se koleda nové doby — a v leckterém koledním popěvku, třeba zkomoleném a zdánlivě ne srozumitelném, tají se starodávná píseň obřadní. [59])

* * *

Jiným vánočním zvykem starých Čechů bylo strojení »jesliček«. Vhodně vykládá tento obyčej (církevního původu) Hofmann. [60]) Strojí prý se o vánocích v kostele jesle »pro lid prostý, kterýžto zevnitřní způsob a ceremonii nemůže toho narození pochopiti, aby při tom, co se dálo s prostými pastýři, mohli spatřiti... Prostý člověk, když co v obrazích spatří, dlouho na to (mladež obzvláštně) pamatuje, jakoby to živé viděl, a tudy se k vroucnosti a pobožnosti vzbuzuje.«

Zastavili jsme se u staročeských jesliček proto, že byly zárodkem vánočních her divadelních. Primitivní jesličky obrázkové vzrostly v kollejích jesuitských v divadla nádherně vystrojená, opatřená skvělou výpravou, aby vábily posluchače více zvědavé, než zbožné. Z druhé polovice XVI. stol. líčí paměti, chované ve dvorní knihovně vídeňské, jak v kostelích byla od žákovstva kollejí jesuitských hrávána divadla vánoční »Betlem nebo Jesličky«. [61]) Tak na př. dívali se Pražané dne 21. prosince 1566 »hře pastýřské« a téhož roku v Olomouci vypraven »dialog o Narození Páně«. L. 1568 sehrána v Praze »hra o třech kralích« s nevídanou nádherou. Podobná divadla s vánočním motivem »O ukrutnosti Herodově«, »O útěku Ježíšově do Egypta« a pod., doznávala zvláště mezi lidem

v archivu jmenovaném, aspoň některé na ukázku. Hrabě Heřman Černín nezapomněl české ‚koledy', ani za pobytu svého v Čáhradě (1615—1617); zapsánoť v účtech (Arch. HHrad.): »1. Januarii dáno koledy všem domácím, kterým náleželo k rozdělení, 50 R.«

[59]) Dukladnou snušku Koled vánočních vydala pohádková kommisse liter. řečn. spolku »Slavia«, 1878. — Slovanská koleda má analogii v příbuzných obyčejích národu sousedních. — Uvádíme tu místo jiných svědectví Tom. Naogeorga, Regn. Papist., lib. 4:

Hebdomadas tres ante diem, qua natus Jesus
creditur atque die Jovis et pueri atque puellae
discurrunt, pulsantque palam ostia cuncta domatim,
adventum domini clamantes, forsitan haud dum
nati, ac optantes felicem habitantibus annum.
Inde nuces capiunt, pira, nummos poma, placentas,
quisque lubens tribuit . .

Srv. Hospin., De orig. fest. Christ., l. 151b. Srv. Kolbe, Hessische Volkssitten und Gebräuche, l. c., 27—29.

[60]) Zrcadlo, vyd. 1642, str. 176. Doslovně opsal (neudav pramene) Beckovský, Zákl. živ. kat., I. 150, 151 (vyd. 1707).

[61]) Viz Vánoční hry od F. Menčíka v Ruchu, 1884, str. 551 podle Schmidla, Histor. Societ. Jesu a dle rukopisu dv. knih. víd. Srv. F. V. Vykoukal, »Jesličky a dramatické hry vánoční«, Květy, 1885, I, 65 ad.

prostým obliby. Když potom jesnité ke vší lákavé výpravě zalichotili se lidu, hrajíce jazykem českým, bývala vánoční divadla jejich četně navštěvována.

Jedna hra taková zachována v rukopise knihovny Strahovské. Spisovatel její Václav Kozmánek upravil (dle Menčíka l. c.) tuto hru o Narození Páně tak, že četná úsloví její podobají se hrám vanočním, posud kolujícím mezi lidem. Hry tyto jsou prostonárodním ohlasem slavnostních her žákovských.[62])

* * *

Starodávné vánoční pověry a čáry zbytky koledy, živoří posud mezi lidem českým. Zakrněly poněkud, ale přece tradicí lidovou živeny, udržují se podnes. Jiné obyčeje vánoční nadobro téměř zmizely z paměti lidové a jest nám je sbírati v roztroušených zprávách po knihovnách, po kusých částicích, a zlomkovité paběrky ty řaditi, pokud možná, v celistvý obrázek. Mezi vánoční zvyky vyhynulé patří svěcení ovsa na den sv. Štěpána a svěcení vína nebo jiného nápoje na den sv. Jana Evangelisty.

Sv. Štěpán byl považován dle víry lidu slovanského i německého[63]) za patrona koní. Štítný vytýká[64]) svým vrstevníkům, že ctí sv. Štěpána obyčejem pohanským. »Mnozí ctie svaté jen pro zdejší odplatu právě pohanským obyčejem, jako svatého Štěpána, aby v koně byli šťastni... Lepšíť má úřad sv. Štěpán, nežť by koňmi vládl; ano koni byli i dříve, než byl sv. Štěpán, ktoj' jimi vládl? Či-liž' se ten Bohu proněvěřil, ještoj' vládl jimi dříve, žej' odjat jemu jeho úřad a dán sv. Štěpánu?«

Byl-li sv. Štěpán patronem koní dle obyčeje, nazvaného již od Štítného pohanským, mohli bychom si vysvětliti, proč dávali na jeho svátek světiti oves koňům. Neznámý kazatel XV. stol. touží na pověry od lidí smyšlené: »Quales tunc sunt hic, ješto heri (na sv. Štěpána) světili oves hřebcuom a dnes pak pitie opilcóm! Tiť jinou cestu ukazují do nebe; quid homines instituerint, to jim milejší, nežli co Buoh.«[65])

Obyčej ten potvrzuje ještě jiné svědectví ze stol. XV. Ve zmíněném rýmování Mikulovského rukopisu vyčítá skladatel duchov-

[62]) Sbírky vánočních her německých vydali K. Weinhold, Weihnachtsspiele, 1853. K. J. Schröer, Deutsche Weihnachtsspiele a. Ungarn, 1858. Z polských bývá často citován Mioduszewski, Pastorałki i Kolędy, 1843, Kraków.

[63]) Hanuš, Báj. kal., 46, 47.

[64]) Vyd. Erben, 109.

[65]) Rkp. univ. knih. pr. (11F3), l. c. Srv. Hanuš, Výbor, 35.

nim, že jim draho platí věřící za svěcení, ba že při tom berou prahoušle ovsa, který o vánocích světí, pro sebe:[66])

»Čehožkoli posvětili,
od svěcení dary vzali,
což sami chtěli.
Ovsa hrsti usypali...

Na zač. stol. XVII. obyčej, světiti na sv. Štěpána oves, zakořenil se tak v obřadech církevních, že byl odporučován věřícím a synodou pražskou výslovně chválen.[67]) L. 1616 uvádí Pejt Hostounský mezi zbožnými zvyky také ten, že světivá se »na den sv. Štěpána voves.«[68])

Obyčej, vyhlašovaný druhdy od Štítného za pohanský, byl opírán výkladem křesťanským. Solnický (1630) jej vysvětluje[69]) tím, že světí se jarní semena vůbec, »aby skrze zásluhy svatého mučedníka Štěpána bylo (obilí) platný k zdraví a síle těla lidem i hovadům a aby Buh naplnil každý živočich svým požehnáním..«

Že i ve stol. XVIII. zvyk ten byl zachováván svědčí Selská pranostika,[70]) odporučujíc o vánocích:

Máš-li koně, toho nemeškej,
oves koníkům světiti dej.«

A z doby poměrně pozdní (1774) máme ještě jiné, vážné svědectví. Kněz Seelisko[71]) vykládá svěcení ovsa, jako nahoře Solnický. »Co obzvláště svěcení ovsa a jiných jarních obilí se dotýče, to při vánocích na den sv. Štěpána se světí, aby Kristus Pán toho semena ráčil svým narozením požehnati, aby šťastně a hojně se urodilo...«

Setkáváme se tu opět s pozoruhodným přežitkem, jež se všemi již uvedenými potvrzuje správnost theorie Tylorovy. O vánocích vracela se každoročně starým Čechům doba, kdy dle prastarého a tudy nevysvětlitelného zvyku užívali ovsa ve svých obyčejích. Na místo svátků pohanských božstev nastoupili noví světci křesťanští. Upomínky davných obřadu nevymizely z lidového podání. Obnovovaly se každoročně s vracejícími se svátky křesťanskými.

[66]) Jul. Fejfalík v Sitzber. Wien. Akad., XXXIX., str. 652.
[67]) Synod. arch. prag., vyd. 1905, I. 21. Srv. Memorab. prov. Osetnek, l. c., str. 218.
[68]) O posvěcování, l. D5.
[69]) Compendium, 1630, l. E8.
[70]) l. c., 1710. Srv. Tomek, Police nad Medhují, str. 183. »Na sv. Štěpána světil superior oves.«
[71]) Vejkladově, 155.

Bylo třeba opory, výkladu tomuto obyčeji. Jednotlivým svatým přidělována byla dle víry lidové zvláštní moc. V ten asi rozum bychom vykládali, že s dávným obyčejem užívati o v s a v obřadech vánočních, uveden byl ve styk sv. Štěpán, stav se patronem k o n í, a proto zaměněn starý obřad po smyslu církevním — že totiž na sv. Štěpána býval svěcen oves.

Výklad ten ujal se v lidu; ale vedle něho vyskytá se u Solnického a Seeliska výklad jiný, novější, že se má světiti nejen oves, než obilí vůbec, jež bude na jaře zaseto a že zásluhy sv. Štěpána přinesou od Boha požehnání a zdar jarním semenům Oba náboženské výklady jsou však mladší, než obyčej sám. Týž obyčej znali a znají Poláci a Rusíni dosud.[72]) Dávají světiti oves na sv. Štěpána, a když kněz, jda prostředkem kostela, kropí jej svěcenou vodou, metají naň hrstmi ovsa — prý na památku kamenování sv. Štěpána. Že byl podobný zvyk při svěcení ovsa na sv. Štěpána, znám také Čechům, svědčí obyčej dětí pasáků na jihu českém. Házívají po lidech, kteří jdou na sv. Štěpána do kostela, ovsem.[73])

Házeti po někom kvítím, zrním a pod. v symbolice prostonárodní má ode dávna důležitý význam Tím přecházíme ke zvyku ruskému. Národní obyčeje ruské dle všeobecného tvrzení zachovaly nejneporušenější upomínky obyčejů praslovanských. Podnes házívají ovsem — ale ne v kostele, než zpívajíce písně k o l e d n í, jimiž opěvují neznámé posud božstvo »O v s e ň a«.[74])

Tak jsme dospěli s výkladem zvyku staročeského zase k bájeslovným obřadům praslovanským, jichž ohlas zaznívá v prostonárodním podání ruském.

* * *

Na sv. Štěpána světívali staří Čechové oves a na s v. J a n a E v a n g e l i s t u v í n o.

---

[72]) Viz o tom Lumír, 1863, str. 882; Zbiór wiadomości do antropologii krajowéj, 1878 (II.), 21.

[73]) Sobotka, Rostlinstvo, 310; Světozor, 1874, 30.

[74]) Afanasjev, l. c., III. 747—749. U Velkorusu zachovalo prý se podání o »Ovseňu«. Jeho příchod s novým rokem líčí píseň:

Mostečok mostili,	Komuž, komu jechať
suknom ustilali,	po tomu mostočku?
gvozdmi ubivali.	Jechať tam Ovseňu
Oj O v s e ň, oj O v s e ň!	da novomu godu.
	Oj O v s e ň, oj O v s e ň!..«

Více o témž Afanasjev, l. c. Výklad jména Ovseň bývá rozmanitý. Vedle výkladu jiných odvozují někteří jméno »bájeslovné bytosti« této od obyčeje posypávati o vánocích ovsem. Srv. Vorácek ve Vyšehradu, 1888, 96; Slov. Sborník, 1887, 215.

Bývalo zvykem pohanským, že na počest bohů buď pili nebo ulévali z číše krapet vína. Abychom nezacházeli do mythologií cizích, kdež všude toho doklady, vzpomeňme si obřadů při oběti bohu Svatovitovi v chrámě arkonském.[75])

Obyčej podobný ozývá se v obřadech vánočních. Sv. Janu dali jedovaté víno, jež mu dle legendy neuškodilo. Světili tedy křesťané na jeho svátek víno a pili sv. Janu na počest. Staří Čechové znali tento zvyk také. Štítný poznamenal, že světívají »na sv Jana minu svatú.« Neznamená to, jak bylo vykládáno, svatojanské koření, třezalku. Název »mina« dlužno vysvětlovati vlivem německého »Johannis minne«[76]), t. j. připíjení sv. Janu na památku[77]), kteryžto zvyk podnes v Polsku a v některých krajích německých se udržuje. Dle svědectví Štítného světili také Čechové ve stol. XIV. na sv. Jana víno. Zvyk ten dlouho se udržoval. Ve stol. XV. horlí kazatel na pověrečné křesťany, kteří na den sv. Jana Evangelisty světí »pitie opilcóm«[78]) Ve slovech těchto je jasná narážka na obyčej, od Štítného zaznamenaný.

Ze zač. stol. XVII. potvrzuje trvání obyčeje toho vedle úřadního usnesení synody arcidiecese pražské[79]) Pejt Hostounský[80]), že prý světívají »na den sv. Jana víno.«

---

[75]) Saxo Gram. III. 404. Srv. Sobotka, Rostl., 61.

[76]) Grimm, Mythol., I. 49—50. 52; Henne am Rhyn, Kulturgesch., I. 255. Srv. Blaas, Niederösterreich. Sitten, Zeitschrift für deutsche Kulturgeschichte, 1874, 269, 270: In Niederösterreich ist bei Hochzeiten auch noch der sogenannte ‚Johannessegen' üblich. Es wird nämlich bei Hochzeiten Wein geweiht, welcher ‚Johannessegen' heisst. Dazu wird der Wein gewöhnlich eine Mass vom Allerbesten in einer mit Bändern geschmückten Flasche in der Regel vom Brautvater — selten vom Bräutigamvater — gebracht und steht mit zwei Gläsern während der Trauungsmesse auf dem Kredenztische neben dem Altare. Am Schlusse der Messe wird dieser Wein vom Priester nach dem Rituale romanum geweiht; dann folgt die Trauung und nach derselben wird der Wein gewöhnlich vom Messner auf den Altar gestellt, wo der Priester zuerst selbst etwas davon trinkt und ihn dann dem Bräutigam und der Braut mit den Worten reicht: ‚Trinket die Liebe des heil. Johannes.' Hierauf stellt sich der Geistliche mit dem Glase auf die Epistelseite und reicht sämmtlichen Hochzeitsgästen etwas Wein, während dieselben um den Altar herumgehen und ein kleines Geldopfer auf denselben legen, worauf sie die Kirche verlassen ... In Stockerau (und auch anderwärts in Niederösterreich) wird nach Gastmählern und bei Trinkgesellschaften am Schlusse, bevor sich die Gäste nach Hause begeben, ein beliebiger besserer Wein gebracht, welcher ‚Johannessegen' oder ‚Stehwein' genannt wird und stehend getrunken werden muss.

[77]) Sobotka, Rostl., 204.

[78]) Rkp. univ. knih. 11F3, l. c. Hanuš, Výb. 35.

[79]) Synod. arch. prag., 1605, l. 21. Omnino autem retinenda est pia et laudabilis consuetudo benedictionum panis, vini et aliarum rerum, etiam herbarum, quae certis solemnitatibus et praesertim paschae, nativitatis Domini, assumptione beatae virginis, sancti Joannis Evangelistae, aliisque diebus a parochis ex sacris ritibus non sine mysterio, uberrimaque fidelium utilitate fieri solent ...«

[80]) O posvěcování, 1616, list D5.

Svědectví zevrubnější a charakteristické zapsal Solnický (1630).[81]) Snaží se, aby vyložil svěcení a pití vína požehnaného rukou kněžskou a nazvaného prý »milost a láska sv. Jana«. (Srv. »Johannis minne«.) »A že sv. Jan Evangelista pil ač jedovatý, však požehnaný nápoj, nic mu neškodilo, protož církev svatá skrze zásluhy a zaslíbení pána Krista a zásluhy sv. Jana žádá, věří a skutkem to shledává, že těm, kteříž svěcené víno pijí, neškodí jedovatí živočichové a jizlivé pití Protož v den sváteční na sv. Jana se světí a místem jmenuje »milost a láska sv. Jana«; protože on milostí Boží jako vínem byl opojen, abychom i my pána Boha vroucně milovali.«

Ještě ve stol. XVIII. trvá pití posvěceného vína. Libertin v návodu o slušném chování (1715) učí,[82]) jak se má chovati mladý člověk, »když se mu na sv. Jana (kde obyčej je) skrze kněze víno posvěcené píti podává.. Nemá prý oné jako sprosté víno neb jakýkoliv nápoj píti, ale se vší uctivostí a pobožností proti jedovatému nakažení a hrdla bolení přijíti.«

Libertin upravil svou knihu z řeči cizí (původně byla sepsána francouzsky), ale pravdivost slov jeho o zvyku tom potvrzují ještě jiné doklady ze stol. XVIII. Zajímava jest jeho zpráva, že kněží sami dávali věřícím píti požehnaného vína.

Dlouze a široce rozhovořil se o svěcení vína na den sv. Jana Evangelisty ve své Postille Šteyer (1719).[83]) Opakuje výklad již známý, že na památku jedovatého vína, jež pil sv. Jan, přidává doklad zázračné působivosti svěceného vína, jehož krapet nalévají do vinných sudů na ochranu proti čarodějnicím.

V církevní písni na den sv. Jana Evangelisty položil Koniáš (1746) tato slova[84]):

---

[81]) Compendium, 1630, list E5.

[82]) De educatione, díl IV. č. 7.

[83]) II. 50, 51.: »Proč na den sv. Evangelisty žehná se víno a dává se píti? Odpověď: 1. Pije se to požehnané víno na znamení bratrské lásky, nebo také pro tu příčinu sv. Jan vypil kořlík vína s jedem smíšeného, aby totižto Aristodema, pohanského biskupa, a spolu s ním veliké množství pohanského lidu na křesťanskou víru obrátil. — 2. Požehnává se víno v katolické církvi od starodávna proti jedovatému neb sice škodlivému jakémukoli nápoji, ano i k zahnání jiných tělesných i duchovních škod... Neb poněvadž sv. Jan bez ourazu to víno pil, moudře se nadáli staří křesťané, že také jim nebude škodný nápoj, kterého budou ke cti a s požehnáním sv. Jana požívati.., kterou jejich naději pán Bůh někdy potvrzoval zázraky... Čarodějnice někdy se přiznaly, že k těm sudům vína, do kterých trochu vína požehnaného na den sv. Jana vlito bylo, přístupu neměly a pro své čarodějnické schůzky z nich sobě točiti nemohly. Pročež dobře činí ti, kteří do vínných sudů trochu takového vína nalívají.

[84]) Cytara, vyd. 1746, str. 441.

»Protož dnes pijíce víno,
jenž jest v Kristu posvěceno,
netupmež ho zoufanlivě,
ale věrně, doufanlivě,
v srdci nepochybně,
že ten rok v Kristové moci
tento truňk má nás vymoci
od nápojů všech oukladných
i pokrmů jedovatých,
lstivě medovatých.«

Souhlasně s tímto, jistě bezpečným dokladem Koniášovým, že v minulém století býval obyčej často jmenovaný od církve schvalován, poučuje Seelisko r. 1774,[85] že »víno svatojanské« světí se a požehnává »při vánoci« na památku, že »sv. Jan Evangelista a miláček Páně pil jedovatý nápoj, ale požehnaný sv. křížem nic mu neuškodil.«

Ohlas dávného zvyku, již vyhynulého, ozývá se v lidové pověře[86]: »Kdo na den sv. Jana Evangelisty pije víno, ten se následujícího roku neotráví.«

Naznačili jsme již nahoře výklad tohoto vánočního obyčeje — jenž se udržoval dle dokladů až do sklonku minulého století. Dodáváme jen, že vážný obřad církevní sklesl v žertovné popíjení »truňku sv. Jana Dliána«. Když se totiž hodokvasitelé rozcházeli, připíjeli si, dle svědectví z druhé polovice XVI. stol., notně a naposled — a přípitek ten vtipně nazýván »truňk sv. Jana Dliána«.[87]

Štelcar Želetavský vykládá,[88] že pohané, »když bylo po jídle, dříve než od stolu vstali, . . . ten poslední truňk ve jméno sv. Jana Dliana (jakž my říkáme) píjeli . . « Rvačovský souhlasně připomíná[89]: »Poslední truňk ve jméno svatého Jana Dliána (jakž říkáme) pijeme.« Rešel vtipkuje[90] práče, že »umějí truňk sv. Jana Dlijana připiti a potom kordinou hlavu požehnati.«

Svědectví těchto tří spisovatelů, jichž mluva oplývá úslovími, vzatými z řeči obecného lidu, potvrzují s dostatek, že závěrečné pití

---

[85] Vejkladové, str. 155, 156.

[86] J. V. Houška v ČČMus. 1856, III. str. 68. — V Polsku obyčej ten trvá posud. Viz Sierpiński, Histor. obraz m. Lublina, 1843, str. 141.

[87] Dliana utvořeno ze slovesa dlíti, dloužiti. Značilo to, že si pijáci zavdávali na rozchodnou řádnými, dlouhými doušky. Jgm. Sl. s. v.

[88] Kniha Duch., l. 138, C.

[89] Masopust, l. 92.

[90] J. Jirček v ČČMus. 1864, str. 27.

na počest »sv. Jana Diana« bylo rozšířeným zvykem staročeským ve století XVI. —

* * *

O sv. Martině jsme poznali, že čeleď si hledala nové služby. Konrád Waldhauser (XIV. stol.) však poznamenal ve své Postille [91]), že končíval služební rok o masopustě. Podobá se pravdě, že na Moravě mívali zvyk ještě jiný, takový, jaký mají podnes, že totiž chasa bývá propuštěna ze služby o v á n o c í c h [92]).

Vít Jakeš Přerovský l. 1613. naráží [93]) na zvyk ten, rozhorliv se, že o vánoční slavnosti, »když to čeleď obojího pohlaví dosloužila, od hospodářův, od hospodyní z služby vystoupila, v zvolnosti na svobodě jsa, do domů krčemních shromážděná, povyky a lehkomyslnostmi se poskvrňovala.« —

Na konec dlužno zmíniti se o s t a r o č e s k ý c h v á n o č n í c h p r a n o s t i k á c h. Otevřete-li kalendář staročeský, vyrojí se Vám při vánocích hejno pranostik, kde často pro rým přidáno proroctví, jež se tam hodí jako pěst na oko. Ani Partlicius, jehož minuce nad jiné vyniká, nedovedl se z toho vymaniti [94]). Přestaneme tu na ukázce takových a podobných rýmovaček, ježto jim nepřikládáme nějakého významu hlubšího. Jeron. Gebler (l. 1654) na př. prorokuje [95]):

»Jsou-li zelené vánoce,
velká noc bude bělit se;
v štědrý večer jestli zhůru,
víno půjde, více sudu« a t. d.

Zikmund Čarnovský (l. 1668) takto si zarýmoval [96]):

Jestli vítr o svátcích vánočních věje,
jest k hojnosti dobrá naděje.
Ovce, která olšového chrástu nejí,
zab ji, neb dále k chování hodná není . . .«

[91]) F. Menčík, Konrad Waldhauser, str. 13, 14.

[92]) Srv. píseň:

»Vánoce, vánoce, skoro-li budete,
skoro-li, dívčence, ze služby půjdete.
Která má mamičku, ta k mamice půjde,
která jí nemá, ta naříkat bude.«

Viz v článku »Vánoce« od J. Herbena v Ruchu, 1884, str. 579. — Z obyčeje tohoto vzniklo polské přísloví: »Na święty Szczepan każdy sobie pan.« Více o tom Kolberg, Lud, XVI (1883), 102, 103.

[93]) Knížka o povětří země české, 1613, list C5.

[94]) l. c., str. 110, 111.

[95]) Pranostika hvězd. k letu Páně 1564, list P2.

[96]) Prognostika astronomická, 1668.

Z unavujícího prorokování »Selské pranostiky« [97]) připomínáme pranostiku, podnes na venkově známou, že totiž se může poznati počasí celého příštího roku po počasí dvanácti dnů vánočních. Staří prý

> ... dvanácti dnův v tom šetřili,
> po vánocech pilnost na ně měli.
> Jaké počasí který den bylo,
> takove potomně býti mělo ...
> Dni vánočnímu leden oddaný,
> druhému dni únor jest přičtený.
> Třetímu březen, čtvrtému duben,
> pátému máj, jenž činí jasný den.
> Červen přičítají k dni šestému,
> přidávají červenec sedmému.
> Osmý den srpen sobě míti chce,
> devátý od září jíti nechce.
> Desátý říjen vždy osobuje,
> listopad jedenáctý spravuje;
> dvanáctý, poslední jest prosinec,
> ten počasí roku konec.«

[97]) l. c., vyd. 1710. Srv. o tom obšírně Praetorius, Schediasma de Bruma, 1657, Leipzig, l. D a d.; Georgica curiosa, Nürnberg, 1682, l. 192. — Na konec konstatujeme, že o vánočním stromku u starých Čechů, pokud jsme čtli, nenašli jsme ani zmínečky! Mannhardt (Baumkultus, 224 ad., 238, 239) dokazuje, že vánoční stromek je německého původu, ale nového. Proti tomu polemisuje Schwartz (Indogerman. Volksglaube, 37, 38), vysvětluje stromek mythologicky, jak se podobá, jen násilně a neprávem.

Dodatky.

Látky, kterou jsme se obírali v této knize, bude přibývati, čím více pramenův a spisů bude pročítáno. Položíme tu některé zprávy a doklady, jichž jsme se dočtli, kdy byla již kniha skoro vytištěna.

* * *

Str. 17. **Masopust.**

Do poznámky 1. přidej k literatuře: A. Fahne, Der Carneval mit Rücksicht auf verwandte Erscheinungen. Beitrag zur Kirchen- und Sittengeschichte, 1854. — Škoda, že jsme se dobrali této knihy, důkladně sestavené a hojnými doklady opatřené, již pozdě, nemohouce jí užiti pro analogii masopustu staročeského.

Str. 55. **Neděle smrtná.**

O slovanské slavnosti vynášení zimy a přinášení léta pojednal Klatecki, Nowe lato, uroczytość staroslowiańska, 1886.

Str. 75. **Velikonoce.**

V pozn. 38. k citátu přidej pramen: »Kulda, Čas Mat. Mor., 1870, str. 198«. — O kostech svěceného beránka vypisuji zprávu z »Vejpisu proti zbrani«, rukopisu r. 1779 pořízeného ze starší předlohy. Vejpis tento mám z pozůstalosti Dra. J. Špotta a dostal jsem jej vedle jiných laskavostí pí. choti zesnulého, začež zde vzdávám srdečné díky svoje. Na l. 10: »Pakli chceš, aby se ti holubi v stavení drželi, vezmi z beránka svěceného kost a zastrč ji v stavení, tak se ti holubi budou v stavení držeti.«

Str. 85. **Velikonoce.**

O velikonočních hrách divadelních sepsal monografii Dr. C. Lange, Die lateinischen Osterfeiern, München, 1887. Líčeny tu začátky a vývoj velikonočních her v Němcích a Francii.

Str. 97. **Den sv. Jiří.**

Se slovenským kouzlem (o hadu před sv. Jiřím) shoduje se víra lidu českého. Doklad jeden vypisuji z rukopisu (z konce století XVII.), jejž mi daroval můj krajan pan J. Je to sbírka rozmanitých pověr a domácích léků. Na l. 3. psáno toto: »Dostaň hada před sv. Jiřím, zřež mu hlavu a dej do ní 3 zrna hrachu a zakopej ji do země, ať na ni slunce nesvítí, a když ten hrách bude mít květ, zřež, žádná rána se tě nechytí.« *)

Shodná rada zapsána ve »Vejpisu proti zbrani«, rukopisu roku 1779 pořízeného ze starší předlohy. Na l. 5. poznamenáno: »Kdyby si dostal hada do sv. Jiřího, uřezej mu hlavu a vsaď do ní 1 zrno hrachu a když vyroste a bude míti lusky, když zralí jsou, tak je otrhej a když na střelbu jíti máš, tak těch zralých lusků sníš tři zrna hrachu, tak šťastný budeš v myslivosti takový den. Prubirováno.«

Str. 117. **Letnice.**

Výprask pro pamětnou. Rány, jichž se dostalo mladým lidem na mezních, byly nazývány »kopy«. Jungmann (Sl. s. v.) uvozuje z Rosova Slovníku: »Musil držeti tři kopy. Dali mu tři kopy«.

Název tento byl asi rozšířený. Obyčeje, vypláceti děti pro budoucí paměť, užívalo se kromě kladení mezníků také při jiných příležitostech. Pan PhC. V. Nováček upozornil mě laskavě, že se to dělo na př. při tahání nového zvonu na kostelní věž, a dal mi některé doklady toho, vypsané z Pamětní knihy fary Nebovidské. R. 1682: »Toho roku třetí tejden po sv. Václavě jest dovežen veliký zvon do kaple Všech Svatých (u Nebovid) od půl druhého sta dětí, z nichž každý tři kopy, koláč a sladkou kaši měl. Buď z toho Pánbůh pochválen.«

Podobně r. 1757: »Illis peractis Josephus, filius magistri fabri lignarii, stans supra cuppulam... bibit trinam sanitatem ex vitro vino impleto... Demum proiecit hoc vitrum deorsum, quod inter lapides cadens inventum integrum et illae-

*) Srv. variant pod č. 36: K myslivosti dobrá správa: Když toho roku prvního hada najdeš, setni mu hlavu a dej do ní 3 zrna hrachu do ust a dej to do hrnce a dyž ten hrách bude mít lusky, sněz z něj o zrn toho hrachu, tedy se tebe žádná rána nechytí. Pod. č. 58: Aby se tě kulka nechytila. Když je na cestě hrách trúšen, seber jej a dostaň hada před sv. Jiřím, setni z něj hlavu, strč do ní 3 zrna toho hrachu, vsaď do země, když bude mít lusk, sněz 3 zrna z něho, žádná zbraň se tě nechytí.

sum... Addo pariter, quod ultimato iuvenes ultra triginta... acceperint t ř i k o p y, quilibet exsolutus lato grosso; quod cum vidissent aliae matres, suos parvulos etiam triennes obtulerunt, ut acciperent t ř i k o p y; sed cum multi fuerint, acceperunt singuli per duos grossos.« Že zde »k o p y« neznamená peníze, patrno z dodatku, že dostávali po groších. Zajímavé jest zároveň, že syn tesařův po vykonání práce p i j e t ř i k r á t e v í n o n a z d r a v í a p a k v r h á s k l e n i c i d o l ů z v ě ž e. Sklenice ta prý se nerozbila, ač upadla do kamení.

Str. 154. **Přede žněmi.**

Přidávám dvoje staročeské zaklínání mračen, jichž jsem se dočetl v zmíněném již rukopisu »Vejpis proti zbrani« a rukopisu domácích rad od p. J.:

»P r o t i z l ý m m r a č n ů m Vem nůž a zřež s ním jitrocel a stup na něj pravou nohou a potom říkej: ‚Ve jméno Otce † i Syna † i Ducha sv. † Amen. Pane Bože milý, králi nebeský, rač mi k pomoci přispěti, a ti větrní ďáblové, přikazuji vám mocí Pána našeho J. K. a Marie panny a sv. apoštolů. Zaklínám vás skrze Boha živého, skrze Boha svatého, abyste nemohli lidem škoditi, abyste se rozešli na pusté hory, lesy a skály beze vší škody. Toho mi dopomáhej Bůh † Otec, Bůh Syn †, Bůh Duch svatý † Amen.‘« (J., č. 10).

»P r o t i z l é m u p o v ě t ř í takto říkej: Svatá Alžběta porodila sv. Jana, sv. Anna porodila blahoslavenou pannu Marii, blahoslavená panna Maria porodila pána našeho J. K. †. Skrze ty tři svatý porody stujte kroupy a povětří. Obracím vás na hory, na lesy, na skály, na moře, kde nevorají, ani nekopají, kde žádný živý člověk nepřichází. Tam vás obracím s mocí pana našeho J. K. a mocí přesvatého umučení jeho. Toho mi dopomáhej« a t. d. (Šp. Vejpis, l. 15).

Str. 195. **Skřítek.**

Zpráva o tom, jak s k ř í t k o v é pokoušeli K a r l a IV., zapsána jednak od něho samého, jednak od Beneše Krabice z Veitmile. Ve svém životopisu píše o tom Karel IV.*): »V ty časy (r. 1335) jedechom jednoho dne z Hrádku do Prahy, chtiec k otci našemu, jenž v ta doby bieše v Moravě. I přijedechom pozdě na hrad Pražský (do) domu purkrabinského, kdežto dřéve bydlili sme,

*) Spisy cís. Karla IV., vyd. Dr. Jos. Emler, 1878, 30, 31.

(než sień veliká byla udělána). A v noci položichom se na lože a Bušek starší z Vilhartic na druhé před námi. A bieše oheň veliký v komoře; neb bieše (v) zimě a mnoho svěc hořalo v komoře, tak že bylo světla dosti a dvéře i okna všecka byla zavřena. A když počechom spáti, tehdy túlá se cos po komoře jako člověk, tak že oba procitichva. A my kázachme dřéveřečenému Buškovi vstáti a opatřiti, co by bylo. A on vstav, zchodi po komoře a ničehož nenalezl, ani viděti co mohl. I učini větší oheň a viece svěc zažehl. A šed k řepiciem, ježto stáchú plny vína na laviciech, a napiv se, postavi (čieši) blíž od veliké sviece hořiecé a potom položi se na loži zase. A my oděvše se pláštěm naším seděchme na loži a slyšechme debs chodícieho, ale nemohli sme ižádného viděti. A tak patřiece s dřéveřečeným Buškem na řepice a sviece, uzřechom, nalit řepici cos vrze přes lože Buškovo od jednoho kúta komory až na druhú stranu. A obrazivši se o tu stěnu i pade prostřed komory. A my to vidúce, lekli jsme se přieliš, a vždy slyšeli sme, ano cos chodí po komoře, avšak nižádného sme neviděli A potom když ten debs přesta, my požehnavše se znamením sv. kříže, ve jmě pána Krista spali sme až do jitra, a ráno vstavše nalezechom čéši prostřed komory, jakož byla vržena. A ukázali sme to našim čeledínóm, kteříždo ráno k nám přišli biechú.«

Podobně líčí Beneš Krabice z Veitmile,*) dodávaje, že kaplan Jana Jindřicha, bratra Karlova, jménem Matěj, vysvětloval onen zjev působením duchů Skřítků (»Krzetky«).**)

Str. 196. **Skřítek.**

Laskavostí p. Jos. Truhláře, scriptora univ. knih. pr., byl jsem upozorněn na rukopis 7H17 (XV. stol.). Na l. 169b našel jem zajímavou drobotinu o diblíkovi. V latinském výkladu užil kazatel úsloví, že si vede zlý duch »jako diblík po domě«: »Deus omnipotens eligens sibi cor hominis ad habitandum, munivit illud

*) Font. IV. 487. k r. 1334: Eodem anno Dominus Karolus iturus Ungariam, venit de Burglino Pragam, et ibi nocte quadam dum quiesceret cum suis cubiculariis et ignis arderet in camera et candelae plurimae, ecce subito apparuit quidam spiritus immundus, qui acceptis cyphis proiecit hinc inde per cameram principis, cunctis videntibus, qui cyphi movebantur et in angulis resonabant ex collisione, spiritum tamen nusquam viderunt. Item postea supervenit ad eundem principem Mathias, capellanus domini Johannis, comitis Tyrolis, fratris sui, eumque petivit, ut procederet versus Tyrolis et regeret terram illam pro fratre suo, qui adhuc iuvenis erat, et sibi in omnibus vellet prosperare, et ex parte spirituum, qui Krzetky dicuntur, dixit, quod illi essent spiritus, qui fecerant insultum in camera, ut praefertur.

**) Srv. Dr. J. Kalousek, Karel IV. Otec vlasti, 1878, 180.

valde bene, sic quod diabolus minimam eius cogitationem cognoscere non potest, potest autem perscrutari omnes sensus, že sě mezi nimi tluče jako diblík po domě.«

Str. 201. **Skřítek.**

V. Prasek v pěkné sbírce prostonárodních bájí, pověstí a obyčejů lidu slezského (Vlastivěda slezská, 1888, I. Podání lidu) podává mnohé zpravy zajímavé a pro nás nové z oboru národního podání. Je mi líto, že jsem jich nemohl užiti. Zde aspoň odkazuji na pojednání o skřítku a kołtunu (v »Opavském Týdenníku« 1872), jehož se p. sběratel dovolává (str. 46).

K dokladům, že skřítek značilo jakousi chorobu, spleteninu vlasů, přidáváme doklad z Muzy Moravské od J. H. Galaše, vyd. 1813, str. 393. Skladatel mluví o nečistotném:

Na nesčesané kadeři
jest plno skřítku a peří...«

Str. 228.

Starý popis sochy Bruncvíkovy u mostu pražského viz u Carl Ad. Redeln, Das sehenswürdige Prag, 1728, 371—374. Mezi jiným: »... Ich habe viel gefraget, was dieses für eina Statua sei: alle melden, es sei die Statua Königs Prunzlichs, und legen einige solche aus, dieser Prunzlich sei ein König in Böhmen, und ein sehr kriegerischer Herr gewesen, habe aber das Herzogthum in Böhmen eine Zeitlang meiden und gleichsam in der Irre, ausser Landes herum streifen müssen, und einen Löwen stets um sich, wie einen Hund, in seinem Herumziehen gehabt, auch ein sonderliches Schwerdt, welches, wenn er gesagt: ‚Haue drein', und solches nur ausgestreckt, selbst gereget, und die Feinde alle vor ihm zerhauen und zerschlagen habe; dieses habe er allhier in die Mulda geworfen, und lasse sich zu Zeiten sehen, könne aber nicht gefunden, noch ergriffen werden, auch sei eine Prophezeiung von demjenigen, der es bekommen wird.«

Str. 247. **Modlitba pastýřů k sv. Blažeji.**

Jinou modlitbu vypisuji ze zmíněného již rukopisu od p. J., č. 48: »Pro pastejře: Boží dobytečku, jdi na Boží pole, pán Bůh a matka Boží buď před vámi i za vámi a všichni svatí Boží okolo vás, moji milí tovaryši od východu a západu, od půlnoci i od poledne, abyste neměli nad tímto dobytkem žádné moci, poroučím tento dobytek pánu Bohu, žádám pomoci všech svatých. Jdi, svatý

Blažeji, k svatému Patronu*), vem od něho klíče, zamkni vlkům hrdlo i vlčici, čertům i čertici, ať nemají v lese ani v poli nad tímto dobytkem žádné moci. Přikazuji tobě, dobytku, abys mne poslouchal, abys lidem v obilí škody nedělal, abys tak byl slepý od každého obilí, jako byli slepí židé, pána Krista neviděli, když z mrtvých vstal. Toho mi dopomáhej Bůh Otec † Bůh Syn † Bůh Duch † svatý Amen.«

Str. 249. **Zaříkání božce.**

»Vejpis proti zbroji« (z pozůstalosti Dra. J. Špotta), r. 1779, l. 14: »Malému dítěti takto lekuj na psotník: ‚Šelť je božec s božičí s tou cestičkou kolejičí. Potkala jeho milá matička Boží: ‚Kdež ty jdeš, božče s božičí, s tou cestičkou kolejičí?' — ‚Jduť já tamto k tomuto N. (k této), do jeho těla, jeho kosti lámati, jeho žil natahovati, jeho tělo trápiti a sužovati.' — ‚Božče s božici, nechej tohoto na pokoji. Jdi ty tam na hory, na lesy, na skály, na moře, v moři písek přesejpej a vodu přelívej, na lesích dříví přetloukej, na horách skály, kamení přelámej, tohoto (této) N. na pokoji nechej. Toho mi dopomáhej« a t. d.

*) Tak psáno. V původním znění bylo patrně: »Petrovi«. Srv. str. 247.

SEZNAM VĚCNÝ.*

SESTAVIL

PhC JAROSLAV ŠŤASTNÝ.

Agatha sv., pověra o jejím svátku 202[36];
— pečuje o oheň 242[3].
agnusek, vosk svěcený, ochrana proti ďáblům 69.
o Amadisovi kniha 228[19], 231.
Ambarvalia 117[11].
Amulety (se jmény Tří králů) 15.
sv. Anastazius uzdravuje ďáblem posedlé 243.
anjel zlý viz hrom.
sv. Anny pohanská úcta v Radiměři 244[15].
Antikrist 19.
sv. Antonín vzýván, ztratí-li se někomu něco 244, 244[15].
sv. Apolena (Apollonie) uzdravuje zuby 243, 244, 244[15].
apotekářů patron, sv. Apollonius 241[2].
o Appolonovi králi kniha 227.
April, s a. posílati, domnělý původ téhož obyčeje 95, 96
baby čarodějnice 98—102, 146;
— jich pálení 102;
— ujídají měsíce 99, 100.
Bacchanalia (Saturnalie) 17, 18, 19, 182[17].
Bacchus, jeho pochování 33, 44;
Bacch., soud nad ním 18, 19, 33;
— hodí jej do kašny 33;
hra s Bacchusem 33, 36, 37, 38;
— v tragedii Dačického o masopustu 44;
— o průvodu veřejném strojený 125[5];
— malován se dvěma rohy 182;
z B. slavnosti vzniklo svěcení sv. Martina 182.
baleti (tanec) 42.
sv. Barbora, věštění svatby 189;
— uzdravuje oči, prsa 243.
Bassompierre, jeho dobrodružství o masopustě v Praze 32, 32[56], 33[56].
bělma žehnání 240[33].
Belzebub učí baby čarám 100.
beránek velikonoční, jídlo 70, 71, 75;
— svěcený, čáry s ním 75, 277.
Berchta 233[66]; viz bílá paní.
besedy zimní 223 sled.
o Biancefoře kniha 230, 231.
bílá paní (Holda či Perchta) 19, 20, 232[66];
— (mura) 214.
bláto múdrosti 129[9].
sv. Blažeje den 67;
sv. Blažej, koleda 67;
— sv. patron pastýřů 245, 246, 247, 281;
— vládne vlky a lítou zvěří 243;
— chrání před bolením hrdla 244[15], 245.
sv. Blažek uzdravuje odutá hrdla 243.
blín, lék proti dně 128, 128[11].
Bloxberg 98[4].
bludičky (světýlka) 217, 218.
bobek v obyč. na štědrý den 257, 257[18].
Boj křesťanství s pohanstvím 1, 2.
bolení hrdla hojí svěcené víno 273
bouře, semena svěcená ji zahánějí 148, 162;
— lidé čarodějní ji působí 145;
— obrazy svatých ochranou proti b. 147.
božec (nemoc), jeho zaříkání 240, 250, 282.
Boží muka, jich význam a pověsti o nich 101[12], 102[12], 152[50];
— talismanem 101[12].
Boží posel viz hrom.
Boží Tělo 123 sled.
březen 63.
březnový sníh, prostředek proti opálení slunce 63, 64.

* V seznamu uvedena jsou toliko ta vlastní, místní a jiná podobná jména, která jsou zvláště důležita. Obsah věcný byl, pokud možná, úplně vyčerpán. Číslo větší značí stránku, menší poznámku.

březová voda (léčivá) 63.
Bruncvík 228—229, 232[64];
— jeho socha při mostě pražském 281.
bruslení 219—221.
bubny robotířské 125[5].
Burjan (sv. Jan Světlý) vzýván, aby kroupy nebily 241;
— vládne hromobitím a bouří 243.
buzygán (palcát) 34[60].
bužkové domácí viz penates.
Bydžov dával královně raky (vánoční dar) 258[23].
Bylica viz Sobotky.
Calendae, od nich odvozován název koledy 264[41].
caletka 174[43].
calta 255, 256, 256[9].
sv. Cecilie, patronka hudebníku 187.
Ceres 149[45].
Cesta do Benátek a sv. země, kniha Oldřicha Prefáta z Vlkanova 227.
cínu slévání 260[34].
čtění pramenu a vodních bytostí 115.
čáp, první jeho spatření z jara 64, 65[1];
— štěstí domu přináší 64[7].
čarodějnic poznání na jitřní o vánocích 238.
čarodějnice zaháněny svěcenými vínem 273[28];
— při svých schuzkách pijí víno, tamtéž.
čáry v noci filipojakubské 99, 100, 101;
— a kouzla štědrovečerní 256—260.
čeled mění službu o sv. Martině 185;
— o vánocích 275.
černoboh 19, 203[58].
černobýl 127, 129;
— zprošťuje čar 148;
— věnce 130, 131;
— pasy proti bolení hlavy 131.
čert v průvodu na den sv. Mikuláše 236, 237;
— mumraj štědrov. 263.
červánky zvěstují déšť 158.
český sedlák viz sedlák.
česnek v obyč. na štědrý den 257, 257[18], 257[19], 259, 259[31].
čtverolístek jetelový 96, 97.
čtvrtek zelený (veliký) 71, 73, 76.
umývání nohou na zelený čtvrtek 70[11], 71[11].
č. zasvěcený skřítkům 202, 203, 252.
ve č. se nepředlo 202, 203, 252.
čtvrtku zeleného darovati 69, 70.
ďábel v podobě diblíka, skřítka atd. 197, 198;
— rarášek 203[41].
ďáblíkové 197, 198.
dary štědrovečerní 256, 256[12], 257, 257[21], 257[22], 558, 258[22], 258[23], 258[24].
přání a d. novoroční, velkonoční viz přání a dary.
děd 194.
dědci (u Dalim.) 195.
déšť žitný, ryb, manny, hrachu, řípy, žita, pšenice 143;
— masa 143[8];
— zvěstovaný červánky, vlaštovkami, žabami 158.
dětátko, o koledě vánoční 266, 267
diblík viz šotek.
Dionysus viz Bacchus.
divadla třikrálová 13;
— žákovská 39.
divadelní hry velikonoční 86—93, 277;
— masopustní 26[33], 35, 39, 42;
— vánoční 268, 269.
diví lidé 215, 216, 217.
divoký muž 215, 216.
dobytka učarování (o sv. Lucii) 238, 239.
Domažlice, usnesení městské rady o minucích, 1587.) 9, 10.
dožínky viz obžínky.
drak 100[5], 101[8];
— zmek 209[65].
Drouzkensontag 52.
družbance, koláče na neděli družebnou 51, 51[5].
družičalo, srbská národní slavnost 50.
dub 95 sled.
duha, pověst o ní 158[50].
duch domovní 107.
duchy zlé zaháněti 120.
dušičkáles 40[69].
Dušičky 178;
— jich původ 178.
Dziewanna 53. 54[2].
Eigenšpigl 231.
Enšpigl viz Eigenšpigl.
fest viz neranitelný.
sv. Filip a Jakub vládnou úrodou zemskou 243.
Filipojakubská noc viz noc filipojakubská.
sv. Florián, ochránce proti ohni 242[3], 244[15].
Frantova práva 229, 230, 231.
Genius 200[24].
goździec viz koltoun.
grillus viz šotek.
Grobian viz Krobián.
o Guiškardovi kniha 232.
gwiazdory 261[37].
had, hada z jara uhlídati, štěstí nebo neštěstí 97;
— před sv. Jiřím najíti 97;
— na cestě důlež. živého nebo zabitého uhlídati 97;
— před sv. Jiřím uhlídati 97[11], 278;
h. před sv. Janem Křt. nalezený 137[44];
— prší s nebe 143;
mateřídouška ochranou proti h. 159;
h. hospodářiček 203, 204, 205;
— s korunkou 205[44];
— vzniká z vlasu ženského 205[44].
hanácký sedlák viz sedlák.
hastrman viz vodník.
sv. Háta uzdravuje prsa 243;
— vládne hady 243.
hazuka 34[60].
Hehman 215[92].
Hejkal 215, 215[92].
Hejkadlo 215, 215[92].
herka, na které se čarodějnice honí 99.
o Herkulesovi kniha 227.
historie čítána u starých Čechů 225, 226.
historické četby užitek, tamtéž.
hlína z hrobu v čarách na sv. Lucii 230.
hloh, lék proti padoucí nemoci 76;
— trnová koruna Kristova 76, 212[79].
hltoň 203[41].

hmyz, aby se nezahnízdil 258, 258[8].
s hnojem čarování na sv. Lucii 238.
Holda viz Bílá paní.
holubi ve stavení držeti kouzlem 277.
holubice, pták střelecký 120.
hoření ke kroužku 29.
hospodář (had) 204.
hospodářček viz šotek.
hospodářů patron, sv. Julianus 241[2].
hostie, ochrana proti ohni 244[14].
houser (nemoc) 248.
houska (vánočka) 255, 255[7], 256.
Hoymann 215[92].
Hradec Králové dával královně bažanty (vánoční dar) 258[33].
Hra s Bacchusem 33.
»hrách« viz hrom.
hrách, kroupy, sedlské jídlo 170.
»hrách a kroupy«, tanec 170.
hrachu moc kouzelná 137[44], 278.
hranečníka kladení 117[12].
hranice hořící, skákání přes ni o sv. Janě Křt. 131.
»hrob« viz hrom.
sv. Hroch vládne mornými bolestmi 243, 244[15].
hrom, hřmění jarní kdo slyší, klepá si kamenem na čelo 64;
— ochrana před h. věnečky o Božím Těle 125;
— výklad jména 144;
— hromová střela 144;
— jak si staří Čechové h. představovali 145;
— kamínek 145[24];
— hromování, lání a přísahání 146[27];
— zažehnávání h. čarováním a zaklínáním 154;
h.-li opálí, lék proti tomu 157;
— dle času, kdy hřmělo, soudilo se na úrodu 157.
hromnice, hromničky (svíce) 148, 149;
— pořekadla o nich 148[36];
— pověra pohanská o dni křest. hromnic 149[45];
hromn. svíce při žních 161.
hromničkáles 40[69].
»hromová střela« viz hrom.
hřeblo, na h. čarodějnice vozí děvky 99;
— na h. čarodějnice létají 100.
Hrubeš viz Krobian.
hry na Tři krále 13;
— masopustní divad. 26[33], 35, 39, 42;
— masop. řezníkův 34;
— velikonoční divad. 86—93, 277;
— vánoční 268, 269.
hudba viz muzika.
hudebníci viz muzikanti.
Hus, od upálení H. odvozován původ ohňů svatojanských 136[35];
— Jan, ochránce proti bolení zubu 244.
husa martinská 179—184;
— literatura o ní 179[1];
— aby se vysedla (obyčej vánoční) 266.
s hvězdou chození na Tři krále 13, 267.
Cheb, Waldštýn o masopustě zavražděn 41[74].
chléb (věštění svatby) 187, 187[2];
— při křtu, ochrana proti psotníku 212[79];
— kdy se nemá péci 252, 252[5], 253, 253[7].
Chození s hvězdou viz s hvězdou chození.
chrtice, za dar novoroční poslána 9[6].
Chrudim dávala královně pšenici (vánoční dar) 258[23].
de Isernia Henrica spolek viz spolek pro zábavu.
Jablka rozkrajování a věštění z toho budoucnosti 258, 258[27].
jalovec, lék proti dně 128.
jalovcový olej, lék proti dně 129[10].
sv. Jana Dliana truňk (na rozchodnou) 274—275.
sv. Jan Evangel., víno na jeho den se světí 271—274.
Jan Křtitel sv. 127 sled.;
— pověry 274.
— stavění máju 102;
— věncu po vodě pouštění, věštěním budoucnosti 127;
sv. Jana K. koření má moc proti čarám 128;
— obřady svatojanské, zbytky pohansk. kultu 128;
— kapradí v noci před sv. J. K. zázračně kvete 129;
— noc před sv. J. K. 129;
— sv. J. K. pás neb bylina 129;
— ohně svatojanské 102, 127, 128, 129, 129[17], 130—135, 136[35];
— věnce černobýlové a verbenové 130, 130[20];
— ostroha rytířská (bylina) 130, 130[19];
— večer sv.-janský 131;
— ohňů sv.-janských původ 131—135, 136[35];
— skákání přes hořící hranici 131;
— ohňů sv.-janských užito ku pálení českých knih 133;
— had nalezený před sv. J. K. 137[44];
Jan Nep. sv. 141;
— pouť svatojanská 140, 141;
— patron v nebezpečí dobrého jména a pověsti 244[15].
sv. Jana a Pavla den, svěcení svící proti bouři 149, 150;
— patronové proti bouřkám 150[46], 242[3].
sv. Jan Světlý viz Burjan.
jarmark 108 sled., 138;
— trhový 108[1];
— tržné o j. 108[2];
— kupci o j. 108[2];
— j. teplý, j. studený 109, 109[4];
— truhla j. 109, 109[5];
— processí o j. 110[11];
— jarmarku koupiti 111, 111[14], 112[19];
— dryáčníci o j. 112[21];
— oculistové 112[21].
jarmarkáles 40[69], 109[2].
Jaroměř dávala lososy (královně (vánoční dar) 258[23].
jelením rohem kouřiti, ku vypuzení hada 204.
jeřábek, jídlo velikonoční 72, 73.
jeřabina, ochranou před bleskem a ohněm 148[33].
jesle viz ješličky 268.
ješličky 268.

jetelinka kouzelná 96, 97.
Jidášky s medem, jídlo velikonoční 73.
jídla velikonoční viz velikonoce.
Jiří sv., kouzlo před sv. J. 97;
— šíří den 105;
— vzýván při zažehnávání mračen 155, 156;
— den 278;
— vládne válkou 243;
— s kopím před drakem 243.
jiskry vylétující ze ssutin kláštera Ostrovského 218[7].
jitrnice, sedlské jídlo 170.
jitrocel při zaklínání mračen 279.
jitřní, stolek čarovný, s něhož možná poznati čarodějnice 238.
Johannissegen 272[76].
Johannis minne 272, 272[76], 273.
Jordánka, voda užívaná při léčení prostonárodním 155.
Kajchavka viz kýchavka.
Kalanda, božstvo indické, od něho odvozován název koledy 264[41].
Kalendáře (minuce) staročeské 9 sled.;
— nový a starý 32[56];
— (četba) 226.
kámen, na kterém se sedá s dítětem o křtu 212[79].
kameníku patron, sv. Claudius a jiní sv. 241[2].
kamínek hromový viz hromový kamínek.
kamizolka pekelná, ochrana proti poranění 243[14].
kapradí kvete zázračně v noci před sv. Janem Křtitelem 129.
Karel IV. pokoušen od skřítků 279, 280.
Karlův Týn, masopust u purkrabí tamtéž 32[56], 33[56].
sv. Karlu Velk. připisovaly se cedulky ochranné proti poranění 243.
karneval 277.
Karneval z Koblihovic 18[7], 23[19], 28[39], 30.
karytona honiti 191, 191[6].
Kaše sladká 73, 278.
klekánice 217.
klekáníček 217.
Klibna (maškara) 16[21].
Klimba viz Klibna.
klobása s octem, sedlské jídlo 170.
kmín černý v obyč. na štědrý den 257, 257[18].
knížky šprýmovné 226.
koblihy 20[14], 23, 23[19], 42.
kocoura dříti 191[6].
Kočičky, polykání kočiček svěcených na květnou neděli 68.
kočku zabitou na cestě dulež. uhlídati, neštěstí 97.
kohout ohnivý, personifikace hromu 145, 145[20].
kohoutí král viz král kohoutí.
koláč, družbance, k. na neděli družebnou 51, 51[5];
— syrný (velikonoční jídlo) 73, 74, 74[29];
— sedlský 74[29];
— Svatovítovi obětovaný 160[1];
— moravský 160[1];
— posvícenský 175, 176.
Ko-Lada 264[41].
kolby masopustní 24, 27, 29, 29[41], 32[54], 44.
koleda novoroční 8;
— na den sv. Tří králu 13, 14;
— masopustní 40[69];
— o sv. Martině 183—185;
— vánoční 261—267;
— původ názvu 264, 264[41].
— (pomlázky) okopávání 51;
— na den sv. Řehoře 65;
— na den sv. Blažeje 67.
kolník, jídlo o přástkách 193.
kolo ohnivé (obřady a výklad) 135, 136, 136[40].
Kolo tanec národní 264[41].
koltoun 201, 201[31], 281.
sv. Kondrát pomáhá od oučeje 250, 251.
Koně, aby dobře stáli a tlustí byli 101[12], 102[12].
konopí, jeho výška dle skoku při tanci o masopustě 44.
kopy -rány pro pamětnou 278.
koření sv. Jana Křt., moc jeho proti čarám 128;
— světilo se v den Nanebevzetí panny Marie 161.
kořenné matky Boží svátek 161, 162.
sv. Kornelius uzdravuje ďáblem posedlé 243.
kornyl 203[54].
korouhev o posvícení 167, 167[15].
koruna trnová Kristova 76, 212[79].
kosle 220, 221.
Kosmografia Münsterova, české vydání, 226, 227.
v kostky hrávali staří Čechové o štědrý den 255.
koule veliká, personifikace hromu 145, 145[20].
Kouzla o Božím Těle 125.
kovářů patron, sv. Eligius 241[2].
Kozel, na něm jezdí čarodějnice 100.
koželuhů patron, Šimon z Joppy 241[2].
král, k. stavěti 116;
— s k. choditi 116[9];
— lučištníků 118;
— ptačí 119, 120;
— kohoutí 120.
Králku vyvésti 116.
Králové Dvůr dával královně mříinky (vánoční dar) 258[23].
kraple (brusle) 220, 220[4].
kraslice viz vejce velikonoční.
krejčí patron, Florentius 241[2].
Krěs 27.
Kresnice 127[4].
křída Tříkrálová 16;
— svěcená v obyčejích na štědrý den 257, 257[18].
křístek (Není ani křístka doma) 200, 200[28], 201, 202, 203[37], 203[38].
sv. Kryštofor má péči o moře 242[3].
kříž na pánvici udělaný chrání před selháním 244[14].
křížky, pověra o nich na květnou neděli 69.
Krobián (svatý, doktor) 37, 220, 230;
— jeho práva 220.
krup a krupobití původ 144[12].
krupobití, čarodějní lidé k. působící 145.
kuděsník 261.
kukačka, první její zakukání na jaře 64[7];
— prorokuje kukáním cenu obilí, délku života a p. 137, 137[39], 137[44].
kulik 261.

kupadlo 127, 134.
kupalo 127, 134.
kupcův patron, sv. Homobonus 241[2].
kůropění ranní (v čarách) 90, 100,
květiny, svěcení jich ve svátek Nanebevzetí panny Marie 161, 162.
květné ratolesti, ochrana proti ďáblům 69.
kýchání, obyčeje a pověry při něm a jich výklad 46, 47, 48[6], 48[8];
— čert pozná se po k. 48[8];
— prostředky ku vzbuzení k. (rostlina kýchavka) 49[10];
— věštbou 47, 49.
kýchavka (rostlina), prostředek pro vzbuzení kýchání 49[10].
lapka (loupežník) 88.
lar 195, 200, 200[24].
lásku děvčete získati 97.
lázně parní ve XIII. st. 21[17].
lékaři zubní 112[21];
— patron lékařů sv. Lukáš 241[2].
lekovníci 247—251.
len, v obyčejích o Božím Těle 125.
lesní bohové 216;
— ženy 215;
— muž 216.
letnice, stavení májů 102;
— jich původ 114 sled., 114[1], 278;
— psí v. letničky malé;
— pranostika o l. 116;
— tanec o l. 115, 115[6], 116.
letničky malé 122, 122[32].
letník (dávka osadníků knězi o letnicích) 122[34].
Léto (o smrtné neděli) 53, 59—62.
Liber 200[24].
Liberalia viz Bacchanalia.
sv. Liboria bratrstvo 244[15].
sv. Liborius chrání před kamenem 244[15].
sv. Linhart vládne okovy 243[6].
lípa, pan B. ze Švamberka na l. kvetoucí obědoval 105[28].
literáti, l. dávána koleda novoroční 9[7];
— l. súčastní se slavnosti Božího Těla 124[7];
literáti, l. dávána koleda vánoční 267[58].
litkup 100, 100[6].
Lito viz Léto.
sv. Lucie den 187;
— obyčeje a pověry 238—240;
— sv. L. chrání před čarodějnicemi 238;
— sv. L. noci upije 230;
— chození s Luckou 230, 240;
— sv. L. v zařikání škrkavek 240[9];
— sv. L. uzdravuje oči 243, 244[15].
»Lucka« chodí na den sv. Lucie 230, 240.
lučištníků král viz král lučištníků.
luňák, Řekové vidouce jej na jaře poprvé, váleli se na zemi 64[7].
Luperkalia 17, 18[2].
sv. Lvu byly připisovány ochranné cedulky proti poranění 243.
máj první 98 sled.;
— noc před prvním m. 98;
— stavění májů a pověsti o původu zvyku toho 98[1], 102, 103, 103[25];
— m. doba veselí a zpěvu 104;
— m. březový 103, 103[23];
— m. cedrový, smrkový, sosnový 103.
Májový sen (kniha) 230.
malířů patron, sv. Lukáš 241[2].
malování minucí 9, 10, 11, 40[69].
mamona 218[11].
manna prší s nebe 143.
marcipán masopustní 283[39].
Marcipán z Cukrperku 283[39].
mařec pití po žni 143.
Marek sv., pověra slovenská o dni sv. M. 48[6].
Mařena (smrt) 55, 60, 61[26];
— M. vzývána při porodu 200[27].
sv. Markéta vládne ohněm 243.
Markolt, šeredná Markoltova dcera (Markolta) 231.
maršálek (u střelců ptačích) 119, 119[28].
sv. Martina svátek 179 sled.;
— husa mart. 179—184;
sv. Martin, rohlíky m. 181, 182, 182[14];
— koleda m. 183—185;
— písně m. 184, 185[25];
— víno o sv. M. 182, 183;
— Martinalia 183[18];
— svoboda dávána pacholkům a služba měněna 179, 185;
— Martinsvögel 186[29];
— věštění zimy z barvy kostí husy m. 180, 180[2], 180[6];
— Martínek 183, 185, 186, 186[29].
sv. Martin vyobrazen s husou 181[13].
Martínek (prostopášník) 183;
— chasa ze služby propuštěná o sv. Martině 185, 186;
— M-ové (loupežníci) 186[29].
Marzanna 53, 54[2].
maso padalo s deštěm 143[8].
Masopust 17 sled;
— m. zvyků původ (pohanský, křesťanský) 17—21;
— literatura o m. 17[1], 277;
— »M.« kniha Vavř. Rvačovského (1580) 18, 226, 227.
— m. medvěd 19, 20, 44.
— církevní zpěv o m. (dle Štítného) 23;
— m. maškary (mumraje) 23, 46, 31, 32[55], 33, 34, 24, 43[86], 44, 83;
— m. písně 23, 27;
— m. kolby 24, 27, 29, 29[41], 3[52], 44;
— Václav IV. častuje pány a měšťany o m. 24;
— král Albrecht slaví m. ve Vratislavi 25;
— král Vladislav tancuje o masopustě s kramářkou 25;
— m. hry divadelní 26[33], 35, 39, 42;
— m. muzika 26, 27[40], 28, 29, 42;
— m. marcipán 283[39];
— m. pokrmy 283[39];
— m. soudy (pánů nad poddanými) 29, 30;
— m. pranostika 30, 41[74], 44;
— m. průvody 31;
— m. hry a tance řezníkův 34;

Masop. stínání hlavy volu (v Benátkách) 34[59];
— strhování hlavy huse o m. 34[59];
— m. židovský 40[70];
— m. kantáty noční 40[69];
— m. koledy 40[69].
masopustáles 40[69].
mast čarodějná, která působí sen bab-čarodějnic 101.
maškary masopustní viz mumraje.
Mateří douška silní a je ochranou žencům proti hadu 159.
mazanec 14, 73, 74, 75, 86, 87, 80.
med v obyč. na štědý den 257, 257[18].
sv. Medard vládne deštěm 243.
Medulina 232[66].
medvěd masopustní 19, 20, 44.
Mělník dával královně víno (vánoční dar) 158[23].
Melusina 228[38], 231—233.
menuet (tanec) 42.
měsíc, čarodějnice szobají m. 99, 100;
— baby ujídají m. 99, 100;
— vědi ujídají m. 99, 100.
měsícořezec 111.
metly velikonoční 80, 80[59].
mezníku kladení 117;
— mezníky, jich kladení 117;
— výprask na nich pro paměťnou 117, 117[14], 278.
sv. Mikuláše den, obyčeje, jejich výklad 234—237;
— sv. Mikuláš, slovanský patron vod 237, 242[3];
— sv. M. vládne vodou 242[3], 243.
minu světiti na sv. Jana viz Johannisminne.
Minuce viz kalendáře.
minucí malování viz malování minucí.
Mlynář, jeho duše v pekle (viz div. hry.) 88.
mlynáři patron, sv. Vinokus 241[2].
modlitba, ochrana proti bouři 147.
Mokrosla 200[27].
morous 212.
motýl, kouzelný prostředek při koupi 64[8].
mráz čarodějnicí způsobený 146[29].
mrož 54[5].
mrskačka o velkonocích 77[45], 79.
mrzina (nemoc) 248.
mše oslicí (missa asinina) 83, 84;
— m. světlá (Liechtmess) 149[45].
Mulišák 237[13].
mumraje masopustní 23, 26, 31, 32[55], 33, 34;
— Vodní muži při masop. m. 34, 35, 42, 43[56], 44, 83;
— štědrovečerní 261, 261[37], 262, 263.
munšanc 35.
můra 210—215;
— psí 212, 212[80].
»Můra noční« divadelní hra česká 213[84].
muzika 26, 27, 28[40], 29, 42, 165, 175, 176;
— na poctu sv. Jana Nep. 141;
muzikanti, pištci a hudci 27, 165;
— pozounáři 28[40];
— bubeníci, varhaníci, kejdači, pískači 36;
— trubači 36, 135[35];
— muzici virtuosi 141;
— některé nástroje m. 276;
— svátí svátek sv. Cecilie 187, 87[1].
mužičkové 248.
Mýto Vysoké dávalo královně pstruhy (vánoční dar) 258[23].
Nadělování sv. Mikuláše 235, 236.
nádeníků patron, sv. Theobaldus 241[2].
Nanebevzetí panny Marie, svátek 262.
navní kost žehnati 250.
neděle černá 45;
— prázná 45;
— kýchavná 46 sled.;
— kýchavná, odkud název? 47, 48;
— družebná 50 sled.;
— výklad jména n. družebné 51, 52;
— družbance (koláče) 52;
— »svačina« 50;
— ružebná viz družebná;
— smrtná 53 sled., 277;
neděle květná 68, 69, 84;
— křížky v pověře 69;
— polékání svěcených kočiček 68;
— »oslicí mše« 83, 84;
— v n. »nové« nasazuje hospodyně kvočnu 253, 253[7];
— dítě v neděli narozené, bude šťastné 253[16].
Nehoda 201[56], 201[32].
Nekřtěňátka 296, 296[16].
nemluvňátka 96[16].
nezranitelným se učiniti 137[44], 243, 278.
noc před prvním májem filipojakubská 98, 99;
— před sv. Janem Křtitelem 219;
Nový rok 7 sled.
novoroční žerty a kratochvíle 7 sled.;
— koledy 8;
— přání a dary 8;
— pověry 11[15].
Nundinae 110[12].
Oběti u pramenů 115.
oblévačka o velikonocích 82.
obřady, o. pohanské církev mění v křesťanské, podkládajíc jim křesťanský význam 2;
— úsudek papeže Řehoře I. o témž 3[2];
— církevní mísí se s obřady rázu světského 83, 84, 207;
— pohanské o letnicích konané 115;
— svatojánské zbytky kultu pohanského 128.
Obrazy svatých, ochrana proti bouři 247.
Obyčej církevní o slavnosti Nanebevstoupení Páně 107.
Obyčeje prostonárodní, jich vztah ku duševnímu životu národa 3, 4.
»Obyčeje a práva všech národů« (kniha Aubana-Mirotického) 227.
Obžinky 59[14], 161, 163, 63[15].
oculistové o jarmarku 112[21].
ohně svatojánské 102, 172, 128, 129, 129[17], 130—135 136[35];
— svatoj. původ 131—135, 136[35];
— svatoj. užito ku pálení českých knih 133;

ohně při zvláštních slavnostech 135[35], 136[35];
— na památku mistra Husi 135[35];
— bludné 218;
— o vánocích v Rusku zapalované 264[41].
Okrutnici 261.
Oldřich kníže hostí uhlíře husou martinskou 180[7].
Olova slévání 187, 188, 260[33].
sv. Ondřeje svátek 187, 188, 189, 242[3].
osličí mše viz mše osličí.
ostatky (reliquie) svatých, ochrana proti ďáblům 69;
— (reliquie) u sv. Víta v Praze 69[5].
ostroha rytířská (bylina) o sv. Janě Křt., zachovává oči od bolesti 130, 130[19].
Otčenáš zpět říkaný, v pověře na štědrý den 260[33].
sv. Otilie vládne zuby 43.
oučeje léčení 250, 251.
ovsa svěcení na den sv. Štěpána 269, 270, 270[70], 271.
— metání, na památku kamenování sv. Štěpána 271, 271[74].
Ovseň 271, 271[74].
ožeh, na o. čarodějnice děvky vozí 99;
— na o. čarodějnice lítají 100.
ožinky 1iz obžinky.
padoucí nemoc, hloh lék proti ní 76;
— prostředek proti ní o křtu 212[79];
— sv. Valentin uzdravuje p. n. 243.
paganalia viz posvícení sedlské.
Paleček, šašek 31[51].
palmové ratolesti, ochrana proti kouzlum 69.
palmy na květnou neděli se světily 162.
pardus pro pamět 117.
parkové 198.
parychta (bůžek) 157[20].
pás proti bolení beder 130, 131;
— černobýlový proti bolení beder 131;
— pargamentový, ochrana proti poranění 143[14].
pastýřu modlitba 182, 183.
Paštéta z Dykštejna 28[39].
pátek, veliký (obyčeje a pověry) 76, 77;
— den strašidel a p. 252;
— chléb nemá se péci v p. 252[5];
pověry německé o p. 252[2].
sv. patronové různých stavů a některých nemocí 241[2], 242[3].
pecník 28[39].
pekař v pekle za malé pečivo 88.
pekařů patron, sv. Vilím 241[2].
penates (domácí bůžkové) 194 sled.
peníz Boží 109[6];
—e hoří 218.
Perchta viz Bílá paní.
περιορία 117.
peroutky prodávati (zustati na ocet) 81[54].
Perun zimní viz černoboh.
pes černý, krev jeho prostředkem proti očarování domu 341[32];
— zaštěkání v pověře štědrovečerní 259, 259[32], 260[33].
Petrovští 224[16].
pihy, léky pro ně 113[21].
o Piramovi a Tysbě (kniha) 227, 228[38].
písně o masopustě 23, 27;
— p. o posvícení 171;
— p. svatomartinské 184, 185[25];
— štědrovečerní 256[13].
pivo litoměřické 87;
— lomnické p. 92;
— p. kolední 266.
plat vajec prutový (o velikonocích) 71[14].
plavba pro zábavu 105[29].
plavců patron, sv. Arnoldus II. 241[2].
Plivník 209[61].
plotem třásti o štědrý den 259, 259[32], 260[33].
Pluto 149[45].
Plzeň, masopustní radovánky 34.
pohádky 224[16].
Pohoda 200[27], 201[30], 201[33].
poklad pozná se po světýlku 218.
— na pokoje zvonění 255[6].
pokrmy masopustní 28[39].
Poleb 200[24], 200[26].
polednice viz poludnice.
Poledníček 217.
Polička dávala královně oves (vánoční dar) 258[23].
polínka při čarování na den sv. Lucie 238;
— p. v pověře na štědrý den 259, 259[31], 260[33].
poludnice 216, 217.
pometlo, na němž jezdí čarodějnice 100.
pomlázka 51, 77, 79, 79[57], 80, 81;
— p. okopávání viz koledy okopávání.
pondělí tučné 139.
pondělky »dobré« 185.
popelec, vožení hudce od panen na pluhu, máčení jich o p. 24, 40[71], 41[71], 33[56].
pořekadla o letnicích 122, 122[32,33].
poslů patron sv. Adrian 241[2].
postavník při tanci pochodňovém 25.
postní dni, dni strašidel a p. 252, 253[7].
posvícení 38, 111[12], 1,8, 164 sled.;
— p. papežské 38;
— mythologický význam p. 164[1];
— muzika o p. 165, 175, 176;
— p. na neděli po svatém Václavě ustanoveno 166;
— korouhev o p. 167, 167[15];
— slavení p. v Jednotě Bratrské 168;
— p. sedlské 169, 169[21];
— písně o p. 171;
— tanec o p. 170, 171, 172;
— p. mladé 172, 172[35], 173;
— duchovní dostávali dávky a poplatky o p. 173;
— requiem za zemřelé osadníky o p. 173, 173[39], 176, 176[50];
— koláče p. 175, 176;
— »kantor« zpíval »vinš« o p. 176;
— p. císařské 176.
pouť 138—141;
— p. emauzská 81[64], 82[64];
— p. svatojanská a svatováclavská 140, 141.
pověry novoroční 11[15];
— p. o jménech Tří králů 14—16;

pověry a obyčeje při kýchání 46, 47, 48[6], 48[8];
— p. o vyhánění školáků v den sv. Ř. 67;
— p. o křížcích na květnou neděli 69;
— p. o čarách v noci filipojakubské 99, 100;
— p. o Božím Těle 125;
— p. a obyčeje přede žněmi 142;
— p. pohanská o dni křest. hromnic 149[47];
— p. o bylinách, svěcených v den Nanebevzetí panny Marie 161, 162;
— p. o svěcených věcech 162;
— p. o skřítcích, kteří vlasy zmodrchají a spletou 199, 201;
— p. o penězích, které se mrtvému do hrobu dávaly 200[27];
— p. při křtu 212[79];
— p. štědrovečerní 256—260.
pověsti o nočních jízdách čarodějnic a pokus o jich vysvětlení 100, 101.
pozounáři (muzikanti) z Lince 28[40].
požehnání domovní, ochranou před pohromou 148.
pramenu čtění, 115, 115[5].
přání a dary novoroční 8;
— p. a d. velikonoční 69, 11;
— d. vánoční viz dary štědrovečerní.
pranostika masopustní 30, 41[54], 44;
— p. velikonoční 94;
— p. o letnicích 116,
p. o vlhkém neb suchém roce o sv. Ondřeji 180;
— p. vánoční 275, 276.
prasátko zlaté (o štědrém dnu) 257, 257[48], 257[50].
prasinec 219, 291[1].
práskání bičem proti mračnu 154.
přástky 190, 194.
prašivec 203[41].
Práva Frantova 229, 230, 231;
práva doktora Krobiana 229, 230.
pravice postupování ženám 196, 196[16].
pražma 134.
pražmo 45.
přežitky kulturní 46.
processí 140;
— p. o jarmarcích 110[11];
— p. církevní do polí 117, 118;
— p. o Božím Těle 123, 124, 124[6].
procházky jarní 105, 105[31], 106.
Proserpina 149[45].
prosinec 219 sled.
provaz od černé krávy uzdravuje 248[40].
prsten se jmény tří králů 15[16].
průvod, o příjezdu Marie Terezie do Čech 124[8].
prvotiny úrody zemské se obětovaly 161, 162.
psa zabitého na dálež. cestě uhlídati — neštěstí 97.
psí letnice viz malé letničky.
psotník, ochrana proti němu o křtu 212[79].
ptáci k zadušenině 28[39].
ptačí král viz král ptačí.
ptáčnice 121.
pták střelecký 1 9, 119[21], 120.
pučálka 45, 57.
pulsanti viz zvonníci.
pupence nejprvnější se světily 216.
Rada zvířat (kniha) 27.
rarášek 203[41].
raci, kdy jsou nejlepší 142[2].
řád střelecký 120.
Radegost, jemu byly zasvěceny Tuřice 114[1].
Radhost (bůh) 62[19], 134[33].
Rakovník 11.
Ředkev, kdy se světila 102[10].
reduty 43.
Řehoře sv. den 65 sled.;
— koleda v den sv. Ř. 65;
— pořekadla o dni sv. Ř. 65[1];
— p. o vyhánění školáků na den sv. Ř. 67;
— vojáci řehořští 65,
sv. Ř. patron žáku 242[3].
řeřábek viz jeřábek.
řezníci, jich zvláštní hry a tance masopustní 34
řezníci omezují prodej husí o sv. Martině 180.
robotiřské lubny 125[7].
rohlíky svatomartinské 181 182, 182[14].
sv. Rochus a Šebestián, ochránce proti moru 244[15].
rosnička viz žába.
rozcestí, čáry na r. 99, 101[12].
»Rozmlouvání Boha s Evou« (Evika) 227.
Rübenzahl 217[4].
rusadelné svátky 114, 114[1], 116.
rusalje 114.
rusalky 114[1].
Rufa sv. den, Čechům nešťastný 159[72].
Russworm, jeho masopustní dobrodružství 32, 32[56], 33[56].
růže zažehnávání 156.
rybáři patroni, sv. apoštolové 241[2].
ryby padaly s deštěm 143.
rytíři svatomikuláští 234, 235.
sanice 221—223.
satan, baby ve snu šálí 101
o Satranské zemi (pro lenochy) — pověst 231.
Saturnalia viz Bacchanalia.
sázení višňové haluzky v den sv. Ondřeje 532;
— z toho věštění svatby 180.
sedlák český a hanácký při zábavě na cís. dvoře ve Vídni 43.
sedlářů patron, sv. Gualfardus 241[2].
semena světí se ve svátek Nanebevzetí panny Marie Marie 161, 162;
— svěcená zahánějí bouřku a p. 148, 162;
— jarní se světila 270
Schmeckostern (Smechostren) 78, 70.
skořápky ořechové v pověře na štědrý den 260[43].
skřítek 194 sled 280, 281;
etymol. slova 195[8];
— zmodrchá na hlavě vlasy (srovnej koltoun 199, 201;
— pokoušeli Karla IV. 279, 280.
skřivánek o hromnicích 248[46].
»slamník« 82[64].
slavnost rolnická (při příchodu Marie Terezie 125[8];

slavnost pohanská letního slunovratu 128.
slepice černá, k čarám 99;
— personifikace hromu 145, 145[21];
— aby nesly 259, 259[30].
Smechostren 78, 79.
smok viz zmek.
smrk oloupaný a ovvěšený, zábava o posvícení 176[34].
smrt, smrtholka 53, 54, 55, 61[28];
— vynášení, původ a význam jeho 53—62, 135;
— v průvodu na den sv. Mikuláše 236, 237;
— znamení — světýlka 217, 218.
Snář 228.
sňatky (o masopustě) 30, 42.
snop první požatý, pověra o něm 161, 161[3].
sobota bílá (obyčeje a pověry) 77, 94;
— den strašidel atd. 252;
— v s. se nezaorává 253, 253[7].
sobotáles 40[69].
Sobótky 127.
sochy Kristovy vytahování, na den Nanebevstoupení Páně 107.
soli bečka, pokuta 193[14].
soudy masopustní (pánů nad poddanými) 19, 30.
spaní navrátiti 216.
spolek pro zábavu v Praze ve XIII. stol. 21, 22.
spolky střelecké 118, 119.
stanů řemeslníků patron, sv. Pavel a sv. Aquila 241[2].
Stehwein viz Johannesegen.
Stilfryd 228, 231.
stlaní trav a zelin po zemi, v den sv. Jana Křt. 131.
stolek čarovný na sv. Lucii 238.
stoupa, na níž čarodějnice létají 99.
středa černá (bláznová) 40;
— sazometná 71, 71[15];
— popeleční 71[15];
— ve s. se nemá péci chléb 252[5].
střelba ku ptáku 118, 11[18], 119—112;
místní jména ku s. k p. se vztahující 121.
střelci pražští účastní se slavnosti ku poctě sv. Jana Nep. 242.
střelcu ptačích konvent 119.
střelecké spolky viz spolky střelecké.
střelecký cech 119.
střelecký pták 119, 119[21], 120.
střevíce 27.
střílení proti mračnum 151.
stříly lekovati 250.
strom truchlivý 103;
— aby byl úrodnější 259[32].
stromek vánoční 276[37].
stromu obvazování na štědrý den 259[32].
studánka, pověry o s. 206 207, 208;
slavnostní vymývání s. 207[58];
studně ukáže dívkám o štědrý den ženicha 259, 259[32].
Stuchlík z Hladomře 33.
suché dni, ve kterých nemá se péci chléb 252, 253.
svačina viz neděle družebná.
svadba selská při masopustní zábavě 43.
Svatovid, jemu byly Letnice zasvěceny 114[1];
— byl koláč obětován 160[1], svěcené věci, ochrana proti nemocem a čarám 162.
světlonoš 217.
svíce voskové rytířské 124[7].
svíčiček pouštění na Tři krále, z toho hádání osudu bud 12, 187;
— pouštění o štědrý den 260[33].
Svítek z Putrsfeldu 28[39].
šat 31[51], 34.
ščegolja 261.
šenkýř, jeho duše v pekle (dle div. hry) 88.
šetek viz šotek.
ševcu patron, sv. Kryšpín a Krispian 241[2].
šibenice ptákova (střelecká) 120;
— provazy se š. 99, 101[12];
— řetěz se š. 101[12];
— hřebík ze š. 902[12];
— kost od š. (v čarách na sv. Lucii) 239.
šiška y, masopustní jídlo 20[14], 23[19], 42.
škrkavek zařikávání 240[6].
škytavka, při š. někdo vzpomíná 49[11].
šlejchýřu patron, sv. Andronikus 241[2].
šmerkust (šmekústr) 79, 79[37].
šotek 194 sled.
šprýmovné knížky viz knížky šprýmovné.
sv. Šťastný (Felix) ctěn, aby zboží přibývalo 241.
štědrý večer 254[2], 256[15], 256[16].
sv. Štěpán, patron koní 269.
štírové prší z nebe 143.
Šváb, žertovná vzpomínka v div. hře 87.
švec, v pekle za špatné boty 88.
tanec o masopustě 13—28, 30[46], 34[59];
— pochodňový 25[30];
— masop., řezníkův 34;
— vlaský 35;
— menuet 42;
— balet 42;
— o letnicích 115, 115[6], 116;
— voditi 116, 116[6];
— ovčácký 125[7];
— řetězový 125[8];
— »Hrách a kroupy« 170;
— »Předák« 170;
— o posvícení 170—172.
tarmark 113[21].
taškáři o jarmarcích 111.
tentatio, žertovné vyložení toho slova 140.
tesařů patron, sv. Josef 241[2].
titivillus 195.
tkalců patron, sv. Severus a Vorrenus 241[2].
třezalka 128[8].
trh 138, 139;
— výroční 108 sled. 108[1];
— výklad náboženský, slova t. 108[1].
trhovec (kdo sluje) 108[1].
Tříbek 200[27], 201[30].
Tři králů den 12. sled.;
— pouštění svíčiček 12;
— chození s hvězdou 13, 267;
— hry tříkrálové 12, divadla tříkrálová 13;
— koleda na T. k. 13, 14;
— psaní jmen T. k. a křížků a význam toho 12—16;
— ová křída 16;
— amulety se jmény T. k 15;

Tříkrálová voda proti kouzlům 149;
o Tristramovi kniha 228[38].
trlice, kterou čarodějnice dojí 99, 100.
troubení proti mračnům 150 až 153.
Troup (šašek) 37.
trubačka proti mračnům 153.
truhla jarmarečná 109, 109[5].
Trutnov dával plátno královně (vánoční dar) 258[23].
Tyr (Tur) (bůh) 114[1].
Tuřice, slovenský název svátků svatodušních 114[1].
turnaje viz kolby.
Uher, žertovná vzpomínka v div. hře 87.
uhlířů patron, sv. Alexander 241[2].
upír 210[72].
úrody přičarování 142.
ústřice, kdy jsou nejlepší 142[2].
Václav sv., pouť svatováclavská 140, 141.
sv. Valentin uzdravuje padoucí nemoc 243.
valchářů patron, sv. Menignus, sv. Anastasius 241[2].
vampyr 210[71].
vánoce 254 (obyčeje, pověry, zábavy) sled.;
— výklad názvu 254[2], 255[2];
— vánoční stromek 276[97];
— v. pranostiky 275, 276.
vánočka viz houska.
vaserman viz vodník.
vastrman viz vodník.
Vavřince sv. den, obyčeje v Jihočesku 148[33].
vázání«, při žních a při stavbě 163[19].
vdolky na Moravě 160[1].
večer svatojanský 131.
vědi, ujídají měsíce 100.
vědmy, kdy nemají moci 257[19].
vejce velikonoční (kraslice) 75, 77, 78, 80, 80[58], 81.
Veles 210, 245.
velikonoce 68 sled.;
— přání a dary 69, 81;
— jídla 70—75;
— vejce (kraslice) 75, 77, 78, 80, 80[58], 81;
— mrskačka o v. 77[48], 79;
— divadelní hry české 86—93, 277;
— pranostika 94.
věnců pálení o Božím Těle, chrání před hromobitím 125.
věnce černobýlové 130, 131.
věnců po vodě pouštění o sv. Janě Křt. věštění budoucnosti 127.
verbenové věnce viz sv. Jan Křtitel.
Vesta 200, 200[24].
věštění osudu svíčičkami 12;
— kýchavka věšťbou 47, 49;
— budoucnosti o sv. Janě Křt. 127;
— kukaččino 137, 137[39], 137[44];
— z barvy vody ve studánce 206, 208;
— svatby 187, 187[2], 187[3], 89;
— smrti 187;
— zimy o sv. Martině 180, 180[2], 180[6];
— roku, budeli vlhký či suchý 189.
věštice 215.
Vildpret z Grinvaldu 28[39].
vinařů patron, sv. Noe 241[2].
víno (o sv. Martině) 181, 182, 183;
— svěcení na den sv. Jana Evangelisty 262, 271, 272, 272[76], 272[79], 273, 274;
— patron sv. Urban 249[3];
— svěcené proti jedovatému nakažení a bolení hrdla 273;
— sv. proti čarodějnicím 273[84].
vinobraní 183.
vlas ženský, pověra o něm 205[44].
vlašťovka, kdo ji z jara vidí ochráněn proti pihám 64, 64[4], 69,
— štěstí nebo neštěstí domu přináší 64[7];
— zvěstuje dešť 158
vlk, přeběhne-li přes cestu, neštěstí 97.
vodiči mračen viz zaklínači
voda tříkrálová proti kouzlům 149;
— slov. patron, sv. Mikuláš 237, 242[1].
vodní bohové 206, 207, 208.
vodní muž viz vodník.
vodnice, jídlo o přástkách 193.
vodních bytostí ctění 115, 195[7], 206—208.
vodník 34, 205 sled.
vodvářka, sedlské jídlo 170.
vrabec, štěstí domu přináší 64[7].
vykuřování obydlí a j. 256, 256[11], 257[18], 265[12].
výprask pro pamětnou 117, 117[14], 278.
Walpurga sv. 98[1].
Walpurgisnacht 98, 98[1].
Weinachten, výklad názvu 254[2], 255[2].
Wichtlzopf 201, 201[34].
Zábavy jarní 105.
zahradníků patron, sv. Paulin, sv. Mauritius 241[2]
zajíc, přeběhne-li cestu, neštěstí 97;
— před sv. Jiřím nalézti, kouzlo 97
zaklínači mračen 157, 157[99].
— uzdravují ďáblem posedlé 243.
zaklínání hromobití 154;
— mračen 279.
zakopávání lidí a zvířat do základu 163[19].
zámečníků patron, sv. Dunstanus a sv. Apelles 241[2]
zaříkadla pastýřů 245—7.
zatmění měsíce a slunce, pověry o něm 100, 100[5]
zážinky (začátek žní) 159, 159[74].
Žel 200[24], 200[26].
zielna Matka Boska viz Kořenné Matky Boží svátek.
Zieuonia 54[5] (srv. Dziewanna).
Zizlila 200[27].
zlatníků patron, sv. Eligius neb sv. Loy 241[2].
zlý viz hrom.
zmek 209, 210.
zmok viz zmek
zmrzlík viz neporanitelný
zpěv církevní o masopustě (dle Štítného) 23;
— o letnicích 115
zuby tvrdé, aby mělo dítě 212[79].
zvěřina 28[39].
zvířatům muže se rozuměti na štědrý den 258[29], 259[29].
zvoneček červený viz třezalka.
zvonění proti mračnům 150 233.

zvonění na pokoj 253[6].
zvoníci 253;
— z. chodili koledou 265[41].
zvoníku patron, sv. Konstantin, sv. Quido 241[2].
zvony, jak slovou v řeči pekelné 144[12];
— zvonu nového slavnostní tahání na věž 278.
žába, co zvačí spatřiti ji z jara poprvé 94[8];
— žáby prší s nebe 143;
— ž. zvěstují déšť 158;
— ž. kosti přičarují milence neb milenku 257[5].
žehnání proti kroupám a zlému povětří 154;
— ž. zažehnáváním nemocí 248–25[1].
žemlí rozdávání na dušičky 178.
ženám se pravice postupovala 106, 106[16].
žežulka viz kukačka.
žhavý muž 217[5].
židi 12.
židovský masopust 40[10].
Živčna 200[27].
žížaly jedovaté prší s nebe 143.
žně, přede žněmi 142 sled.,
— po žních 160 sled.;
— pověry a obyčeje před ž. 142;
— hromničná svíce při ž. 161;
— snop první požatý, pověra o něm 161, 161[4];
— dožínky obecní 163;
— ožínky (obžínky) 159[4], 161, 163, 163[18];
— zážínky 159, 159[24].
sv. Zofie v zařikadle 240[9]

ZKRATKY.

Některé prameny citovány jsou plným titulem jiné, často se opakující, srozumitelnou zkratkou. Ustálené zkratky jsou tyto:

ArchJH = Archiv Jindřichohradecký.
ArchmPr = Archiv města Prahy.
Arch. Třeboň. = Archiv Třeboňský.
ČČMus. = Časopis českého Musea.
Pam. Arch. = Památky archaeologické také = Arch. Pam.
Sl. Jgm. = Slovník Jungmannův.
Tylor = Něm. překlad jeho spisu Primitive Culture = Anhänge der Cultur přel. J. W. Spengl a F. Poske. Leipzig 1873.
Univ. knih. = Universitní knihovna v Praze.

Ex libris V. Dvorský

GR
157
Z537

Zíbrt, Cenek

Staroceské výrocní obyceje

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET
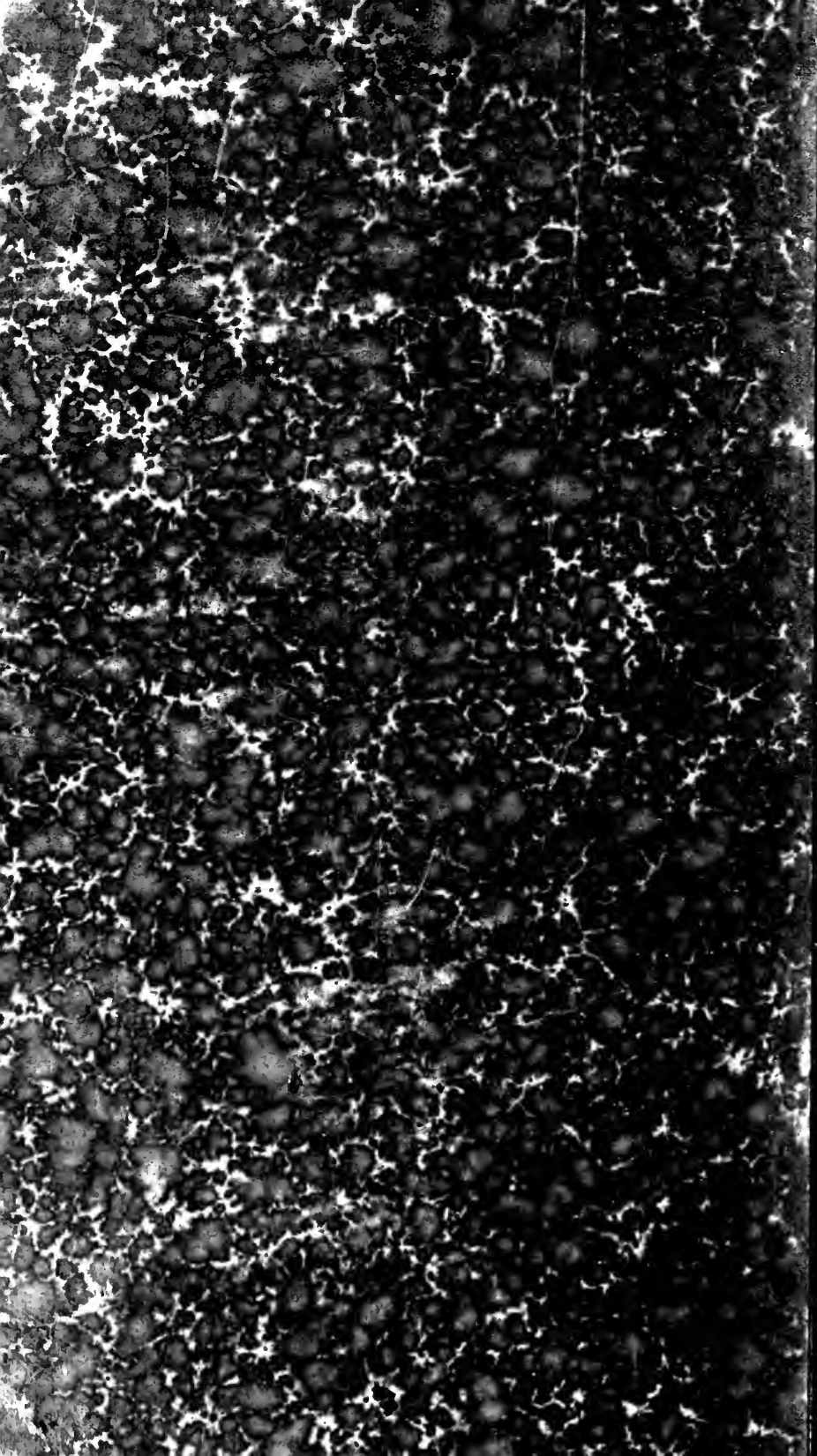
UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY